

HOLMI

XVII. évfolyam 9. szám

2005. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Határ Győző*: Eleven rajzás • 1027
Rába György: Sirályként Budapesten • 1028
George Szirtes: A legyek • 1028
Szoborjáték (*Imreh András fordításai*) • 1030
Ágh István: Budapest-költevény • 1031
Tandori Dezső: „Magányos” budapesti körcsavargás • 1036
Várady Szabolcs [és Várady Éva]: Buda-morzsák gyerekkoromból,
húgom lábjegyzeteivel • 1044
Szabó T. Anna: Budapest, magyar asszony • 1050
Fráter Zoltán: Duna-part és Városliget (Karinthy
Pestje) • 1054
Kelecsényi László: Rastignac Pesten • 1064
Géher István: A Vérmező: történelem
és lélektörténet • 1069
Sárközi Mátyás: A Király utcán végestelen-végig • 1071
Lackfi János: Budapest, origó • 1084
Kerényi Ferenc: Valóság és dramaturgia (A régi
Pest-Buda a reformkori színművek
tükrében) • 1088
Dalos László: „A macskaköves úton...” (Traktátus
némely pest-budai dalokról) • 1101
Perneczky Géza: Az antik Pest és a tündérei • 1108
Sirokai Mátyás: Valami sárga volt • 1113
Domokos Mátyás: Bolyongás a bürokrácia labirintusában,
Ariadné fonala nélkül • 1114
Gyáni Gábor: A festett főváros történetei • 1127

- Forgács Éva:* Budapest, a fehér folt (A főváros hiánya a huszadik század eleji magyar festészetben) • 1138
- Fulvia:* City Center • 1146
- Határ Győző:* Budapest és az ő épületállaga • 1149
- Vidor Ferenc:* Vallomás – Granasztói Pálról és búcsú – Granasztói Páltól (Egy író-építész Buda-Pestje) • 1162
- Schöpflin Aladár:* A város • 1172
- Schüller Erzsébet:* Schöpflin Aladár városa • 1177

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Határ Győző

ELEVEN RAJZÁS

álmváros

te andráskeresztek mögül
kivillanó üveg
ahogy te hozzám visszaszólsz
nem csillansz senkinek

te ékes okkersárgaság
én-ablakom! maga
vagy a falhályogon látó
Világ Vakablaka

de hol? a Víziváros ez?
Liget-környéke tán?
hol vagy én háremudvarom
kutaddal Pest-Budán?

hát ez? parádés kőorom
rajt' kard pajzs napkorong
kőríves téglaboltokon
gang! udvar! merre kong?

ki mintázta sellőalak
Medgyessy? vagy Maillol?
lábujjhegyen szobor? vagy él?
szólit? idehajol?

e langybarlangos kapualj
mi udvarfákra lát
hogy üvegrácson idesüt
a keramitvilág?

sor oszlop! seregeljeteK
hermák! baluszterek!
eleven rajzás mintakönyv:
legyek újra gyerek

te voltál VITRUVIUSOM
ringattál térdeden
– jer! legyek újra EGY veled
s aszfaltunk PEST legyen

Rába György

SIRÁLYKÉNT BUDAPESTEN

Ha van reinkarnáció
sirályá válnom lenne jó
annak is budapestinek
csapong két partot összeköt
aki ellentétek között
treuga deit teremthetett
nagy úr s itt a dunai vendég
megtalálta a jószerencsét
a hóforrások kifolyói
mentén kedvére melegedhet
aki nem szeretett vacogni
örvendhet az örök deleknek
hajdan örömet lelt sziesztán
uszadékfán lesz boldog eztán
sóvárgónak kevés a jó szó
vigadhat mint ingyen hajózó
a hegy domb övé messzi távlat
parazsán tartani a vágycat
a mindennapi eledel
gond ezt felejthetném csak el
hogyha fukar halban a víz
morzsáért kell koldulni is
kérincselni sosem szerettem
megfontolom sirályá lennem

George Szirtes

A LEGYEK

Nézd el e bő beszédet. Ahogy írok,
az ablakon kövéren verdeső
légy búcsúztatja a telet.
Tavasz jön: ragyog a megnyomorított
gyep. A levegőben meleg eső –
mint légy szárnyában az erek.

Most már lent zúg, a fűtőtest mögött.
Nem jó idő ez még. Felkecmereg,
dühödten dong, s neki
az üvegnek, a motor felpörög,
gáz, és gyerünk. Percre sem állna meg.
Pici gépek a lábai,

járnak, míg le nem járnak. Kieresztem.
Zsugorodó pont pöttyös levegőben,
elenyészik egy perc alatt.
Két légyméretű madár csap le messze.
Szinte hallom, ha figyelek erősen,
a zörgő szárnyakat.

A távolban pár légypöttynyi személy...
Nekem e távcsőjátékból elég is,
hisz isten nem voltam sose,
sem sportember, bár vadászszenvedély
van bennem is. Tudom, a házi légy is
személyes javát keresi,

saját kupacát, orrát bárhogy facsarja;
hisz esztétikai döntés e lét,
mármint annak, aki esélyt kap,
ahogy most mi, szerencsések. A falra
kéne figyelni, az tud sok mesét.
A giliszta megbocsát az ekének –

s a légy ekéje a Buda felől
gyülekező jó pár fekete felleg,
a fagy, a kései.
Meglágyulhat, de el nem az idő,
ahogy a piacon minket sem érdekelnek
az árusok költségei.

Pár utcányira fényes, örök arcok
rekedt rikkancszerepbe kényszerülnek:
„Kiskutyát, szóttest vegyenek!” –
kiárusítják életük leharcolt
lomjait, melyek egyre kisszerűbbek,
míg el nem enyésznek, mint a legyek.

SZOBORJÁTÉK

Simának tűnik a tó, az energia
pontokban gyűlik, aztán szétrebeg.
Vedrekben úszik az avar.
Foncsor reped. Hasad a fólia.
Harang- és hóvirágpötytös a gyep.
Röpgyűlést tart millió madár.

Öléshez öltözködött körutak
és városi parkok. Pöffeszkednek a házak.
Szobrok bújnak elő rejtkehelyükről,
próbálják átpréselni vállukat
a téglafalon, végül már régi gyalázat
és ósdi bűn színtere minden erkély:

ott parádézna. Felragyog a fényben
sok domború mell, íves karizom,
helyet kérnek a nap alatt
a nyomorékok is. Lemállik róluk a szégyen,
feltárják stigmáik. Oromzaton
üres arcok rikkantanak.

Ünnepi hangulat. Emlékezés meg
idő társalog. A lépcső romokban,
de ő halad, fel. Táborokból,
vagonokból jött haza meglepetésnek.
Arca minden ablakszilánkban ott van,
lépte, mint tompa dob szól.

Tudja: nem az étel a gyógyerő –
forró utcagőzt kell, hogy inhaláljon,
sóhajokat, félszavakat.
Mehet. A szobában jó levegő,
de jobb túljutni rajta, a halálon,
a vas-, kő- s díszvakolat

fél-édenébe. Fejek, karok nyomulnak
kifelé a falmélyedéseken,
százak várják az utca fölött
jelképeit az örökkévalónak.
Gondold el: ágyukban, függélyesen
hogyan küszködnek a fal örök

rémálmával. Mintha inná magába
a teljes utca a fényt. Visszhangzik a tópart
az eksztatikus madársereg
zsivajától. Egy magányos, szinte kába
szobor valóságos virágokat tart.
Elhervadnak, míg szendereg.

Imreh András fordításai

(A két vers a költő THE BUDAPEST FILE [A BUDAPEST-DOSSZIÉ] című kötetében jelent meg [Bloodaxe, 2000].)

Ágh István

BUDAPEST-KÖLTEMÉNY

Ablakodból a megszokott kilátás, zöld mögül csillámló Duna s az eltűnő hajók, méltóságos egyetemépület az útig érő parkkal. Íróasztaloddal szemben a nyír könnyed, csipkefinom lombja a mézsfehér ágak hálózatán. Sűrű gesztenyés őrzi a királyi vén akácot. Kiválasztottad magadnak az öreg fát. Most éppen hajtani készül, hogy nemsokára bődítő virághabzásba fehéredjen. S eszedbe jut, minden budapesti lakásod előtt állni kellett egy fának, örködni érted, gyermekkorod üzenetével azt a látszatot keltve, mintha sosem mozdultál volna el. Életed részévé váltak ezek a fák, betöltik a teret, nyitott ablakon tükröződnek.

Szinte a gesztenyelombban állt az ebédlőasztal a Kisrókus utca és a Ganz-gyár felől a Keleti Károly utca végén. Máriaremetén nyugágyadba hullatta gyümölcseit az almafa. Zuglóban erkélyed fölé csüngött a nyárfa ága. Itt Lágymányoson pedig ez az akác legelső világlélményed jegyében.

Odaszáll a szarka, gyerekkorod madara billegve fészkelődik ágazatában. Örömmel vetted észre a fekete fészkek koloncainak megjelenését, mintha ötven lombhullásnak kellett volna elmúlnia megérkezésükig, hiszen a hazalátogatásaid alkalmával sem találtad már otthon őket. S lám, nemzedékről nemzedékre közelebb kerültek hozzád. Egyikük a gangra bátorkodott, holnap talán a világítóudvarból csörög. A dolmányos varjú is megjelent az idei tavaszon. Párban ülnek a fán, óvatosan, és nagyon bizalmatlanul csipegetnek a földön a rigók között, melyek téged is befogadtak. Viszonzásképpen szereted a rigókat, figyelemmel kíséred életüket, mióta az Eötvös-kollégium vaskerítésének repkényén először láttad mint igazi városi madarat. Majd csak kislányod mondja első szavai közt a nevét, az ő első rigója odafészkelte a máriaremetei kis ház ajtaja elé, az ezüsthengyőre. Zuglóban reggeltől estig együtt voltál velük. Tükörképedet röpitették a szemükben, s mint egy miniatúr repülő ablakából néztél magadra. Reggeliztek a földön, hármat ugorva közeledtek a rózsaszín gilisztához. Akár a falusi ba-

romfiudvaron, billegősen sétáltak a galambok. Szeleburdi verebek szálldostak föl-le, ha kúszott feljűk a macska, rögtön a semmibe tűntek.

Ha megszólít az autóbuszon valaki, már nem gondolod, hogy az a férfi a falubelid lehet, hiszen senkit sem láttál évtizedek óta közülük. Az idegennek tetsző ismerős nővérevel egy osztályba jártál. Érdeklődsz a családja felől, s akihez az iskolán túl is közöd volt, meghallod, hogy nem él már. A szó elterelésével leplezed személyes érintettségedet, azt, hogy a farsangi bál után, húszéves korában a tiéd lett, s nem vette észre senki, s azóta sem láttatok egymást.

Pesti életed elején gyakran összeakadtál az idekerült otthoniakkal. Tegezve köszöntél a kalauznőnek, a motoros rendőr megállt a járdaszigetnél miattad. Volt, akire a söntéspultnál találtál, vagy éppen a Váci utcán biciklizett mint távirat-kézbeseítű, retikűl-szerű táskával a vállán, s földre nyűjtott lábbal fékezett. Emlékszel a tűzoltű és a szűvűnű házaspárra, akik a diókopálás barna mázát szégyelltek elűtted kezűkűn. Élnek-e még? Nűvéred ifjúkori szerelmének a sírját ismered csupán a bátyádé közelében. Ráképzelheted arra járva az egyedűl neked ismerűs világot, melyben az apai műhelynek nászágyas, koporsűs faillata volt. Hajnali forrás égű agancsű szarvasait formálta a firneiszzagű ecset. A tejcarnokban is apja dolgozott a kézzel hajtott szeparátoron. Elfért a fél falu az utcára nyűlű házacskaiban s a járdán. Zománcos kannákkal zűrűgtek a menyecskék, nagyhangű legények körében visűtoztak a lányok, mielőtt átadták volna az utcát a kísérteteknek.

Az elhagyott világba látogatva titkolt szégyen fogott el. Öreg szűleid fölűl is elkívánkozott a ház más, életrevalű építkezésbe, mégis a helyén maradt egy vértelen háborű jelképeként. Ebben a csata utáni állapotban elvesztették értelműket a tárgyak is. Mintha távoli bolygűrűl sugározna mivoltukat, másvilági fényben, finom penész-, agyag-, szűűrlűtt fapor űl meg mindent sárgásan, zűldeesen, ibolyakék árnyalatokkal. A végsű romlás következett be, mikor anyád, az utolsó lakű, maga után hagyta valűszűnűtlen elrendezését. Kukoricát tárolt a tisztaszobában, hát odakényszerűlt, ott vicsorgott a tűskés pofájű kukoricazűzű is. Az ősi ágy használaton kívűl zsgorodott a sarokban merűlűleges deszkáival. Kenyérszáritűn lűg a kasza. Nem ostor, kimerevedett repedés csap le a kamrafalrűl. Tonettszék áll magában a bejárati ajtű elűtt. Mintha az utolsó órában is rűla várt volna valaki. S már senki sincs ott, senki sem jűn.

Most, mikor jűl tudod, szűlűhelyed nyomorűságnak részese vagy te is, vesztes és gyűztes ugyanakkor, megengedhetsz magadnak bizonyos költűi választ, miert jűttél el, s mibe kerűlt a kiszakadásod? Talán nem is a nyilvánvalű okok a legfontosabbak. Hanem például ahogy első érzekeid emlékében rátalálsz arra az egy szem narancsra, melyet edesapád hozott Pestrűl neked. Fehér ingben, ezűstcsűkűs bordű nyakkendűsen, dohányszűnű ruhában nyűjtotta át a nyáralkonyi fényben. S elindűtott a kisfiában valami olthatatlan vágyakozást a különűs gyűmölcsűk s a finom ruhák iránt. Mesebeli lett minden, ami nem a hazai kertbűl valű, s tűnűkeny, mint Árgűrus fájárűl az aranyalma, melyet a gyermek Tűndér Ilona, a háborűs menekűlt kislány visz magával. Mintha mesébűl szállott volna, s oda is rűppent volna el.

Megesett cselédlányok fiaival játszottál a porban, akiket nagymamájuk udvarába pottyantott a gűlya Pest felűl. Igazi játékaikkal uralkodtak fölűtted, melyeket a búcsű szombajtűn, a vacakos sátor fölállítása elűtt megkaptak kisautű, kispuska, teniszlabda formájában. Akkor, évente egyszer jűtt hozzájuk az anyjuk. Ezek a nűvéreidnél alig idűsebb lányok olyan szép ruhában mutogatták magukat, úgy billegtek a kűrűmcpűben,

hogy vidám és hangos lett körülöttük mindenki. Éneklő nyelven beszéltek el a városi eseményeket. Volt abban valami titok, hogy a gyerekeik, barátaid itthon maradtak, de ha az anyuknak jól ment a sora, akkor miért nem lett az egész falu szolgálólány, postás, kalauz, hogy nekik is olyan jó legyen. Mert ott az élet, akár a bűcsú, ringlissel, játékosáttal, bállal. Csak a házmesterek nem jártak haza, bár jött a katona, a rendőr, de még a börtönőr is. Megfogadtad, ha nagy leszel, te is pesti leszel majd, s mennél ritkábban jössz meg, annál jobban szeretnek.

Tudtad, magával visz a testvéred, ahonnan a bőröndjét körülengő illat ered a könyvekből, a töltőtollból. Úgy akartál a közelében tartózkodni, mint mikor tízévesen Pesten voltál. Akkor vált valóságossá a képes újság elejéről a fénykép, melyet annyira megjegyeztél a havas budai utca miatt. Meredek bástya emelkedett a szélén, fehér fasor boltozta, s a kucsmás lámpaoszlop alatt egyetlen ember látszott prémes nagykabátban. A Mátyás király útján, mintha egy palotából nézted volna a Svábhegy alatt elterülő végtelen csillagvilágot. De nem találtál szavakat rá, mert ismeretlen helyekről vibrált a rengeteg fény, amint a villanykörték, a világos ablakok egymáshoz közelítve a távolban összemósódnak a sugárutak tengelye körül, a Duna sötétségétől cikcakkosan. Csak azt tudtad, gondol rád valaki az egyik csillogásban, s mégsem vagy annyira egyedül. Mennyi hasonló látvány és képzelgés lepett meg addig, míg ezt az elsőt kifejezhetted. Hány budapesti év élményei légiesedtek egyetlen hosszú költeményre!

Most éppen a királyi vár déli falából lépsz ki a kovácsoltvas kapun. Meglepődsz, hiszen erre a pázsitra sosem tetted a lábad. S annyira különös innen a Gellérthegy északi, erdős oldala, mintha egy festménybe ereszkednél a Szarvas-házig, ostrom utáni csöndben, ahol távoli csatazaj ülepedik a völgy aljára. Báránnyelű ég szűkül fölötted, egyre magasabb a toronyórás templom. Nem találod a villamosmegállót, pedig Kosztolányi szerint itt kell lennie Virág Benedek háza helyén. Hát gyalog indulsz haza a hegy mögé Szokoli Musztafa fürdője mellett. Az épület emeleti ablakában muskátli nyílik. Virágzó orgonás lilul Szent Gellért szobra körül, vízesés robajlik. Fönt gyűrött bőrű elefántok a sziklák. S te fölfogod a lányszemek nagy ibolyántúli sugárzását. Légi-es, lobogós hajókkal játszik a Duna hömpölygő ünnepéye. Odakívánczol, mert eszedbe jut egy mézsfhér fedélzet. Borospohárban hagyta gyűlni az alkonyatot, hogy el ne szálljanak vele a hidak, a pesti palotasor az Országházzal együtt. Lebegett a Várhegy, a zöld meredek csigaház-sárga oszlopokkal, mohos tetőkkel, faközöld tornyokkal, kupolával. Telekápázik mindent túlszűfolt látomásod. Hajdani ringatózást érzel a lépteidben, s az egész várost újra föl szeretnéd fedezni.

Vannak emlékeid, melyek még most is versbe vágnak, mint a bordó kárpitos cukrászda, ahol csokoládébarna, vaníliásárga, eperpiros krémekből választhatnál. A szőke arcát elfeledted akkori külsőddel együtt, csak a hosszúkás fehér kéz látható, amint a kerek mérőkanállal adagolja a tölcsérbe a fagyalt gombócait. Csak az édesség különleges ízeit érzed, s a szádban szétolvadt hideget a megszorult tejsímelegben. Forró mezőkről jutottál abba a cukrászdába, s biztosan azért jegyezted meg, mert ott végre megkaphattad, ami eddig annyira hiányzott, s még a szerény kielégülésnek is akkora jelentősége volt.

De egy másik emléktöredék verssé változott évtizedek múlva. Először nélkülözted a falud szeretett bűcsűjét, s magadban ünnepelted a Gellért Szálló teraszán pohár sörrel, ahol nemsokára megtudhattad, micsoda kamrák rejtőzködnek a széked alatt, mikor

megsebesültél a forradalomban, s odamenekítettek a kórházi ápolás után a zsúfoltság miatt s a razziáktól tartva. Ettől lett akkora súlya a könnyed vasárnap délutánnak.

Mégis a körüti Pálma presszóról őrzöd a legpontosabb képet, ha az első Pesten írt költeményed miatt sosem felejtethő. A hosszú helyiség utolsó asztalánál készült, a sarokban, hétfő délelőtt tíz órától délig. Költőnek akkor érezted magad életedben először, a vidéki őszt idézted, mégis mintha másvalaki súgná, s te lelkesen veted papírra, tiszta fejjel gyönyörködve betűid formájában: „*Rózsaszín Szent Erzsébet / deres réteken lép- ked, / s rebbenti csillagfényét / a tél előtti szépség.*” Otthoni hangulatra szabadított föl a város géniusza, megsejtette a tehetséget, megajándékozott a rácsodálkozás örömeivel.

Legújabb élményeid azonban elégtelenek még a megfogalmazásra.

Petőfi Sándor lett volna képes azonnal válaszolni a vasárnapi ebéd alatt ért sérelmedre. Amitől szégyenkeztél a menzán, ő nem a saját természetét okolta volna. A divatjamúlt öltöny kezdte ki önbizalmadat. Társaid kockás ingben, vászonnadrágban ülték az asztal körül, te pedig, banketti ruhás, túlóltözve a pellengéren, rozsdavörös két-soros egygombos zakóban, melynek gallérja vállad széléig hegyesedett, cipőd orrát buggyosan fedte a nadrág szára. Aztán az öltönyt zaciba adtad, s ott feledted többévi hosszabbítgatás után. Először követted el a hűtlenség bűnét, míg a szüleid ellen való vétek eszedbe sem jutott, azt hitted, levetted Magadról esendő mivoltodat is.

A női fazonú, fordított gombolású ballonodtól már az elképesztő forradalom szabadtított meg, melyet olyan okok is előidézhettek, mint a rád kényszerített ballonkabát, hogy azt kellett viselni, mi éppen kapható volt.

Kinek lett volna feltűnő akkor egy fiatalember öltözéke? Különben sem figyelt rád senki. Más miatt fogadott be a város, mikor véredet kérte iszonyú beavatási rítusához. Magával sodort, s egyedül hagyott, hogy az életveszélyt és a bátorságot megértsd a csillag döntő ember példájában, aki a helyőrség tornyára mászó civilként szerelt, mintha csak az volna a dolga, s éppolyan megfontoltan ereszkedett le a toronyból az alácsörmpölő vörös csillag után. Míg tankok dúltak a völgyben, kézfegyverek szóltak a háztetőkön. Akkor értetted meg igazán az élet kockázatát, a bátorság esélyeit. S miután a melletted fekvő barátod kimentett a vérengzésből, a kórházban a létezés édességére eszméltél, ahogy az önkéntes ápolónő, a tizenhat éves diák azt a narancsgerezdet nyújtotta a szádba, amiért világgá mentél. És az a pillanat jutott neked az életéből néhány nappal hősi halála előtt.

Mikor a lánykollégium portáján ácsorogtál, a testére tapadó piros trikóban egy ismerősnek tetsző bentlakó lány is várt valakit. Hasonlított arra a kiskorodban annyira tetsző fruskára, aki az ostrom elől rokonaihoz menekült. Éppolyan kék szemű szóke, futó izgékonyaságtól bájos, kedvesen türelmetlen volt, hogy megszeretted. Mintha érte aggódtál volna, mikor a béke csalóka reggelén elindultál te is egy egész kollégiumra való védtelen nőn segíteni. Eszerint miatta keveredtél a tüntetésbe, mely az Astoria Szállótól a Kossuth térbe torkollt, s az a mélyen rejtőzködő energia tartott életben, ha nemsokára feléd irányította s közeledben marasztalta a sors. Az öt egyetemi év alatt egy padban és soha ágyban. Miatta utasítottad el a hozzád méltó közeledéseket, őt csaltad meg a lotyókkal. A szilánksebes leágyúzott falakat neki akartad kifejezni az újjáépítés állványainak reményével. Templomok málnaszín ablakán vélted átsejleni, miközben kapualji merényletre készülődöttél. Aranystrucc lett a feléje futó villamos, ezüst-halak ragyogtak az almafákkal berendezett kirakatokban. Esengő és dühös versekre, megalázó kitérőzésekre késztetted, s a ráolvasás barbár ütemével úztad volna magadból.

Pedig mikor ugyanazt az osztályt tanítottátok, a diákjaitok a menyasszonyodnak gondolták. De amit soha nem váltott valóra, abban már akkor is más asszony részesített, hogy végre valami családias meleget élvezz a másik nő albérlésében, melyet nehéz ételszagok árasztottak el a konyha felől. Tapintatos gondoskodással vásárolt be a vacsorához, sajttal, szalámmal, péksüteménnyel, borral rakta tele a kosarat, mintha sokáig magánál szeretne tartani. A rövid házassági előgyakorlatokból hamar visszaestél a szeszély sodrásába. Megpörgetett és kivetett.

Tizenöt év múlva előbb érkezett ismeretlen címedre a levele, mint ahogy új lakásodat elfoglaltad volna. Máig is rejtély, honnan tudta, s mit akart tőled. Értetlenül bontottad föl az ajtórésbe tűzött borítékot, meglepődtél a könnypecsétés soroktól.

Elkeserít a rád öregedő város, még amit magadévá ismertél belőle, az sem neked való. Utazz csak el a Népszínház utcától a Józsefvároson át Kőbánya végébe a temető ravataláig, ahol kedves egyetemi leánypajtásod a halott. A gyász, a borús hideg s a nyomor ijesztő szomorúsággal tölt el. Egyre fáradtabb arcok vesznek körül, egyre sivárabb zónákon jutsz tovább, s mintha látásodat a korai szürkület farkasvaksággal rontaná. Titkos tevékenység folyik a lélektelen üzemekben, sikátori veszélyek várnak a vadkeleti piacon. Úgy érzed, a bűn és a kiszolgáltatottság vásárolkodik belül, akár a salakká hámlott házakban. Kietlenségtől szenvednek a fák. A barakktetőket elfújhatná egy hirtelen jött vihar, éppúgy a sportpályák öltözőit, mint a lelátók székeit. Nem emlékeztet ittjártodra semmi a sörgyár gőzölgő magasán kívül, ahol olyan jóízűen ittad a sört, mint a forrásvizet a piros kockás abrosszal terített asztalnál, pirított máj szagában. Hiányoznak a rezes hámú, macskakövet csöndítő muraközi lovak. Benéz a börtön a temetőbe, s elkezdődik a kedves asszony utolsó útja. Egy veled egykorú szív csöndjét viszi előtted a fekete kocsni a sírokon túlra, ki tudja, hova, ha már az erdei úton gurul. Erdély szülötte akarta, hogy fenyők alatt nyugodjon, hadd lehessen majd itt a teste hazai föld.

Tél van, ritkán mozdulsz hazulról. Hosszan merengsz a vén akáccal szemben. Fekete öntöttvas most a törzse, öt vastag ága cizellált koronába nyílik, sűrű feketesége megfakul a széle felé. Különös formák alakulnak a tetőcserepen. A szétszakadt vastag hó alja összetorlódott az esőcsatorna fölött, ragyogó piros mezőt hagyott maga után, melyre a gerinctől félkörökkel boltozódott, lassan hártává vékonyult, alul pedig márványsziklaként, omlásra készen nehezedik a földemre. Hetekig nem láttad a napot, azt sem tudod, melyik fázisban lehet éppen a hold. Farsangot mutat a kalendárium, Antal-, Piroska-, Sára-, Sebestyén-napokat. S Berda József költő kiáltja világgá a könyvből, „*Bintang tél! Kegyetlen ellensége szenvedő testem minden tagjának: ó, mint utállak-gyűlöllek én!*” Szegény vándor ágyrajáró, kinek költőietlen utóda baktat a túlsó járdán, vékony nyakában, kötött pomponos fejfedőben, koszlott szatyorral, talán a pamutkesztyű ujjai is lyukasak. Lehetnél ő, te is! Mint egyik elszenvetője a büntetésnek.

Amíg családod, lakásod lehetett, meg kellett találnod a létezés szépségének rád eső részét. Onnan muszáj becsülni mostani otthonodat győzelmes emelkedettséggel és a kallódó emberek iránti részvétellel is, hogy ezt az élhető hajlékot elnyerhetted. Ide még kiskorod boldog emlékei közé is hazamehetsz, melyek a távolból honvágygal csalogatnak. Elmész, s ha visszajöttél, megújult képet mutat a régi utca. Lakásod minden tárgyának története van, s a legbecsesebb darabok hajótöréseid kimentett uszadékai. S ahogy az ablak végtelenné növeszti a szobát, úgy érzed, mintha az egész várost belaktad volna, ahonnan elköltöztél, ott is otthon lehetsz, hiába meszelte át a falakat másnak a szobafestő.

Tandori Dezső

„MAGÁNYOS” BUDAPESTI KÖRCSAVARGÁS

I

Író – kezdje dolgát az irodalommal. De ha mindnek csak kis töredékére utalnék éppen, s nem az, hogy „elmondanám”, miféle költemények – „csodák”, idézem Kosztolányi szavát a *Halottak* című versből –, a költők kicsodák, ihletik emlékezésem; ó, Jékely csak a hegyvidékeivel, fürdőivel, Tabánjaival; Vas István a Hold utcával, a Duna-parttal; Nemes Nagy a Vérmezővel, a Kék-golyó utcával, ha jól írom, a rég eltűnt kis házakkal; Szép Ernő az Andrássy út és a Liget, a Margitsziget becsavargásával; Kosztolányi... a nevezetes kávéházzal, a Dohány utcával, az egész bús Budapesttel... s még Berda és Tóth Árpád... és... és... nem jutnék a végére, mit, bele sem kezdhetnék. Hagyom hát mégis ezt. Nincs prioritás! Vas racionális bánata, Jékely romantikája, Nemes Nagy „konzervatív” pontossága, Kosztolányi és Szép Ernő világfilozofikus hangulatváltás-játéka... és... és... Nem alakulna ebből körcsavargás, egyetlen pont maradna, mely a magam matematikai-végtelenségtani, zenóni elmélete szerint megalkothatatlan is, mert nincs „legkisebb eleme”. Nem lehet a pontnak így kiterjedése, az abszolútum jegyén nem lehet. Marad hát a magam szerény, szegény, ezúttal végképp indulatmentes, de valamelyest fájó relativitása, marad „csekélységem”, de azzal a bőséggel, mely Budapest körbejárását dúsítja. Induljunk el, mint Eliot mondja, kigyelmed meg én. (Te, Ön, Önök, maga, maguk, hé, nagyérdemű, jaj, Olvasóm!) Nézzük, nővérem és fivérem. (Baudelaire; de ő Párizs.)

II

Nos hát, könyv nélkül, fejből írom ezt az egészet, mert valami meddő bánat – akkor még ok nélkül – arra készítetted, hogy a különben ily vagy más mily dolgozatokhoz készülő jegyzeteket eldobjam, a további jegyzetessel felhagyjak. Fejből írok, de nem könyv nélkül. Mert könyvekről igenis lesz szó. (Kicsit.)

Mi az itt, hogy kör? Olvasóm, mit kap tőlem kigyelmed, mit vágjon falhoz rögvest, vagy mi tartsa ébren mégis netán a kíváncsiságát? Képzeljük el Budapestet... nem, ne körnek, ne is oválisnak, tojásnak se, melyet ha úgy rajzolok, hogy fenn nincs bezárva, s a vonal kicsit visszafut a kezdet mögé, lehet a cím: *A madár? A tojás?* S ha egy vonalalak nyomja iszonyúan, a válasz, keletiesen: *A sziszüfoszi kő!* Ne így képzeljük Budapestet, hanem a határai szerint. De úgy se, ki volna képes arra, meg sok feleslegesség kerülne ide, sok lényegtelenség, pontatlanság. Elő kellene vennem a térképet. S mondom, ezt én emlékeimből írom. Hát mégis valami furcsa tojást képzeljünk, krumplit, ez Budapest(em), egy ilyen krumplikörvonal. S induljunk el északi-nyugati vonalaktól, pontoktól, mit is mondjak, amerre az ember Óbudát (ekképp Budapestet) Szentendre, Leányfalu felé elhagyja. S nézzük, mit mondhatok én erről a határvidékről?

Ó, igen, hogy ne feledjem, Olvasóm. Ilyeneket mesélek el. Budapest melyik részéhez mi köt. Magam is kíváncsi vagyok az arányrendszerre. Ömlengeni, filozofálni, panaszkodni, főleg gúnyolódni – nem fogok. Remélem, császármorzsnál konzisztensebb lesz az írás állaga, bár Gödel tétele szerint a mű maga nem igazolhatja a konzisztenciáját, mert az ilyesmi épp annak cáfolata! Na.

III

Most hát, hogy a 2005-ös év elején elhagyott a jegyzetelősdi kedv, és csak pár hete meghalt utolsó madárkám napjairól, iránta érzett féltésemről (eleinte nem volt racionális *oka* ennek!), esetleg munkáim befejezéséről, várhatóságokról írtam élnaplót, lazát, most, hogy az induljunk-el-te-meg-én „te” szereplője csaknem teljesen kiesett, követvén azt, ahogyan rég nem utazom, nem nézek lovakat, nem járok színházba, moziba, hangversenyre, találkozgatni, dedikálni, fellépni sem itthon, sem külhonban, nem nézem meg sem a mások kiállításait, sem a magamét, és így tovább, most akkor, s ezt nem tekintem semmiféle Sorstól pofonverésemnek, meghalt eme madárkám. Róla is csak a legszükségesebbeket írom le majd itt. De ahogy meghalt – s hagyjuk e tárgyat s hozzá kapcsolódó, ép eszemet őrző, eszményi esetben megkeményített szívű önvédelmet –, eszembe jut egy korábbi nagy halál, kb. első igazi központi madarunké, a talán névről többek által ismert Szpéróé (1977–1988), akinek életében még gyakran jártunk ki feleségemmel együtt – évtizede már csak ő jár – Budapest határába, egy kisvárosba, ahol egy-két éven át másokat is látogattunk, sokkal korábban. S mikor Szpéró meghalt, e kisvárosban két madárfiókát is leltünk, hoztuk haza őket HÉV-vel; bár akkoriban ilyen taxizásokra is szinte az üvegpénzből volt anyagi ereje az embernek; hoztuk őket át ezen az óbudai városhatáron, mind nagyobb szívszorongással, ahogy lakásunkat – Alagút, Várdomb, Víziváros – közelítettük. Hogy sikerül-e életben tartani őket, Szpérót is pótlendő? (Ma már nem hiszem, hogy most meghalt madárkánk, Totyi pótolható. Szpéró sem volt az; de mellette, utána maradt még madár vagy tucatnyi, nem volt olyan szorongató az egyedüllét, mint Totyi után most.) Tehát madárhazáhozás a városon kívülről. De annak a kisvárosnak a látogatása is erre történt, sosem Vác felől. És egy Költő s felesége, a Festőnő is itt volt, ebben a kisvárosban, felkeresve több nyáron át. Mígnem nálam belső lehetetlenséggé vált minden, majdnem minden Budapesten kívüli út, s a Költő, nemes szív, ezért egyáltalán nem neheztelt meg rám; gazdag életének tapasztalataival sok mindent meg tudott érteni; a Festőnő csakígy. – De Óbuda északi része a gyerekkori „római-émlék-nézésen”, az atyai csónakház (Szerelvényértékesítő Váll.) látogatásán, a Római-parton töltött nyárvégeken túl (evezések! át a Sz.-szigetre, fel néha a kisvárosig) sok mást is involvál nekem. Ebben a beszámolóban az a mulatságos, ha bármi is egyáltalán, hogy íme, mennyi hordalékból (Déry!) áll össze egy ember-és-város kapcsolat. Meg azért is jó írnom ezt, mert pár délutánomat megmenti a Totyi halála nyomán érzett... nem, kemény a szív, nincs bánat... mitől is, miből menti ki? No, nem fejtegetem.

Tehát a Hajógyári-sziget nekem nem az újabb divatú rock-pop hetek színhelye, hanem egy könyvkiadóba jártam ki oda párszor, a kilencvenes évek elején; de a sok könyvkiadót, ahová járok vagy járhatnék, ugyanúgy nem sorolom külön, ahogy azokat sem, melyekkel „el-maradtunk, el-koptunk” egymástól. Egymástól, igen. S általában is ezt az el-kopást említhetem. Sajnos, ha napestig írnék egy héten át, akkor is ezt mondhatnám csupán: városomban általában vánszorogni szoktam már csak, s nem táskámat, nem is a szívemet érzem nehéznek. El-koptunk, megunódtunk egymásnak mi ketten, e város és én. Sajnos, nem sajnós? Itt is kemény a szívem, ha van; (és van, nagyon is!).

Tehát ez a kiadós sziget. Kiadós séta volt odáig, mert rajongtam akkoriban – még nem vánszorogván – az ilyen túrákért; oda-vissza, semmiség volt a párizsi, londoni 36-37 kilométerekhez, naponta, s erről még emléke pesti (sic!) dolgot. Élvezet volt a csú-

nyácska panelkörnyék is (a Duna okán!), pár apró utca a Krúdy-környék érdekte-
nebb részén (utcákat, kocsmákat igyekszem nem megnevezni!), nem ittam azonban
azokban az években, így csak csodálkoztam, ejha, már 5 óra 30-kor nyit némelyik pin-
cés műintézet? Később ezeknek az ismereteimnek jó hasznát vettem. Na ja, hasznát...!
Azokban az években nem bújtam már antikváriumokat, lemezboltokat (antikváriumo-
kat újabban ismét látogatok, lemezt évtizede nem vettem Budapesten!), a jó ég a meg-
mondhatója, mit csináltam. Semmit. Mentem, mint az „Ilyen hosszú távollét”-ben a
clochard, ama filmbéli romterepen, nem céltalanul, csak mások céljaival harmonizál-
ni nem bírván. (Szeretné ő azt, de ha „őszintéből” nem megy... Hát a „nem” az őszin-
tebb.)

*

Most felkeltem asztalomtól, mely két gépelőhelyem egyike, huszonöt éve az egyetlen,
mert a másik ily asztal a másik szobában kalitkahely lett. Ahogy kimentem a hallba,
hogy gyógyszert vegyek be (gyomorra: felfúvódás ellen; karnitint, szénhidrátok és zsí-
rok feldolgozására, de hát, persze, nem szabad sokat enni, lehetőleg nem kell szeszes
vagy más szénhidrátos italokat inni, akkor használ bármi karnitinoida etc.), arra pil-
lantottam, ahol a másik szobában Totyi üres, még hármak üres kalitkája áll, és inte-
gettem, két kézzel, szokás szerint, ilyenkor a kéz legyen üres, csak úgy hat az intege-
tés... most sehogyan sem hat... de nem érzélgünk! Elfutotta, mégis, a.

*

Hogy írásom, ha nekem nem lehet is – látjuk! – igazi terápia, legalább Olvasómnak
érjen valamit, elmondom azt a roppant izgalmas tény, hogy sokat jártam apámmal is,
később aztán még többet feleségemmel, a H.-hegyre, ha jól írom, sőt, onnét egészen
óriási sétákat tettünk (még nem volt kutyánk, bár madárkánk már voltak) Pesthideg-
kút, Zugliget (!) felé. E két utóbbi helyre néha a Széna tér tájékaról busszal is kimen-
tünk, ebédelgettünk (70-es évek), vagy a J.-hegyről, a Svábhegyről jöttünk le, oda busz-
szal fel, taxival fel (üvegpénz!), s volt Disznófő, Normafa stb. Sosem síeltem, így erről
nem volt szó. Emlékszem akkori fájdalokra: mi lesz mackóimmal, ha meghalok (34-
35 éves voltam, Jékely fiatal halállírása után kullogtam, persze, ezzel), hanem az óbu-
dai részeknél tartottunk.

Furcsa az, ahogy az ember évekig nem jár egy bizonyos útvonalon, villamossal, busz-
szal, s rájön, HÉV-vel is lehet. Mintegy öt éve a kiállításlátogatást azzal hagytam ab-
ba, hogy egy igen jó barátom kamarakiállítását ott Óbudán, HÉV-vel érkező, nem
találtam meg. Csuda gyárépületeket láttam ellenben. S másodjára menvén, már meg-
lett volna a kiállítóterem könnyen (buszról), de úgy döntöttem, ha egyszer sikerült ki-
hagynom (ezt, az ilyesmit) beülök két fröccsre inkább egy kocsmába az érdekesen ré-
gi-új nevű, nem munkásmozgalmi hőst idéző utcában, s így is tettem. Egykoriban sok-
szor ültem be napilapot, hirdetési újságot, még detektívregényt olvasni is csendes dél-
előtti kocsmaiba. Manapság újságot egyáltalán nem olvasok (pár hónapja), feleségem
számol be; folyóiratokat, ha magam is megjelenek bennük, lelkesen nézegetek. De
nem a régi lelkesedéssel.

Óbudán Kassáknál jártam egyszer. Orbán Ottóéknál, Z. Péter filmírónál többször.
A hegyek egyikén fenn Weöreséknél már csak olyan huszonhat évesen, talán, Mészöly
Miklóssal. Majd kétszer voltunk az új házukban feleségemmel, s magam harmadszor,
e Költő halála után. Vittem egy üveg bort, hallgattam Károlyi Amy telefonbeszélgeté-
seit – kondoleálások jöttek –, ki-kimentem, meghúztam kabátom alá rejtett literese-

met. Taxival távoztam, akkoriban is eléggé untam már a város bizonyos vonalait, és... üvegpénz. Ezt az üveget azonban, ismeretes történetem, e Költő „derús koldus az életem” felkiáltása alapján (biztosan pontatlan az idézet, kérem, hagyni!) egy koldusnak adtam, de már a Bazilikánál, a pesti oldalon. Feleséggemmel irdatlanul sokat sétáltunk a Rózsadombon és „kapcsolt részein” is. Buszoztunk, gyalogoltunk, mértékkel ittunk egy-két pohár (főleg vörös-) bort. Ezek élményeink, eseményeink voltak. Néztük a házakat; hogyan laknak mások. Akkoriban kezdtek épülni a „kacsalábak”, ezt a világot már nem ismerjük. Megjegyzem, fogorvosunk is oda költözött egy szép nevű utcába, kertés házba, jártunk hozzá sok gyökérhúzásra, ínkezelésre, amalgamozásra. A család állatbarátsága máig legendás (nálunk). Kassákhöz Kecskeméti Kálmán festő barátom cipelt el. Jékelyhez egyetemista társnőim. Ezekről a dolgokról mind írtam. Egyszer Jékely engem is majdnem meglátogatott, hosszú történet lenne (egy lábficam stb. volt az ok); miért nem jött össze (részemről) az egész?

S egyszer láttam Veszelszky Bélát: jártunk náluk, mikor még élt.

IV

Nem is tudom, merre lendüljek tovább. A fürdők! Lukács (sokat jártam oda, nem voltam mégsem „lukácsista”, jelentéktelen fürdőző voltam én ahhoz). A Császár is vonzott, de... Később a Római-part, a Duna, nem úsztam át soha, csak úsztam vízében. A csillaghegyi strand (már feleséggemmel), Pünkösdfürdő (szintén). A kutya erősen szétszedi olykor a házaspárok programját. Ez még a madarak alatt is *volt*. Bár ők, fura, nem kötöttek annyira helyhez minket. Eleinte. Engem ma már a Nullovcics Nulló Madár is helyhez köt.

Kedveltem a Rózsadombnak azt az oldalát, mely a Bimbó út és a Marcibányi tér között lejt. Sokat jártam ott magányosan is, például verebeinknek füvet szedni. El ne feledjem: Budakalász környékére szintén ily céllal. Dilisnek is tartottak, az út szélén hajlongva... én hajlongtam, remek gyomokat tépve, kis cseresznyepálinkát kortyolgatva... dilisnek, némely arra elhaladó, de tapintatos autós ismerősök. De a Rózsadombnak ezen az oldalán volt a századfordulón még iparos-kereskedő-kocsmáros nagyapámnak egy kis háza. Apám onnan járt óbudai iskolákba, lett lassan „úrügyerek”. (Lassan, bonyodalmasan, s ehhez az első világháború is kellett.) Egy ilyen úrigyerek jó barátja, akivel sokat segítettek egymást, bajaikban, tényleg kölcsönösen, a humán érdeklődésű Juszuf bácsi (közig. bíró, nem építész!) jó alkalom volt nekem egyszer már úgy huszonvalahány évesen, hogy apámat megértsem, ő miért nem tud filozófiákról beszélni stb. Holott szegény papa hetvenvalahány éves koráig velem olvasott Camus-t, Graham Greene-t, Virginia Woolfot. Hagyom ezt. Juszuf bácsi fia volt egyik első nagy gombfocipartnerem, gombkészletem kizsákmányolója. Vasárnaponként jártunk hozzájuk, havonta egyszer, s hazajövés az akkori 9-es villamossal ugyanolyan szomorú volt, mert másnap iskola... ahogy a Római-nyaralások vége, merthogy szeptember.

A Moszkva teret ugyanúgy gyakran látogatom, azaz a Fény utcai piacot, ahogy a „Móricz”-ot is, itt a Fehérvári úti csarnokot... de ezek a látogatások Totyi halála után el fognak maradni, mert krumpliért és salátáért jártam, neki. Mást a végén – én, aki régebben roskadásig teli szatyrokkal tértem haza, és külföldre a nehéz mechanikus írógépeket, szótáraitam cipeltem, fordítások végett –, igen, én, én, én nem vásároltam. Most ennyit se. Csak hordozom nagy táskám, néha kéziratokkal, máskor leadandó

könyvekkel, tiszteletpéldányokkal. Különös, hogy a Víziváros északi részén nem laktak ismerőseim. Csak a kocsmákat ismertem, már legtöbbjük nem is létezik. Drága éttermekbe nem járok. De a Fő utca kocsmáiba is alig. Van egy vagy két hely, ahol irodalmi ügyeket szoktam bonyolítani munkatársaimmal, itt ez „annyi”, akkor.

Majdnem minden budai útvonal is sivár lett a számomra. Elszállt a körjáráások „hite”. Ezzel hitele is. Régen: el a Tabánon át a Krisztinába, fel a Mészáros utcán a Böszörményi útig (közben egy-egy pohár bor), le a Déli pályaudvar vagy a Városmajor felé, erre lakott régen, sokszor megírtam, tanárnőm, Nemes Nagy Ágnes; Lengyel Balázs ma is; Mészöly Miklósek; Miklóssal afféle kölyökkutya-koromban sokat mászkáltunk a Városmajorban és vidékén. Ottlikkal, aki Közép-Budán élt végül vagy harminckét évet, de erre még rátérek, szintén látogattuk a Vasas atlétikai pályát, feleségemmel a Pénzügyőr-pálya táját, van ott egy szép kis félmodernista tér, kedveltük. Még meccset is láttunk. Salakos volt a pálya. Milyen ma? Nem tudom.

Elvész a lendület, igen, s talán soha többé nem jövök le sem egyedül, sem feleségemmel (mint régen mindkét változatban) a Széchenyi-hegyről (kilátó és egyebek), az ottani Nagyszállótól, el valami golfpálya mellett, át egészen kisvárosi negyedeken, nem fogok fogaskerekűzni. Márffy Albin barátommal sokat jártuk a Kis-Svábhegyet, később feleségemmel fedeztünk fel ott egy bisztrót, megittunk ezt-azt. Üzletház áll a helyén. A buszjáratok sem a régiek, arrafelé alig ismerem ki magam már. Magán a Kis-Svábhegyen rengetegszer jártunk, fűvet szedtünk. Onnét került egyik madarunk, Éliás. Lett is neve például, hogy Abos (az utcáról ott), de neki még ilyen neve is lett, hogy Zordon Kárpátka, Juszuf, Béni.

Megjegyzem, Szpéro a budai Lánchíd-főtől került, másik nagy szent madárkám, a szánta Aliz, aki tizenkét évnél is többet élt, végig kalitkában, sokat a kezemben (és jaj, sokat utaztam el mellőle, de ő hű maradt hozzám), igen, Aliz sérülten keveredett ide valami jóemberek révén a Jászai Mari tér mellől. Samut a véletlen hozta Angyalföldről (Vahl Ottó, a műterméből, egy napra rá, hogy ő az én Szpéromról először hallott), sokakat a Duna-parton találtunk, széncinegénk a Ráth György utcában esett gázkonvektorba, és nálunk csaknem tizenhárom évet él, Samu is tizenhárom és felet, de Rudi, mezei verebünk, tizennégy és felet, csak ő sosem jött ki a kalitkájából, „utált bennünket”. Nem is mondom: ki honnét. De ezt mondom: tucatnyian is megélték a tízet-tizennégyet, csak Totyi, utolsó madárkám (nem tudom, honnét hozták!), ő ment el 7 és 2/3 évesen, s hagyott itt engem egy várossal, mellyel nem tudok mit kezdeni.

V

— — S voltak madáreleséges boltok... na, hagyjuk.

Közép- vagy Bel-Budáról már sok szó esett, a Vérmezőről, ahol Ottlik leghíresebb regényét olvastam, esőben; frissen vettem a Horváth-kert sarkán, aztán sokat jártam, jártunk is Ottlikékhoz, szerettük feleségét, Gyöngyit... Ottlikkal, „Cipivel” legénykoromban még (hülye szó!) atlétikai versenyeket látogattunk, de valóban a Csömöri úttól (Varjú Vili) a Népstadionon át akármeddig. Teniszt néztünk a Bethlen-udvar mögötti pályán. Ma ezekről a helyekről is a fűszedések jutnak eszembe. S a Tabán oldalában van legalább negyven madárkánk sírja, a legutolsó a Totyié.

A Mészáros utcában egy kedves fotósnál ki van rakva egy sapkás képem, állítólag még vásárolgatják is némelyek; iskolák. Hihetetlen. A Déli pályaudvarról apámékkal

sokszor mentünk a Balatonra. Mostanság, az utóbbi másfél évtizedben, főleg a Bécs felől Kelenföldre tartó vonat ablakából „élvezhető” látványok jellegzetesek számomra; vannak ott kiskertek, melyeknek egyikében kutyánk volt dajkaságban, mikor még hol vállaltuk őt, hol nem. Végül vállaltuk. De emlékszem, egyszer, valami buta viselkedése miatt, kiadtuk vidékre. Kétségbeesetten autóztam érte Ország Mihály doktorral, madaraink – mára megvakult – védszentjével. Lónyay utca! Már mint lakhelye. A Nagycsarnoknak nevezett hely közelében. Ó, a Nagycsarnok! Sokat írtam róla. Az 1964-es tokiói olimpiát, itt, vásárlás közben, rádiókon hallgattam. Mindenfelét vásároltam ott egyébként azóta is, főleg zöldséget, krumplit (Totyi és a többiek), de tejfölt, spárgát, uborkát, kolbászt, pogácsát. Ma, ism., semmit sem vásárolok, leszoktam az evési kezdeményezésről, azt eszem, amit feleségem – szelíd kérlelhetetlenséggel – rám kényszerít. (Na, azért ebben igazi konfliktusaink nincsenek.)

Aztán „bejött” egyszer csak a Lágymányos. Rengeteg csavargás, kocsmázás arra. Vásárlás: gyógyszertárak... posták... és a Kosztolányi Dezső tér, a Költő szobrával. Lakott arra apám. Karinthy Frigyes út. Ez szomorú történet is, meg matt is és „fád” is. Bonyolult. Ám írjanak mások apadolgokat, ebbe nem megyek bele. Lakással kapcsolatos dolgok, utcákkal kapcsolatosak így, apámmal, nincsenek. Fura, hogy rég a Fő utca egyik mellékutcáskájában lakott, ahol a házban egy Három Veréb elnevezésű kocsmá volt.

Apám sokat sétált, élete utolsó éveiben, a Feneketlen-tó körül. (Helyesírást: Szerkesztőm, kérem...) Magam a nagy sörözős korszakomban kultiváltam a Kosztolányi tereket. Elmentem a Fehérvári piacra (akkor építették a csarnokot, a piac dimbes-dombos, agyagos, téglás, betonos talajon volt), lángosoztam, vettem dobozos sört, zsebből titkon ittam, nyíltan ittam. Szabolcska utca, Fadrusz utca, ilyenek, Ulászló. És a Kosztolányi tér. Onnét egy kis busszal át a Kelenhegyen, fel a víztárolókhoz az Orom utca alatt (jaj, mennyi séta színhelye, régebben apámmal; később a feleségemmel, fű- és vadsós kaszedés madarainknak), de magányosan, sör nélkül is. Buda nekem akkor a dobozos sörözés belterülete lett. Hoztam haza is dobozos sört, és borzalmasan meghíztam. Ez felháborított. Nekem semmit se lehet? Nekem Buda a dobozos sörökkel olyan szépen megvolt megint! Nagy súlyom ellenére lendületben voltam. Mára módszeresen lefogytam (23–24 kilót), nincs sör, de Buda sincs igazán. S ha visszagondolok rá, hogy fél éve még Totyihoz jöhettem haza... elfog a félelem, hogy én ezekre a naphegyi helyekre újra felmenjek. De fel fogok. Legelső jó barátaim közül velem egykorúak éltek ott, L. Gabi, dr. E. M., gombfoci és játék... mindenféle kockadobásos a nagy villaházban például, a Dezső utca és a Derék utca táján, focijátékok. Na ja, nem voltam jeles játékos. De a házunk mögött, az Öntőház utcában (egy régi öntödéről kapta nevét) a házbellekkel teniszlabdafociztunk éveken át szinte minden délután. És gombfociztunk.

Érdekes, hogy más osztálytársaimhoz sosem jártam sakkozni, gombfocizni. Nem tudom, miért voltam ilyen, kicsit ilyen is maradtam. Emlékszem azonban – ez ismét Pest – a sokszor „megénekel” gombfociklubjaimra. Ahol komoly bajnokságokban játszhattam, s ha nem is az első négy, de az első hat között Bel-Pesten fixre ott voltam. Rádió... Röltex-klub a mai Király utcában, más pincék... Dél-budai Vendéglátó... aztán 1963-ban ez abbamaradt. Első állásom (kettő volt életemben) az Illatos útra „sodort”, portásnak és nevelőtanárnak, s nem volt mód klubszerű életet élni. Az Illatos út kibírható volt, a felnőttoktatásos Hungária körút, a mai egyetemek egyike, szintén. De 1971-ben abbahagyni – az volt evidens.

Attól fogva: szerkesztőségek és kiadók, legfőképpen Pesten, ezek jelentették nekem az antikváriumok melletti nappali úti célokat. Az utcarendszerek a Nagykerület tájékán.

A Bajcsyn. Az Akadémia utcában. A Bródy Sándor utcában. A Blahán kevésbé. Mikor 57–58 kiló voltam, ötven perc alatt kiszáguldottam tornacipőben V. Tibor barátom galériájába a Városliget mellé (innen az Alagúttól). Amikor 53–55 kiló voltam, ehettem-ihattam, nem híztam. Sokat lófráltam akkor főlösegesen. Vagy ki tudja. Taxiztam. Grenadírmarsot ettem a Gül Babában (Déli vasúttól áttaxizó ürge), vagy káposztás cveklit, ugyanígy. Taxizva.

Egyáltalán, akkoriban sokat lehetett taxizni. Ma már: három éve nem ültem ilyen gépjárműben. Autózni különben sem szeretek. A bécsi utazásoknál (elmaradtak) a vonatot megoldottam villamossal (Kelenföld), busszal (Keleti pályaudvar). Ma a legszebb úti élményem, ha a déli vasúti hidat elnézem: de jó, hogy engem nem visz át rajta vonat. De jó, hogy a balatoni úton nem visz kocsi.

VI

Milyen takaros, nagy házak vannak, fedeztem fel mostanság. Például a Közraktár utcában. Vagy az Aulich utca és a Hold utca összefutásánál. Fura, a Teleki tér után itt az Aulichban, ha jól mondom, lakott Mándy. Átlendültem közben Pestre, bár sok minden elmaradt Budából. Például ahogy feleségemmel Budafokra mentünk madárvitaminért. S ott nagyot sétáltunk. Elfelejtettem mesélni, hogy nagyapámék (apámék) a Rózsavölgyben is laktak. Meg az Istenhegyi út mentén. A II. világháborút részben a Lóránt útról láttam. Budapest bombázása. Az égő malmok. Aztán októbertől itt voltunk újra a Vár alatt. Kibombáztak minket alaposan. Az életünk, kb. annyi maradt meg. (Ám e dolgokat részben mind megírtam könyvekben. Nem illik ezeket sorolni itt.)

Tehát a tojás, a határjárás, határkitöltés elérkezett jócskán a pesti oldalhoz meg a zűrzavarhoz. Mire van még türelmem? Megírni, szeretem-e még a hajnali várost? A hivatalnegyedet? Hétvégéken délelőtt metrózni, szeretek-e még? Rég nem láttam az állatkertet, a Városligetet, nem ücsörögtem városmajori padokon, egyáltalán, padokon. Egyszer, nagy munkák után, altatósan, rumot ittam, elaludtam egy padon. Gorbacsov aznap lett elnök. Engem bevittek a Róbertre, a kijózanítóba. De nem vagyok alkoholfüggő, cigarettázni végképp nem szeretek, nevetségesen is csinálom. Legalább nem lettem a nikotin rabja, későn is kezdtem. Manapság, ha kevés (számomra) kibírható útvonalaim egyikén, a budai Duna-parton vándorzogok, cigizek is, ha maradt pár szál (egy hét egy doboz nálam). Vannak kocsmák, ahol szívesen „bedobok” egy kétdecit. Kérdeszek, az nálam hatásos. De nincs hová tovább. Messze a következő, meg azt nem is szeretem. Fura lehet mozikba járni. Esti életet nézni a színházak táján. Én, azt hiszem, egyetlen színházi fordításomat sem láttam. Sőt, tudom, hogy nem. „Ugyanakkor” magam meg léptem fel színpadon, önálló estem is akadt. De ezeket mind befejeztem. Amikor nem ittam, féltem este a városban. Amikor ittam, röstelltem magam, hogy kocsmát keresek még előadás előtt is. Szeretek itthon lenni, mára beszorultam ide a lakásba.

Ritkán megyek el. Míg Totyi élt, jó volt úgy elmenni – a Nagycsarnokba, a Fehérvárra; érdekes, a Lehelre, Hunyadira ritkán; az újpesti piacot nem is láttam, más ilyen helyek sem mondanak sokat nekem, kivéve „a Hold”; jó volt úgy, hogy *hozzá* jövök haza. Manapság vagy a feleségemhez és kutyánkhoz, vagy le se megyek, nem kell hazajönnöm.

Vannak kedveltebb gyógyszertárain. Kaktuszvásárló helyeim. Antikváriumaim. De ezeket mind: úgy egyik napról a másikra olykor hanyagolni kezdem. S tart ez esetleg hetekig. Jártam egy időben a MOM Park Plazába. Olyan komolyan fogyóztam, hogy sós kiflit se vettem, Totyihoz jöttem haza, gyógyszertárakat, fűszedő helyeket érintve.

Most hivatalos ügyben kell holnap a MOM-ba mennem, hazafelé a Totyi sírja mellett jövök el. Megigazgatom rajta a gallyakat, köveket. De lehet, hazasöprök „kísértetként a Krisztinán”. Ennek a legnagyobb a valószínűsége. –

VII

Ahogy befejeztem ezt, gépiesen is Totyihoz mentem be a nyitott szárnyas ajtón. Ah, vagy úgy. Visszajöttem, s e pár sorral tényleg befejeztem csavargásomat.

Magányos volt, nem hazudtam.

Jegyzetek

Mi minden maradt el. Hová jártam iskolába. Mikor fordultam meg először a Ferihegyi repülőtéren, mely módon lett még „közöm” hozzá. Ottlik-dolgok. Megismerkedések, úgy-amúgy. Bulik és buli-mellé-járások. Hol volt egyházi, hol a polgári esküvők. Hogyan érkeztem haza Esztergomból, Vácról stb. esti hajóval. Apámmal hogyan sétáltunk a Várban, ismerkedtem a törökkori emlékekkel. Hogyan mentem át életemben először a Lánchídon úgy, ahogy azt el se mondhatom, de... négykézláb, mert a hunyadi piacról hurkát-kolbászt hozni, ez volt a mániám, s a járda jeges volt. Hogyan potyogtak mellettem homokszákok, mert a tilalom ellenére átmentem. Hogyan temették el az ostrom után a Vár oldalában a nagymamámat. Erről mind esett szó így-úgy egyebütt. Jártam Cinkotán kaktuszért. Újpesten madárszépiáért. Nem jártam Újpalotán, Csepelen. De átjöttünk Soroksáron Ország doktorral, mikor a Szuzsi kutyát hoztuk haza mégis. Nem tudom, hol hamvasztották el a Szuszit. Nem tudom, hol „pihennek” majd az én poraim. Nem tudom, lesz-e több madaram. S honnét? Íme. Mi minden.

*

Még ennek is: van belvilága. A „Jegyzetek”-nek, ahogy a szövegnek is volt. Vagy külvilága, nagyon is? Nem bírok *hogyan* hazajönni! Semelyik irányból, se az Alagúton át (gyalog végképp nem, holott iskolába ott jártam én, s fél évtized volt, mikor a bűzjelző tábla ellenére szinte gyönyörrel jártam át), busszal se, mert a Nulla Kilométertől sem az Öntőház utcán, sem a magunk utcáján NEM BÍROM. És ugyanígy nagy betűkkel: át a Lánchídon, úgy a Nullától, vagy az E.-híd felől, s a Tabánból, a Váralja utcán stb. a „műtermek” előtt. S mi lesz itt, ha sétáló-csicsa-város lesz, elit... műtűrboltokkal, veszett turistatömeggel! A banánhal-nap Salingernél: de a banánhal az üregben legalább telezabálja magát, akkor jól érzi magát, s így hízik meg, így nem fér ki az üregből. A tenger alatti terem, Eliot! Megfulladunk, ha emberek szava szólít, s madaraimmal, ettől tartok, e tenger alatti termet láttam én, és ha új madaram lesz, ha nem lesz ilyen üres a lakás, az is már csak emberek hangja lesz, a magam hangja, mert én is ember vagyok, az eszem hangja, miért ne új verebet, akármilyen? Térerőnek, hogy szóljon belső „adóm”. De félek, ez is a tenger alatti terem túlja már. Totyival elment... De vissza a józan rációhoz: valahányszor (és kénytelen vagyok rá!) elmegyek, és főleg már csak, mint mondtam, a Duna-part kis szakaszait viselem el, vagy hétvégeken a csendes 86-os buszt, Óbudát... ha elmegyek, tudom, iszony lesz a hazaút, mert egyik hazairány sem elviselhető már többé nekem. És sorolhatnám, nem sorolom, a környékeket: Nagycsarnok, Moszkva tér, Déli pályaudvar, így *vagyok*. S nem iszom, nem szeretek enni, nincs cigi, más, rossz buli.

Várady Szabolcs

BUDA-MORZSÁK GYEREKKOROMBÓL, HÚGOM LÁBJEGYZETEIVEL

Valamikor a múlt század első felében, úgy 1947-ben, tehát körülbelül négyéves koromban, sikerült fölborítanom a Gellért tér egész közlekedési rendjét.

Izgalmas hely volt a Gellért tér ebben az időben. Még működött fölötte a sziklakapolna: egy barlang, ahol titokzatos fények lobogtak, és minden, ami ott történt, ropant jelentőségteljes volt és teljesen érthetetlen. De még ennél is titokzatosabb volt a felső rakpart sziklafalába vájt, mesebeli várkastélynak tetsző pálos kolostor. Fogalmam sem volt, kik laknak benne; inkább tündérekre vagy manókra gyanakodtam, mint szerzetesekre, noha még körmenetet is láttam a Villányi úton, amely akkor még Szent Imre herceg útja volt. A világ varázsai közé tartozott a karácsony, és ennek is volt kapcsolata a Gellért térral: amíg az angyal elkészítette a karácsonyfát, mi nagyapámmal ezt a környéket róttuk. Vastag, fehér hótakaróra emlékszem, és nagy csendre – amelyet azóta csak a legutóbbi napfogyatkozás idején tapasztaltam a városban.

Sokféle villamos járt erre, egy részük fölkanyarodott a Szabadság (azelőtt Ferenc József) hídra, akkor még mind a két lehetséges irányból, a többi egyenesen ment tovább a Duna-parton, illetve a Körtér felé. A forgalmat rendőr irányította egy kis toronyszerűségből, ahova vaslétrán kellett fölmásznia. Többnyire nő volt. De nekem volt már villanyvonatom, és ezért főleg a sínek izgattak. És az a kapcsolótábla, mindenféle színes gombbal, amelyiken a sínek állását igazgatták, de egyszer őrizetlenül maradt, amikor arra jártunk. Felnőtt kísérőm éberségét kijátszva szerét ejtettem, hogy kipróbáljam a kapcsolótáblát. Elkezdtem nyomogatni a gombokat, amitől csodálatos zűrzavar támadt – legalábbis így rémlik, de az is lehet, hogy álmodtam az egészet: a villamosok rossz irányba kanyarodtak le a hídról, összevissza mentek, egymásra torlódtak, talán ki is siklott valamelyik. Ide-oda szaladgált mindenki. Engem kísérőm elrángatott onnan, és az általános kavarodásban valahogy sikerült kereket oldanunk.¹

Szűkebb hazám a Gellért tértől a Körtérig terült el. A kettő között van az Orlay utca, itt laktunk. Vadgesztenyefák szegélyezik, a koronájuk azóta túlnőtt a ház tetején, de akkor még jó kilátás nyílt tőlünk a Citadellára, ahonnan augusztus 20-án a nagy izgalommal várt tűzijáték petárdáit kilőtték.² Volt itt egy zálogház is, „az Orlay utcai nagybácsi”, ahogy a rászoruló egyetemisták emlegették, jelesül az Eötvös-collegisták, írom meg gondolatlanul, mert úgy emlékszem, hogy Réz Páltól nyertem később, vagy negyven évvel ezelőtt, ezt a felvilágosítást. Az emlékeket azonban nem árt kontrollálni, ha van rá mód, és ez megtörténvén már csak annyit állíthatok biztonsággal, hogy valamikor volt az Orlay utcában egy zálogház is, az Eötvös Collegium pedig a közeli Ménesi úton van, melyet ebben az időben (most már ennek is utánanéztem: 1929-től,

¹ Szép kis történet, még sose hallottam tőled. Bár úgy gondolom, a rendőr a kis toronyból a 60-as években irányította a forgalmat, ezt nevezték eredetileg villanyrendőrnek. Én is emlékszem rá, hogy ott állt. Az utcai kapcsolótábla ennek az előzménye lehetett.

² Szeptember pedig a gesztenyegyűjtés ideje volt. Az összegyűjtött zsákmányt roskadozva cipeltük a Buda-foki úti MÉH-be, ahol fillérekért vették át, úgy hallottam, szappanfőzés céljára.

bármilyen furcsa, de egészen 1953-ig) Nagyboldogasszony útjának hívtak. Ez egy katolikus kerület, mi is a keresztény úri középosztályhoz tartoztunk. Kisvártatva elindultunk persze a deklasszáldás meredek lejtőjén; apámat nemcsak államosítják, de áruhalmozás büntetében is vétkesnek találja a népi demokratikus bíróság. Most azonban még csak négyéves vagyok, igazi kardom van, bojtjal, villanyvonatom, Märklin-építő-készletem, és a főváros közlekedését veszélyeztetem.

Az Orlay utcában volt akkor egy rendőrőr is. Nekünk, gyerekeknek, a rendőrökkel leginkább a golyóscsapágyas gördeszkák miatt gyűlt meg a bajunk. Ezeket a vagányabak házilag állították elő, és rettentő nagy zajt bírtak velük csapni. Nekem, sápadt, úri gyerekeknek csak boltban vásárolt, gumikerekű rollerem volt, de néha sikerült kölcsönbe hozzájutnom egy ilyen robajló deszkához. El is törtem a kezemet kis híján. Lejtős utca az Orlay, a Mányoki utat köti össze a Bartók Béla úttal. Télen, autóforgalom még nemigen lévén, jól bevált szánkópályának is.³

Följebb, a Mányoki út és a Kelenhegyi út sarkán van a művészház, abban lakott egy festő, akit ritkán lehetett józanul látni, de hogy festőművész, az mindig látszott rajta. Alacsony ember volt, kis szakállal, barettnben, bársonyzakóban, ahogy kell. Ő meg egy pap volt nekünk a környék fő nevezetessége.⁴ A papnak pirosra főtt, kopasz feje volt, és aki nem szedte a lábát, azt elkapta, és oktatta.

Reggel fekete autó állt meg a sarkon, olyasféle, mint a londoni taxik, az gyűjtötte be azokat a gyerekeket, akik Miss Margó angol óvodájába jártak a Pala utcába. Melyik házban is lehetett? Talán éppen abban, ahova Petriék költöztek később. Pussycat, pussycat, where have you been? Ezt énekeltek, és színes papírokból vagdaltunk ki mindenfélét „szlőjd”-ollóval. Erre emlékszem, meg első szexuális ábrándozásomra egy ottani Zsuzsikáról, akinek vágytam meglátni csupasz fenekét. Miss Margót kisvártatva elfújta a történelem szele, és vele az én angolomat is. Ha fekete autó állt meg valahol, az nem a gyerekeket vitte, és főleg nem a Pala utcába.

Az én topográfiai koordinátáim is megváltoztak. Apám börtönbe, anyám állásba ment, minket a húgommal nagyanyám vett gondozásba, Buda egy másik részén, a Bajvívó utcában, a II. kerületben. Hivatalosan azonban továbbra is az Orlay utcában laktam, több más, velem ellentétben tényleges lakóval szüleim baráti köréből, hogy a társbérletesítést megússzuk, és ezért iskolába is a Bartók Béla útra jártam, a 27.-be, ahova, mint később megtudtam, Nemes Nagy Ágnes is. Nagyanyám reggel föltett a Széna téren a 18-as villamosra, ami akkor nem a János-kórház, hanem a Török utca felől jött, végigment a Margit körúton, a Moszkva tértől tovább a mai 18-as vonalán, és engem letett az iskola előtt, ahol Laci (?) bácsi, a marcona, de biztonságos pedellus várta az érkezőket.⁵ A Margit körút a BUDAPEST LEXIKON szerint akkor már Mártírok útja

³ A rendőrséggel azért gyűlt meg a bajod, mert a lejtős Orlay utcán a rollik (így írják?) nemcsak hangosak, hanem fékezhetetlenek is voltak. Szánkózni csakugyan lehetett az Orlay utcában, mert a forgalmat a ló vontatta szemeteskosci meg az a néhány teherautó jelentette, amelyek a Gellért-kazán udvarába hordta a szenet. Papp néni, a házmester gyűjtötte a lócsitromot, hogy ezzel javítsa a kert földjét. A mai extrém sportok szerény őse volt a Pipacs utcai szánkózás. Ebben a Kelenhegyi út fölötti kis meredek mellékutczában akkora kátyúk voltak, hogy nem siklott, hanem repült a szánkó. Hasonlóan izgalmas volt a Szent Imre Kollégium – mi mindig így hívtuk, nem emlékszem, akkor kiről volt elnevezve – fák között kanyargó jeges szánkópályája.

⁴ A festőművésznek volt egy loncsos fehér pulikutyája. Az vezette haza a nap végén, mert ő tudta az utat.

⁵ Volt neki egy társcsaja (olyasféle, mint a vasutasoknak), és azt felemelve vezette át a gyerekeket az úttesten. Legalábbis a kicsiket. Első osztályban nekünk a tanítás végén sorba kellett állni. Elöl a hegylakók (az volt az elit), utána azok, akik a Bartók Béla út túloldalán laktak, őket kellett átkísérni, leghátul a három napközis (ők voltak a plebs).

volt, de a lexikonnak se lehet mindig hinni, legalábbis az interneten azt olvasom, hogy a Széll Kálmán térről hibásan állítja, hogy a háború után közvetlenül Sztálin tér lett, majd 1946-tól Moszkva tér: igazából csak 1951. november 9-én keresztelték át a mai nevére. Arra meg még én is emlékszem, amikor a Bajvívó utca közelében a Görgey utcáról egy szép napon kiderült, hogy nem viselheti tovább az áruló nevét, és lett Varsányi Irén.

Ez a nevek körüli bizonytalanság végigkísérte gyerekkoromat. A Moszkva tér például igazából nem volt se Széll Kálmán, se Moszkva, hanem egyszerűen csak Kalef. És kenyérért se a közértbe küldtek, hanem a Meinlhöz, ha a Bajvívó utcából, vagy a Schuphoz, ha az Orlayból. A háztartási bolt nekünk továbbra is az Izsák volt, a Bartók Béla úton. Izsákék különben a szomszéd házban laktak, amiből azóta az örmény katolikusok temploma lett.

A Bajvívó nagyon jó kis zsákutca, akkor még aszfaltozva se volt, gyerekeknek ideális. A szomszéd házat lebombázták, a gazon telken legettették kisebb koromban az éppen aktuális húsvéti nyulat, I., II., III. Fülöpöt, évről évre. Az utca a mi céljainknak éppen megfelelő mértékben lepusztult játszótérben végződött, remekül lehetett gyakorolni biciklivel a rendőrkanyart, hatalmas porfelleget kavarva a hirtelen fékezéssel. Parkoló autó még véletlenül se. Rendeztünk futballbajnokságot, futóversenyt, ha meg nem az utcán voltunk, akkor gombfociztunk. Természetesen egyedileg reszelt és ragasztott gombokkal, a kaput pedig ólomnehezékekkel bélelt gyufaskatulya védte.⁶ A fő szervező mindenben a nálam öt évvel idősebb Tóth Béla volt, akinek a felesége – kicsi a világ – ma a *Holmit* nyomtatja. Ők a sarkon laktak, a földszinten, kilátással a Jurányi utcára és így az ottani kereskedelmi lányiskolába menő lányokra is, amikor ballagásra vagy érettségire vonultak, nekünk meg már véget ért a tanév. Többnyire azonban a gombfocibajnokságokat bonyolítottuk.⁷

Moziba az Átriumból lett Május 1-be jártunk (itt láttam legalább háromszor a CIVIL A PÁLYÁN-t, amelyben igazi futballisták is szerepeltek, a Dózsa, ahogy akkor az Újpestet hívták, egész csapata, köztük olyan nagyságok, mint Szusza, Deák és Henni kapus, akiről sokan állították, hogy jobb, mint Grosics), úszni a Császárbá (ezt valahogy elfelejtették átkeresztelni), futballmeccsre eleinte csak a Ganz-pályára a Marcibányi térre (ezt a hagyományt később Soma fiam folytatta, amikor megint erre a környékre költöztem, a Forint utcába). A könyvtár sokunk számára néhány évig a féllábú trafikos boltja volt a Mártírok útján, itt egy forintért lehetett ponyvaregényeket kölcsönözni.⁸ Ezek közül a legemlékezetesebb, a GRENoblei Gyors (ejtve, ahogy írva), mint utóbb kiderült, Lator Lászlónak is fontos olvasmánya volt. Jack Tuckernek hívták a gyilkost.

⁶ Kiszuperált játékosaidból nekem is összeállt egy csapat, amit aztán (ötévesen) eladtam Kapitány István-nak, focizni úgysem állt le senki egy lánnyal, még asztalon sem. Lányos játékaim nem is nagyon voltak, hiszen mindent tőled örököltem a család jómódú korszakából. Egyetlen korombeli lányra sem emlékszem a Bajvívó utcából, mindig fiúk közt voltam. Szókincesem ott csiszolódt, ami aztán, hazakerülvén az Orlayba, anyánkat, aki irtózik a trágár szavaktól, és szívós küzdelmet folytat ellenük, keményen próbára tette.

⁷ Nagymama néhányszor elszánta magát, és a Bajvívó utca összes gyerekével kirándult a Zugligetbe. Éllemiszterrel tömött hátizsákkal, kulaccsal, labdával, tábortűzhöz szükséges kellékekkel felszerelve kivillamosztunk az 58-os végállomásáig. Az állomás barátságos, zöld, faragott házikója a régi idők hangulatát őrizte. Az erdőn át a dombra kapaszkodva emberrel, lakott területtel nem találkoztunk. Sajat, megszokott tisztaságunk volt – éltük világunkat.

⁸ Ha csak olvastad volna, de el is mesélted a könyveket (rettetésben tartva öt éves lelkemet). Különösen az a részlet maradt meg, amint valaki egy toronyba szorul, falhoz lapulva menekül felfelé, de fogy a lépcső, és hallani, ahogy a Tuskólábú lassan közeledik...

De az élet maga a Bajvívó utcán ritkán terjedt túl, és ez nem is volt tanácsos. Egyszer fölbukkant egy nagyon szép lány valahonnan a távolabbi környékről, talán Verának a barátnője, aki a legjobbban tetszett nekem az utcabeli lányok közül. A nagyobb fiúk körülöngták, Tóth Bélával az élen, de még mi kisebbek is csatlakoztunk a menethez, amikor kísértük hazafelé, a Görgey, de talán már inkább Varsányi Irén utcán, majd amikor hazaért, és még ácsorogtunk egy darabig a kapu előtt, egyszer csak ott termett egy csapat sötét kinézetű bennszülött, és közölték, hogy beverik a pofánkat, ha még egyszer meglátnak a környéken. Csábító elgondolni, hogy talán nem is a Varsányin mentünk, hanem a Csalogány vagy esetleg a Hattyú utcán, ami a Batthyányban folytatódik, mert ez esetben akár Petri Gyuri is ott lehetett a felségterületét szigorúan védelmező bandában. Elvileg Fodor Géza is, de róla valahogy kevésbé tudom elképzelni.⁹

Volt azonban egy másik fontos terepe is az életnek ezekben az években, 1949 és 56 között: a Gellért fürdő. A Petőfi S. E. igazolt tagja voltam; így hívták a fürdő ifjúsági úszóegyletét, amely leginkább a fürdő alkalmazottainak gyerekeiből állt. Egyikük, Dezső, az osztálytársam volt, az ő révén jutottam be, kissé félszeg osztályidegenként, és járhattam edzésre, reggel hatra, nyitás előtt. Az Orlay utca felől is be lehetett jutni, a kazánház udvarán keresztül, csak át kellett mászni a kerítésen. Az edzések nem voltak túlságosan szigorúak, az edző jelenléte sem volt tipikusnak tekinthető – annál jobban élveztük, hogy mienk az egész medence. Többnyire a pezsgőben voltunk, Lia, egy nagylány, tanítgatott fejest ugrani, szerelmes voltam bele. Akárcsak Orosz Emília, aki motorversenyző volt.

Budán tartották a motorversenyeket akkor. Én többnyire abban a kanyarban álltam, ahol a versenyzők az Attila útról befordultak az Alagútba. Ott aztán megkerülték a Clark Ádám teret, és fölkanyarodtak a Hunyadi János útra. Itt is voltam néhányszor, ha nagyapám, aki pályabíró volt, épp itt posztolt a kockás zászlójával. A Hunyadi János úton van egy hajtókanyar, az is emlékezetes, főleg az oldalkocsisok miatt. A „mitfahrer”, aki olykor a vezető felesége volt, látványos mutatványokkal tartotta egyensúlyban a motort a kanyarban, hol az oldalkocsiból mélyen kilógva a talaj fölé, hol az ülésen átvetve magát az ellenkező irányba. De hogy onnan hogy folytatódott a pálya, azt már csak a térképről próbálom kikövetkeztetni. Valószínűnek látszik, hogy a Dísz téren át a Lovas úton mentek tovább, aztán Várfok utca, Vérmező út, Attila út. Két kategória volt: széria és speciál. De csak a 350 és 500 köbcentis motoroknál, úgy emlékszem. 500 speciálban a Gilette volt a menő márka, feltéve, hogy jól emlékszem a nevére (többnyire a félszemű Szabó „Kuksi” nyert, Puhony Nándor előtt), szériában a Norton (Kurucz), a 350 speciálban Szalkay verhetetlen volt a Velocette-jével. Szériában Cserkúti volt jó. De mintha két Cserkúti lett volna, testvérek. A másik talán a 250-eseknél indult. A 125 köbcentisek Puch motorral versenyeztek leginkább. Itt egy vörösesszőke fiú volt az abszolút favorit, még előnyt is adott a startnál a mezőnynek, de hogy is hívták? Reisz? Igen, ő volt a Reisz „Janika”, azt hiszem. Külön női mezőny nem indult, hiszen talán három vagy négy versenyző volt összesen, csak az eredményt számították külön.

Nagyapám – amúgy mogorva ember, de engem szeretett – a Nemzeti Múzeumba vitt még el, amikor nem volt motorverseny. Nagyon szerettem ott az őserdőnek beren-

⁹ (Őnlábjegyzet: Most értesülök [éppen Fodor Gézától], hogy Gyuri úgy tízéves koráig igen félték, neurotikus gyerek volt, a nagyapapája kísérte mindenhol, és ha másik gyerek közeledett hozzájuk, elkergette. Hogy beállt volna bármilyen bandába, az később sem lett volna jellemző rá. Maradjunk tehát annyiban, hogy nem laktunk messze egymástól.)

dezett Afrika-részleget a kitömött vadállatokkal, teljesen elvarázsolt. Akkoriban a vadásztörténeteket faltam ugyanis, Kittenbergert, Széchenyi Zsigmondot, Csathó Kálmánt. De a Múzeum, az már Pest, egy másik világ, csak futó epizód. Később futballmeccsre jártam át leginkább, amikor egy kicsit nagyobb lettem. Arra határozottan emlékszem, hogy még láttam Czibort a Csepelben játszani, mégpedig a Honvéd ellen, ahova 1953-ban igazolt át. Még nem voltam tehát tízéves. És jártam persze továbbra is motorversenyre, amikor a versenyeket áttelepítették Budáról Pestre: előbb a Városligetbe, aztán a Népligetbe.

Bár jórészt nagyanyámnál laktam, azért fél lábbal az Orlay utcában is. Innen jártam a hajnali edzésekre, és zárás után ismét mienk volt az egész Gellért fürdő, a csapat legtöbb tagjának alanyi jogon, hiszen ott laktak, szolgálati lakásban, a fürdő területéhez tartozó kazánházakban. Valamivel később, az évtized lazuló éveiben a Gellért teraszán esténként a Martini-együttes játszott. Ennek volt a dobosa Kovács Gyula, a „bolond” Kovács. Én a jazzkorszakomat éltem akkor, dobos szerettem volna lenni, és ő volt a példaképem. Nemcsak nagy dobos volt, de nagy bohóc is. És valódi híresség: Willis Canover, aki az Amerika Hangja Münchenből sugárzott éjszakai jazzműsorát vezette (a hatvanas években rendszeresen hallgattam), azzal csábították Budapestre, hogy „van itt egy dobos”. Jancsó OLDÁS ÉS KÖTÉS-ében is felbukkant a kopasz, kaján fejével és démoni dobverőivel. Anyámék ismerték valahonnan, és egyszer, a műsor szünetében, odaült pár percre az asztalunkhoz. Ennél többre sajnos nem emlékszem, de ennél többet akkoriban nem is tudtam volna elképzelni.

A Gellért napozóján kívül kisebb koromban még egy kedvenc játszóhelyünk volt a környéken, a Schmidt-kert, tökéletes háború utáni elvadultságban. (Csak jóval később, a hetvenes években épült meg itt az Államigazgatási Főiskola.) Aztán, ahogy nagyobb lettem, fontos játékunk lett a villamos, a korabeli szlengben tuja. Mentünk tujázni. Klasszikus értelemben a tujázás azt jelenti, hogy az ember az ütközőn utazik. Mi egy másik változatát műveltük, amit az tett lehetővé, hogy a villamosoknak, a stukákat kivéve, nyitott peronja volt és lépcsője, amin lehetett lógni. Igaz, kalauzok is volt, aki ezt ellenezte. A tujázás tehát egyrészt abban állt, hogy kijátsszuk a kalauz éberségét, másrészt hogy soha ne a megállóban szálljunk föl vagy le, hanem a kanyarokban ugorjunk, ahol lassított a villamos. Ezt a tevékenységet többnyire pusztán sportból űztük, de én praktikus, azaz lustasági okból is, amikor az Orlay utcából mentem haza a Bajvívó utcába, amely a Jurányiból nyílik, fele úton két megálló, a Széna tér és a Szász Károly utca között. Ebben az enyhe kanyarban futottam egyszer a rendőrök keze közé, akik aztán kivallattak, hogy hol lakom, és a szüleim tudják-e, mit művelek. Szigorú titok volt, hogy én voltaképpen a Bajvívó utcában élek, ezért végül merő jóindulatból és biztonságom érdekében hazaszállítottak autón az Orlay utcába. Villamosozhattam vissza.¹⁰

A Bercsényi utcában működött egy tánciskola,¹¹ ide is jártam. Akkor jött divatba a csőnadrág, a vastag gumitalpú cipő és a háré a la Elvis. Nekem meg még rendes hosszúnadrágom sem volt, csak egy tréningruhaszerű kötött fekete valami, viszont olyan szűk, hogy végül az lett a menő, és Dedi meg Jumbó, a két vezérjampec szóba állt velem.

A Schmidt-kert dzsungelének közepén állt még az egykori villa megrongált maradé-

¹⁰ Nem villamosoztál, mert apánk ('52-ben szabadult) mint patikus a fél várost és így az egyik rendőrt is ismerte, és rávette őket, hogy fuvarozzanak vissza a Bajvívóba. [Tényleg! És ezzel a számonkérést is megúsztam.]

¹¹ Szerintem a tánciskola a Bartók Béla út 32.-ben volt (most galéria). Ha az ember nekifutott, jól lehetett csúszkálni a fényes parketten. Ennél több vonzereje nem volt számomra.

ka,¹² és amikor már hetedik voltam, egy iskolai rendezvényen itt táncoltam első hivatalos szerelmemmel. Az iskolában a fiúk az első emeleten voltak, a lányok a másodikon. Ide járt Erzsi is (Zsike), a Gellért-banda egyik vezéregyénisége, és eldöntötte, hogy én az ő barátnőjével járok, akit Pirinyónak becéztek. Elvben tehát „jártunk”, de hogy beszéltünk-e egymással egy-két mondatnál többet? Nem hiszem. Hanem akkor a tánc közben egy kicsit magamhoz szorítottam, és Pirinyó lángvörös lett. Alighanem én is. Ez volt szerelmünk tetőpontja. Aztán kivontam magam Zsike fennhatósága alól, és Sz. Marihoz pártoltam, a Bartók Béla úti házmasterlányhoz, akinek már igazi melles volt. De megfogni csak a kezét mertem, hosszú, néma sétáink alatt, ahogy mentünk körbe-körbe a Mátyóki út–Kelenhegyi út–Bartók Béla út–Orlay utca vonalon. Amíg csak T. Éva föl nem bukkant a láthatáron. De akkor már nyolcadikosok voltunk. Éva szép volt, kihívó és nagyvonalú. Hárman udvaroltunk neki az osztályból, három jó barátok, Jóska, Bandi meg én, nagy egyetértésben.

Kitört ezenben a forradalom. Szépen lecsücsült – nem az irodalom, mint az Aranyversben (VOJTINA LEVELEI ÖCCSÉHEZ, I. LEVÉL), az irodalom később jött, hanem a szerelmi részvénytársaság. Jóska barátomról az a hír járta, hogy talált egy pisztolyt, és véletlenül szétlőtte az akváriumot a lakásukban. Bandi – akivel közösen jártunk azelőtt németórára egy méla aggastyánhoz a Gellérthegyre (el-elaludt néha óra közben, nem is tanultunk meg németül), és az ő Herbert bácsikája illusztrálta egyik kedvenc könyveimet, a HÁRY JÁNOS AZ OLIMPIÁSZON-T („e rajzok stílusának édes népiessége, fantáziájának kiapadhatatlan gazdagsága és pazar humora elragadó”, írta róla Török Sophie a *Nyugalban*) – a Mészöly utcában lakott, Évák Bartók Béla úti lakásából éppen oda lehetett látni a szobájába. Láttuk is néha Évával, részemről némi lelkifurdalással, mert történelmileg úgy alakult, hogy végül is én maradtam Évával kettesben. Ővele – akkor – már csókolóztam is, de nyilván eléggé ügyefogyottan, mert idillünknek rövidesen véget vetett egy nagyobb fiú a Budafoki útról. Bódult eufória és a rá következő hideg zuhany – érzelmi életem hamar levert forradalma és a nemsokára ugyancsak füstbe ment *országos vakremény* – szétszalazhatatlanul összebogozódik emlékeimben. Szerelmi bánatomat tetézte, hogy Évától kaptam kölcsön A HÁROM TESTŐR-T és összes folytatását, de a BRAGELONNE VICOMTE-ből még hátravolt néhány kötet.

És csak néhány nap volt hátra a forradalomból.¹³ Felindultak a testvéri tankok, mi meg le a pincébe, aztán kijárási tilalom és végtelen bridzspartik, amelyekbe néha én, a kezdő is beülhettem, és aztán a jelszó: Irány Ausztria! És maradtunk itthon, én az Orlay utcában, és már csak látogatóba jártam vissza a Bajvívóba, hallgatni a Bill Haley-kislemezt, amit az egyik ottani fiú küldött, nem is tudom, talán Ausztráliából, és az általános iskolának is vége lett. A BRAGELONNE VICOMTE-OT végül is elolvastam, de már nem emlékszem belőle semmire. Sebj, úgyszincs budai vonatkozása. Illetve dehogy nincs. Nekem csak az van neki.

*

¹² Ez a villa nekem palota volt, lepusztultságában is mutatta egykori szépségét. '56 előtt a kristálycsilláros nagytermében vasárnap délelőtt két forintért szovjet filmeket néztünk.

¹³ A forradalom napjaiból nekem – akkor nyolcéves gyereknek – a nagy családi kavalkád maradt meg. Különböző rokonok tűntek fel és ragadtak nálunk, ahol addig sem voltunk kevesen. Különösen apánk bátyjára, Laci bácsira emlékszem, aki egyenesen a börtönből jött. [A fordulat évéig országgyűlési képviselő volt, de közvetlenül nem ezért csukták le, hanem mert valamilyen ügyben nem tett eleget feljelentési kötelezettségének – nem úgy, mint apámnak az a később nagy karriert befutott ismerőse, akinek elűjságotla, hogy vett ötven kiló cukrot vagy mit.] A börtön egyáltalán nem törte meg derűs lényét. Téged arra intett, milyen helytelen trágár szavakat használni, mint például... és a lehetőségek végtelen tárházát mutatta be elretentésül. Amivel sok új tudásra tettél szert.

Mindezt most megírom még pontosabban is.

Mondd csak, emlékszel még a villamosra?
Az a bőrszj vagy micsoda,
amit a kalauz megrántott, hogy mehet,
a lépcső, ahol lógni volt a legjobb.
Az útközőre nem mertem soha.

A lányokat Béláké ablakából,
fehér blúzukba onnan látni be.
Jurányi utca, oda járt anyám is.
Már jött a nyár. Tényleg, hogy telt a nyár?
Verára emlékszel? De mennyire.

A csatárokat csakis reszelővel,
a hátvéd viszont kettőből ragasztva.
Az az egy centi a kapus fölött!
Olaszország vagyok, de soha első.
Egy sliccgomb volt a labda.

Oldalkocsisban a Gaálék vezetnek,
férj, feleség. Át az Alaguton.
A Clark Ádámon jól ki kell feküdni.
Balczerék nagyon merészen veszik.
A benzinszag a kedvenc illatom.

Czibor szögletből, egy Honvéd–Dózsa meccsen,
érintés nélkül, Henni kapujába.
Még ázni kéne, volna annyi minden.
Felöltlik, aztán mintha mégse – mégis –
Na mondd csak, emlékszel-e a tujára?

Szabó T. Anna

BUDAPEST, MAGYAR ASSZONY

Budapest! Mire az Eötvös Collegium világítóan fehér lépcsőjén felkapaszkodtam bőhöm csomagjaimmal, az utazástól, a városi portól és a szorongástól pergamenre száradt már a szám. Ilyen az igazi tudásszomj, mosolyogtam magamban, miközben két tenyérrrel locsoltam az arcomba a vizet. Megérkeztem „a nagy idegenségbe”, haza. Hol volt még akkor az otthon.

Éveken át jártam aztán fel a hegyre. A Himfy lépcső meredeken emelkedett ki a Körtér piszkából és robajából, a villamoscsörömpölést madárdal, a kipufogógázszagot gyöngyvirággillat váltotta fel váratlanul, és a collegistákkal együtt vadul ábrándoztunk a bűz határán túl, már a hegy szagában alvó, kicsit már romos házról, az elvadult kertben törpe barackfák szikráztak, és rengeteg ibolya, itt kellene lakni, suttogtuk áhítattal, azóta társasház épült a tavaszi burjánzás helyébe, nem lakunk ott. A Collegium jó volt, áhítattal néztük az *Athéni iskolát* a lépcsőfordulóban (mintha kivetítőn láthatnánk a múltat), a hatalmas, lomboktól homályos, porszagú könyvtár zugaiba bevettük magunkat, néha a földre is leucorodtunk, a könyvkötő bácsi szerszámainak és szagos ragacsainak közelébe, kinn a lejtős és rejtelmes kertben kőasztal mellett lehetett beszélgetni, a szobák ablakába odaszokott egy gerlepár. Kiváltságos élet volt, fellegvár, ahová mindennap visszatértünk, miután a hetes busszal keresztüldöcögtek a várost, és meghallgattuk az öregasszonyokat meg a sértett kísértetekként motyogó félőrülteket, a rendszerváltásba beleroppant ki tudja miféle sorsú és jellemű, keserű és szinte nemtelen figurákat, akikkel azokban az időkben tele volt a város.

Budapest! Milyen nehéz volt megszokni a nyüzsgő, tülekedő, türelmetlen tömeget, az akkor még nem is olyan rettenetes forgalmat, a nehezen belakható nagyságú teret, az ismeretlen hagyományokat. Aki beleszületett, mint most már a fiam is, megfertőződik az őslakók öntudatlan göggyével. (Nemrégem találok egy asszonnyal Bécsben, aki Kolozsvárra kerülve ugyanazt élte át, mint én Budapesten – elcsodálkoztam, és tizenhat év után egy pillanatra visszakerültem a bennszülött magabiztos pozíciójába.) Nekem Budapest soha nem lesz az anyám, inkább jó humorú, negyven éve kategorikusan narancsvörös hajú nagynénémhez hasonlítom magamban, akinek még akkor is minden évben páholybérlete van az Operában, ha koplalnia kell érte, és aki tízéves koromban először vitt el itt városnézőbe. Azóta is ünnep minden margitszigeti fagyizás, várbeli séta, de még a kettes villamos is, amikor vadul rázkódva végigvisz a Duna-parton – hát még a négyes-hatos, ahogy megáll a szigeti lejárónál, és utána jobbra-balra belátni a várost és a vizet!

Igen, a Duna. Budapest eleganciájának és otthonosságának mindenkori záloga. Ültünk a régi bölcsészkar nagyelőadójában, ahol Rónay tanár úr heteken át Márait olvasott, a *Szindbád hazamegy* volt első útikalauzum a városhoz, Krúdy kóborlásaiban eltűnt a különbség vidék és nagyváros közt, a mindenkor és mindenhol megtalálható polgárokkal és csodabogarakkal megállt az idő, és megszűnt a távolság is. Akkor éppen azt a részt hallgattuk, amikor a Duna sokarcúságáról beszél. („Szindbád szerette az örök dolgokat, ezért lakott mindig a Duna közelében... Nézte a vizet, mely halványsárga volt e reggelen, mint a purzicsándohány.”) Kinn még párásan fénylett a folyó a Gellérthegy alatt, de mire véget ért az óra, már halhasukat villogtatták a habok. Attól kezdve mindennap megnéztem a Dunát, és tényleg: egyetlenegyszer sem ugyanolyan. Ahogy Szindbád, én is „jó viszonyban” élek a Dunával: amikor megértettem, hogy Budapest a víz és a hegyek városa, megvolt a kapocs, amely Kolozsvárral összefűzte. A Szamoson kajakozni lehetett, a Hójában sízni, kirándulni – Budapesten is, csak itt minden sokkal tágasabb és nagyobb.

Csak úgy lehet egy várost igazán megismerni, ha valaki megnyitja előttünk, bebocsát a saját hagyományba – minket a Géher család vezetett be a dunai életbe, a vízszag, az ártéri erdők és a keelboat-evezők titkaiba, de a budai erdők, tisztások és kilátók zöldvilágába is; mintha magunk is itt gyerekeskedtünk volna: megtudtuk, hol veszett el a gyűrűből a kő, hol esett a nevezetes darázscsípés, és melyik turistaházban lehetett akár

még tíz éve is megszállni (törött ablakú, néhol üszkös, gazos rom volt már, amikor el-látogattunk oda). És a város történetéből is ízelítőt kaptunk: annyiszor gondoltam rá, hogy szinte saját emlékem az a szürreálisan fájdalmas kép, ahogy a kettévágott villa-mos lóg le a felrobbantott Margit hídról a Dunába.

A Collegium után az Ó utcában laktunk, egy pici, sötét, de azért barátságos szobá-ban: esküvő után első lakásunk, első otthonunk – most fogják lebontani, hogy társas-házat építsenek a helyére. Telefonunk nem volt, a szomszédos, gondatlanságból össze-omlott, néhány lakót is maga alá temető romos ház előtti telefonon kaptam nagybá-tyám halálhírét; utána az utcanévet fájdalmas sóhajnak, a sarkon csatlakozó Hajós ut-cát pedig még sokáig Baljós utcának olvastam a táblán. A ház a háborús bombázásokat idézte (nagybátyám akkor született): teteje nem volt, az elgazosodott ablakládák len-gő füvei mögött látszott, ahogy a szobákban esik a hó.

Az Opera mellett mindig jó volt eljönni, a galambburukkoláson és az Andrássy út brummogásán át is hallatszott minden délelőtt, ahogy a művészek a félhomályos ben-ti terekben gyakorolnak. Sokszor elképzelttem a bombázások idején az Operába me-nekült-szorult énekesek sápadtsárgán vibráló arcát, ahogy mélyen a föld alatt, a hang-szerraktárakba felszivárgó források vizével megtöltött színpadi kellékpoharak fölé ha-jolnak mohón, az *Aida* szövétnekeire csavart, füstölve égő olajos brokátszoknyák fényé-ben. Megszerettem a macskahúgy- és kutyapiszokszagú, hosszú és egyenes Ó utcát, motyogó öregasszonyaival, a meredek lépcsőjű borozóból kiszűrődő dohány- és fröccs-zagú zsongásával és egyetlenegy fájával – ez a környék örökké Füst Milán leírását jut-tatja eszembe egy szomszédos kerületről, amely belülről mégis ugyanolyan. (Hány ke-rületről mondható ez, és meddig! Mindig.) „Az udvarra a szegénységnek ugyanaz a félhalott, tompa csendje borult, mint valamikor, s a foszladozó lábtörlőkön, csudák csudája, ugyanaz a fajta macskaféle üldögélt álmosan, mint réges-régen valamikor... Régi ösmerőseim voltak ezek. A vasak pedig éppoly rozsdásak voltak, mint valaha, s a feljárat éppoly reménytelen, mint egykor.”

Az új lakók (egyedülálló tanárnő anya, szomorú arcú, magányos színésznő, életét új asszonnyal újrakezdő középkorú férfi és gyakran váltakozó diákok) között békesség volt, az őslakosok közt viszont a közös nyomorúságból eredő titkos és mérgező gyűlö-let lángolt (évekkel később, egy hosszú viszály lezárásaképpen, az egyik öregasszony kést állított a másik szemébe). Különcök is akadtak: az udvarunkon hetekig építette a terepasztalt a szomszédunk az ékszerteknőcének, de mire kész lett, a nem éppen vil-lámgyors Senna valahogy kiszabadult, és belefulladt a lefolyóba. Idős szomszédasszo-nyunk egyszer áthozta kis füzetbe írt, személyes hangú verseit. („Anyám engem még most se szeretne, / mert ő mindig az öcsémet szerette.”) Ez az asszony mutatta meg a pincét is: a ház alatt tágas, téglá boltíves, hosszú terem volt, a pincék rejtélyes módon álltak összeköttetésben egymással, nemegyszer a falakon át törtek be a pincék raktá-raiba, műhelyeibe. Fent az udvari tűzfalnál repkénnyel benőtt, eltömődött falikút mál-ladozott: a néni szerint egykor „vadászlak” volt a ház – nem tudom, áttételesen értet-te-e, de inkább bordély lehetett, még tán Ady is mulatott ezekben az elfüggönyözött szobákban. Azóta viharosan változik a környék, a Hajós utca sétálóutca lett, a „Pesti Broadway” fényei elszántan ragyognak.

Az Erzsébetvárosból a Józsefvárosba költöztünk aztán: másfajta emberek, más tör-ténelem; itt, a kerület némileg módosabb részén, már sokkal díszkrétebb a szegény-ség. Amikor idejöttünk, még bejárható volt minden: a Művésztelep lombos-virágos szí-

gete a rejtőzködő szobrokkal, a cseréptetős lakótelep sétányai és játszóterei. Azóta minden gazda(g) bekerítette házát, bezárkózott Budapest: drótkerítések, kulcsok és kódok közt élünk, a mi házunkba is csak így lehet már bejutni, pedig az udvarunkon fák vannak, bodzabokor, hinta és homokozó, újabban még csúszda is. A hetvenötös trolival primán elérhető innen a Városliget és az Állatkert (régebben a gyöngytyúkok és a majmok voltak a legfontosabbak, manapság főként a Játszóház az úti cél, az állatkertben a sátorponyva homályában cirkuszoló gyereksereg), és a múltkor, amikor országos esőben igyekeztünk haza, babakocsistul belefutottunk a város egyik leghívatottabb kátyújába: éppen a Gundel és a ligeti tó közti gyalogátkelő járdapereménél, a Robinson étterem előtt úsztatja meg a meggondolatlan esőjárókat a hegyek és víz megkopott pompájú városa.

Budapest. Gyökeret vertünk, itthon vagyok. Egyetlen hátránya van a mostani lakásunknak: sokat kell metrózni. Hol van már az Ó utcától használt kisföldalatti napsárga, emberszabású lassúsága? A metró gyors, hatékony és hideg – de megtanultam szeretni. A kedvencem mindig is a Blaha Lujza tér volt („A Blahán, a Blahán, / ott szült engem az anyám”, ordította egykor az URH, Menyhárt Jenő szövegét az Eötvös Collegiumban tanultam, amikor a város még idegen volt és félelmetes). Előbb az uszodazöld mozaikcsempék kattogtak be a látótérbe, azután, mindig és újra váratlanul, a lámpaárus reklámkirakata az éjjel-nappal világító sárga és piros vászonernyős asztali kislámpákkal – otthonos meghittség a föld alatti, neonsápadt betonbunkerben (fantomfények az Opera mélyén), senkihez sem tartozó, mégis mindenkit megszólító meleg lángocskák a kavargó tömegben.

Aztán, nem is olyan régen, eltűnt ez is, egyenfehér váltotta fel, meg szürke márványlapok, és boldog lámpanézés helyett a mindennapos, pajzán kis mosoly: a metró új bemondója, talán gépi hibából, talán túlzásba vitt fonetikai precizitásból, akkoriban mindig azt mondta be: „A Blaha Lujza térd következik.” Ilyenkor újra meg újra elképzeltem a nemzet gömbölyded csalogányának kacéran elővillanó térdkalácsát figyelő kíváncsi, mohó és hódolatteljes férfiszemeket. És igen: egyszer, amikor nem átutazóban voltam, hanem egyenesen a Blaháról jöttem haza a fiammal, láttam, hogy íme, valóban ott az ominózus térdkalács – a (ha jól láttam) nadrágszerepben feszítő, utánozhatatlan (mert tartózkodóan kihívó) mosolyú művésznő formás, de inkább a Krúdy korának szépségideálját idézően telt idomú lábán puha, testhezálló harisnya feszül, és valósággal kérkedik a térdével, igen. Lehajoltam a fiamhoz, és észrevettem, hogy a fényképes pult legalján, éppen a háromévesek magasságában, egy régi folyóirat kínálja magát kinyitva, de már most vastagon lepi a föld alatti por. Már süvített befele a metró, amikor mosolyogva olvastam fel neki a szövegből egy mondatot. (Annyit még láttam, hogy valami ruhaátalakítási ügyről volt szó, amely Blaha Lujza bátor találékonyságát hivatott bizonyítani.) Beszálltunk a kocsiba, és a fiam boldogan, harsányan ismételteggette fűnek-fának, amit az imént hallott, és ami kontextusában még az URH-szövegnél és az egykori föld alatti olvasólámpáknál is meglepőbb itt, Budapest alatt, de amelyen, edzett nagyvárosiként, immár el sem csodálkozom: „Csak egy magyar asszony lehet ilyen gondos!”

Fráter Zoltán

DUNA-PART ÉS VÁROSLIGET

Karinthy Pestje

Ácsorgok a megállóban, villamosra várva. Nem jön. Hosszú percek múlnak el, sehol semmi, mintha egyáltalán nem is járna, mintha nem is járt volna sohasem. Átellenben végre bedöcög egy sárga kocsi. Legalább közlekedik, ez is valami. Reménykedem, hogy lassacskán most már az enyém is megérkezik. Jönni jön ugyan, de épp onnan, ahová utazni szeretnék. Aztán még egy, majd megint egy. Éppen okoskodni kezdenék magamban a forgalom természetéről, amikor eszembe jut Karinthy pontos definíciója a villamosról. *„Jármű, mely a túlsó oldalon megy, ellenkező irányban.”* Ez, úgy látszik, végképp örökbecsű meghatározás – mint annyi más esetben, az író itt is előre látta a jövőt. Jókedvű leszek, és most már azért drukkolok, hogy még sokáig ne jöjjön az én járatom, legyen csak igaza a definíciónak, legyen Karinthy minél tovább velem. Jó tudni, hogy olyan lelkiismeretes humorista szelleme lebeg Pest utcái felett, aki *„humorban nem ismerte a tréfát”* (mint ahogy járműben én ott a villamost).

Karinthy Frigyes – aki látni és kérdezni készíti olvasóit – évtizedek óta, folyamatosan jelen van, láthatatlanul is beépült Budapestbe, megszólalásainkba, gondolkodásunkba. Mind a mai napig az ő szavait, „bemondásait” használjuk, akár tudunk róla, akár nem. Néhány kultikus helyen sokszor látom még ma is, a Belvárosban vagy a Keleti környékén. Hol egy sarkon fordul be, hol egy elrobogó buszból integet, hol a nyitott iskolaablakon szűrődik ki a hangja: *„tanár úr, kérem”*. Tőle tanultuk, hogy komoly társaságban, ha vibráló komikummal telített, visszafojtott, feszült csönd után kipattan a harsány nevetés, ez az, amikor *„röhög az egész osztály”*... Múltkor a metróban a kapaszkodót nézte gyűrűhintának egy csenevész tini, s önfeledten himbálózva a fogantyún, kiáltotta ámuló társainak: *„lógok a szeren”!* Tévében, rádióban politikusok nyilatkoznak félreérthető kijelentésekről, néha dadogva, néha bőszt elszánású hevülettel, előadva mindig a rossz tanuló monológját, melynek címe *„magyarázom a bizonyítványom”*. Persze, aki még ezt sem tudja felfogni, az megérdemli, hogy a fejéhez vágják, nyugodtan követelheti az egykori tandíj visszatérítését, ha nem éppen ő maga háborog öklét rázó hiteltelenséggel: *„visszakérem az iskolapénzt”*. Közéleti események váratlan fordulatai szinte napról napra igazolják azt a megállapítást, hogy *„minden másképpen van”*. Miért mégis, hogy a rettenetes gazdasági helyzetet elemző és a különböző megszorítások szükségességét bizonygató nagyképű dumákat *halandzsának* minősíti a mai pesti nyelv? Bár magát a halandzsázást történetesen nem Karinthy találta fel, hanem Lachs Lajos képerkedő, de legnagyobb népszerűsítője (humoreszkjeiben, jeleneteiben) és művelője (a kávéházi játékok gyakorlatában) Karinthy volt. Ő adott nevet az őserőként feltörő, *„nagylottyós indulat”*-tá váló keserves sóhajnak – *„hej, muramista, muramista”* – Móriczról írt karikatúrájában. A saját retorikájába szédült szónokot manapság is tökéletesen kizökkenthetjük a fogadatlan prókátor szerepéből, ha két odavetett szóval azt firtatjuk, *„ki kérdezett?”* A vásárcsarnok halaspultjainál hányszor hallani a kedves versikét: *„Mondja, marha, mért oly bús? Olcsóbb a hal, mint a hús”* – mert ez is Karinthy, természetesen.

Velünk van mindennap, mindenhol, népszerűsége – mint mondani szokás – töretlen. Valóban beteljesedett A REFORMNEMZEDÉKHEZ címzett versének előérzete: „*Ott leszek valahol a szavában és a szívében annak is ki rólam sose hallott.*” Őt idézzük, akár naponta többször, ha nem sejtjük is. Keveser olyan írónk van, akinek mondatai, szinte észrevétlenül, ennyire magától értetődő természetességgel váltak közbeszédünk és magánbeszélgetéseink alkotórészeivé.

Népszerűsége nem síron túli, nem „későn jött” közkedveltség.

Mindenkinek rokona, ismerőse volt, nagyon sokan ismerték és szerették, túl az irodalom berkein is. Kissé groteszk alakja nemcsak a kávéházak termeiben vált összetevszethetetlenné. Népszerűségének sokat emlegetett bizonyítéka, hogy volt idő, amikor két megálló között megállt neki az autóbusz. Fura figurája már-már hozzátartozott a városképhez. (Ma bizonyára a világörökség része lenne.) Annak ellenére, hogy fővárosi születésű írónk, akit nemcsak családja, hanem a város, a századforduló magyar metropolisa is nevelt, Karinthy és Budapest mint téma meglehetősen kiaknázatlan maradt. Manapság – úgymond tudományos értekezésben – nem nagyon illik érvényesíteni olyan szempontot, melynek valamiféle referenciális vonatkozása van (szövegven kívüli „valóság”-hoz”, történelmi korszakhoz kötődő utalás – és különösen a biográfiai adatok felhasználása – felesleges életrajzi tények illúziójában való merengésnek ítéltetik). A maguk egyedül üdvözítő igazát fennhangon hirdető mindenáron csupán hagyományos pozitívista adathalmazt látnak az effajta tevékenységben, „életrajz és életmű egységét” bizonygató, hiábavaló törekvésnek vélik, és egyszerűen nem vesznek tudomást a szociokulturális kontextus létezéséről. Mostanában viszont mégiscsak könnyedén tapasztalhatjuk, hogy az elemzési, megközelítési módszerek maguk is meglehetősen sokfélék, és az egyik nem szünteti meg a másikat. Napjaink elméleti sokszínűsége idején nem éppen szellemi fogékonyságra és igényességre vall bármiféle *egyetlen* kizárólagos szempont követelése. Az irodalomtörténet, akárcsak maga az irodalom, kissé öncélú, egyetemes, szabad játék, amelynek komolyanvétele viszont mégiscsak etikai, lélektani felismerésekre vezet, önmagunkkal való szembenézésre készlet.

A huszadik század elején, a világháború előtt Pest a virágkorát élte. Karinthy számára nem volt újdonság a város, sőt a nagyváros létezése. Az ő gyermekéveiben a belvárosi Gizella tér és a Keleti pályaudvar környéke volt az „*ember-sűrűs, gigászi vadon*”, ahogyan Ady Párizst nevezte. Nemzedéktársai többségével szemben, akik vidékről, faluról vagy kisvárosból érkeztek fiatalságuk hajnalán az ígéret földjét jelentő fővárosba, Karinthynek nem kellett átélnie a változást. Később ismerte meg a vidék csöndjét és kisszerűségét, hiszen alapvetően a pesti flaszteron nevelkedett, ha időnként az erdős-ligetes Érden nyaralt is. Neki a falusi és kisvárosi élet jelentette a különlegest, az érdekességet, míg kortársai többségének az érvényesülés, önkifejezés lehetőségeit kínáló, zakatoló, zörgő, zsúfolt főváros. A vidéki táj szépségei helyett azonban olyan élményben volt része, mint nemzedékéből talán csak Molnár Ferencnek és Füst Milának, akik szintén pesti származásúak voltak. (Nem nagyon érdemes ragaszkodni ahhoz a régi rögeszméhez, mely szerint Karinthy volna az egyetlen fővárosi születésű és gyermekkorát Pesten töltő író a huszadik század elején. Méltatlan volna megfeleldkezni Molnár Ferencről, Füst Milánról és például az előző nemzedékből Szomory Dezsőről, Lovik Károlyról, Szini Gyuláról. Ők is pesti gyerekek voltak, nem csak a kis Frici.)

Karinthy számára természetes közeg volt a többemeletes házak körengetege, a körutak forgalma, a lóvasút, a villamos, a földalatti járata, a Duna fölött ívelő hatalmas hi-

duk panorámája és a kávéházak belterjes világa. Már gyermekként megbarátkozott a kávéházzal, hiszen többször reggelizett-uzsonnázott a Keleti pályaudvar környékén található kávémérésekben. Hasonló évfáratú barátainál korábban ismerkedett meg mindazzal, amit a nagyvárosi életforma hozott magával: a legkülönbözőbb emberekből összeverődő társasággal, idegenekkel való gyakori kommunikációval, nemcsak üzletekben, hivatalokban, hanem járműveken és akár a nyílt utcán is, kávéházi és éttermi felszolgálókkal, fizetőpincérel, a számlafelírás intézményével, sőt az adóssághalmozással. Hamar részese lett mindenféle közlekedési stiklinek, a bliccelésnek, tujázásnak, mozgó járműre ugrálásnak, talán még a tolakodásnak, furakodásnak is. Már naplóíró iskolásként kedveli a színházat, magabiztos véleménye van az előadásról, látogatja a korai publikációi idején induló kabarét, melynek rövidesen sikeres szerzője is. A mozinak egész életében csodálója marad, s tárcában, cikkben többször foglalkozik a mozgóképpel. A film visszapergetésének technikai lehetősége olyan elemekkel gazdagította látásmódját, mint a novellában elbeszélte események visszatekintő, flashback felvillantása vagy híres humoreszkjében (A TANULSÁG) egy egész életút elmesélése a végéről kezdve.

Karinthy Budapestjét vizsgálva ezúttal nem ironikus legendagyártással intézzük el a kérdést. Nem tévedünk a memoárok, anekdotikus emlékezők ingoványos, bár kétségtelenül fantáziadús és fantáziánövelő terepére, hanem jóval keményebb talajon végzünk próbafúrásokat. Egészen pontosan Karinthy műveiben. Márpedig Budapest, ha nem is a maga teljességében, de bizonyos elemek következetes ismétlődésével rendszeresen jelen van a Karinthy-oeuvre egészében.

A PESTI MÓKÁK című kötete 1912-ben jelent meg, a BUDAPESTI EMLÉK 1913-ban. Nemcsak a békebeli Pest virágkora ez, hanem a magyar irodalomé is. Karinthy pályájának pedig legmeredekebben emelkedő szakasza. Egy éven belül, 1912-ben öt könyvvel áll elő. Modern novellában és szatirikus humoreszkben egyaránt megmutathatja tehetségét, akár csak legsajátabb műfajában, irodalmi karikatúráinak gyűjteményével. Az ÍGY ÍRTOK TI-vel fiatalkori alkotóművészete csúcán van, ötletekben kifogyhatatlan. (Privát életének is viszonylag felhőtlen korszakát éli, boldog házasságban a megszőktetett Judik Etellel.) Budapest humoros-ironikus nézőpontból divatos téma ekkor. Csak a „pesti gyerekek” közül megemlíthetjük Molnár Ferenc PESTI ERKÖLCSÖK 1909-es és Szini Gyula PESTI KONFETTI című 1913-as könyvét. (De azért jegyezzük meg, hogy az érzelmesebb hangnemben például A PÁL UTCAI FIÚK szintén vérbeli pesti történet.) A fővárosi regionalitás divatját talán még 1901-ben – az egyébként pozsonyi születésű – Kóbor Tamás teremtette meg BUDAPEST című regényével.

Az ember, mint életét védő és a veszélyek elhárítására, visszaszorítására törekvő lény, környezetének folytonos felfedezésére kényszerül a fennmaradás érdekében. Nemcsak az őserdő viszonyaira vonatkozik ez, hanem a modernség korában kiépült lakóterületre is. Karinthy természeti emberként közlekedik a nagyváros útvesztőiben, egyszerre otthonosan és támadástól tartva, állandó készenlétben. A BUDAPESTI EMLÉK lapjain kisfiús viszontagságai kapcsán sajnálattal olvassuk az ő szegény kisgyermekének panaszait. Mennyire meg kellett küzdenie az áhított cukorkafélék vonzó-taszító tulajdonságaival! A krumplicukor malterizével, a törökméz gumyszerűségével, a mákcukor igencsak tartós kőkeménységével, a piros-fehér színű csavart cukor pörkölt faltörmelékhez hasonló ízével, a játéknak is jó cukorbaba elkoszolódásával. A felnőttet sem kímélik a régi emlékeket felidéző iskolatársak, és a további válogatott kínzások okozói sem: a telefonon kihívott orvos, aki rögtönzött kúrájával kedélyesen szétrombolja a la-

kást, a féltékeny férjek miatt vívott párbajok, a gögicsélő nő, akivel bizonyos mértékig érdemes csak szóba elegyedni és bensőséges kapcsolatba keveredni, a kutyasétáltató nő, akit inkább a kutyája sétáltat. A nagyvárosban mindenféle akadály tornyosul a szabad levegőhöz szokott, szabad bejárásra jogot formáló, vagyis az eredendően szabadságra született ember elé. A tiltó mozdulatokat némi felsőbbrendű modorral, az ajtónállókkal szembeni fölényes viselkedéssel sokszor jó eséllyel ellensúlyozni lehet. Különös és sajtóságos szörnyetege a pesti életnek a háziúr és az albérleti szobát kiadó főbérlő (HÓNAPOS SZOBA). A kávéházi időtöltés egyik hátrányát, az illetéktelen asztaltárs zavaró fecsegését előnnyé változtatni, sőt hasznosítani az életképesség igazi próbája. Persze néha beugratások áldozata is lesz a kávéházlakó, mint a LERAJZOLNAK humorreszkiében, ahol a divatos portrérajzolás ürügyén a megbírált féldilettáns költő alaposan megmondja a véleményét kritikusan. Védekeznie kell a Condoleantia Budapestus járványa ellen, vagyis a beteglátogatók kifogyhatatlan seregével szemben. Meg kell zaboláznia a folytonos kísértést, mely arra kényszeríti, hogy kávéházban dolgozzon, ám ha ez sikerül, már csak azt kellene megszoknia, hogy az otthoni nyugodt munka feltételei közt semmi sem jut az eszébe. El kell viselnie az utcai közvetlenkedőket, akik elkérik tőle a magával hordott könyvet, és oldalakat olvasnak el belőle a járda kellős közepén. A főváros mint Hivatal is a leküzdendő akadályok közé tartozik a FEKETE, FEHÉR, IGEN, NEM társasjátékában, ahol a Fővárosi Lakócska érdeklődik a házbér szabályozásának vagy éppen az autótaxi bevezetésének időpontjáról. A nagyváros dzsungelképzetét erősíti az a krokisorozat is, melyet az ősemberrel való találkozásról ír. A kultúrember, midőn szembesül az ősember tudatlanságával, tanítani kezdi a pesti élet fortélyaira. Persze nem könnyű dolog, ha a civilizáció már olyan fokra fejlődött, hogy a katonaságnál három évig tanulja az ellenség megölésének tudományát, míg az ősembernek néhány gyors mozdulatába kerül csak, hogy doronggal leüssön bárkit is. Az élelem beszerzésének oktatásával szintén felsül a kultúrember, mivel vendéglőben ebédelne, csakhogy nem jön a villamos, a telefon nem működik, ha működik, a központos kisasszony nem kapcsol, ha végre kapcsol, a hívott szám mással beszél. Az ősember közvetlen módszere, mellyel a kirakatba tett sonkát az üveg betörésével szerzi meg, sokkal eredményesebb. Nem csoda, hogy amikor a tanítás a pesti lapokból felolvasott cikkekkel folytatódik, akkor már igazán elemében van az ősember, és ő magyarázza a fővárosi kultúrembernek a baltás gyilkosságokról, vérengzésekről, késsel felszabdalt áldozatokról szóló tudósítások, beszámolók után annak módszerét, hogyan kell valakit megnyűzni.

Az otthonosság örömeivel, vagyis öniróniával átítatott alkotás a GÖRBE TÜKÖR-ben A LIPÓTVÁROS TÖRTÉNETE ÉS OFEN-BUDA TÖRTÉNETE. Jelezve a helyszínnek jelentőségét, mindkettő monumentális keretben helyezkedik el, azzal a különbséggel, hogy a Lipótváros történetét a magyar történelem, kivált a honfoglalás eseményeire való rájátszás emeli meg, míg Ofen-Budáét egyenesen a kozmikus távlat, némileg a Teremtés, de legalábbis a világméretű szoboralkotás műveletével párhuzamba állítva. Verne hőseinek kalandjai az ÍGY ÍRTOK TI-BEN A CSÖMÖRI ÚTTÓL EGÉSZEN A FILATORI GÁTIG vezetnek, emlékeztetve a NYOLCVAN NAP ALATT A FÖLD KÖRÜL szereplőinek megpróbáltatásaira. A nagyregény műfajáról rajzolt karikatúra pedig a BUDAPEST címet viseli, bár az öt regényíró modorában írt fejezeteknek ezenkívül nem sok közük van a fővároshoz.

Jellegetes városrészek adják hátterét jó néhány népszerű Karinthy-írásnak. A TANÁR ÚR KÉREM-ben a Lipótváros iskolanegyede, a Markó utcai fiúgimnázium (a lányok

a Vadász utcába járnak) mellett feltűnik a Belváros pereme, a Károly körút és a Múzeum körút antikváriumainak világa (ELADOM A KÖNYVEM). Az UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL betegségmítosza a belvárosi Centrál kávéházban kezdődik, ahol egy márciusi estén, pontosan, „*menetrendszerűen, hét óra tíz perckor*” megindulnak a vonatok. Az egyik tárcanovellában (PÉLDÁUL ILYEN AZ ÉLET) a helyszínválasztásnak sorsjelző ereje van. A szándékosan banális ábraszzerűséget a kismemberi létforma lokalizálása is jelzi. Külső Stáció utca, Tisza Kálmán tér, Kenyérmező utca, Síp utca, Rákóczi út: hétköznapi szereplők hétköznapi sorsát keretezik. A címválasztás azonban olyan erővel hangsúlyozza az egyik leggyakrabban emlegetett frázis (amely itt szó szerint köz-helyet jelöl) elhasznátságát, hogy a célzottan sekélyes történet szövege a tétel megválaszolhatatlanságára hívja fel a figyelmet. Már csak azért is, mert az elbeszélő (sorozatosan ismétlődő zárójeles reflexiókkal) folytonos önkorrekcióval látja el a cselekmény fordulatait, kommentálva az Élet nevű fölöttébb tehetségtelen drámaíró megoldásait, melyeket ismertetni kényszerül. Amikor azt a tényt, hogy a párhuzamos életutak vázolásakor a szerencsétlenebb fiatalember egy időben vámszedő lett a Lánchídon, az elbeszélő egyenesen „*émelygős fordulat*”-nak minősíti, nehezen lehet mellőzni egy nagyon ismert – szintén Karinthy által megteremtett –, közhelygyanús megállapítást az élet nagy igazságaival kapcsolatosan. Mert milyen az élet? Az ÍGY ÍRTOK TI Herczeg-karikatúrája szerint „*az élet olyan, mint a Lánchíd*”. A PÉLDÁUL ILYEN AZ ÉLET jellegzetes pesti utcáinak felvonultatása – minden más narratív adalékkal együtt – arra figyelmeztet, hogy az efféle kérdésekre nincs értelmes válasz, legjobb esetben is csak olyan közhelyre futja, mint maga a kérdés. A VERKLI SZÓ agyonhajszolt igazgatója súlyos betegen a Garay tér környékéről a Hernád utcába jut, ahhoz a házhoz, ahol gyerekkorában lakott. A kapualjban nyekergő verkli eszébe juttatja régi-régi vágyát, azt, hogy valaha is tolhassa és forgathassa a kerekes verkli. Az ócska sípláda hangjai mintegy siratóénekként kísérik lépcsőházi halodklását, felidézve gyermeki önmagát a halála előtti percekben. Talán megkockáztatható az a megállapítás, hogy a legkülönbözőbb műfajú Karinthy-írásokban fel-felbukkanó verkli szó motívuma alapvetően a kisszerűség és az elrontott élet szimbólumaként vonul végig az életműben.

Természetesen Pesten is, mint bárhol, vérbeli író számára legérdekesebb maga a városi lakos, a pesti polgár és – akár szó szerinti értelemben is – az utca embere. A BELEBESZÉLNEK humoreszkje az írás műfajának meghatározásával kezdődik: „*Ez egy pesti erkölcsrajz.*” A pestiek jó szokását örökíti meg, azt a megfigyelést, hogy az utcán történő ügyekbe a járókelők teljes joggal beleszólnak. Egy cseléd lány, türelmét veszve, fülön vágja a rábízott kisfiút, név szerint Ödönkét, mert a gyerek többszöri figyelmeztetés ellenére sem akar rendesen lépést tartani vele, húzatja magát. Az Andrassy út egyik sétáló úriembere persze azonmód helyteleníti ezt, és kérdőre vonja a cselédet. Már három ember rögtön megáll az utcán, kíváncsian várva az ütlegelő cseléd lány s az Ödike védelmében fellépő idegen vitáját és a szóváltás izgalmasan alakuló fejleményeit. Valaki a lány védelmére kel, miközben további öt ember áll meg. Egyikük a lányt védő hozzászóló megjegyzéseihez fűz megjegyzéseket, majd csakhamar kialakul a csoportosulásból az egymás szavába vágó, egymással vitázó, alkalmi szociálpolitikusok kisebb tömege. Az éles eszű szemtanúként jelen lévő, társadalomostorozó szerzőt sajnos nem hagyták szóhoz jutni, éppen ezért írta meg véleményét a cikkében arról, hogy milyen kotnyelesek, indiszkrétek és nagyképűek a pesti emberek (akikkel melleleg ezáltal tökéletesen azonosul is). Hasonló ironikus-önironikus „belehelyezkedéssel” festi a társadalmi-társasági életet az UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL, amely annyi minden mellett a ma-

gyar író életvitelének kisenciklopédiája, s amelyben nemcsak szűkebb környezete, családja, lakása, a Reviczky utca és környéke szerepel, hanem barátai, ismerősei is, vagyis valóban benne van egész Budapest. A regény egyik legszebb bekezdése a Duna-part-hoz kötődik. A főváros újságolvasó közönségének feltérképezése után a műtét szenzációs hírére a maguk módján reagáló pestiek jellemzése következik, nem kevés öniróniával (a fejezet címe egyébként ADDISZ-ABEBA). A Duna-parti zsongás forrágata egyszerre kelt feszültséget, és egyszerre érzékelteti a nagyváros monumentalitása mellett eltörpülő személyes sors önironikus szemléletét. „*A Duna-parti korzón már élénk az élet. »Adjál csak egy példányt, fiam!« Barátom, ez a modern hírszolgálat, mi? Ó még ott fekszik az asztalon, és én itt olvasom. Te, mi az, hogy fiziológiás sóoldat? A Citadella fölött felhők bandukolnak, nagy lendülettel hallgat az Erzsébet híd.*”

A változatos műfajú Karinthy-próza befogadói tapasztalata alapján előbb-utóbb észlelhető, hogy a Budapest-kép felbukkanása meghatározott tartalmak leírását, érzékeltetését vonja maga után. A szövegekben ugyanis Budapest motívumai rendre eloldódnak a várostörténeti tényektől, és irodalmi tényekké válnak, retorikai és narratív eszközökké a helyrajzi érdekelttség helyett, s szinte kezdettől megindul a fővárosi tájegységek allegorizálódásának folyamata. Amikor Karinthy Budapestről ír – különösen egyes városrészek esetében –, többé-kevésbé hasonló érzelmi-gondolati folyamatok előtörését figyelhetjük meg. Legfőbb ideje, hogy az életművet ekként is szemléljük, s kivált az újra meg újra élénk táruló Duna-part, Andrassy út és Városliget allegorikus olvasatára tegyünk kísérletet.

Karinthy írásaiban Pest kelet–nyugati tengelye mentén helyezkednek el a súlyos pólusok, a Duna-part, a Városliget és mint tényleges közlekedési főútvonal, a kettőt összekötő Andrassy út. Sokszor persze a város inkább csak háttérül szolgál a novellák, regények cselekményéhez, mintegy szerves díszletként kísérve-alakítva a narrációt. Az Andrassy út széles járdái, sűrű gyalogosforgalma révén elsősorban a szemlélődés terepe, míg nem a Duna-part többnyire a zavarba hozó kérdések elhangzásának környezete lesz. „*Jókedvű voltam, sok mindent elfelejtettem, körülményesen meggyújtottam a szivarom, és nekivágtunk az Andrassy útnak. Én szép és drága feleségem mosolygott rám a fátyol alól, én szép kedvesem, aki, íme, szeretett, és megengedte, hogy szeressem. A fiatalemberrel a Duna-parton találkoztam, hat óra felé.*” A TALÁLKOZÁS EGY FIATALEMBERREL szereplője feleségével karonfogva sétál a nyugodt, zavartalan, sőt elégedett élet birtokosaként az Andrassy úton, és boldogan tekint az imádott nőre. A már-már gyanús idillt az zavarja meg, hogy útjuk során letérnek a folyó felé, és a korzón a férj meglátja a nyugtalanító fiatalembert, aki számon kéri tőle ifjúsága céljait, a magasba törő, meg nem alkuvo életet. Az INTŐ című novella gimnazistáján – aki rossz tanulmányi eredménye miatt öngyilkos lesz, hiszen latinból és fizikából mégis megintik – a folyóparti szürkület képének felvillantásával hatalmasodik el a halál előérzete: „*De este, mikor a májusi alkonyat lassankint párás, szürke homályba borította a Duna-partot, Bélát kimondhatatlan gyöngesség és szomorúság fogta el.*” Az új ÉLET-ben a megörülés nyugtalanító előrejelzéseként a köd „*lefolyt a Duna-partra, messziről túlkölte a hajók*”. A MŰVÉSZBECSÜLET íróalakja mellől egy étterem nyilvánosságában az oroszlánvadász szó nélkül elragadja és magával viszi a nőt, míg az író úgy oldja fel magában a rendezetlen konfliktust, hogy „*szépen, egyedül elment sétálni, sétált a Duna-parton, és ellágyult*”. Ekkor ötlük fel benne következő színdarabjának nagy Témája, az a bizonyos dráma, melynek bemutatóján végzetesen provokálja az orosz-lánvadászt, aki párbajban lelövi.

Vannak különleges helyszíneken különösen fontos, kultikus emlékek Karinthy Pestjén. Ilyen az Eskü téren (a mai Március 15. téren) álló Petőfi-szobor, mely felemelt karral, némileg deklamáló pózban örökíti meg a költő alakját. Az ÍGY ÍRTOK TI Petőfi-portrójának előszavában Petőfi szobra „a Duna-parton áll, fölfelé tartott három ujjával jelzi a közvetlen alatta állomásozó propeller-közlekedés másodosztályú menetdját: – mások szerint viszont arra esküszik, hogy Ábrányi Emil nem is ismeri, nemhogy ő szólította volna fel a róla szóló költemények megírására”. Hol van már a szobor megalkotását ihlető eredeti gondolat, a NEMZETI DAL refrénjének tömegek visszhangozta három sora: „Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” Petőfi mint nagy előd, a múlt századi irodalomban a költő, elszámolásra és leszámolásra készítette a modernség híveit. Költészete, melynek népiességét előszeretettel hangoztatta az akadémikus utókor, és a költő mint lángoszlop a témája a BESZÉLGETÉS SÁNDOR BÁCSIVAL című kultuszparódiának. A régi Pilvax helyén épült étteremben az egyik asztalnál dolmányos, árvalányhajas viseletben ül Petőfi, akivel addig a Duna-parti korzón lehetett találkozni, amint egy kővön állt, és valamit mutogatott fölfelé. A huszadik század modern emberét zavarba hozza a népies hagyomány és a váteszszerep feléledése. „Nagyon megörültem a találkozásnak, de hirtelenében nem tudtam mit mondani Sándor bácsinak.” A megelevenedett poéta lelkesen olvassa a róla szóló tanulmányokat, amelyek lírájában unos-untalan a népies elemet hangsúlyozzák. Sándor bácsi kénytelen is műparaszi módon viselkedni egészen addig, míg végül ketté nem hasad, mivel Beöthy Zsolt már megint különválasztotta benne az embert a költőtől. A szembenézés lehetősége sokkal inkább horrorszerű látomássá válik, különösen az anakronisztikus magyarázatok fényében. S a Petőfi-szobor allegorizálódásának még mindig nincs vége. Az ESKÜ című tárcában egy anyóka, aki évtizedek óta nem járt Pesten, fiatalkori románcának emlékeit keresi a korzón. „Mer’ itt volt, itt bizony – a német színház, a rondella –, arra odébb a cirkus, amibe a heccet néztük vagy hatvan évvel ezelőtt.” Akkoriban, az ÁRMÁNY ÉS SZERELEM előadása után eltévedt az esti Duna-parton. Amint sírdogálva bolyong a sötétben, odalép hozzá egy „keszeg kis ember”, bizonyos Sándor, aki rövidke, kellemes beszélgetés után mindjárt csókot kér tőle, sőt megesküszik, hogy addig el nem mozdul arról a helyről, ahová lecövekelt, míg meg nem csókolja őt a lány. Ha kell, ott marad kővé váltan, akár száz évig is, égre emelt kézzel, me-reven. Az ígélet beváltására évtizedek múltán is kíváncsi anyóka csaknem rosszul lesz a látványtól. „Száz lépésnyire, a tér közepén, esküre emelt kézzel ott áll az alak. Előtte fekete ruhás urak – egy küldöttség, éppen koszorút helyeznek el a szobor talapzatára. Az egyik előlép, fel-emeli a fejét, és szavalni kezd. Eljöttünk Hozzád, Petőfi Sándor... A szobor esküre emelt kézzel, mereven áll: szembenéz anyókéval.” A pesti korzó nevezetessége 1882-től Petőfi bronzszobra, Huszár Adolf alkotása. Karinthy, sűrűn korzózó nemzedéktársaival egyetemben, nap mint nap elhaladt mellette. A heroikus Petőfi-ábrázolás nyugtalanító módon magasodott a sétányon. Nem nagyon lehetett vele mit kezdeni, hiszen a hajdani szép eszmék helyét a századelőre kiszorították a Petőfi-kultusz megkopott maradványai. Forradalom és szabadságharc, népiesség és hősiesség fogalma kiüresedett. Ha volt valami értelme a költő teátrális pózban felemelt karjának, csakis gyakorlati okból lehetett. Vagy a másodosztályú menetdíj összegét jelzi, vagy Ábrányi Emil ellen esküszik, vagy valamely régi szerelmének, akitől csókot hiába várt. Az esküből méltatlan, mindennapi bizonykodás lett, a szabadság eszméjére való esküvésből csókért lihegő esküdözés. A Duna-parti szobor a hagyománnyal való szembenézésre ingerli Karinthyt, és a szembesítés eredményének megfogalmazására készíteti mint kései utódot. Válasz-

ban a romantikus költői hagyomány avultnak minősül, kivált a hagyományra rátelepedett értelmezők és a kultusz kisajátítóinak ténykedése miatt. A modern író másként tekint környezetére is, a készen kapott örökséggel elégedetlen, nem fekete-fehérben látja a világot, hanem bonyolult, ellentmondásos átmenetek sorozataként. Nem fogadja el sem szobrok, sem épületek, sem emberek koturnusát, földönjáró, használható megoldásokat kíván, papírmasé díszletek és Potemkin-falak helyett élhető világot akar. Kritikusan viszonyul a klasszikussá nemesedett, de ugyanakkor ki is üresedett költői-írói hagyományhoz is. Irodalmi Ödipusz-komplexusként legnagyobb példaképe és leggyűlöltebb ellensége egyszerre az előző század zsenije, Petőfi Sándor, minden modern író apja, akit meg kellett ölni (minden írónak saját magában) ahhoz, hogy a huszadik században másképpen tudjon írni. Elsősorban mégis szigorú korkritika rejtezik az ironikus sorokban. Bíráló az epigonok, a petőfieskedők és a hivatalos értekezők-értékelők serege ellen, elhatárolódás a hazafias érzelmeket jó haszonnal meglovgoló, politikai és irodalmi sikerekre vágyó hazalobbistákkal szemben, megcsipkedve a legnagyobb magyar költő életművén élösködő frázispufogatókat is. Mindezekből persze nem következik az, hogy Karinthy végzetesen avultnak, veszendőnek vélte volna a szabadság szeretet eszméjét, vagy akár lebecsülte volna a népköltészetet. A probléma éppen abból adódik, hogy volt egy nagyszerű, hősies hagyomány, amelyet változatlan formában mégsem lehet hitelesen folytatni.

Az Andrássy útról két ellentétes irányba vezet az út Karinthy szövegvilágában. Az egyik a Duna-partra, a másik a Városligetbe. Míg a Duna-part látképe a múlttal szembesítő, számonkérő, kamaszos megközelítéshez nyújtott háttérrel, addig a Liget dzsungelszerűségéhez kapcsolódva elsősorban a jelen rutinjában élő, az ösztönvilág és a tudatalatti bonyolultságát feltáró, felnőtt alapállás problémái vetődnek fel. Humoreszkjeiben a csodák, titkok, babonák, káprázatos mutatványok terepe Pest vonzóan félelmetes, titokzatos parkja. **BEMUTATÓ A VÁROSLIGETBEN** címmel színházi tudósító alakját öltve ír kroit régi ligeti emlékeiről, de nem az egykori kisfiú nézőpontjából, hanem a harminc évvel későbbi férfi szemével látva és láttatva. Nem a régvolt és a ma öszszevetésének kritikus szándékával tehát, hanem a felnőtt, pénzkereső ember napi, gyakorlati céljaihoz alkalmazkodva. *„Városliget – találkozás egy hatéves kisfiúval, aki voltam... De hagyjuk ezt. »Én és a Városliget« nagyon megható lírai frigy lenne, de ne feledkezzünk meg magunkról se, aki szintén mintha kicsit megváltoztam volna az utóbbi harminc-egynéhány év változatos eseményei közt. Ő is komolyabb lett – mi tagadás, benne magam is. Korlátokat találunk – a régi vurstli egy utcácskává zsugorodott – a régi kisfiú pedig, ha felül a körhintára, immár nem tekintí végtelenbe táguló láthatárnak a festett falakat, s a febröppenő hintáról jól tudja, hogy visszahanyatlík mindjárt – nem üti át a ponyvát és a fellegeket.”* Ez a praktikus és kis-ké kiábrándult szemlélet érvényesül a ligeti látványosságok rövid ismertetésekor is, s ebből ered az írás humora, hiszen az illúziótlan, külső megfigyelésekre szorítókozó felsorolás éppen a mutatványos bódék lényegét, a játékosság varázsát veszi el. Az **OLASZ FAGYLALTOS** emlékező elbeszélője eleinte az Andrássy úton sétál, s szinte észrevétlenül ér a Ligetbe, ahol barátját, a tehetséges zeneszerzőt ösztönös, megmagyarázhatatlan félelem hatja át az ösvényen közeledő olasz fagyaltos láttán, akiben – mint évekkkel később kiderül – leendő gyilkosát pillantja meg.

Utolsó novellás könyvében, a **NEVETŐ BETEGEK** írásaiban felmerül néhány családi emlékhöz fűződő, mélyen ható élmény. A Kálvária tér, a Rigó utca és környékét idéző **TIBOR**, valamint a **SKARLÁT** című elbeszélések mellett a Ligetben játszódó **NŐK AZ ARCVO-**

NALBAN az egyik legizgalmasabb ösztönnovella. Cselekményének az enyhe jóindulattal városligetinek becézett utcák a földrajzi határai, az István úttól a Damjanich utcát kereszteve egészen a Szív utcai elemi iskola épületéig. „Ezekben a történelmi időkben a Városliget igazi erdő volt még, legalábbis nagyrészen s keleti határai, az Aréna út s derékban az István út, mint felvonulási terep, jó támasztékot adott a főhadiszállásnak. Ez a főhadiszállás liget környéki lakásunk volt.” A Városliget, fás-bokros-bozótos rejtekeivel, a rosszaság és gonoszkodás vágyainak kiélésével a természeti és az ösztönlét allegóriájává válik a Nők A HARCIVONALBAN történetében. Az ismeretlen erők, kalandos útvesztők, vonzó-taszító hatalmi játékok sűrűjének világa női princípiumokkal ötvöződik ebben az emlékfelidezésben. Cselvetéssel, hazugsággal, büszkeséggel vegyes álnoksággal, göggel összefonódó életrealitással. Nővére, Gizi, a minden hájjal megkent, ravasz kis hölgy, akit rászédett gyerekek serege bekerített, szorult helyzetében ösztönösen is demagóg beszéddel védi meg csínytevéseit, ámítja el és ingatja meg elhatározásukban fogva tartóit, mígnem végül diadalittasan, a ligeti fának dőlve, felszegett fejjel nézhet támadókból lett alattvalóira. (A módszer melleleg tömeg és vezére lélektanának iskolapéldája is.) A militáns szellem női princípiumokkal való keveredését a legyőzhetetlen női felsőbbrendűség reménytelen látomásával jelzi az utolsó, összegző mondat – „*Oldalt, a szoknyáján, aranysztráf*” –, mintegy tábornoki képességet tulajdonítva a lánynak. A Liget mutatványos, babonás légköre alkalmas közeg a nőiesség és a hatalombirtoklás összefüggéseinek felvázolásához. A hajdani játszóterület képzeletbeli benépesülése, Gizi hangulatfordító beszéde pedig a legcsekélyebb didaktikus mozzanat nélkül hívja elő a mindenkori hordószónokok „asszonyos” természetének felismerését és a „riszáló” attitűddel szembeni tehetetlenség érzését.

A Városliget allegóriájának erősödése külsőlegesen magánéleti tényekkel nehezen lenne indokolható. Az író évtizedek óta a Ligettől távol lakott, előbb a Népszínház utcában, aztán Budán, a Verpeléti úton, majd a Reviczky utcában, végül az Üllői úton. Mégsem véletlenszerű a ligeti és a családi emlékek előtűlése ebben az időben. A belső életrajz és a közírói tevékenység fényesen igazolja ezt. Az ötvenedik esztendejéhez közeledő, deresedő férfi, túl az élet delelőjén, egyre többet tekint vissza, vissza a gyermekkor alapélményeire, amelyekkel felnőtként mint elintézetlen ügyekkel szembe-sültni kényszerül. Élesedő publicisztikája pedig azt tanúsítja, hogy nem iktathatta ki önmagát saját korából, egy elvaduló, primitivizálódó világ aljas ösztönöket tápláló vezéreinek növekvő árnyékában.

A várostörténeti gondolkodás axiómája, hogy a világ rendezetlenségében a város centrumszerepet tölt be, biztos pontként menedéket nyújtva az áthatolhatatlan, ellenséges zűrzavar vadonában. Ember alkotta táj, melynek kialakítása szinte a teremtéshez hasonlít, olyan célelvűséggel, mely a közösség védelmét szolgálja. Tervezett mikrokozmosz, általában koncentrikus körökre emlékeztető felépítéssel, „szíve” valóban a település közepén található, tovább növelve a külvilággal szembeni centrumjellegét. Szerkezete ennél fogva igen gyakran hierarchikus: a legfontosabb, legértékesebb helyek körülbelül a földrajzi középpontban, legbelül helyezkednek el. Karinthy világában azonban nincs centruma a városnak, az Andrássy út összekapcsoló szerepe eleve tengelyszerű, a Duna-part és a Városliget a tengely két pólusaként jelenik meg. Sajátos paradoxitással hangsúlyozott helyszínek, mesterséges környezetben is természeti terek, hiszen mindkettő eltér a bérházak láncolatából szerveződő városképtől, az egyik a folyópart, a másik az erdős terület ősi szabadságát őrzi. A Karinthy-epikában Budapest egyetlen körzetének sincs kiemelt szerepe, egyszerre több centrum létezik, s a fon-

tos helyek sora fokozatosan új és új elemekkel bővül. Csupán távoli párhuzamként utalhatunk rá, hogy Karinthy, a főváros polgára lakásbérlelkor sem ragaszkodik valamely kerülethez, döntését lehetőségek és kényszerek (házbérnegyed) irányítják. Habozás nélkül hurcolkodik Pestről Budára, ahol a Verpeléti úton második feleségének a lakása van. Kedvenc kávéházait lakcímének megfelelően cserélgeti. A Népszínház utcából a körúti New Yorkba jár (a *Pesti Napló*, *Az Est*, a *Magyarország* napilapokat és jó néhány kötetét kiadó Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat szomszédságába, ahonnan nincs messze a könyveit szintén megjelentető Dick Manó Erzsébet körút 12. szám alatti irodája sem). A Verpeléti útra költözve a Hadik kávéházba teszi át székhelyét, Reviczky utcai és Üllői úti lakosként pedig a Centrálban dolgozik.

Ha törzshelyeit váltogatta is, a fővároshoz mindvégig hű maradt. Írásaiban a nagyvárosi ember szemével lát, szereplői valósággal meghitt viszonyban állnak Budapesttel. De még az otthonos perspektíván belül is tudott szokatlan nézőpontot találni. A MINDEN MÁSKÉPPEN VAN ötvenkét vasárnapi jegyzetét közlő gyűjteményében a külföldi turista előtt feltáruló, idegenforgalmi úti céllá egyszerűsödött Budapestet tekinti meg (MINT IDEGEN FORGOK PESTEN). Tévedésből felszállva a városnéző autóbuszra, kíváncsian lesi az utasok impresszióit. Most végre közvetlen tapasztalatot szerez arról, hogyan hat Budapest arra, aki először látja, hiszen „*amit eddig hallottam idegenektől szülővárosomról, abból sohase tudhattam, mennyit kell levonni udvariasságra: most köztük vagyok, magam is idegen, úgy beszélnek velem, mint egymás közt*”. Nemsokára már bolgár kereskedőnek adja ki magát, hogy elfogulatlanul diskurálhasson a messziről jött kíváncsiskodókkal. Az út során két felismeréssel is gazdagodik. Turistaként végre alaposabban, tudatosan tájékozódik, és friss szemmel rég ismert látnivalók újdonságait fedezi fel. „*Magamban kicsit elszégyeltem magam – ötéves korom óta legalább ezerszer mentem el az Andrássy-szobor előtt, rá is néztem a reliefre, és csak most látom meg, mit ábrázol, ahogy vezetőnk magyarázza – nini, csakugyan, hiszen ez Bismarck! ez meg Deák! ez Erzsébet királyné!*” A másik tanulságba szemérmes önirónia vegyül, amikor nyilvánvaló lesz, hogy nem sokáig tudja véka alá rejteni szerelmes ragaszkodását szülővárosához. Az Andrássy-szobor, a Parlament, a Duna-parti panoráma, a Margitsziget, az Andrássy út és a Bazilika bejárása után a Deák téri evangélikus templom előtt kibukik belőle, amiről persze az idegenvezetőt hiába kérdezte: ott keresztelték meg vagy negyven évvel ezelőtt. Az ő számára az a templom mindennél emlékezetesebb. Az érdeklődő külföldinek mindvégig „*térkép e táj*”, de aki együtt nőtt fel a várossal, még az átmeneti rajongó szerepét is képtelen hosszabb ideig játszani. Budapest személyes sorssá válik, az élet olyan terévé, melynek minden kövéhez köze van, s múlhatatlan emlékek kötik kopott aszfaltjához. Szeretni és szidni lehet, gyönyörködni szépségében és bosszankodni hibáin, csak tőle elszakadni nem. Ebben a városban van otthon, és csakis az számít, amit itt beszélnek róla. Ezért érik sérelemmé – a műfelháborodáson túl – az idegenvezető tévedése. Nem tud semmit (honnan is tudhatna) arról a bensőséges kapcsolatról, mely Karinthyt és városát évtizedek óta összefűzi. Budapestet mutogatja, „*és a legnagyobb nevezetességet, aki itt ül a háta mögött, nem ismeri meg. Meg vagyok sértődve. Ebben az országban csak szobornak érdemes lenni*”.

Karinthy számára Budapestnek már csak azért sincs szoborszerűen mozdíthatatlan centruma, mert nem fogadott el semmiféle tekintélyelvű behódolást, s ő maga sem dermedt elérhetetlen szoborrá. Ahol megjelent, egy darab Budapest fénylett fel. Szíve a budapesti élet metronómja szerint lüktetett. A város örökösen változó, mozgó centruma, a város szíve volt.

Kelecsényi László

RASTIGNAC PESTEN

A XIX. század utolsó évét mutatja a naptár. Szent István trónján Ferenc József ül, a magyar miniszterelnököt Széll Kálmánnak hívják. A millenniumi ünnepek pompája már csak ragyogó emlék, de Budapest tovább épül és szépül. Nemsokára elkészül az új Országház és az Eskü téri híd. A frissen kiépült Nagykörúton az agg Jókai sétálgat. Mikszáth kedvelői az ÚJ ZRINYIÁSZ nyomdafesték-illatú kötetét forgatják. Párizsban egy vadonatúj technikai érdekesség vonz egyre több érdeklődőt a gomba módra szaporodó kinematográfokba. Pesten a szűk és zajos Király utcába, a 47-es számú házba egy alig huszonegy éves ifjú költözik be a feleségéhez. Már hetedik éve jelennek meg az írásai. Első cikkeit még odahaza, nyíregyházi középiskolás diákként küldöztette a helybéli és a közeli vármegyék székhelyén megjelenő lapoknak. Aztán megszökött otthonról, és nem hatott rá sem fenyegetés, sem kérlelő szülői szó, sem a külföldi tanulás ígérete: épp hogy leérettségizve hírlapírónak szegődött. Rövid debreceni, majd nagyváradai újdondáskodás után Budapestre jött.

„*Valami francia regényből jutott eszébe egy frázis; az ifjú hősről, a deli lovagról, ki lábával toppant a középkori város kapujának küszöbén, és szól: – »Ezt« meghódítom!*” Mondhatta volna ezt az ifjú Krúdy Gyula is, és bizonyára gondolta, ha nem ejtette is ki a száján Balzac regényének, a GORJOT APÓ-nak híressé vált szavait: „*A nous deux maintenant!*”, azaz „*Most mirajtunk a sor!*” Amikor idézett regényhőse, Vertán Pál „*toppant a lábával*” az Ifjúság című regény elején, a fiatal író t jószerivel csak szűk baráti körben ismerik. Újdonsült cimborái nincsenek tisztában vele, kicsoda az a félrehajtott fejű, hallgatag ifjú az asztaltársaságban, akivel olyan jól el lehet üldögdélni a józsefvárosi kiskocsmaleanderes udvarán, és karcos murcit kortyolgatva ábrándozni a jövőről. Még maga Krúdy Gyula sincs egészen tisztában vele, kicsoda ő valójában. Messzi még a hírnév, a siker. Sokat kell még éjjeli órákban vagy hajnali derengésben a papiros fölé hajolva körmölni, hogy az értők végre fölkapják a fejüket, és azt kérdezzék, ki ez a Krúdy. Mindenekelőtt regényt kell írni, regényeket, mert szép novellák ide, figyelemkeltő publicisztikák oda, mifelénk akkor veszik írószámba a tollforgatót, ha neve alatt fut a kedvenc napilapban vagy a ráérős vasárnapokon lapozgatott képes folyóiratban a folytatásos történet, a regény.

„*Pestre először a Magyar Király társaskocsiján robogtam be*”, mondja egy kései önéletrajzi írásában. (KRÚDY GYULA LÁTOGATÁSAL. In: VALLOMÁS. Magvető, 1963. 257.) Hogy ez melyik évben volt – nem lehet pontosan tudni. Életrajzírói egységesen állítják, hogy 1896 az idejövétel esztendeje. Igen ám, de a szinte még gyerek írótanonc már egy évvel korábban olyan írást publikált, melyből arra lehet következtetni, hogy eltöltött néhány napot – ha nem hetet – a fővárosban. Amikor azután végleg idetelepedett, rájött, hogy a Dorottya utcai háromemeletes előkelő szálloda túl drága az ő zsebének. Egy ideig az akkor még üvegtetővel borított Párizsi utcában húzta meg magát nagyanyja egyik rokona, Radics Pepi cipésműhelyében. Mielőtt állandó lakhelyet talált volna, megfordult a mesterember rokon Gyep utcai otthonában, a Ferencvárosban. A belvárosi üzlethelyiségben találkozott először Podmaniczky Frigyes báróval, azaz „Budapest völe-

gényével”. Hiába időzött azonban hosszú heteket a főváros legforgalmasabb helyén, megálmodott irodalmi pályája ettől nem lendült mozgásba. Elbúcsúzott hát a Belvárostól, és felfedezte magának a Józsefvárost, az olcsó, de megfizethető, aprócska hónapos szobákat s azokat a kiskocsmákat, ahol nemcsak étkezni lehetett, de olykor napokra meghúzódni a hitelezők raja elől. Sőt, ami fontosabb az írónövendék számára: barátokat lehetett találni a hozzá hasonló álmodozók társaságában. Akácfas utcák, földszintes kocsmák és ezekhez képest előkelőnek ható környékbeli szerkesztőségek – ez lesz Krúdy Gyula pesti életének első színtere, eköré költ mitológiát, ehhez tér majd vissza témaínséges óráiban. Józsefvárosi írásából, tárcákból, novellákból akár egy önálló kötetet össze lehetne állítani. Itt indul el a karrier lépcsőin: főúri hölgyek ízlését lesi, utánozza, nekik költi nosztalgikus hangú, szalonirodalomra emlékeztető első regényeit. Itt kapja első jelentősebb honoráriumait Kaposi József szerkesztő úrtól, és egy ígéretet, hogy elbeszéléseinek gyűjteményes kötetét IFJÚSÁG címmel kiadják. Mivel Kaposi nemcsak szerkesztő, hanem katolikus pap, az ifjú írótt fellépteti a Molnár utcai Katolikus Körben, ahol a hallgatóság soraiban ott ül Schlauch Lőrinc nagyváradi bíbornok és irodalompartoló (palotája a Horánszky – akkor: Zerge – utcában), Zichy Nándor gróf, a katolikus klérus egyik szellemi vezére (szobra a mai Lőrinc pap téren). Ide érkezik be és meg az ifjú Krúdy Gyula. Pecunia non olet: a pénznek nincs illata. Őt a ropogós ötforintos bankjegyek izgatták, melyekkel a *Magyar Szemle* szerkesztője, bizonyos Kacsvinszky Lajos zsebből és azonnal fizetett a kéziratért.

Az ifjú író szorgalmasan dolgozott; különösebben nem adott arra, hol jelennek meg írásai. Legyünk őszinték: nemigen válogathatott volna. Meg kellett ragadnia minden kínálkozó lehetőséget, hiszen a tollával szerzett bevételeiből élt, állása nem volt. Egy korai önéletrajzában elsőként a *Fővárosi Lapokat* említi, ahol – úgymond – állomást talált. Az 1864-ben indult újság az első szépirodalmi napilap volt a hazai sajtó történetében. Krúdy a végjátékra érkezett, a lap naponkénti megjelenése éppen ritkult, majd nem sokkal a századforduló után meg is szűnt az újság. Egy gyakran megjelenő irodalmi lap nem nagyon válogathat, neves szerző és pályakezdő fiatal éppúgy előfordul az oldalain, amint nincsenek tekintettel íróik politikai nézeteire sem.

A kezdő író első regényét mégis az *Ország-Világban* publikálta. A HAT NAPIG KERÉKPÁRON 1895 tavaszán jött le folytatásokban, majd a pályakezdő szerző elkövette azt az egyébként a későbbiekben is többször alkalmazott irodalmi csínyt, hogy játékosan abszurd regénykéjét alig fél év leforgása alatt Budapesten kívül még két városban, rövid lélegzetű újságírói állomáshelyein, Debrecenben és Nagyváradon is közölte. Első önálló kötetét ugyancsak az *Ország-Világ* adta ki 1897-ben. „Az ÜRES A FÉSZEK című első könyvem nem is volt igazán könyv. Az Ország-Világ című lap mellékleteit fűzette össze a kedvemért, és írói honorárium gyanánt adta B. Virág Géza, az O.-V. akkori igazgatója.” (KRÚDY GYULA LÁTOGATÁSAI. In: VALLOMÁS. Id. kiad. 277.) Az idézett passzus egyébként perdöntő egy korábban sokat vitatott kiadástörténeti kérdésben. Nevezetesen abban, hogy nincs 1896-os esztergomi nyomtatású SZÖKTETÉS A KASZÁRNYÁBÓL. Terv volt és maradt az a kiadvány; tényét a kétségtelenül megjelent hirdetés mögött kötetet sejtve és sejtetve hiszékeny bibliográfusok vették át egymástól.

Az *Ország-Világ* a kulturális ismeretterjesztést tűzte ki céljául, politikai irányultságot még a sorok között sem igen lehetett kiolvasni közleményeiből. Nem mondható el ugyanez a *Magyar Szemle*ről. A katolikus szellemű irodalmi és művészeti hetilap a századforduló idején szélesre nyitotta kapuit az akkori modernnek előtt (például Csáth,

Juhász Gyula, Kosztolányi is előfordult a hasábjain). Az IFJÚSÁG című regény mellett Krúdynek több rövidprózája is ebben a lapban jelent meg először.

A sajtótörténet más lapjaira tartoznak az afféle periodikák, mint a *Divat Salon* vagy a *Művészvilág*. Nem szépirodalmi lapok voltak, szerkesztőik a jó értelemben vett alkalmazott irodalmat, a gyorsan és jól olvasható, könnyen felejtethető szövegeket részesítették előnyben. Krúdy ezeken a helyeken is előfordult, tárcáicikkei mellett egy-egy folytatásos regényt közölt lapjaikon. Ám regényírásból nem lehetett megélni, heti, sőt napi rendszerességgel kellett publikálnia a fővárosi újságokban. 1896. március 15-i az első nyom, pár nappal előbb jelent meg Pesten, mint a cívisvárosban a BLAHÁNÉ DEBRECENBEN című tárcája. Aztán jött sorban a többi lap, melyeket meghódított a tollával (*Képes Családi Lapok, Egyetértés, Magyarország, Előkelő Világ, Budapesti Hírlap, Magyar Génusz, Pesti Napló, Pesti Hírlap, Vasárnapi Lapok*). A hevenyészve felsorolt címek között éppúgy volt kormánypárti és ellenzéki, mint színvonalas irodalmat közlő vagy az almanachírokat pártfogoló újság. A millennium és a századforduló közötti években ezek a lapok jelentették a kezdő író megélhetését, aki igencsak ambicionálta a regényírást, mert négy esztendő leforgása alatt öt hosszabb-rövidebb, de mindenféle értelemben regénynek tekintendő szöveget publikált a lapokban, illetve egyik-másikat kötetben is.

Egy ifjúsági témájú, bohókás, de a széles olvasóközönség számára írott regénnyel kezdte a „hódítást”. A HAT NAPIG KERÉKPÁRON előszavában bevallja, hogy mintája egy angol könyv volt. Jerome K. Jerome 1889-ben jelentette meg hazájában HÁROM EMBER EGY CSÓNAKBAN – A KUTYÁRÓL NEM IS SZÓLVA című regényét. A népszerű művet csak jóval később, 1920-ban fordították magyarra. Rejtély, hogy Krúdy, aki nem olvasott angolul, hogyan ismerkedett meg a szövegével. Saját regénykéje megírásának idején még szülővárosában tartózkodott. A könyv egy példánya eljutott valamelyik ottani kölcsönkönyvtárba? Az írójelölt a helyi Kaszinóban vagy a Polgári Körben olvasta? (Egyik ottthoni mestere, Dálnoki Gaál Gyula volt a kölcsönkönyvtáros.) Akárhogy esett, mintha a derék angol humorista viszont Krúdy pályakezdő regényét olvasta volna, ugyanis évekkel később megírta a „csónakos” történet folytatását, HÁROM EMBER KERÉKPÁRON cím alatt. A rejtélyt talán már senki sem bogyozza ki.

Diákregegy ez a folytatásos történet. A fővároshoz kevés köze van, noha a csalafinta ifjú szerző Pestre helyezi a cselekményt (egyik alcímben Zuglót is emlegeti), ám semmi sem hitelesíti az írói szándékot. Hiányoznak még a későbbi oly jellegzetes pesties színek, minden angolos ebben a históriában: nevek, színterek, hangulatok. El is felejtette az irodalomtörténet, hiába közölte Krúdy rövid idő leforgása alatt háromszor is a szárnypróbalgatását.

Már a pesti irodalmi életben szerzett igencsak szerény tapasztalatai motiválják az IFJÚSÁG történetét. A szöveg először A NYOMTATOTT BETŰ néven lett ismert, a szerző a kötetközlés számára változtatta meg a címet – ha ugyan ő maga volt az átkeresztelő. A regény ugyanis valóban az írott és nyomtatott betű csábításáról szól. Vertán Pál, aki Rastignacként dobant a lábával, hódítani jött Pestre, de négy év során beleunt a mindennapos hírlapírói robotba.

„Vertán Pál egy esztendő alatt felébredt.

Felébredt abból az álomból, ami eddig édes zsongásban tartotta a lelkét. Tudatára jött annak, hogy – hiába dolgozik. Voltak pillanatai, mikor tisztán állott előtte, hogy végtelenül haszontalan ember. Haszontalan munkát végez. Okvetlenül le kell neki ülni az íróasztalhoz és kigondolni különböző meséket, leírni őket figyelmesen és gonddal, de melyek csak egy napig élnek s meghalnak

a másnappal? Mert másnap új lap van...” (Krúdy Gyula: IFJÚSÁG. In: REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK 1. Kalligram, Pozsony, 2005. 73.)

Vértán hazamegy a falujába, ahol nem kell írnia, ahol legföljebb a föld robotoltatja a gazdáját, nem a telhetetlen nyomdagépek. Fülíg beleszerelmesedik egy kedves ifjú tanítónőbe, ám amikor a lány miatt végleg le kellene mondania irodalmi törekvéseiről, megriad, gyötrő habozás után magára hagyja, és visszatér a nyomtatott betű csábító honába – öngyilkos menyasszonya kínzó emlékével szívében.

Az irodalom – úgy látszik – emberáldozatot követel. Nemcsak a körmölő robotos szerző szívét, agyát, de hozzátartozói életét, boldogságát is. Az ÜRES A FÉSZEK kötet cím alatt egybekapcsolt két hosszabb elbeszélés bevezetésében is az írás nehézségeiről esik szó. A szedőgyerekek az előszobában gomboznak a kézíratra várva, míg az író odabenn gyötrődik a sürgős munkával, s végül egy kis énekesmadár segítségével üti össze a várva várt történeteket. Az egyikben a férfi, a másikban az asszony válik hűtlenné hitese társához. Krúdy kissé modernkedik: a két históriát nemcsak tematikusan köti egybe, mesélése közben a szobájába beröppenő kismadárral beszél meg a tanulságokat. Az okos kis szárnyas sokat látott a világból az Erzsébet tér gömbakácain leskelődve. Szinte sajnáljuk, hogy nincs további beleszólása a mesébe.

Az ÜRES A FÉSZEK egyik elbeszélésének hősnője a vidéki unalomból Pestre vágyik. A SZERETLEK! története ellenben egy Tisza menti kastélyban zajlik. A szembesítés a fővárossal azonban ebben a regényben sem marad el. Pesti vendég érkezik a vidéki magányban éldegélő házaspár otthonába. Olyasvalaki, aki eljegyezte magát a múzsákkal, pontosabban az irodalommal. Valóságos sajtózsociográfiát kapunk, mikor efféle passzusokat olvashatunk: „*az általánosságban vett irodalom eggyé vált az újságirodalommal. A napi sajtó erőben és hatalomban szélesen kiterjeszkedett, s az irodalom voltaképpen csak egy ága ma is a mindennapos újságnak, egy rovat és semmi egyéb. [...] Frankenburg és Vachot még szerkeszthettek irodalmi heti újságokat, melyeket az egész országban olvastak, a sajtó hivatása alig terjedt egyébre, mint a vidéki bálók és dáridók regisztrálására, kedves poéták verseinek és novelláinak közlésére.*

A napi sajtó aztán mindent magába foglalt. S eldönthetetlen a kérdés, vajon hasznára vagy kárára történt-e ez a szorosan vett irodalomnak. Némelyek már érezni vélik a napi sajtó túltengésének hátrányait, mások viszont csak így látják az irodalom igazi jövőjét. Az íróknak akkor mindenestre jobb dolguk volt.” (Krúdy Gyula: SZERETLEK! In: REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK 1. Id. kiad. 210–211.)

A pesti vendég unatkozik az ingerszegény környezetben. A városba járkál, ahol érlelődik valamilyen nagy-nagy, addig nem látott fordulat. A szociális gondolkodás évtizedei következnek. Krúdy olyan sorokat vet papírra, melyeket furcsállva olvasunk.

„*Az ember jónak és szabadnak születik, és mert a társadalom teszi rabbá és gonosszá, a társadalom vétkét teszi majd jóvá az a nagy forradalom, amelyiknek jeleit a távolba vigyázók már ott látják beírva a csillagokba, és ez a jel egy keresztbe fekvő kalapács és toll, szimbóluma a munka diadalának.*

Mert még mindig a munka az utolsó és a megvetett, még mindig nem a kalapács zengése és a gőz sivatása tölti meg a földet, nem lobog magasan és becsülten a szellem fáklyája, a szurony és lánc megcsörren, egyik a kézben, a másik a lábon, és az emberek ott térdelnek a porban a számozatlan fiáker és magánfogat előtt.” (Krúdy Gyula: SZERETLEK! Id. kiad. 223.)

Szokatlan hang ez tőle. Ám ez az együttérző hang, a nagyváros vesztéseivel, a kalapács robotosaival szimpatizáló szemlélet sem teremtett egy csapásra városi, sőt fővárosi írókat Krúdyból. A pesti regény ugyanis *ordináré passzió*, mint írja majd több mint egy

évtized múlva A VÖRÖS POSTAKOCSI előszavában. Sem a *Divat Salon*ban megjelenő HAMU, sem a *Művészvilág* folytatásosa, a PÁL APOSTOL LEVELEI nem azok. Pedig már Pesten, józsefvárosi szobaúrként körmölte hétről hétre a szövegüket, csakhogy élményvilágukat még otthonról, nyírési tájakról és olvasmányélményeiből hozta magával.

A beköszöntő huszadik század legelején születik meg tollából az első igazán budapesti élményekből táplálkozó, terjedelmére is nagy regénye. 117 folytatásban fut a némi részletében megtörtént eseményekre és személyekre hajazó história egy '48-as, függetlenségi szellemű napilap, a *Budapest* hasábjain. Az 1901-es keletű AZ ARANYBÁNYA nem hasonlít írója korábbi munkáira, de – ami viszont meglepő – egyetlen későbbi regényére sem. Társ nélkül, magányosan áll a beérkezett író korai pályaszakaszának csúcán. Furcsa regény. Olyan, mintha Honoré de Balzac írta volna. Igazából nem emlékeztet azokra a szerzőkre sem, akikhez a kezdő Krúdy írásait szokták hasonlítani. Dickenst, Turgenyevet, Maupassant-t, Zolát emlegették sokszor vele kapcsolatban. Ha nagyon erőltetjük a komparatiztikát, föllehetünk rájuk emlékeztető jegyeket, ám a sokféle hatásból, keveredésből mindenképp valami új született a tollán. Olyasmi, amit később egyetlen nagyobb lélegzetű munkájában sem találunk meg. A huszonhárom éves Krúdy Gyula társadalmi regényt írt 1901-ben. Sem előtte, sem utána nem szakadt ki ehhez hasonló próbálkozás a műhelyéből. Korábbi regényei olykor színes csillogású üvegyöngyökként hatnak emellett. A későbbiekben már ott az igazi Krúdy-hang, az indázó-hajladozó körmondat, a minduntalan jelenné varázsolt régmúlt, a szálelvesztéses írói technika. Itt ebből semmi sincs. Mintha egy eladdig ismeretlen Tolnai Lajos-regényt olvasnánk, mintha a hasonlóképp kezdő Mórincz mutogatná oroszlánkörmeit, mintha egy érett, de nem anekdotázó Mikszáth róttá volna a sorokat.

Másfél emberöltőt fog át a XIX. század utolsó harmadában játszódó történet. A kezdetén még élnek a '48-as illúziók, még komolyan veszik a szabadságharc eszményeit, a regény végére azonban már természetes a botrány, a csalás, a politikai köpönyegforgatás. Nincs igazi főszereplő – a minden fordulatot átvészelő Csobánc Péter sem tekinthető annak. A korszak a főhős. A Sándor utcai parlament épülete éppúgy játszik itt, mint egy Andrassy úti villa vagy a költött néven szereplő józsefvárosi kiskocsmák, aprócska üzletek. Krúdy bizonyos fokig a készből dolgozott. Szó sincs róla, hogy AZ ARANYBÁNYA afféle kulcsregény volna. (Majd A VÖRÖS POSTAKOCSI az lesz, melynek szinte minden mellékszereplője volt valaki a múlt század eleji Pesten.) Említésre méltó tény, hogy pár hónappal a folytatásos közlés megkezdése előtt épp a *Budapest* napilap számolt be egy nagyszabású panamáról. Egy szállítási és építési vállalkozó tűnt el külföldön a befektető részvényesek pénzével, miként Barker úr, a regény egyik mellékalakja. De az igazi modell, a főszereplő Csobánc figurájának ihletője, aki nem más, mint Csávolszky Lajos (1838–1909) lapalapító és képviselő, az 1874-ben indult *Egyetértés* egykori főszerkesztője, előbb ellenzéki, majd kormánypárti politikus. Feltehetőleg ő mutatta be az írósvivőlyént későbbi feleségének, Spiegler Arabella (művésznéven Sattanella) írónőnek. Krúdy már korábban megírta Csávolszkyt: alapos okunk van feltételezni, hogy az IFJÚSÁG elején ő annak a főszerkesztőnek a modellje, aki a kezdő író fogadja a szerkesztőségben (vö. i. m. 70.). Ennek a lapnak, az *Egyetértés*nek volt egészen 1899-ig a főszerkesztője, mikor belebukott gyanús üzelmibe, s lemondani kényszerült. A korabeli Pesten ismert volt a történet, bár biztosat senki sem tudott. Csávolszky visszavonult a közélettől, és majdnem egy évtized múlva – méltán vagy méltatlanul – elfeledve halt meg. Krúdynál mindenesetre regényhőssé változott.

A folytatás nélküli ifjúkori mű felvet és talán megold egy irodalomtörténeti rejtélyt. Tudjuk, hogy AZ ARANYBÁNYA 1901-ben keletkezett, és kötet alakjában ugyanaz év végén jelent meg. De vajon mikor született A PODOLINI KÍSÉRTET? Az először 1906-ban kiadott regény végére, még Krúdy életében odakerült egy furcsa közlemény: „*A regényt írtam 1900-ban.*” Így látott napvilágot a szöveg 1920-ban, ’25-ben, ’28-ban, aztán az író halála után egy kivétellel minden újabb kötetkiadás esetében. Tehát a méltán népszerűséget hozó, felvidéki témájú „kísértetregény” előbb íródott volna, mint a többé-kevésbé elfeledett „városregény”? Lehetséges, de valószínűtlen. Ha abból indulunk ki, hogy a szélesebb olvasóközönség szívesebben vette a fantáziával színezett középkori legendáriumot, mint a fővárosi panamák történetét, még el is hihetjük ezt. Csak hogy van egy apróság, ami hitelteleníti a későbbi datálást. Elképzelhető, hogy a folytonos pénzzavarban élő Krúdy 1900-ban megír egy regényt, és hat évig nem adja oda egyetlen újságnak, kiadónak sem? Aztán 1906-ban, miután évekig csak ifjúsági regényeket publikált, mégis előveszi a kész művet? A felelet: nem. Ellenkezik közzétételével, hiszen sosem dolgozott az asztalfióknak, mindig mindent azonnal le- és eladott (tudjuk jól, olykor ugyanazt többször is). Akkor viszont miért biggyesztette oda az 1920-as kiadás végére azt a mondatot – ha ugyan ő tette. Lehetséges, hogy nyomdahiába eredménye a téves évszám: a nullát hatosnak olvasta a szedő. Akad olyan vélekedés is, mely szerint megunt már, hogy folyton Mikszáthhoz hasonlítgatják korai prózáját, ezért utólag megfiatalította A PODOLINI KÍSÉRTET-et (Kemény Gábor nyelvész személyes közlése). Lehetséges és elfogadható magyarázatnak látszik ez a gondolat. Ám ha továbbra is kétségeink vannak a felvidéki történet datálásával kapcsolatban, olvassuk párhuzamosan a két könyvet, a fővárosi és a szepességi románt. Hangulat, stílus, nyelvhasználat, történetmondás tekintetében, mintha két kéz írta volna őket. Immár nem hihetjük, hogy A PODOLINI KÍSÉRTET előbb íródott, mint AZ ARANYBÁNYA. Ezt eddig minden kutató készpénznek vette, ám az elfeledett városregény újraolvasása cáfolja ezt a vélekedést. A fővárost meghódítani induló Krúdy Gyula csak 1906-ban, egy felvidéki történettel érte el első nagy irodalmi sikerét.

Géher István

A VÉRMEZŐ: TÖRTÉNELEM ÉS LÉLEKTÖRTÉNET

Nézem a Vérmezőt. Délben a hályogos égből szürke eső esett, most fátyolosan süt a nap, felragyognak a sötétzöld-sárgászöld lombok az esti fényben. A hajnali madárkórusról emlékezem, és próbálom elfelejteni az Attila utcai állandó autózsvajtot. A látvány megnyugtató, ötvenkilenc éve nézem az ablakból. Közben persze felnőttek a közeli fák, és kockaházakkal épültek be a távolabbi dombok.

Ötvenkilenc éve a Vérmező nem ilyen volt, mint most. Behunyom a szemem, hogy visszaképzehessem azt a füves teknőt, amit romházak vettek körül. Hatéves voltam,

ezen a környéken éltem meg az ostromot, de a Várkerületnek akkor lettem állandó lakosa. Félttem a teknő szemetes lépcsőjén felszaladó kövér patkánytól, és félttem az éjszakai segítségikolytól, mert a sötét Vérmezőn vetkőztetett a Vetkőztető. Nekünk a háború után kevés ruhánk maradt, az sem ért sokat, de azért sötétben nem mertünk volna kimenni a Vérmezőre. Vért láttam már korábban a budai utcán, de hogy ez a váraljai térség történelmi nevet visel, azt nem tudtam, nem hallottam a Generális kaszálóréten lefejezett Martinovics Ignácról és mártírtársairól. Családunkban, hála istennek, nem voltak háborús áldozatok. Mondták, hogy itt valaha lovaglópálya vezetett körbe, az utca túloldalán még láthattam az istálló romjait. De nem sokat törődtem a Vérmezővel, iskolás lettem, és a hideg tanteremben legfeljebb egy-egy robbanást lehetett hallani. Gyerekek játszottak kiasott gránáttal, ami leszakította a lábukat. Borzasztó gondolat, de távoli, mint a Vetkőztető. És elgondolható-e, hogy gránátok és bombák most is vannak a Vérmező mélyén?

Mélyen, mert hamarosan megkezdődött a rekonstrukció. A hasznavehetetlen teknőt fel kellett tölteni a Várhegy romjaival. Kisvasútpálya épült, és a csillék évekig hordták a hegyről a törmeléket, oszlopok, falak, párkányok szétzúzott darabjait. Szerettem ezt a dohogó kisvasutat, téli délutánokon lámpája bevilágított a tanterembe. És futtatni lehetett a sínen hagyott üres csilléket is, volt iskolatársam, akinek a fejét törte be a vaskerék. Túlélte, ahogy általában túléltek a Vérmező háború utáni vadkorszakát. Gázoltunk a derékgig érő gyomban, és indián vadászmezőnek tekintettük az elvadult területet.

Aztán meglepődtünk, amikor megszelídült. A fél téglákra termőföldet terítettek, és délről észak felé terjedni kezdett a park. Tízéves lettem, mire elkészült: csenevész facsemeték és kis bokrok fogantak meg nagy nehezen a sekély talajú gyepen. Akkor nem fogtam fel, hogy ebben akár életem jelképét is láthatom, hogy a romokon kell gyökeret eresztenünk.

Azóta felnőttem, megöregedtem, és tudom már: Tudom, hogy sekély talajban gyökerezik az életünk. De a felszínen zöld a gyep. Lehet rá vizes lavórt tenni, amiben pancsolhat a kisiú. A nagylány meg láthat malacot madzagon legelni. Dolgozatban meg is írta, hogy 1974. március 21-én ez volt a felfedezése. A tanító néni megróttá érte, mert a Tanácsköztársaság emléknapiján ez lényegtelen. Kilencéves volt, most negyvenéves.

„Lényegtelen, mint malac a Vérmezőn” – azóta is mondogatjuk. Mi tehát a lényeg?

A lényeg az, hogy (gyérülő fáival) megvan a Vérmező, és (gyérülő erőnkkel) megvagyunk mi is. Esténként körbejárjuk a parkot, és megszámloljuk, hogy hány kutyát, hány szerelmespárt, hány vendéget találunk a Vonatétterem teraszán. A számarány minden este más, de júniusban–júliusban mindig ehetünk érett, fehér faepret. Ha a három lányunkánk is velünk jön, a statisztikai körséta még izgalmasabb. Vajon ezzel elindítottunk egy vérmezei hagyományt?

Nem tudom. Ki tudja, hogy meddig járhatjuk a madaras-kutyás-kiülővendéges-szerelmespáros parki körutat? Az unokáink talán visszajárnak ide. De miért kell máris erre gondolnom? Munka közben fel-felállok az asztaltól, és az ablakhoz megyek. Az alkonyat elsűrűkíti a tájat. Nézem a Vérmezőt.

Budapest, 2005. július

Sárközi Mátyás

A KIRÁLY UTCÁN VÉGESTELEN-VÉGIG

Fejezet egy készülő szocioriportból

Krúdy szerint (itt lakott a Pekáry-házban) ez a legpestibb utca. Ezt vallja Cs. Szabó is valamelyik könyvében, pedig ő csak az antikváriumok miatt járt ide. Nagyanyám Molnár Ferenc utáni második férje egy elszegényedett olasz báró volt, antifasiszta újságíró az 1930-as években, tohonya, de joviális férfiú, cigányosan barna ábrázattal, ősz hajkoronával. Elég gyakran jött Pestre, és a Király utcát különösen szerette, mégpedig azért, mert számára szülővárosát, Reggio di Calabriát idézte fel, hiszen nyáridőben, kánikulában az éppoly nyomott, álmos és rossz levegőjű lehetett. Akkor még sok céger törekedett nagy betűivel a járdák fölé, jobbról is, balról is, amúgy vidékiesen, délolaszosan, és az épületek kapui mellé estelente lócára ültek ki traccsolni hőzentrágeres házmesterek.

Két és fél kilométer hosszú a Király utca. Mielőtt megépült a vele párhuzamos Sugárút, a később Andrassy útnak elnevezett pesti Champs-Élysées, ez volt a Városligetbe (korábban a Városerdőbe, a „stattvájliba”) kivezető fő útvonal. 1874 után több mint tizenhétezer lakója volt. Kezdetben főleg nehezen magyarosodó németek, majd egyre inkább zsidók. A galíciaiak és az ukrainaiak ideözönlése érdekes színfoltja volt az utca történelmének, el is kell mondanunk erről sok mindent, de hol vannak már a Király utca zsidói! Későbbi nemzedékeik füstként kiszálltak a náci halálgyárak kéményein, szerencsésebb esetben elmenekültek a világ négy tájára. Már csak mutatóban akad itt néhány. A Király utca középső szakasza lassan cigányosodik.

Hogy még egy autoritást idézzek, Bodor Ferenc szerint a Király utca vagy fotóalbumot, vagy leíró költeményt érdemel. Érdemel, persze hogy érdemel. Talán Petri György tudta volna megírni, vaskos naturalizmust vegyítve blikkfangos szarkazmussal.

A 37-es számú, háromudvaros, lármás házban született Szomory Dezső. Számára olyan volt a három udvar, mint egy shakespeare-i színpad: „Az összes lakásokat, szalonokat, kamarákat, a szobákat, alkóvokat és bűvőhelyeket ki kellene fordítanom, mint a zsebeket, a bennök zajló életekkel, sorsokkal és módozatokkal, jó- és balszerencsékkel, százfelé ágazó egzisztenciákkal s népséggel, sokféle típusokkal, figurákkal...”

De Szomory a Király utca helyett Párizsról írt regényt.

Valaha elképesztő sodrása volt az itteni életnek, hiszen mindjárt az utca torkában terpeszkedett az Orczy-ház. Feljebb pedig afféle vigalmi negyed következett, zengerájok egész sora. S már a szeparés mulatók megnyitása előtt voltak errefele „kőszá nő”, a tánciskolák szolgáltak ribancközvetítőkként, például a Flóra terem. Az Orczy-háztól a zsidó Vakok Intézetéig (ma a Zeneakadémia áll a helyén) fél tucat hajnalig nyitva tartó *café chantant* ricsaja hallott ki az utcára, s „bennök fölös számban volt található Közép-Európa minden vállalkozó szellemű kisasszonya”.

A *Pesti Hírlap* 1868-ban így írt erről: „A magyar ember egyáltalán nem nagy barátja az izetlen bohózatoknak és frivol kétértelműségeknek. Aztán meg, hogyan is mulatna ő olyan he-

lyen, hol nem kesereghet a cigány bűvös zenéje mellett. A zongora monoton akkordjai nem nyújtanak neki kárpótlást a hegedű elragadó, mélabús hangjaiért. A pénztárnál a daltársulat igazgatója ült... ódon szabású frakkjának hosszú szárnyai a földet söprék, valahányszor hátrahajlott karszékében. Örökké mosolygó, húsos arcáról kis patakban ömlött le az izzadság kétéves fehérségű mellényére, ami ijeszítő nagyságú, sörrel hizlalt hason feszít. Ő egyszermind a közönség kedvence, mely szörnyen mulatságosnak tartja a harmadfél mázsás úr otromba ugrándozásait.”

Mikszáth ballagott akkoriban nemegyszer a Kék Macska mulató felé, s erről ÉJÍ SÉTÁK ÉS ÉJÍ ALAKOK című írásában emlékezik. Lehetséges, hogy a jó magyar embernek a cigány nyirettyűje kellett, csak annak a hangjaira tudott kellő odaadással búsongani, de Mikszáth megjegyzi: „Az éj lányai magyarul árulják a szerelmet. Magyar portéka ez s magyarok közt kelendő.”

Honi pornó.

Az író egy kapualjban zokogó honvédözvegyre lel. A hölgy elsírja neki, hogy életében először jár nagyvárosban, pénze nincs több, s valahol meg kellene szállnia. Mikszáth megsegíti egy forinttal. Valamivel később a nyitott ajtón át pillantja meg, amint a Csillaghoz címzett kafféschrankban grogozik egy Király utcai bádoggossal. Mert milyen a Király utca? „Az éji életnek központja ósidóktól. Élénk, pezsgő és lármás. Száz meg száz banda nyaggatja hangszereit a nyilvános helyiségekben, a kávéházakban és tánctermekekben: kihangzanak az éjbe s egy kaotikus zsongássá folynak össze.”

Mi ehhez képest napjainkban a két, egymással szembeni, magába zárkózó sztriptűzbár a Nagykörút túlfelére eső szakaszon, vagy a Kuplung hangszigetelt diszkója? Bár diszkrét listán ma is kínálnak egy itteni magánlakásból csinosnak mondott, fiatal lányokat, rögzített tarifával.

Honnan ered a Király utca elnevezése? Kezdeténél állott az 1700-as évek elejétől a König von Engelland, tehát az angliai királyról elnevezett fogadó. Az eredeti név így módon a fogadó után Angol király utca volt, majd az 1830-as években, a Bécsi Kongresszusra utalva (melyen I. Ferenc császár, a porosz III. Frigyes Vilmos, valamint I. Sándor cár vett részt), Három király utca lett, s ez rövidült (németül-magyarul) a mai elnevezéssé, ám néhány éven át tartó interlúdiummal, mikor is a rabszolga nép elsöpörte a múltat, képletesen felakasztottuk a királyokat, és a trónra, moszkvai seggek nyalása gyanánt, a zilált idegzetű szovjet költőt, Vlagyimir Majakovszkijt emeltük. A pesti ifjúság ezt nem vette túl komolyan. Az utcát az 1960-as években Majának becézte, mit sem törődve az agitatív politikai költészet mesterével. (A hajdani Majakovszkij eszpresszó, odafenn a 103.-ban, a Brandl-féle vasbútorműhely helyén, böhöm szecessziós bérpalota alján, ma Maya presszó.) De hát a fiatalok argója szerint a margitszigeti strand Pala, a Körút nagy kereszteződése Blaha, s nemzeti költőnk sem ússza meg, mert csarnoka ugyebár PeCsa.

Miként lehet itt kifordítani a szobákat és búvóhelyeket, mint a zsebeket, a bennük zajló életekkel, jó- és balszerencsékkel?

A kaszinónál az egyik kigyúrt ajtónálló munkába érkezik, leállítja az autóját, amiből bömböl a zene. A latin ritmusok hallatán a ház legfelső emeleti nyitott ablakában megjelenik egy csábos, igen jó alakú lány, feláll a párkányra, és nevetve táncol. Mit nyújtott neki eddig s mit tartogat még számára az élet?

A ricsaj kicsalogat a szomszéd ház erkélye fölé egy idősebb női félalakot, az ott lakó asszony kíváncsi a vigasság okára. A balkonra nem léphet ki, mert annak évtizedek óta

hiányzik a korlátja. Mint mondják, ez anyósbalcon. Ő miért költözött ide 1976-ban? Mit főz vacsorára, mire futja? Mi a véleménye az Európai Unióról, s reméli-e, hogy még megéri a napot, amikor életveszély nélkül napozhat lakása erkélyén?

Az udvarban morózus anyóka csoszog vödörrel. „Nagyon nedves a lakás. Naponta több vödörrel kiöntök” – mondja. Honnan kerül egy földszinti, udvari lakásba ennyi víz? Milyen sorsa volt az elmúlt nyolcvan esztendőben ennek a máminak, és meglátja-e a következő tavaszt?

A sarkon cigányfiú fordul be, pofont ken le a szembejövő leánykának. A sértett visít. Ez a nap folyamán még több ízben ismétlődik. A fiú szereti ütni a lány fejét, a lány örül, ha visíthat. Egy spicces roma dáma húz el naponta több alkalommal a Király utca alsó fertályán ölebével, amely szakadatlanul idegbajosan csahol. A hölgy meg-megállva, hangos kiáltozással tanítja illemre az ebet. A lényeg, hogy ketten együtt az utca figyelmének középpontjába kerüljenek, amíg el nem nyeli őket a kapualj.

Mikor kupálódnak ki a romák? Megtanul-e a szadista fiatalember komputerezni, esetleg pizzakihordó motoros lesz, vagy még az se? Századunk melyik esztendejében éri el a népességben jelenleg általuk képviselt hat százalékot a romák aránya az egyetemeken?

(– Ide ülök már, ha nem bánja. A másik padot teljesen összeszarták a madarak, annak amott nincs háta, a harmadikat meg a gyerekek besározták. Furcsa így visszajönni Pestre. Mert egy hete még Egyiptomban voltam, Alexandriában. Egy rokonom dolgozik ott, hozzá megyek ki minden évben. Imádom Egyiptomot. Jaj, azok a piramisok! A kincsek a múzeumban!

Belenézett ott egy asszony a múltamba. Azt mondja, hogy már több előző életemben voltam férjnél Egyiptomban. Azért olyan otthonos nekem az egész. Hát, gondolom, jobb férjem volt és jobb életem, mint a mostani. Hallottam, hogy megtámadnak külföldieket. Én ezt nem tapasztaltam. Éjjel is kimegy az ember az utcára.

– Biztosan tetszik ott a férfiaknak, hogy maga ilyen szőke.

– Áá, csak most vagyok szőke, amióta hazajöttem. Egyiptomban még vörös voltam. Imádom az egészséget. A Szfinxet, a piramisokat, a tevéket...

– A tevéket is?

– Azokra gyönyörűség felülni. Na, a minap felülök a tevére, hogy megyünk a piramisokhoz. De egy szemtelen tuareg gyerek rásózott a tevé valagára, az meg usgyi, rohan. Azt hittem, visz a sivatagba. Kapaszkodtam! Tudja, ott elöl van egy ilyen felálló ízé, azt markoltam meg. Remek volt!

Megyek jövőre is. Addig csak kibírom itten.)

Fel a trópusi sisakkal, elő a hegymászókötéllal, a jégcsákánnyal! Mögöttem a Deák tér. Indul az expedíció. Jobbra a Madách-házak vöröslenek, balra az Anker-palota gigászi tömbje magaslik.

A környezet nagyvárosi s viszonylag ápolt. Ahol a téglafalú tömböt látjuk, ott volt valaha az Orczy, az Anker-palota helyén pedig, a zsidópiac mellett, a Gyertyánffy-ház s benne a Herzl kávézó. Az Orczy külön könyvet, mi több, regényt érdemelne. A Herzlről csak annyit, hogy ez volt a zsidó házasságközvetítők stammhelye, itt mutatták be a piruló zsidó leánykákat az illedelmes zsidó ifjaknak. Groszmanné, a „török nő” elhatározta, hogy ennél alantasabb ügyletek színhelyévé teszi a herclit, és az arát kereső fiatalemberek mellé beülteti kávézgatni csábos utcalányait. Ám a derék kávé Meisl fő-

rabbihoz fordult, aki még a velejéig korrupt Thaisz rendőrfőkapitányra is tudott hatni, s végül a kurvák távoztak.

A Gyertyánffy-ház falát a Wagner-ház avagy a Fehér Lúd támasztotta, benne az Óbudáról elűzött s ide áttelepült zsidók betegsegélyző egyesületének székházával. De mindkét épület lebontásra került, mert a bécsi Anker életbiztosító társaság a lehető legnagyobb módon akarta megmutatni, hová érdemes berakni a pénzt, és Alpár Ignáccal, a kor grandiózus pesti palotáinak tervezőjével 1908-ban felhúztatta e kettős telken magyarországi székházát. Nyomasztóan nagyra sikerült, tetején piramissal, homlokzatán timpanont tartó masszív oszlopokkal, erkélyekkel, bástyákkal, girlandokkal, szobrokkal, sárga kerámiadíszekkel. Manapság kissé kopott.

Hátul a bérházrész az Anker közre nyílik, Alpár úgy képzelte, hogy ez fedett passzázs lesz, végül nyitott utca lett belőle. A két bejárat keretét asszír-szeccsziós, drága fekete gránitból faragták, s azon a kapun, ami nyitva áll (s nem porosodik, rozsdásodik bezártan, mint a másik), vésett felirat hirdeti: „AZ ANKER”.

Hajdani osztálytársam, kedves barátom, a hollandiai veseátültető főorvos gyermekkedett ebben a böhöm nagy házban. Apja mérnökkari tisztként az új rezsimbe is át-evickélt, de a mama a háború után már csak rövid ideig működtethette az Anker köz 1. második emelet hármasszám alatt a fővárosba fellátogató vidéki tisztek számára létesített, finom kis panzióját. A lakcím feledhetetlen: „hatker Anker egy kettő három”. Szemben ma utazási iroda kínál repülőjegyeket, az Ank-Air.

Az Orczy hűlt helyén két modern bérpalota magaslik. A sarokház 1937–38-ban épült, Martsekényi Imre tervei szerint. Piciny erkélyei, melyekre keskenységük miatt kimeneni nem nagyon lehet – mint minden efféle házban –, a lakástulajdonosok lelkületét tükrözik. Az egyik lomtár, a másikon légkondicionáló berendezés doboza van, a harmadikon muskátli, a többin semmi. A Király utca 3. csinosabb épület. Abban a házban élt, a fehér márványtábla aranyfelirata szerint, Göllesz Viktor (1930–1999) orvos, gyógypedagógus. Neve még fellelhető a lakójegyzéken.

A Rumbach utca sarka. Rumbach Sebestyénről mindig azt hittem, hogy valamiféle nevezetes zsidó volt, talán éppen az egyik hajdani főrabbi. De nem. Pest főorvosaként kapott utcát, ahol zsinagóga épült. A nagybányai származású Rumbach család és a főorvos utcájában lévő zsinagóga nevét egyaránt Rombachnak ejti a legtöbb zsidó, megőrizve azoknak az akcentusát, akik fél századdal előbb érkeztek Galíciából, Morvaországból vagy Ukrajnából az Orczy-házba s környékére. A magyar nyelvel még hadilábon álló bevándoroltak általában *o*-t mondtak *u* helyett, s vizont. Két közismert korabeli politikusra utalt az öngúnyoló zsidó vicc: „*Ha thodod mondani Ukulicsányi, miért mondd Ogron?*”

Itt, az utca alvégén – ahol hatszázmillió forintos költséggel sikerült felidézni valamiféle osztrák vagy holland kisváros utcaképét, azaz fekvőrendőrök buckái lassítják az így még erősebben büdösítő autóforgalmat, fácskák száradoznak dézsákban, hiányos virágágyak gyűjtik a csikkeket, s még egy szeccsziós stílusú oszlopra helyezett nagy órára is tellett, ami most, délután négykor, az egyik felén deket, a másikon öt perc híján egy órát mutat – itt meglehetősen a nyüzsgés. De mi ez ahhoz képest, amit 1900 táján mutatott az utcakép, amikor még állt az Orczy-ház.

A maga idejében ez volt a város második legnagyobb épülete a Károly-kaszárnya után. Orczy József báró, aki az Orczy-kertet létrehozta, egy szép napon megvette Mayerhof-

fer Anna házát, amit a hölgy apja, Mayerhoffer András (1690–1771) tervezett és épített. Helyét foglalta el az Orczy-ház. Negyvennyolc lakás volt benne, 140 szoba, mint a beköltöző zsidók mondták, egész *stetl* – városka. Rabbi, születésnő, Visó Mártonné műhelye (aki parókat készített a zsidó asszonyoknak, de hajjal is kereskedett), két rituális fürdő, imaház, kóser mészáros, patika, hullamosó, üzletek benn az emeleteken, raktárak lenn az udvar körül, mélyükön toll, rongy, szaru, gubacs, cukor, feketebors, vászon, halina, bőr, ragasztó. Büdös volt. De az egyik udvarban, a raktárak előtt ifjak zsnöngtek, mert itt tartotta a rabbi a tóramagyarázó előadásait.

Engler Farkas papír- és írószerboltot nyitott a házban. Nála vásárolt tintát, ha Pestre felutazott, Kazinczy, s szállított a cég József nádornak is. Azután, hogy ifjabb Engler Farkas örökölte az üzletet, Vörösmarty tért be sűrűn. A KÉT SZOMSZÉDVÁR kötetét a boltos leányának dedikálta: „*A szépséges Engler Rozália kisasszonynak hódoló tisztelője.*” Ám nem ő vette nőül a bájos Rozáliát, hanem a közelben lakó Spitzer Leopold vésnökmeister, aki '48-ban a százforintos Kossuth-bankó kliséjét készítette. Ezért azután börtönbe vetették. Honnan tudjuk? A Spitzer házaspár legidősebb leánya, Paulina, Hegedüs Géza író dédanyja volt. (Hegedüs szülei féltve őrizték a Vörösmarty-kötetet, amíg a könyv is, meg ők is elpusztultak.) Paulinának Goldzieher Mihály szállítmányozó tette a szépet, naponta írt neki, ezzel a megszólítással: „*Meine liebste, kedveském!*” A német szavakat gót betűvel, a magyar megszólítást latin betűvel vetette papírra. „*Felőled álmodám die ganze Nacht!*” Mikor a papírkereskedelem felvirágzott, a céget a Lipótvárosba költöztették.

Orczy bárónak óránként egy körmöci aranyat jövedelmezett az épület meg a hozzá tartozó kávéház. (Úgy hírlík, a számítógépes Bill Gates húszmillió dollárral mindig többet tudhat a bankszámláin, valahányszor reggel felébred. De körmöci aranyban azért elegánsabb a dolog.) Amikor 1786-ban engedélyezték a zsidók letelepedését Pesten, kezdetben csak nagykereskedők lehettek, zárt ajtókkal, cégér nélkül. Ám gyorsan enyhülni kezdett e rendelkezés szigora, nem utolsósorban a Király utcai seftelés következtében.

Az alkudozás a földszinten lévő nagykávéházban folyt. 1864 előtt zsidó kávé sem lehetett, Orczyék zsebében volt az engedély, de azután színre lépett a Strasser família, amely mindvégig becsülettel vezette a Café Orczyt. Ez volt a magyar főváros leghosszabb életű kávéháza, 1795-től 1936-ig fogadta jó kávéval és jó sörrel vendégeit. Este kilenckor Strasser szigorúan bezárt, nem kívánt versengeni az utca éjjeli mulatóival, rossz hírű lokáljaival. Hajópadlós, füstös boltozatú termeiben kalapban ültek a pólisi zsidók, s hadonászva, ordítózva beszélgettek vagy adtak-vettek, alkudoztak egymással meg a betérő görög, örmény és román kereskedőkkel. A füstöt vágni lehetett, sűrű fokhagymaszag terjengett, nagy volt a ricsaj, ám időnként felemelkedett egy-egy pajeszos ifjú, és kellemes tenorján dalra fakadt. Ugyanis a vidéki zsinagógák itt keresték s helyben mindjárt vizsgáztatták is kántorjelöltjeiket. Az Orczyban keddenként tanút szintén lehetett bérelni peres ügyekhez. A sarokban pedig, a zajtól s a dohányfüsttől magát mit sem zavartatva, kopott kabátos emberke rótt sorokat árkus papírra, Litvák József, a költő. Civilben nyomdai korrektor. Mivel nem nőtt nagyra, később úgy döntött, hogy ennek megfelelően a Kiss nevet választja a zsidós Litvák helyett. A többi irodalomtörténet.

Fogalom volt az Orczy, olajozott padlójával, a régi Priborszky kávéházból áthozott tükreivel, magyar, héber és jiddis újságjaival, illataival, zajaival.

1936-ban lebontották.

- (– Uram, éhes vagyok. Péntek óta nem ettem, és tegnap volt a születésnapom.
 – Isten éltesse. Hányadik?
 – A harmincharmadik.
 – Frici papánál kétszázötvenért kap fasírtot főzelékkel.
 – Ott szoktam vacsorázni.
 – Péntek óta semmi?
 – Csak egy pogácsát ettem. Segitse már a hajléktalant.
 – Hol tölti az éjszakát?
 – Itt van a Kertész utca, kilencven fok diagonál a Királytól. Ismeri a Fészek Klubot? Na, az után van egy virágüzlet. A bejáratában alszom három hónapja. Megmutassam?
 – Miért nem szerez egy kis albéreti szobát, rendes ágygal, vízcsappal? A cement kemény, nem tesz jót a hátának.
 – Uram! Elmegy a Gólya áruházba, vesz ilyen tizennégy milliméteres műanyag szigetelőlapot, amin a lányok szoktak napozni. Arra rájön a katonapokróc. Hófehér lepedő. Párna nem kell. A feje alá teszi a cipőjét. Takarózik a másik katonapokróccal.
 – Kösz. Van ott még valami jó üzleti bejáró?
 – Ide figyeljen, uram. Tudja, mire gyűjtök? Augusztusban megyek Rómába.
 – Ha beengedik. [Vizsgálgatom a sűrű kis ember nem éppen bizalomgerjesztő ábrázatát, a közel ülő fekete szempárral, az egyhetes borostával.]
 – Nem egyedül utazok. Egy vendéglős visz el kocsin, százezerért. Kempingbe megyünk. Volt már Rómában?
 – Vóltam.
 – Melyik ott a főtér? A Szent Péter? A főteret látni akarom, meg a múzeumot a régi ruhákkal.
 – Hát, inkább olyan múzeumok vannak ott, amelyekben régi olajfestmények vannak.
 – Azokat is csak fényképről másolják! Na, isten áldja.
 Kezet rázunk. Átoldalog az utca másik oldalára a parkolójegy-automatához. A „műveletek törlése” elnevezésű gombot nyomja be, de nem pottyán ki ötvenforintos.)

Az expedíció még szinte el sem indult, máris lehorgonyzott. Elidőztünk, s leróttuk kegyeletünket az egyik legjellegzetesebb Király utcai épület előtt, holott már hűlt helye sincs. De az Orczy-ház említését nem hagyhattuk ki, hiszen 1900-ban a Király utca lakosságának a hetven százaléka zsidó volt. Jó néhány százalékban csiszolatlan modorú, egyszerű emberek, akik nagy szegénységből jöttek. S lám, ebből a kétes egzisztenciájú tömegből sarjadtak nemzedékekkel később bankárok, magyar nemessé avanszált milliomosok, Nobel-díjas büszkeségeink, írók és művészek, jeles jogászok és orvostanárok. Egyrészt azért, mert a zsidók nagy része szorgalmas, s a tórabiflázás olyan kitartást fejleszt ki ifjaik körében, hogy könyvmolyként fel tudják falni a CORPUS IURIS-T vagy az orvosi anatómia vastag köteteit. Másrészt azért, mert a zsidó család szemé fénye a gyermek, akinek mindent meg kell adni, előrejutását önfeláldozóan egyengetni kell. A rítusközösségben élők egymást támogatják. S az Orczy-háziak jó korban érkeztek Pestre, a kapitalizmussal egy szekéren. A világhírre emelkedett marxista filozófus Lukács György nagyapja még írástudatlan paplankészítő volt, az apja már bankár és Ferenc József-i nemes.

Az asszimilációt németek és zsidók számára egyaránt segítette a millennium nagy-magyar eufóriája. A beolvadási igyekezetet a hivatalosság ünneplendő fogalomnak tekintette. Mint Bibó írja: „Ezért emlegették a nagynémetek oly ingerülten Magyarországot a németiség temetőjeként, s ezért tartották a cionisták a magyar zsidókat a világ legcsökönyösebb és legváthathatatlabb asszimilánsainak.”

A Király utca 6. újabb tanulságokkal szolgál. 1830 körül épült műemlék. (Csak úgy mellékesen: hászid zsidók abban a házban, ami valaha ennek a helyén állott, lengyel nyelvű kis zsinagógát rendeztek be. Aztán meg itt volt Neumann Benő vagy talán éppen séggel Steiner Ármin könyvesboltja. Az is lehet, hogy a Schwarz Ignácé.) Szóval: eredetileg klasszicista épület volt ez, de 1900 körül átalakították szecesszióssá, és ráhúzták a harmadik emeletet. Szép nagy ház, földszintjén tágas helyiségekkel. Aki az első emeleti ablaksor fölé a buja szecessziós domborműveket tervezte, bizonyára életvidám ember volt, hiszen látható itt virágkosár, kagylómotívum, fityegők, csöcsös büsztök. A kapu faragott, kő kerékvetők vannak a két oldalán. Népi demokratikus lerobbantságából mindezt dicséretesen rendbe tette és beköltözött ide egy bank. Aztán kiköltözött. Az épület megint koszlik. Az ablakokat ellepő porrétegbe csíkokat ver az eső. „Kérem szépen, az ingatlanpiacon van...” Mi ez a sűrű ki- és beköltözködés? Miért nem ül meg egy bank a fenekén? Minek ennyit seftelni a házzal? A koszlott műemlék rontja az utcaképet.

Kapuirra nem Luther Márton, hanem egy bizonyos ifj. Tompó László szegezett kiáltványt:

„Elegem van a holokausztózásból!

1910-ben négy évvel a nagy viláégégés előtt, az Alliance Israélite Universelle az alábbi felhívással fordult tagjaihoz: Testvérek! Hittestvérek! Az egész földkerekségén nincs egyetlen darab föld sem, amelyet könnyebben leigázhatnánk, mint Galiciát és Magyarországot. E két országnak mindenképp a mienknek kell lennie, mert számunkra ott a legkedvezőbbek a körülmények...”

Tovább nem tanulmányozható a nyomtatvány, mert valaki az alsó felét leszakította, és nagy betűkkel írta oda: FELHÁBORÍTÓ! Ám a másik kapuszárnyon ott a folytatás, olvashatunk néhány le nem tépett sort a zsidó imperializmusról, valamint az „izzóan magyargyűlölő Scotus Viator” cikkeiről, melyek ifjabb Tompó szerint angol nyelvterületen veszélyeztették a magyar jövőt. Tompó 1910-nél korábbra nem tekint vissza, pedig Istóczy Győző parlamenti antiszemita pártja már akkor hirdette, hogy „a zsidók uralmuk alá akarják hajtani a magyarokat”. A zsidó világösszeesküvés-elmélet klasszikus alapeleme az intézményes antiszemitizmusnak.

A falragasz ezen a kapuszárnyon sem komplett. Itt másvalaki tépdeshette le, mert eltérő a kézírás és a filctoll minősége: „Szerintem inkább térj meg, és ne szidd a zsidókat! Gyömrői út 63. Hit-Park.”

Tompó már biztosan villamosozik a Gyömrői út felé.

A 8–10. hatalmas autóparkoló. A Bazilika kupolája is idelátszik a túloldalán. (Steiner Árminné kegszerkereskedése volt itt valaha.)

Kiss József, kiről imént már említés esett, 1874-ben Szentesi Rudolf álnéven írt nyolc ponyvakötetben közel másfél ezer oldalt BUDAPESTI REJTJELMEK címmel. (Nem a saját jószántából, a kiadója biztosított számára e kényszermegoldással jövedelmet.) „Ez a könyv attentatum művészi törekvésem ellen” – jegyezte meg egy levélben. A környék mindazonáltal megihlette vadregényével:

„Fényes kirakatokról a Király utcában persze szó sincs; itt inkább az olcsóságban versenyeznek egymással. Az egyik boltban egy ruhára valót 2 forintot kínálnak, a szomszéd nagy fekete betűkkel 1 forintot hirdeti. Praktikus nép! Amerika Budapesten! De aki azt hiszi, hogy a Király utcában olcsón vásárolhat, az nagyon felült. Itt nincsenek szabott árak, itt az árakat az egyéni-

séghez szabják. Ha elegáns kabát van rajtad, szépen meg fogod fizetni az adót e kiváltságért, és ha kopott a kabátod és mégis »zöld«, azaz inpraktikus vagy, megérdemled, hogy bírságot fizess!

Kilenc óra után a boltok, üzletek vasajtói egymás után bezárulnak, a kirakatokban eloltják a gázlámpákat, és az utca tetemesen sötétebb lesz. Annál fényesebben és annál messzebb elvilágítanak a kávéházak, sörházak és café-chantante-ok színes lámpái és díszes transzparensei. Ezek a világítótornyok, melyek felé az éjjeli publikum irányozza megtépett vitorláit.

A világítókészülékek mellett, melyek távolról csalogatnak, az élőszó, a hívogató hang sem hiányzik. A Kék Macskában egy frivol dal frivol zársorait csattogatja egy hangja vesztett dalénekesnő. Hál' istennek, németül zengi – a magyar szó bajosan alkalmas az effélékre...

Szemben, a Laudon-kávéházban pedig cigánybanda működik – hamiskártyások bandája mellett...”

Mi még csak a Kazinczy utca sarkánál járunk. Itt indult a zengerájok sora, hiszen itt volt a Berger-pince, Berger Málcsi tulajdona, a budapesti kuplé szülőhelye. Ő nem szedett belépődíjat, de a sanzonénekesek minden szám után maguk tányéroztak. Kik daloltak a berzserájban? Például a Weichselberg Róza. Legnépszerűbb dalát tűzoltó-egyenruhába öltözve adta elő, locsolócsővel a kezében, mit der Spritzer in der Hand.

Ócska lokál volt a Berger. Piszkos pohárból rossz sört nyakaltak házmesterek, fiákeresek és „idült angyalok”. Később zene nélküli kávéházzá változott át. Amikor megalakult a népszerű lap, *Az Est*, a munkatársak itt hozták létre törzsasztalukat. Idővel menekülésre fogták a dolgot, mert a tulaj ismét bevezette a zenét. Ekkor Pátria lett a hely neve, akárcsak a közismert pótkávénak. Pedig Gábor Andor MIBŐL VAN A KÁVÉ? című kupléján már 1913-ban vidult Budapest:

„Berger főzi ostornyélből,
Upor főzi minden nélkül,
Csöndesen hadd jelentem ki:
Kávébul nem főzi senki.”

Álljunk meg néhány percre a 9-es számnál. Megtekintésre érdemes műemlék épület, nemrég hozhatták rendbe. (– *Uram, olcsón adok evőeszközt, dobozzal együtt. Gyönyörű. Meg tetszik nézni? Solingeni. Német. – Köszönöm. Már van otthon eszcájkunk.*) Brein Fülöp tervezte, ez volt hajdan a Három Rózsa ház. A szűkszavú kő egyentábla közli, hogy 1810 körül emelték, a tervező neve is oda van vésvé, de milyen jó lenne, ha bécsi, római és párizsi mintára legalább húszsoros lenne a szöveg. Falai között működött hajdan a Fekete Macska mulató meg a Viktória nyomda. Ma szolid és méltóságteljes. Ormán, timpanonján stilizált bőségszaruk vesznek körül egy üres pajzsú címet, az építető úgy látszik hiába várta, hogy megkapja a nemességet. Jól faragottak az oszlopfők, a balusztrádok. A földszinti boltok kirakataira ráhajthatók a pántos vasajtók. Csinos. A nehéz tölgyfa kapun kukucskálólyuk van, süvölt át rajta a keresztthuzat, de azért benézünk. Egyelőre törmelékcupac díszíti az udvart.

S a szomszéd ház, ha lehet, még érdekesebb. Idézzük újra a pesti alvilágba kirándult lírai költőt, Kiss Józsefet:

„A Sawwirth [azaz a »Disznógazda«] híres établissement-ja hívogatja az élvezni vágyó publikumot. No, itt sajátos élvezet vár rá. Ennek a kocsmának legnagyobb nevezetessége és fő vonzereje a kocsmáros maga. Megjegyzendő, hogy ide csak akkor zárandokolnak a hívók, mikor már

minden jóbul kivették részüket, és megtompult érzékeikre csak a legdrasztikusabb fűszerek képesek hatni. A Sauwirth, mint neve mutatja, összefoglalhatja minden dicsőségnek, de egyúttal az élelmesség netovábbja. Rosszabb sört drágábban nem mérnek sehol [a Bergernél sem?], és ha valaki arra a luxusra vetemednék, és itt vacsorálni akarna, jobb lett volna soha meg nem éheznie!

A Sauwirth per te s tu beszél mindenkiével.

– Nincs hely? Állhatsz, eleget ültél Vácon. A képedről látom, hogy onnan kerültél ki.”

A párizsi Montmartre-on ugyanazokban az években a sanzonénekes Aristide Bruant mulatója volt híres arról, hogy a tulaj meg a pincérek hajmeresztő grombaságokat vágtak a vendégek fejéhez. Az úri közönség mazochista kéjjel élvezte, hogy pimaszkodnak vele. Már-már csak az hiányzott, hogy a pincérek mindenkit nádpálcával elfenekeljenek.

A csendes Király utcai ház boltíves bejáratán át most nem Sauwirthhez, hanem a Lakóterv Rt. irodáihoz jutunk el. A házat 1812-ben Prandtner József ezüstműves tervezte és építtette Pollack Mihállyal, aki hozta kedvenc épületszobrását, Dunajszky Lőrincet. A mester tíz biedermeier domborművel díszítette a ház elejét, melyek Prandtner úr mesterségét dicsérik. Pufók pucér puttók tevékenykednek a képeken: rajzolnak, vésnek, cizellálnak, méricskélnek, nemesfémeket olvasztanak. Láthatók a végtermékek is, ötvösmunkák csoportozatai. Dunajszky sablon fejtypusokkal dolgozott, de azért több mint kommersz ez a domborműsorozat. Vandál módon éveken át üzletek portálja takarta el a buzgólkodó puttókat, meg is rongálódta, de immár mind a tíz panel a helyén van – másolatban. Mert az eredeti falképeket a Kiscelli Múzeumba mentették.

A Lakóterv építészeti nap mint nap behajtanak a tágas kapualjon keresztül a bérelt parkolóudvarba, leállítják a kocsit. A toldaléképülethez odabent díszletszerű, klasszicizáló ajtó vezet, ezen át jutnak tervezőasztalaikhoz, melyeken pompás rajzokat készítenek modern, tiszta, világos lakásokról. Befelé sietve nincs idejük megfordulni, fellillantani. Lehet, hogy sóbálvánnyá dermednének. De munkájuk végeztével kijőve, megrendül-e lakóterv-építészlelkük a műemlék ház rothadó hátsó fertálya láttán? Az épület ocsmányul lepusztult, a legfelső szinten nyomortanyajellelleggel. Száz éve itt Löwy Arthur asztrahán gyapjúkereskedése mellett Fleischmann Lipót kóser szalámi- és füstöltárugyára volt az udvarban. Ez utóbbinak a füstje még kormozza a málló vakolatot. A XXI. században vagyunk, az európai Budapesten.

Szemközt is szobrott a szorgalmas Dunajszky, a Gömör-házban (meg a terézvárosi templomban). Majdnem egy időben a Prandtner-domborművekkel. S megint csak puttókat. Merthogy ez volt a nevezetes Gömör-patika. S szerencsés dolog, hogy ma a Hungaropharma székel a helyén, elvégre az szintén gyógyszer-kereskedelemmel foglalkozik. A nagyvállalatnak pénze is van, hogy jó karban tartsa a Pollack Mihály által tervezett, 1812-ben befejezett épületet.

Gömör Károly huszonöt évesen, 1804-ben, még a korábban itt állott házban kezdte a patikáriusságot, s nem is ő volt e nemben az első, mert 1786 táján az Arany Oroszlán gyógyszertár látta el innét a Király utca alvégét, Schwahhoffer Ignác vezetésével. Az Arany Oroszlánból Gömör áhítatosan Szentlélek patikát formált, s ez negyvenegy évig működött. S mily megkapóan hangulatos volt! Immár múzeumba szállított empire stílusú berendezését diófából készítette Rosznagel Márton pesti asztalos, s az aranyozott puttókat, mint mondtuk, Dunajszky Lőrinc mintázta (aztán meg szószéket a Teréz-templomba, a várbeli Ruszwurm cukrászda díszeiről nem is beszélve). A ház-

ban volt külön vízpince, és a tető alatt növénypadlás húzódott mindaddig, amíg fel nem húzták a második emeletet. A Gömerysches Hausban lakott Jakobovics Fülöp, a Zsidókérdés igazgatója, a Magyarító Egylet elnöke, s itt született a híres Löw Brill Samuel rabbi, itt is lakott haláláig, és itt tanította az ifjú Goldzieher Ignácot a talmudra.

Schwanhoffert követte Gömory, Gömoryt pedig Török János. A Török-patika már XX. századi fogalom volt, csakúgy, mint hajnövesztő szert reklámozó hirdetése: „*Nincs többé kopasz fej!*”

Ezt még Rákosi Máttyás bukásakor is emlegettük.

Szecessziós bérház következik. Azt mondják, Ágoston Emil tervezte, 1909-ben épült. Különös, egyedi, hullámvonalú tetőbeugróján mintha már próbálták volna, milyenre fessék a homlokzatot, k .u. k. sárgára vagy homoksínúre.

Itt van a Király-dent fogorvosi rendelő, ami huszonnégy órás szolgáltatást ajánl, angolul és magyarul. Bevésethetünk fogékszert, ha így kívánná úri gusztusunk, és készíthetjük „*esztétikus tömést*”. Ismerősömnök a koronája tört le egy téli éjszakán, s beállított ide hajnaltájt. A rendelőt kissé riasztónak találta, mivel a kezelés a várakozó fogfájósok szeme láttára történik, egymás mellé rögzített fogorvosi székeken, de a fiatal orvosok jó kezűek és ügyesek voltak.

A ház falán szobor látható, kontúrjait renováláskor annyira elmaszatolta a ráfecskenyelt malter, hogy nem egészen kivethető, az izmos mezítelen férfi búslakodik, és koszorút helyez el kedvese sírján, vagy éppenséggel aszfaltfűröt működtet.

Ebédre harangoznak. Látogassuk meg a Queen Cafét, s falatozzunk valamit. „Kedves uram, csak inni lehet nálunk, bár van mogyorónk meg ropink. A melegszendvics sajnos elfogyott. Tetszik tudni, ez söröző konkrétan.”

Mily kellemes lenne üldögélni itt konkrétan, egy igazi cafében, habos kávéval, illatos croque monsieur-vel, szelet tortával s gyönyörködni a szemközti Prandtnér-ház szorgoskodó puttóiban. Ha a Queen Café békebeli kávéház lenne, egymást ölnék az emberek, hogy ide bejuthassanak.

13-as. A Gozsdu-udvar kapuja. Fotótéma. Hat udvar egymás mögött, a távolba veszve, amíg kilyukadnak a másik oldalon a Dob utcára. Nos, vessük reményiségünket ebbe a nyögve induló nagy építkezésbe, amitől életre kelhet a környék, jobban, mint a fekvőrendőrtől meg a cikcakkos járdától.

Gozsdu Manó dúsgazdag ügyvéd, parlamenti képviselő és bíró volt, bánáti román származású. Végredelelteligen tett alapítványt a hazai és erdélyi görögkeleti vallású diákok támogatására. 1900-ban kezdték tervezni és két évvel később építeni ezt a fantasztikus bérházláncot, amibe a pénzt fektették. Czizler Győzőnek, a Széchenyi fürdő jó ízlésű műépítésének az volt az elgondolása, hogy minden lakás tágas térre nézzen, s a földszinti helyiségekben ötvösök, ékszerészek dolgozzanak, kereskedjenek. Tehát nem volt a Gozsdu-udvar olyan nyomott karavánszeráj, mint az Orczy-ház. A második világháború viharában károkat szenvedett, majd az új rend szertefoszlatta Gozsdu Manó álmait. A házakat államosították (akárcsak Baumgarten Ferenc ingatlanait, melyeknek a jövedelméből a legjobb írókat díjazták). Részesült egyébként a Gozsdu-alapítvány támogatásából az ifjú Octavian Goga meg Groza Péter is. Az udvarlánc épületei azután állami kezelésben egyre sivárabbá pusztultak, elkoszlottak, mint a környék általában. Most emeletnyi drapériák lengedeznek a külső falakon, hirdetik a feltámadást, ami valamilyen okból egyre késlekedik.

Úgy hírlík, nyolcmilliárd forintos költséggel százhusz csinos és komfortos lakás épül, s negyven üzlet meg vendéglő nyílhat e hatalmas passzázsban a pestiek és a külföldiek örömére.

(Kérem, én ötvennyolc éve lakom itt, sok mindent láttam. Rendes, polgári környék volt ez, most meg milyen? A szomszédom olyan fekete cigány, mint egy néger. Jött egyedül, aztán érkezett két rokona. Most már heten vannak két szobában. Megkapták a lakást mint erdélyi menekültek. A fene se üldözte ott őket. Régen rendes zsidó emberek laktak itt. Persze, azok között is van ingyen-élő. Csak tanulnak, tanulnak, tanulnak – nem dolgoznak. Itt van az imaházuk a Vasvári utcában. Volt, amelyik hozta az igazolást, hogy Auschwitzban volt, azt' azt se tudja, hol az az Auschwitz. A házból az utolsó zsidó család '56-ban ment ki, előbb Londonba, aztán Amerikába. Aranyos kislányuk volt, akár egy porcelánbaba. A Freiek. Most néhány öreg visszajön. De nem lesz itt soha olyan környék, mint régen volt. Az emberek nincsenek tekintettel egymásra. Itt van például egy diák. Hajnalig pezsgőznek, zenélnek, ricsajoznak nála, nem lehet tőlük aludni. Mondom nekik, hetvenéves nyugdíjas, beteg asszony vagyok. Mit hisznek, mi ez? Budai villa?

Ez az újjáépített utca nem ér semmit. Azelőtt is nehéz volt parkolóhelyet találni, most meg lehetetlen.)

A 15-öst Pollack Mihály fia, Ágost tervezte, 1852-ben épült a ház Szelényi József számára, aztán 1890-ben átalakította Pejacevics László gróf, Kirschenbaum Keresztély volt a pallér. Regényt érdemelne ez a műemlék. Merthogy itt volt valaha a Blaue Katze, a Kék Macska mulató. Mikszáth Kálmán 1881 augusztusában, a *Pesti Hírlap* hasábjain, Cassius álnéven tulajdonképpen az arisztokraták lecsúszásáról elmélkedett, de a Kék Macskáról is szólott: „Az orgiák, a kiélt sanzón-énekesnők, a frívol couplettek hajléka. Közmondás, hogy ahol húsz tót megtelepszik, ott mindjárt pálinkamérést kell nyitni. Még inkább áll ez a mágnásokra nézve, kiknek... a Kék Macska... nélkül lehetetlen megegzisztálniok.”

Bizony, mielőtt VII. Edward néven angol király lett, a walesi herceg is mulatott itt nemegyszer.

Jókai szintén megemlékezik a nevezetes helyről: „Mindennap ugyanazok a chansonettek, az előre ismert több mint kétértelműségekkel; ugyanazok az énekesnők, hol szóke hamis hajjal, hol barnával, az a visítózás, kiabálás, ser, bor, punch, szivar és hajkenőcs-bűz, merész táncfigurák és őszinte oldalbadőfések, szalicilsavas pezsgő, s hölgyek, akiknek az is jó; leányok, akikkel az ember per tu van, s férfiak, akiknek a Lauskerl már titulus: az embernek utoljára ettől is elmege a gusztusa.”

Belépődíj és kabaréműsor volt a Kék Macskában, csupa német kuplé és burleszk. Hansi Reichsberg villámjelenete Budapesten, Prágában és Bécsben játszódott, de bájos arcsokkák szerepeltetése végett fellépett benne Katicza, Boriska, Aranka és Irén. Mindet német lányok alakították. Viszont Grünbaum Henrik Vilmos jóképű, jó hangú fia, Baumann Károlyra szépítve a nevét, először énekelt itt kuplét magyarul, persze Zerkovitztól. (Baumann lett a Kőműves színészdinasztia ősatya.) A Kék Macskában működő bécsi komikus, Schönberg Adolf leánya, Jozefa viszont hamarosan Széphegyi Józsika néven mókázott a magyarosodó színpadon.

A Kék Macska házi szerzője volt Oroszi Antal. Nappal egy borkereskedésben könyvelt, éjjel tréfákat és zenés jeleneteket írt Caprice néven. Aztán megnyitotta saját kabaréját, a Folies Caprice-t, és odacsábította a Király utcai „művészeket”.

PRO design – hirdeti ma a szolid felirat az oly sokat látott ház falán. Alakulgat errefelé a kvalitásos lakberendezési boltok negyede.

A New York-i Frank Berkeley Smith 1903-ban látogatott Pestre. Ezt írja útirajzában: „Tucatnyi olyan kávéház van Budapesten, melyekben éjjelkor kezdődik az élet. Hajnalig ott nyüzsgő mindenféle néposztály. Budapest éjjel után nyílt város, és olyan sokszínű, mint a szultán háreme, csak éppen a városi hatóságok kitérő szervezők, és Európában itt a legkevésbé megvesztegethető a rendőrség. Egyszer loptak csak meg, a zsidónegyed egyik kávéházában.

Egyedül mentem oda, nagyon késő este. A cigányzenészek félig alva buktak hangszereikre az egyik sarokban. A másikban a tagbaszakadt főpincér horkolt. Körötte lézengett három pincér; a tulaj, a felesége és két cigány pincérlány. Keskeny lépcső vezetett az emeleti bálterembe, oda hívtam fel őket, ahol mindannyiuknak fehérbort, harapnivalót rendeltem. A cigányok a legtüzesebb csárdást húzták a fülembe, én úgy vettem ki, örülnek, hogy amerikaival találkoztak. Minden rendben volt, amíglen pillantásom a hosszú asztal végére nem esett. Az abroszt ráhúzták valamire. Fölemeltem a leplet, és három üveg minőségi száraz pezsgőre, valamint három palack burgundira bukkantam. Ezeken a helyeken szokás a vörösbort pezsgővel keverni. Hatalmas volt a számla! Közöltem, hogy csak azért fizetek, amit rendeltem. Kirobbant a vita. A tulaj, a neje és a cigányok lerohantak a keskeny lépcsőn, s otthagytak a főpincérral meg a három segédjével, akik igen fenyegetően ordítottak velem lengyelül, magyarul és németül, mely nyelveken nem beszélek. Öt órán keresztül álltam a támadást. Fenygettek, de nem mertek megütni. Végül a cech felét kifizettem, erre kiengedtek az utcára, ahol már dübörgött a reggeli forgalom.

Aznap este magyar barátokkal vacsoráztam: egy századossal, két hadnaggal, egy kiváló sebésszel, egy báróval meg egy gróffal. Történetem felháborította őket. – Azonnal odamegyünk – mondta a százados.

Kilencor toppantunk a kávézóba. A cigányok egy keringő közepén tartottak, a banditák tányérokkal rohagáltak. A főpincér elzöldült, amikor meglátott a kíséretemmel. A zene megszakadt, a két pincér kiszökött a hátsó ajtón. A tulaj és neje reszkető hangon kértek bocsánatot. A főpincér a hideg verítéket törölgette a tarkójáról. A zenekar és a cigánylányok eltűntek. Másnap elmentem a kávéház előtt. Zárva volt, ajtaja lepecsételve. A főkapitány később személyesen ígérte meg, hogy visszakapom a pénzem erőszakkal elvett részét.”

Vannak haladó hagyományaink minden téren.

A 16-os számú házról azt mondja egy tájékoztató, hogy szép udvara van, üzletekkel. Ám ez manapság a Transzelektro alig néhány éve felhúzott, aj de posztmodern, sár-ga-kék székháza. Molnár G. Péter szerint itt volt valaha a Dobler-bazár meg az Etablissement Armin nevezetű mulató, melyben éppúgy fellépett Anna Rieder, a stejer csalogány, mint a Singer fivérek zsidó tánckvartette. Egyazon műsorban. Máskor zenés bohózat került színre, s a cigányt Baumann Károly, a rabbit meg maga a direktor, Armin úr játszta.

A Holló utca (hajdan Fekete Sas utca) sarkán áll az 1860 körül emelt épület, amelyben jelenleg az Al Amir nevű szíriai vendéglő található. Valaha a Debreceni Kisvendéglő volt itt. Erre a tájra érve talán elverhetjük éhségünket. Szemközt nehézkesen idétlenre sikerült régi bérház soktonnás betonerkéllyel. Homlokzatáról két szörnyfej mered vak szemével a járókelőre, szájuk legörbed. Ne riadjunk meg, tegyünk próbát az itt található Café Arckal és mellette a Mozaik teázóval. A cafében van karaokelehetőség és csocsó, a kávé minősége jó, ám az étel gépi. A német nyelvi fölényt százötven éve sikerült elúzni a Király utcából, s ha fölényre nem is számíthat, de napjainkban rontja a

magyart az angol. Az étlapon csupa angol nevű gyorskészítmény szerepel, Fisherman's pie tonhallal, Farmer's pie sajtmártással és zöldségekkel, édességnek Alabama pie. Kétszül Little Italy sonkával, Budapest pikáns csirkemájjal. Budapest pikáns város.

– A sonkásból még van egy, mindjárt megnézem. A többi mind elfogyott.

Fél fogamra sem elég. Talán kínál jobbat a szomszédos Mozaik teaház, amely valaha mozaik emléktárgyakat is árult, de profilja, úgy látszik, némileg átalakult. Mozaik nincs, ám a helyiség végén hennafestést kaphatunk a tenyerünkre. Sehohly egy lélek.

– Télen sokan jönnek teázni. Ilyenkor holtszezon van.

A bejártott nemzetközi vendéglátóipar jobban tudja a módját. A Hotel Fiesta a 20-as szám alatt biztató külleműre kipofozott, háromcsillagos szálloda, Fried Adolf hajdani esernyőgyára helyén, e több mint százhatvan éves házban.

Ne szaladjunk annyira, hogy említetlenül hagyjuk a 19-es számot. 1876-ban épült műemlék, s arról nevezetes, hogy lakásaiban cserépkályhák voltak. Az utolsót nemrég még ép állapotban találták.

A 21-es, ez a Pollack Mihály által tervezett, 1833-ban épült, rossz állapotban lévő épület nem arról nevezetes, hogy az első világháború idején ebben volt a Rusznyák pongyolaáruház, Wald Gyula meg kézimunkákat árult itt a boltjában, nem beszélve az udvarbéli gyorsfotográfus enyves képeiről. Az emeletén történt érdemes esemény 1844 után. A galíciai zsidók intézményesen igyekeztek elősegíteni a beolvadást, s létrehozták Magyarító Egyletüket. Itt. Ebben a házban. Jakobovics Fülöp elnökle alatt. Négy-száz tagja volt az egyletnek, mely célul tűzte ki, hogy rábírja a pesti zsidóságot a magyar beszédre. E célból még óvodát is létrehozott. Az egyleti könyvtárát keszeg rabbinövendék vezette, Einhorn Ignác. Ambiciózus férfiú, ki a nevét hamarosan Horn Edére változtatta. Hazafi volt. Részt vett a szabadságharcban, Klapka nevezte ki zsidó táborigaznagynak. Emigrált, majdnem elfranciásodott, de '69-ben sietett vissza Pestre politizálni és lapot szerkeszteni. Képviselővé választották, s ő lett a magyar kormány első zsidó tagja, kereskedelmi államtitkár – sajna, a halála esztendejében.

Horn Ede használta először a „magyar zsidó” kifejezést, s megérte, hogy magyarrá váljék a zsidóság. Nem sejtette, hogy e magyar zsidókat évtizedekkel később itt, a Király utcában, puskatussal hajtják a gettóba.

Ez a régi pesti utca oly sok mindent látott. Éji hejehuját, hangyabolynyüzsgést, azután meg rettegésbe dermedt halálos mozdulatlanságot vagy jajongó pánikot, sírást, vért, robbanásokat.

Most fáradt. Kúrálgtatja magát. Vár és remél.

Lackfi János

BUDAPEST, ORIGÓ

A pasaréti villa kertjében olajfa
 Áll, a törzsét a kerítésre hajtva,
 Mondhatni rákönyököl egészen.
 Selymes, barkaszerű bogyóit hullatja,
 Állaguk krémes, zsíros nedvük
 Beleivódik az aszfaltba.
 Máig látom azokat a derengő,
 Járdát pettyező oválokat.
 Később, mint minden fa, belülről
 Kezdett korhadni, ahogy kezdetben
 Az ember is szívében rohad,
 S bár lábon áll még, látszik, rég nem él.

*

A kerítést szecessziós műgonddal
 Borostyán tartja össze,
 Kertész nagyanyám tanítgat, miként
 Fonjuk a drót közé az acélos indát,
 Melynek szóttese tovább tart a keserű
 Zománccfesték alatt porló vasnál.
 Túlél majd minket mind, ami körbevesz.
 Óriás erdei fenyők árnyékolták
 A csípős macskahúgyszagú előkertet,
 S a szomszéd bérház telkén ott áll
 Gyerekkorom rejtélye, a poroló,
 Nekünk sosem volt, az a vasállvány
 Tette valahogy nyilvánvalóvá,
 Hogy az, ott mások élete, akik
 Szőnyegeiket porolni teregetik,
 És döng a házak közti hangdoboz,
 Mint óriás szív, mindig másnak a szíve,
 Dobog.

*

És nekilátok, tégláról téglára
 Bontom le a környék összes házát,
 Ha nem megy másképp, dinamitot
 Fogok, kézigránátot, vállról indítható képzeletet,
 Ahogy háborús filmekben látni. A romokat nem sóval
 Hintem, dehogy, fűmagot vetek,
 S rá valami fűnövesztő csodaszert,
 Máris éppolyan buján
 Harsan az Ördög-árok árterének füve,

Mint hajdanán, mikor nagy-nagyapám
 Sokak szörnyülködésére ott, a préri
 Kellős közepén megvette a bank építette
 Mintaházat, később unokájának férje,
 Vagyis nagyapám kertészetnek való
 Telket bérelt három utcával odébb,
 S még át tudtak integetni egymásnak
 Esténként az öregekkel. Most, hogy porig
 Romboltam mindent, ebből az innen-időből
 Visszaintegethetek nekik.

*

Az idő kádja telik-ürül, akárcsak
 Dédnagyanyámék öntöttvas
 Fürdőalkalmatossága, mely kilógott a bombatalálat
 Után a házfal részén, s nagyanyám, aki szüleit
 Megnézni ment vissza a házhoz,
 Lebénult teljesen, egy lépést se tovább!
 Férfikísérő nélkül nem volt tanácsos
 Közlekedni akkoriban, kísérőjét
 Küldte előre, nézze meg helyette,
 Mi történt. Hiába menekítette volna kézikocsin
 Gyermeke anyámat, nagybátyámat
 Fel, a Rózsadombra? Hiába nézte, előző éjjel,
 Mint tűzijátékot, mint fáradsága jutalmát, az oroszok röppentyűit,
 Ahogy a völgy kádja mélyén haladó,
 Ormótlan katonakabátban lötyögő, girhes,
 Tizenhárom-tizennégy éves német
 Srácokra potyognak?
 Egyikük kenyeret kérni kopogtatott
 Be a sárga csillagos házba, megszánták,
 Adtak neki, szűken volt bár.
 A Pasaréti téren másnap derékmagas volt
 A lánctalpak tömörre préselte hullaréteg.
 Nagyanyám ott, akkor azon rettegett, vajon felégett
 Háta mögött az élet
 Hídja s csak előre van tovább
 Vagy őrzi még valamelyik pince,
 Mint kád fala üledéket,
 Az idősödő szülőket.

*

Az orosz halkonzerv felhasználási
 Módozatai változatosak,
 Halpaprikás, halászlé, szendvicskrém,
 Kitelik belőle minden. Tojással agyagos
 Állagúra habart grízgaluskatésztát
 Szaggatunk a vízzel feleresztett

Kondenzátumba, mely tajtékosan fortyog,
Dobálja a hungarocell-könnyed,
Imbolygó fehér gombócokat.
Öcsém folyamatosan dühöng, amiért bármennyit eszik is,
Nem tudja behozni a kettőnket elválasztó
Átzaált öt évet. Itt, most, nagyanyámmal viszont
Ketten vagyunk a fenti módon felszaporított kétszázötven
Dékagramm – így mondta, é-vel – halra,
Mégis mindig jóllakom.

*

Az orosz konzerv doboza romolhatatlan,
Nem úgy, mint a hal. Kiürítve, kimosva
(Alattomos, éles, fémes peremre vigyázni, míg a
Mosogatószivaccsal köröz az ember!)
Pompás kis tégely válik belőle, tárolni
Öreg kulcsot, gumikarikát, anyacsavart,
Rozsdás hajtút, bicikliszelepet, csapfogantyút.
Szerte a lakásban fiókok lerakatrendszere, bennük
Efféle kincses pléhládikák, továbbá
Falgöngyölt spárga, karikába hajtogatott
Dróthulladék, ajándékról leszedett,
Spulnivá feltekert színes műanyag szalag.
Nagymama halála után a pincéből előkerült lelet:
Hűtőszekrényes, mosógépes dobozok tele
Kimosott és tucatonként összekötözött
Mirelit bélszínrolós, mirelit zöldborsós,
Mirelit csemegekukoricás, mirelit vegyes zöldséges,
Édes, sós szárazkekszes, lisztes-, cukros-
Rizsesztasakokkal, mind tucattjával összekötözve,
Visszamenőleg meg lehet mondani belőle,
Pontosan mi minden haladt át a testén, éltette őt,
Kitűnő csomagolóanyag, ahogy maga nevezte,
Az utolsó időkben tajtékosan kavarodó tudata
Mélyéről ormótlan grízgaluska
Módjára fel-felbukva.

*

Mert nem dobunk ki semmit, már a háború
Előtt se dobtunk ki semmit, erről volt híres
A kertészet, hogy itt mindent újrahatszanosítanak,
A háborúra egyébként fel vagyunk készülve,
Háromhavi élelem, só, cukor, gabonaszármazék,
Gyertya, gyufa vízhatlan csomagolásban
A kamrapolcon. Régi lekvárok is, abban sok az
Energia, egy napra egy kiskanál elég, ha
Takarékosan mozog, ha sokat alszik,
Ha lassan éget az ember. A végében

Klozetpapírnak felvagdossot
 Selyempapír: kenyeret burkolt vagy
 Virágot, utóbbi esetben a gombostűket
 Is ki lehetett gyűjteni belőle a megfelelő
 Konzervdobozba, a papír szegélyén
 Apró lyukak, ahol a tűt átfűzték a mozgékony
 Virágárusujjak, csak ha szemedhez
 Közelítéd, akkor foghatsz be nagyítókörébe
 Egy darabka szobát, de le is eresztéd rögtön
 A papírt, eszedbe jut, jaj, nehogy most bökjön
 Át egy tűt valaki épp azon a lyukon, hová lenne drága
 Szemed világa.

*

Szabadság-hegy, ahol a meredek oldalban
 Gólyalábakon álltak a házak, s a fenti
 Utcaszint emeletmagasan ugrott a szakadék
 Föle. Egy soha föl nem épülő házvázlat
 Első emeletén, hol a nyersen hámló, kavicsdudoros,
 Szürke betonhús rozsdás idomvas-inait
 Mutogatta, barátommal betonteknő fölé hajoltunk.
 Megállt ott a poshadó, zöldnyálás őszi víz,
 Buborékraj ült a tetején, és odalenn
 Bozsogtak a ki tudja, honnan épp ide került
 Ebihalak, tudtuk, kiszárítja őket egy kiadósabb
 Napsütés, vagy ami valószínűbb, mirelített
 Fagylalja mindet az első fagy.
 Velünk is így bánik el hőség, hideg az első
 Adandó alkalommal, hajoltunk föléjük, hajoltunk
 Önmagunk fölé. Ott nyüzsgött mindenki: a filozófia
 Szakos tanár, csupa izom fickó, végtelenített
 Keleti gyakorlatokat végzett a tornateremben,
 Irigyeltük szikár testét, meg hogy bár otthon három
 Ebihalkölyke ficáncolt, mégis befűzte a szép,
 Halszemű Johannát, a franciatanárnőt.
 Ott verdesett barátom anyjának szeretője,
 Idősebb fickó, a „bécsi bácsi”, akkori szemmel
 Elképesztő módon banánt hozott,
 Vákuumfóliás felvágottakat, elegáns italokat,
 Elképzeltük, hogyan billeg egymáson,
 Hogyan szeretik két ilyen pocakos test, mint valami
 Libikóka. Ott vergődött barátom kutyája is,
 Csupa ideg doberman, tiszta állat, saját pöcsét, fenekét
 Gondosan kinyalogatta mindig, halálra gázolták, mikor
 Gazdája már egyre többet barátnőzött s mind kevesebbet
 Sétáltatta őt. Nem öltünk meg, nem dobtunk
 Partra fuldokolni egy halivadékot se, vesszenek
 Saját halálukkal, úgy könyörtelenebb.

*

A gyerekkori ház, melynek ferde padlóján
Középre gurult a tekintet, ahol gázlángok
Tépkedték fontoskodva kékes szakállukat,
Ahol kaucsukemberként bogozta csomóra
Polipkarjait a gázvezeték, ahol a padló süllyedt –
Alámshatta a föld alá száműzött Ördög-árok
Egyik vízere –, ahol a repedésekből szárnyas hangyák,
Ászkák, rovarok másztak elő. A villanyvezetékek
Még vászonburkolatú ólomból, esős időben a csengő
Kísértetiesen megszólalt magától. Az előkert
Kitett csecsemőkként vernyogó macskák
Húgyszagú, páfránnyal zsúfolt menedéke. Többemeletes
Erdei fenyők alatt álnefelejcskek harsány levele,
Tapintása, akárha borostás arcot simítanánk végig.
Mikor egyetemistaként visszaköltöztem
Ide, zenét hallgattam, szerelmem
Kedvenc zenéjét, kísérőnek, kíséretnek megittam rá
Egy-két deci whiskyt, barátomtól kaptam cserébe,
Amiért nem csak a leckét, de gyógypálinkát, átlátszó
Körtét is vittem betegágyához. A kertbe, túlméretezett denevér,
Ballonkabátban ugrottam ki a földszinti ablakon át,
A zene hullámokban iramodott utánam, az esti égen
Csillogó szárnyas hangyák, ászkák, rovarok gyűltek fölém.
Pörgött lábam alatt a bakelit földgömb,
Fűbe rogytam, az elkukacosodott cseresznyefáról
Fonálon függő fehér parányok szemerkéltek
Arcomra. Kezemet orromhoz emeltem,
Szimatoltam, honnan jön a bűz, de mindenestül
Meg voltam már jelölve, kabátomat, nadrágomat
Összekente a híg macskafos, amibe behemperegtem ócska
Ballonnal, éggel, zenével takarózva.

Kerényi Ferenc

VALÓSÁG ÉS DRAMATURGIA

A régi Pest-Buda a reformkori színművek tükrében

Mit olvassunk ehhez?

Az 1830-as és az 1840-es évek literátus közvéleménye nemcsak Pest-Buda egyes intézményeire (a Nemzeti Múzeumra, a Nemzeti Színházra) tekintett büszkén mint a közakarat megvalósult jelképeire, hanem magára a kettős városra is mint egyfajta kollektív alkotásra. Ahogyan a híressé lett peleskei nótárius, Zajtay István uram mondta da-

rabzáró pohárköszöntőjében: „*S most csak buzgó kívánságom, hogy Magyarország fővárosa legyen mind szépségben, úgy hazafiságban is tükrö a hazának!*” Mert igaz, hogy Pest és Buda csak 1848-ban lett hivatalosan fővárossá, és először csupán 1849-ben egyesítették Óbudával, de már a reformkorban egyre gyakrabban nevezték *Budapestnek*.

Ha ez áll, akkor az egykorú színpadi irodalom – Shakespeare-nek, a romantika bálványának érvényes metaforája szerint – tükröt kellett, hogy tartson a mindennapi életnek.

A drámatörténeti kánon felől közelítve azonban csalódnánk. Az új műfajt meghonosítani kívánó vagy erősen irányzatos mondandójú művek esetében ugyanis az írói szándék és a hozzárendelt dramaturgia általában felülkerekedett a fölismerhető részletek ábrázolásán. Vörösmarty Mihály A FÁTYOL TITKAI című vígjátékával (1834) arra vállalkozott, hogy Moreto y Cabaña (DONNA DIÁNA) és Shakespeare (FELSÜLT SZERELMESEK) mintájára társalgási komédiát alkosson. Élénk feltűnést és egyöntetű kritikai elutasítást keltett, hogy hősnője, a beszélő nevű Ligeti Vilma (bár szobalánya kíséretében) szabadon kószált a Városligetben, éjszakai légyottot, sőt leányrablást szervezett – a tűzrőlpattant hölgy viselkedése ütközött a biedermeier kisasszonyok viselkedési formáival. A pesti életre tett utalások nemigen pótolták a helyszínrajzot. Ugyanez mondható el, évtizeddel később, Czákó Zsigmond vagy Obernyik Károly társadalmi drámáiról: az irányzatosság bennük a francia romantika bevált dramaturgiájával érvényesült. A „*déjà vu*” érzését nemcsak az egyidejűleg műsoron tartott francia minták, hanem – látványelemként – az alig variált, ismétlődő szoba- és teremdszettek is erősítették a nézőben.

Aki a korabeli pest-budai élet enciklopédiáját keresi, annak mélyebbre kell ásnia: alkalmi színművek, tucatvígjátékok, tündérbohózatok és korai népszínművek olykor máig kéziratossá példányaihoz célszerű fordulnia. A továbbiakban mi is ezt tesszük; következtetéseinket mintegy harminc színpadi mű szövegéből vontuk le.

A jövő képe?

A városfejlődés és a városi élet távlatait egy sajátos, Bécsből importált színjátéktípus volt hivatva kitűzni. Ez a bohózatfajta (nincs is önálló műfajneve) két vagy három évszázad egybevetésével szembesítette a jelent és a jövőt (olykor a múltat is). Mintapéldánya nálunk Karl Meisl darabja volt, a HÁROM SZÁZAD, eredetileg 1725, 1825, 1925 címváltozattal; utóbb, az idő múlásával ezt 1736, 1836, 1936-ra módosították. Kispolgárian naiv szemlélete (a mi korunk a lehető legjobb valamennyi korszak közül) megakadályozta, hogy átfogóbb jövőlátomást nyújtson. Magyar követőjének, Hazucha Ferencnek 1835-ben a Halley-üstökös visszatérése adott alkalmat – nem sokkal merészebb – jövődőlésre: HALLEY ÜSTÖKÖS CSILLAGA, VAGY BUDAPEST A JÖVŐ SZÁZADBAN. A XX. században már nem az öreg Álomszuszi lesz a magyarság nemtője (ő legfeljebb lámpahordozó lehetne a jövő Budapestjén, ha már addig a homályt növelte csak maradiságával), hanem fia, Újszellemi, akinek az üstökösbe helyezett városában a „*tudakozó intézet*”-ben mindenki képességeinek megfelelő munkát kap, a Budapest melletti Derűfalva a polgárosult jobbágyság települése lesz, ahol nagy megbecsülésnek örvendnek a talajjavítással, állat- és növényneveléssel foglalkozók. Magában a városban állandó híd, politechnikum, művészsképző konzervatórium, Nemzeti Színház várja hőseinket. Megannyi szerény elképzelés, amely részben már 1848-ig, de mindenképpen a XIX. században megvalósult. Még kevesebbre vállalkozott Nagy Ignác, aki a RONTÓ PÁL-ban (1840) csak 1758-at és 1838-at szembesítette. Az utóbbira nézve „*Döngősi és Vil-*

lamosi Föllegváry Bendegúz, a magyar szellemek királya” Pestre készülő fiát, Árgirus királyfit ekként igazította el, a társadalmat dolgozókra és henyélőkre osztva: az előbbieket a „művészek, kézművesek, kereskedők, földművelők és koldusok... Ezen osztályokban vállalj szerepet, fiam, és sokat fogsz tanulni”. A felosztás a reformkori, érdekegyesítő liberalizmus erkölcsiségét és tágas népfogalmát szemléltette: a néphez tartozik mindenki, aki a nemzetté válás javára dolgozik, és nem tartozik oda – szintén származástól, társadalmi állástól, vagyoni helyzetétől függetlenül –, aki nem hajlandó erre.

Viszontlátáni önmagunkat

A szórakoztató színpadi művekben viszont felszikkasztott a korabeli Pest-Buda életének számtalan színe. A jellemző figurák, színhelyek, nyelvi fordulatok, a részletek tobzódásának két tényező szabott mértéket: egy dramaturgiai és egy scenikai. Az életképek látványos jelenetsorát ugyanis fordulatossá kellett cselekménnyel kellett összepárosítani; a színpadi jelmez- és főként a díszletraktár szegényes állapota mellett a megjelenítésben viszont már pénzügyi megfontolások kerekedtek felül. Vörösmarty a Pesti Magyar Színházat 1837. augusztus 22-én ünnepélyesen megnyitó egyfelvonásosában, az ÁRPÁD ÉBREDÉSÉ-ben hiába írta elő, hogy első színhelye „*Budapest legszebb része a Duna-parton*” – megjelenítésére egyetlen festett, várost ábrázoló háttérfüggöny szolgált, amely annyira sematikus lehetett, hogy utóbb minden nehézség nélkül átfesthették Velencére. A kedvelt kirándulóhely, a Svábhegy hol „*szabad vidék*”-típusdíszletben jelent meg (HALLEY ÜSTÖRKÖS CSILLAGA), hol pedig „*rövid erdő*”-ként, ami azt jelentette, hogy két-három kulisszapár mélységben festett erdőháttér zárta le a színpadi teret. Ugyanígy: jobbára csak a színlapról vagy a dialógusokból derült ki, hogy a tucatszámra ismétlődő fogadóbéli szobaszínhelyet most éppen az elegáns Angol Királynőbe vagy a hajdani városkapuk környékének valamelyik betérőjébe képzeljük – a színpadi bútorzat mennyisége és minősége önmagában nem jelezte ezt a nézőnek.

A vígjátéki ábrázolás kezdőpontján Fáy András állt, aki *A RÉGI PÉNZEK, VAGY AZ ERDÉLYIEK MAGYARORSZÁGBAN* című darabját (1824) egészében Pesten játszatta, megjelenítve az utcát, a városszéli vámsorompó környékét és egy bérház udvarát is. Alakjai még jobbára előre tipizáltak: Kardos, az újnemes uzsorás a hazai vígjáték hagyomány zsugorfiguráinak leszármazottja, de gazdagsága már pesti bérházakban öltött testet, s „Pénz és nexus”-jelmondata is igazolódott a következő évtizedek társadalomtörténetében. Hasonlóképpen a jövő embere Kereszty, a gazdag kereskedő, a maga már-már mitikus, 150 000 forintnyi vagyonával. Fáy a cselekmény mozgatóját, a fiatal főhősök származási titkát a francia melodrámból kölcsönözte – újjára indítva ezzel egy nagy jövőjű motívumot: a múltban lappangó titkot, amely lehet a törvénytelen származás, az elcsereült gyermek, de akár egy eltussolt, fel nem derített bűncselekmény is. Sikerét jól szemlélteti a Nemzeti Színház példánya, amelyen az ötfelvonásos és kissé terjedős vígjáték szövegéből minden egyes felújításakor húztak ugyan, de magát az ábrázolást nem aktualizálták, az hitelesnek bizonyult.

A modern nagyváros születésének sorsfordulója – a színpadi megjelenítésben is – az 1838. évi jeges árvíz lett. Az első döbbenet múltával azonnal megjelent a szövegekben. Gaal József *A PELESKEI NÓTÁRIUS*-ában (1838) a korhelyek máris azon élcelődnek, hogyan vizezte fel az ár a pesti borospincék hordóinak tartalmát, s „tudnak” olyan esetről, amikor egy borissza belehalt a nagy mennyiségű víz keltette undorodásba. Munkácsy János (TÜNDÉR ILONA, 1838) az újjáépítést ábrázolta: „*Új Pest tere, melyen a mesterek s legények dolgoznak.*” Végül Szigligeti Ede (*EGY SZEKRENY REJTELME*, 1846) már a ter-

mészeti csapás nyílt színi megjelenítésére is vállalkozott; a III. felvonás zárójeleneteinek színhelye: „Az előbbi ház padlásának belseje. Nyíláson Pest egy utcája az árvízben látható.” Itt menekülnek meg a népszínmű pozitív szereplői, és ide veti ki az ár (drámai igazságszolgáltatásként) Rikoltinak, az éppen gyilkosságra készült „háziúr, tőzsér, üzso-rás”-nak holttestét.

Mínthogy a színpadi életképtechika azzal hatott, hogy az egykori néző saját hét-köznapiját is viszontláthatta a világot jelentő deszkákon (végre, végre a királyok és főrangúak után, akiknek életébe bepillantani csak olykor volt érdekes) – a részletek hitelenségére ügyelnie kellett a szerzőnek és a színpadra állítóknak egyaránt. Szigligeti megjegyzése A SZÖKÖTT KATONA (1843) színházi példányán, a díszletfestő számára készített Zrínyi kávéházi vázlatával mellett bizvást általánosítható: „A rendezőség kéri a jelenetet a valódi élet után rendezni.” Hiszen a Nemzeti Színházba igyekvő belvárosi közönség nem is tudott másfelől érkező, mint a mai Astoria helyén állott, híres-hírhedt kávéház előtt elhaladva, melynek lármája az 1844/45-ben a szomszéd házában lakó, a JÁNOS VITÉZ-en dolgozó Petőfi Sándort is zavarta...

A reformkori publicisztikával, városleírásokkal szembeesítve, úgy tűnik, Szigligeti igénye általában teljesült: Pest-Buda a színpadon is élte mindennapi életét. A boltok reggel hatkor nyitottak (Szigligeti Ede: ZSIDÓ, 1844); a házakat a házmesterek este kilenckor zárták, a később hazaérkezők két garas/fő kapupénzt fizettek (EGY SZEKRÉNY REJTTELME, Dobsa Lajos: MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE, 1848). Eddig az időpontig a szolid polgárok már hazatértek a kávéházakból, ahol újságot olvashattak, biliárdozhattak, kártyázhattak – átengedve a teret a kétesebb szórakozásoknak, a ferblizőknek, a nasivasi nevű hazárd kártyajáték kedvelőinek, a puncsozó kompániáknak (A PELESKEI NÓTÁRIUS, A SZÖKÖTT KATONA). A polgár – mint Hopfen serfőzőmester – pontosan délben ebédelt, és este hatkor vacsorázott (A PELESKEI NÓTÁRIUS). A színházi előadások este hét órakor kezdődtek; ettől csupán a báli évadban volt eltérés, amikor egy órával korábban, hogy a közönség elérje a bálók tízórai kezdését. Igyekeznie kellett, mert az estélyek és a mulatságok általában éjfélkor már befejeződtek (Obernyik Károly: ÖRÖKSÉG, 1844).

A szorgalmas munka és a józan polgári életmód az anyagi felemelkedés, sőt a meggazdagodás lehetőségét hordozta. Özvegy Csillagné divatárus a népszínmű elején még csak hat, a második szakaszban azonban már tizenkét leánnyal varrat (EGY SZEKRÉNY REJTTELME).

A céhekbe tömörült kézművesek körében bevett gyakorlat volt a kívül rekedtekkel csekély bérért végeztetett munka. Gyűszű szabómester vagyona abból (is) származott, hogy kontárokkal két forintért varratott meg egy kabátot, míg ő tízet kapott érte (Nagy Ignác: RONTÓ PÁL). Ilyen munkát ajánlottak fel, tizenkét férfiing varrását rövid határidővel, a tönkrement kereskedő feleségének is (Szigligeti Ede: ZSIDÓ, 1844). Székési mészárosmester, aki saját „vágó szék”-kel indult, utóbb két házat vett Pesten, és szőlőt vásárolt Promontorban, a mai Budafokon (EGY SZEKRÉNY REJTTELME). A sikeres ügyvéd hasonló anyagi karriert futhatott be: Kövesdi Péter a Váci utca 3. számú ház első emeletén lakott, ahová aranyozott korlátú márványlépcső vezetett fel (ZSIDÓ).

Harmos Dávid „hites ügyvéd, prokurátor, királyi táblai advokátus és fiskális” – hogy mindezt elérte – már nem egészen fiatal ember, ezért leánykérésekor jövedelmei felsorolását tette az első helyre. Józsefvárosi háza évi 215 pengőforintot hozott, terézvárosi kertje 95-öt, budai szőlője átlagosan 89 akó bort termelt. A lista komikumát az adta, hogy tizenkét elhúzódó és tovább is húzható perét az ingatlanok közé (120 pengőforint/db/év), rövid lefutású pereit és a kliensek ajándékait pedig az ingóságokhoz számított-

ta, összesen 2240 pengőforint/év értékben (Csató Pál: FIATAL HÁZASOK, 1837). A jövedelmei után élő, nőtlen úriember napi programját ugyanez a vígjáték így foglalta össze: „...*ma délben 12edfélkor [=fél 12] déjeuner à la fourchette [=villásreggeli] a Városligetben, egy órákor szánkaparti, négykor nagy ebéd, nyolckor thédansant [táncos teázás] és whistparti*”. Schmid Christian német bevándorolt, pesti nagykereskedő és gyáros önjelétől küzdötte fel magát; most már kereskedőlegényeinek fél évre 2645 forint bért fizet, gyára fejlesztésére, karbantartására ugyanezen idő alatt csaknem 7000 forintot forgatott vissza bevételeiből. Érthetően nincs ínyére, hogy általa felnevelt, nemesi származású és úrhatnám unokaöccsére 1415 forintot kell kiadnia ruhákra és – úgymond – apró költségekre (ÖRÖKSÉG).

A szórakoztató, zenés színjátéktípusoknak mintát adó bécsi tündérbohózat (min-tadarabjával, Johann Nepomuk Nestroy LUMPÁCI VAGABUNDUS-ával szemléltethetően, 1834) a korhelykedést tartotta a polgári életforma legnagyobb ellenségének, és azt a darab zárójelenetében a napi, jól végzett munka utáni csöndes-kedélyes, „echt wenerisch” mulatozással váltotta fel. Nálunk Munkácsy János kísérletezett hasonlóval TÜN-DÉR ILONA című bohózatában (1838). „*Ha végezzük dolgainkat / Majd vigadjunk...*” – énekeltek a pesti árvíz utáni újjáépítésen dolgozó mesterek és legények. A darab (és vele a propagált életmódminta) azonban megbukott; helyére a még ki nem alakult polgári társadalom mobilitásának megfelelő, a pest-budai megélhetés változatos formáit bemutató ábrázolás lépett.

Lássuk, miből és hogyan élünk!

A koldulást és a munkakerülést a két városban tiltották. Holdasit, az elbetegedett és ezért lecsúszott hajdani mérnököt ezért a városi biztos a nyílt színről vezeti el (EGY SZEKRENYI REJTELME). Ugyancsak van oka szorongani Poplavecnek, az éppen tönkrejutott szerencsevadásznak („*kopott kabát, gomb helyett madzagokkal összefűzve; nadrága alul foszladozott, csizmája fakó s félretört, kalapja horpadozott*”); őt már ráadásul egyszer munkakerülés miatt kitiltották a városból, és csak a legtájékozatlanabb vidékiekkel tudja elhitetni öltözéke láttán, hogy a cinikus filozófusok pesti szektájába tartozik. A Svábhegyen ponyvafüzeteket áruló nincstelenek szerencsés esetben egy-három forintot kereshettek naponta (RONTÓ PÁL). Sokan éltek alkalmi munkából. Az utcagyerekek gyufát, csizmakenőcsöt árultak, sepregetést vállaltak (Nagy Ignác: AZ ÉLETUNTAK, 1840). Az invalidus, öreg szolgálka alkalmi szolgálatokat is vállalt, szerelmi postásként működött, lószörből kötött, nevet, évszámot és jelképet is ábrázoló gyűrűit hús krajcárért adta: „...*ennek is régulája van ám. Az ember tollból vékony kávéat vakar; aztán recipe fehér és fekete lószört*” (EGY SZEKRENYI REJTELME). A vándor szatócsnő, nyakában „*áruszekerénykével*” hajkefét, szappanport, szemvizet, kenőcsöt, tyúkszemtapaszt, borotválkoztűkröt, ollót, ilyesmit kínált a kávéházakban (AZ ÉLETUNTAK). A „*rongyász*” alakját a fiatal Jókai Mór írta meg a színpad számára, egyébként nem túlságosan sikeres népszínművében (A KÉT GYÁM, 1846): „...*a targoncán tarka rongyhalmazok és soknemű gyermekjátékok, fején kopott kiértős kalap*” – a hajdan jobb napokat látott ócskás el is elmélkedik az általa begyűjtött rongyak eredetéről; már-már (amint azt az irodalomtörténészek észrevették) a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN című Vörösmarty-vers gondolatmenetével és szóvisszhangjaival. A tönkretett tőkés, Földesi másolásból tengeti életét. Hat ívet kell leírnia naponta, harminc garasért.

Az állandó szolgálat már létbiztonságot jelentett. A korabeli francia, „jól megcsinált” színdarabok mintájára a vígjátékok többnyire a személyzet jeleneteivel kezdőd-

tek, párbeszédeikbe szőtték bele a szerzők (többé-kevésbé ügyesen, a szituációban feloldva) mindazokat az értesüléseket, amelyekre a közönségnek a darab cselekményének megértése érdekében feltétlenül szüksége volt.

A gazdasági élet jellemző színterei közül Nagy Ignác felvázolta a hetivásár képét: „*Keskeny színhely a Hatvani kapu előtt; a két oldalon gyümölcsáruló kofák ülnek, köztük zsidófiúk járnak föl s alá gyűjtőfácskával, cigarákkal stb.*” (RONTÓ PÁL.) A kép kiegészült egy „*üvegárus tót asszonnyal, hátán üvegkassal*”, korhely diákkal, toborzókkal. De megjelentek a színpadon a bolttal, műhellyel egybeépült irodák is – csak éppen ezúttal a másik oldalról, az iparos-kereskedő-gyáros oldaláról nézve. Licht nagykereskedőnél, „*íróasztaloknál pár segéd. A közép üvegajtón boltjába láthatni*” (Szigligeti Ede: A RAB, 1845); hasonlót szemlélhetünk az ÖRÖKSÉG-ben is (Schmid Christiónét) vagy a pénzember Kridánál: „*Ügy-szobája, üvegajtók választják el a boltot, mely a fenékszínben látható, s melynek aajtaján át utcára látni. Pénzesláda, íróasztalok.*” A díszletelírások tehát pontosan tükrözik a helyzetet, amikor már komoly tőkejöveldelmek halmozódtak fel, ám a tőkés-kereskedő-gyáros e tevékenységeket párhuzamosan űzte, és – amint azt többször hivatkozott és még idézendő színpadi számadásaik példázzák – még személyesen intézkedett minden lényeges ügyében.

Egy rangjából pesti palota belsejébe Csató Pállal tekinthetünk be. Fénypatakyné, gazdag özvegnél: „*Térem egy közép- és két oldalajtóval. Balról asztal s székek; az asztalon théedények. Jobbról festőasztal, rajta egy Madonna.*” Amikor a ház kisasszonya férjhez ment, a festőasztal helyét zongora foglalta el (FIATAL HÁZASOK). A gazdag iparos, Gyűszű szabó hasonlóképpen lakott: „*Igen fényes terem, a vendégek annak üveges hátsó csarnokában reggeliznek, s onnan jönnek elő.*” Aki nem lakhatott sajátjában, annak bérelnie kellett szállását. A tehetségtelen festő és kétes sikerű életművész, Eduárd tönkrement szüleitől nem akarván gondoskodni, így igazította el őket: „*A külvárosban egy kis szobácskát kaphatnak 5 forintért, kosztot hordathatni 15 forintért, mosás 5 forintba sem kerülend – s így 25 forintból, úgy hiszem, megélhetnek*” (EGY SZEKRÉNY REJTELME). Ennek a népszínműnek harmadik szakaszában azután meg is jelent a színpadon egy földszintes reformkori bérház udvara: „*Közepén benyúló kapu alja, mellette ajtó ily felírással: »Házmester«. Oldalt ajtó, vastáblákkal borított, Rikolti [a fősvény háziúr] laka. Másik oldalon más ajtó ily felírással: »Csil-lagné, divatárusnő«. Ezek mellett oldalt szemközt két ablak. Más ajtó a Zöld [»kalmárlegény«] és Mátyás [»óráslégény«] lakáé. A kapu mellett csengettyűszár.*” A lecsúszottak vagy eleve szegények a belvárosi házak padlásszobáiban is meghúzhatták magukat, ahol a lakbér az emeletek (egykorú szóval: a kontignációk) számával fordított arányban csökkent. Az ilyen szegények szobák berendezése miben sem különbözött Schmid Christión házában az inas szállásától. Az viszont már megint dramaturgia, a zsgori tárgyi világának ábrázolási hagyománya, hogy az ő szobája hasonló: asztal, faszékek, ágy, faliszekrény. A szállásfoglalás eleinte még évente négyszer történt: Szent György (április 24.), Szent Jakab (július 25.), Szent Mihály (szeptember 29.) és Gyertyaszentelő (február 2.) napján, utóbb egyre inkább áttértek a havi lakbérfizetés rendjére (MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE).

A formálódó nagyváros kitermelte a maga ingyenélőit és haszonlesőit is. Színpadi jelenlétiük aránya kétségkívül jóval felülmúlta tényleges létszámukat. Viszont kiváló eszközül szolgáltak a szerzők számára, hogy megjeleníthessék a francia romantika közvetett erkölcsi hatáskeltésének tételét: nem kerülni kell a bűn színpadi ábrázolását, hanem ellenkezőleg, a maga valóságában és ténykedésével bemutatni mindenki számára, hogy a közönség ily módon ismerje meg és ítélje el őket. A törekvés – úgy tűnik –

nem volt eredménytelen: A PELESKEI NÓTÁRIUS Baczur Gazsija például arról panaszkodott, hogy „*minap egyszer véletlen bementem [tudniillik a színházba], mikor éppen egy korhely fickót produkáltak, s az éppen úgy nézett ki, mint én, úgyannyira, hogy az egész publikum rám mutatott és nevetett*”. Ez még lehetne akár az írói szándék jelzése is, ám 1847-es kritikák tanúsítják, hogy Egressy Gábor, aki nagy kedvét lelta a negatív figurák (egyéb-ként színésziileg mindig hálásabb) megszemélyesítésében, többször is felismerhetővé tette a szereplőt. Firkászi hírlapírót (Szigligeti Ede: PASQUIL) a *Honderü* közutálatnak örvendő szerkesztőjéről, Petrichevich Horváth Lázárról mintázta; Krida-alakításának többletét szintén az adta, hogy a nézők felismerték benne az egyik, akkoriban megbukott csaló tőkepenzest. Az ingyenélők és haszonlesők színpadí járás-keleése, trükkjeik és fondorlataik bemutatása mozgásba hozta az élőképek bizony gyakran statikus világát; épkezláb, sőt izgalmas cselekményt lehetett velük bonyolítani.

Noha a reformkori Pest-Buda még korántsem volt az a Párizs léptékű, „*embersűrűs, gigászi vadon*”, mint a XIX. század végének nagyvárosa, ahhoz elég nagy volt, hogy a kétes elemek eltűnjenek benne. „*A Bakony erdejében nem lehet oly jól elrejtve, mint éppen itt, Pesten*” – mondta A SZÖKÖTT KATONA című Szigligeti-népszínműben Gémesi exnótárius. Ő csak tudta: a porció dupla beszédéséért, megvesztegetésért, csalásért kellett megszöknie falujából. A pesti ingyenélőket összefoglaló néven „iparlovagok”-nak nevezték. Első értelmező nagyszótárunk, az alkotóiról elnevezett „Czuczor-Fogarasi” szerint: „*Szerencsevadászok gúnyneve, kik azon iparkodnak, hogy dolog és hivatal nélkül, család által megélhessenek; különösen városi naplopók és csalók.*” E réteg eredetét szinte szociológiai pontossággal ábrázolták a kortársak. Zömük – Baczur Gazsihoz hasonlóan – olyan nemesi családok másod- vagy többedszülött fia volt, aki nem számíthatott birtoköröklésre, rendszeres otthoni támogatásra, ezért Pesten jogi tanulmányokat folytatott, vagy már jurátusi gyakorlóévét töltötte. Sokan közülük sohasem szereztek ügyvédi oklevelet, ám korhely és előkelősködő életvitelükhöz, érdekházasságra kacsingató udvarlásaihoz, sőt már bizalmat keltő megjelenésükhöz is sok pénzre volt szükségük. Alapfelszerelésüket Obernyik Károly írta le: „*Szép, angol posztból készült, francia divat szerinti frakk biz ez – aztán igen jó bécsi kalap – s finom jaquemare kesztyűk...*” (ÖRÖKSÉG.) Életmódjuknak Degré Alajos külön vígjátékot szentelt (IPARLOVAG, 1844); ebben egyikük inasa így jellemezte mindennapjaikat: „*Bizony, sokszor gondoltam már, hogy lehet így élni? Ennek barátja minden, kinek pénze s hittele van, testvére, ki neki kölcsönöz s atyja, ki ingyen ad. Miből él?... Ott arat, hol nem is vetett, eszik, ha más fizet; emeli a hitelt, s vesz, de adni nem szokott; jó szóért szerelmet s hitelt keres, és minduntalan költözik; fiókjai pedig fizetetlen árjegyzékekkel telvék.*” A vígjátékokból és népszínművekből – a nézőközönséget megóvándó tőlük – trükkjeik egész kelléktára megtudható. Minden, kezük ügyébe kerülő ingóságot zálogba csaptak (a szerelmi ajándékokat, emlékeket is), történelmi nevükre hivatkozva hitelbe vásároltak (nagy tételben is, amit aztán készpénzért adtak tovább), uzsorakamatra vettek fel pénzt (néha hamisított okmányokkal) a soha vissza nem fizetés szándékával, a másnak szánt küldeményeket (ha a közvetítő a címzettet nem ismerte) magukhoz utasították, családi birtokuk egy részét haszonbérletnek ígérték. Szállásadásukat úgy oldották meg, hogy gyanútlan lakótársat fogadtak be nagy jótékonyan, majd lassanként kiköltöztek, a jövevényre hagyva a fizetést. Nem is érhetette őket nagyobb csapás, mint amikor az apa vagy a család majoreszkója a hírlapokban tette közzé, hogy a kiskorú, azaz huszonnégy év alatti korú iparlovag adósságaiért nem vállal felelősséget (ZSIDÓ). Ha nem hivatkozhattak jó nevű családra, vagy nem is voltak nemesi származásúak (mint az említett Gémesi vagy Poplavec), a városszéli fogadóknak tanyáztak, gyanútlan vidékiekre vadászva, akiktől legalább egy vacsora- vagy ebéd-

meghívást csaltak ki. Értékesek voltak az ilyenkor szerzett információk, amelyek zsarolás alapját képezhették.

Az iparlovagoknak pénzforrásaikhoz gyakran közvetítőkre is szükségük volt: ezt a feladatot látták el a „hajhászok”. A szó a „szenzál” (=közvetítő, ügynök) magyar fordítása, amint azt a ZSIDÓ első felvonásának harmadik jelenetéből megtudhatjuk. Ez a foglalkozás (piackutató, befektetési lehetőségeket feltáró, áruközvetítő funkciójával) Európa-szerte ismert, bevett, törvényes volt. A magyarországi, rendezetlen hitelviszonyokat, a nemesi birtok hitelképtelenségét tekintve azonban gyakran törvénybe ütköző lett. (Nem véletlenül olvasta a tőkepénzes Krida Ósfi iparlovag fejére Széchenyi István HITEL-ének néhány passzusát.) A hajhászok nagy része zsidó volt. Ennek egyik okát Lőrinc alkusz, a boncolástól megrettent egykori orvostanhallgató így magyarázta meg: „Tudod, mi izraeliták, ha iskolákat jártunk, csak doktorok vagy sebészek lehetünk...” Az ő kezükben volt a pesti bolhapiac az alkalmi üzletek sokaságával. Itt lehetett ruhát cserélni, például felsőkabátért és némi készpénzért divatosabb, használt frakkot vagy sujtásos dolmányért kopott frakkot és forintokat kapni (HALLEY ÜSTÖKÖS CSILLAGA, A SZÖKÖTT KATONA), és itt történt a Dunán, hajórakomány-tételekben érkezett, az iparlovagok által hitelben közvetített bazáráru szétszítása is.

Amíg azonban az iparlovagok és a hajhászok saját kézzre tevékenykedtek, és rövid távon éltek, a nagy, de kétes eredetű vagyonok felhalmozóitól ügyfelek, sőt családok jövője függött. A zsigori-uzsorás hajdani kedélyesebb, vígjátéki ábrázolása mindinkább teret adott a mindenre képes újjgazdag figurájának. Jó példa régi és új találkozására az EGY SZEKRENY REJTELME című Szigligeti-népszínmű Rikótija, akit kisszerű farkként ismerünk meg. Íme, monológja: „Nem adja lányát. Vén vagyok neki. Bizony pedig fiatal bankjegyekkel és kötelezvényekkel van tele tárcám. (Vörös esernyőjét egy szögletbe teszi.) Milyen sűrű köd szállott egyszerre. Ni, a kalapom is szinte vizes. Az az átkozott köd! Ez a legellenségesebb elem. Ha eső esik, van esernyő, de a köd – a köd ellen nincs menekvés. (Kalapdobozt vett elő, s azt kiporolva, kalapját gyöngéden beléhelyezte.) A húst lejjebb szállították két krajcárral; hónapanként 30 krajcárt nyerek. Hm, bizony kevés, nagyon kevés! De zentül csak minden harmadnap eszem húst: nem, elég lesz hetenként kétszer. (Kaputja zsebéből pékkenyeret vesz ki.) Beh picit. (Három tojást.) Olcsó... drága volt. Öt – két garas. Addig alkudtam, míg hárommat adott egy garasért, tehát ma fél tojással többet ehetem. (Túrót vesz ki.) A túró kissé penészes, de olcsó. Ma túró, holnap retek. (Kaputját leveti.) Beh hamar kopik, még csak tízéves, pedig sohasem kefélttem. (Kezével tisztogatja s a szekrénybe akasztja.) Még az ágy is vetetlen. (Ágyát megveti.) Ezzel is mennyit gazdálkodom meg. Azelőtt szolgát járatam ide, hónapanként per 30 garas, most magamat fizetem, jó az is csizmára. (A nyírfa-seprűt veszi.) A szobát is ki kellene sepreni. De holnapután is elég lesz, még maradhat; a seprű méregdrága és kopik. (A seprűt az egyik szögletbe teszi.)” Utóbb zsarolni kezd, és már gyilkosságra készül, amikor utoléri végzete. Krida, a ZSIDÓ uzSORÁSA beszélő nevet visel: „hamis csőd”. Valóban ezen gazdagodott meg: a hivatalosan engedélyezett hatszázalékos kamatra fogadott el pénzeket, majd amikor tekintélyes summája felgyűlt, csődöt jelentett. Így ügyfelei tönkrementek, és örültek, amikor a nagyszívű pénzember előállt azzal a javaslattal, hogy tíz-tizenöt százalék visszatérítéssel, legalább részben kártalanítja őket. Egy-egy ilyen hamis csőd 200 000 pengőforintot is hozott Kridának, aki földbirtokot bérelt belőle. Emellett nem vetette meg a hagyományos uzSORAKAMATOT sem: tízszeres váltókat íratott alá iparlovag ügyfeleivel. A hamis csődökön meggazdagodottak azonban – már csak Pest-Buda nemzeti városimágója miatt is – németek voltak vagy (mint Krida) nemzetközi bűnözők; ő történetesen egy Panloff nevű orosz szűcslegény.

Vidékiek a városban

A minden problémája és veszélye ellenére korszerűnek és vonzóknak ábrázolt pest-budai élet felsőbbrendűsége akkor derült ki igazán, amikor a provinciális szemlélettel ütköztették; a vígjátékok régi, de mindig hatásos megoldása szerint, az idelátogató vidékiek tétovaságának komikus megjelenítése révén. A fordulat igazából 1838-ban következett be. A Gvadányi József által megírt Zajtay István, Nagy-Peleske nótáriusa helyi potentát volt, aki csetlő-botló utazása után a régi nemzeti erények és szokások harcos szószólójaként lépett fel a kettős város idegenes világában. Alig fél évszázaddal később: a falujában felvilágosultan viselkedő jegyző (megakadályozza a boszorkányégetést) nemcsak útközben lesz komikus figurává, de főként az új Pest-Budán. Öltözéke mit sem változott. Egy 1793-as vígjátékban a prókátor így oktatta gyakor nokát a jogvégzett ember helyes öltözködésére: „*Audiat! Jó kalamáris, olcsó fekete posztó, hosszas mente...*” Zajtay 1838-ban hasonló módon szerelkezett fel a budai útra: kardosan, fekete magyar ruhában utazott, lóháton, tarsolyában úti kalamáris, kalapja mellett toll és papirostekercs. Még életében nem látott színházat (kivülről sem, még kevésbé belülről); örvendezését azonban a Velencében játszódnó, „szerecsen”-t felléptető, angolból német közvetítéssel fordított játékdarab, az OTHELLO hamar lehúti: Zrínyiről, Hunyadiról, Mátyás királyról szeretne színművet látni. Este meg is zavarja a Shakespeare-dráma utolsó felvonásának nagyjelenetét, fegyverrel akadályozza meg Desdemona megfojtását, fejlett jogérzékkel mondván: „*Ha bűnösnek tartja, indítson pört ellene ex titulo adulterii.*” (Azaz: házasságtörés miatt.) Hasonló gondjai akadnak a vendéglői étlappal. Persze az ábrázolás éle többfelé is vág: honnan tudhatná az árva nótárius, hogy a „roszprédli” rostélyost takar, és hogy a „steinbruchi” bor Kőbányáról származik? Zsuzsi, a falusi mézáros Pesten először megforduló leánya hasonlóképpen reagál a látottakra: „*füstölgő palajbász*”-nak nevezi a szivart; úgy hiszi, hogy az ügyvédek éppúgy számozzák, mint a bérkocsikat, amelyeken közlekednek (A RAB).

Művelődjünk, szórakozzunk!

Rengeteg szórt adatot találhatunk a két város lakosságának művelődéséről és szórakozásairól is. Itt – természetes módon – a színház került az első helyre. A közadakozásból épült teátrum képe már a nyitóelőadáson, az ÁRPÁD ÉBREDÉSE egyik háttérfüggönyén megjelent (1837). Az épületet megcsodálta a peleskei nótárius, színhelyként írta elő Nagy Ignác a RONTÓ PÁL-ban: „*Keskeny tér a magyar színház előtt.*” Gaal József A PELESKEI NÓTÁRIUS-ban a mindig hatásos „színház a színházban” effektust is felhasználta: Zajtayt és kísérijét, Baczur Gázsit a zenekari árokban léptette föl, és amikor – az Othello-jelenet megzavarása után – a rendező üldözte őket, egy véletlenül használt süllyesztőn tűntek el a nézők szeme elől, hogy a jelenet záródalát a sűgőlyukból kibújva énekeljék el. Színházi próbatermet írt elő Nagy Ignác, említett darabjában. A nem éppen sikerült életképben az első énekesnő és a vezető prózai színész közötti szópárbaj a Nemzeti Színház első éveinek műsorvitáit, az ún. operaháborút idézte.

A művelődés kétségkívül demokratizálódott a városban. A színházban ez természetesen az olcsó karzati helyeket jelentette, ahová a város közrendű lakosai jártak, mint a PASQUIL szobaleánya és komornyikja. Ők alkották a vasárnapi darabok közönségét, hiszen csak a heti pihenőnapon, kimenőjük alkalmával juthattak el ide. Részt vettek a biedermeier kor kirándulási divatjában is. Egy bécsiből magyarított tündérbohózatban Rókus inas és Háni, a budakeszi sváb parasztleány dalban sorolták fel hétvégi szórakozásaikat (1838):

„A Svábhegyre s némelykor le a Budára
Vágy Laszlovszky kertjébe aludtjére, [...]
A Szent Gellért hegyre piros cseresznyére,
A Városmajorba kimenni cicázni...”

Náncsi, a PASQUIL szobaleánya 1846-ban vasárnaponként a redutba jár táncolni, és tökéletesen tisztában van a városi viselkedés tipikus eseteivel: a férfi lehet „tartózkodó, mint a kispap; néha szeles, mint a cédulahordó [a színlapot kézbesítő színházi alkalmazott]; néha udvarias, mint a boltoslegény; s néha gorombább, mint a hídvámszedő...” Ők alkották közönségét a „kötélen táncoló bohóc”-nak, a bábjátékos mutatványának vagy a verkliszóval kísért képmutogató, Csoda Miska produkciójának, aki a betyárok, Zöld Marci, Sobri Jóska szomorú történetét éppúgy tanulságosan kommentálta, mint az árvíz képeit (HALLEY ÜSTÖKÖS CSILLAGA, RONTÓ PÁL). Az utóbbi darabban Nagy Ignác cím szerint is felsorolta a Svábhegyen párosával, két garasért árult ponyvafüzeteket: „Stillfrid és Brunsvik históriája, ihol a rozsdás vitéz, Flórenc és Lion, Rózsás Sibrid, Schusztér Lipli, Kádár vitéz, Kóbor Istók, Ludas Matyi, Peleskei nótárius, Tündér Ilona, Zöld Marci, Barna Péter, Rontó Pál.” Kádár István XVII. századi balladáját, amit mi Kodály Zoltán feldolgozásából ismerünk, énekelte Zajtay István is – a SEREGEKNEK URA... kezdetű zsoltár mellett –, amikor a vasas németek a Hortobágyon kántornak nézték és megénekelgették. Ilyen régi típusú, tizenkét szótagos, kádenciás verset újonnan már csak Jancsi, a líratorlelkű inas készített a reformkorban (FIATAL HÁZASOK).

Eulália, a Király utcában lakó varróleány Pálffy Sámuel először 1805-ben, majd később sok kiadásban megjelent érzelmes regényéből, az ERBLÁ-ból idéz (MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE). A városban nevelkedett, jómódú, nemesi származású leány Gessner IDILL-jeit olvassa, Kazinczy Ferenc fordításában – beszélő nevű udvarlója, Lengyey Károly elalszik rajta (FIATAL HÁZASOK).

Degré komoly rosszallással említi, hogy az uracsok – érdekházasság után kajtatva – a német színházba járnak, és hogy nem ismerik a FÓTI DAL-t (IPARLOVAG). Az idealizált, a Védegyeletért és a magyar termékekért rajongó grófné viszont Kölcseyt olvas (Vahot Imre: ÉLJEN A HONI!, 1845).

A városi zenekultúra képe szintén nem idealizált: felületes, divatkövető. Obernyik jurátus-arszlánjai tartanak ugyan kapcsolatot a literatúrával (sikertelen drámákat írnak, vidéki tudósításoknak álcázott írásokkal jelentkeznek a divatlapoknál), de nem hazafias érdelemtől indítatva, hanem csak nemesi kivagyiságból akarnak francia négyes helyett körmagyart kikényszeríteni a bálók táncrendjén (ÖRÖKSÉG). Az 1830-as évek végén egyébként a mazurka volt a divattánc, az 1840-es években helyére lépett a spanyol cachucha. Kivált, hogy 1844-ben az „isteni Fanny”, azaz Fanny Elssler nálunk is eltáncolta. Ekkoriban a bécsi sztár kultusza az egeket verdeste, még a cukrászdában is: „Aztán fagyalalozni mentünk – minden à la Elssler, sütemény, fagyalalt, mind à la Elssler.” (ZSIDÓ.) A társasági életben illetett ismerni és idézni a legújabb operaslágereket. Ezt a szokást csak erősítette, hogy – nem lévén a heterogén kettős városban még saját, városi folklór – a korai népszínművek pest-budai jeleneteiben a népies műdalok mellett (ezeket a vidékiek vagy onnan jöttek énekeltek) gyakran írtak elő operákból vett idézeteket. A HUNYADI LÁSZLÓ című Erkel-opera HATTYÚDAL-a (zongorakivonata már 1845-ben megjelent) több ízben is felbukkant. Vahot Imrének a magyar szokásokat követő grófnéja ezt akarja hallani Magyary Gyula előkelő nemesúrtól, ám az szabódik: egy Bellini-nyitány átíratának eljátszásakor megfájdult a keze. Az idegenes divatot majmoló Clotild szerint viszont a zongora húrjai is elpattantak, amikor csárdást játszottak raj-

ta (ÉLJEN A HONI!). Szintén a HATTYÚDAL jutott – és ez kétségtelen népszerűségét bizonyítja – dramaturgiai szerephez a VÉGRENDELET című Czako-drámában (1845). A törvénytelen származása titkát megtudó gróf Táray Bélából e zenezám címe és dallama vált ki örülési rohamot.

Szűkebb tematikát ölelt fel, a politikai és irodalmi kultúráét a PASQUIL című Szigligeti-vígjáték. (Nem is volt sikere a nagyközönség körében, mindössze három előadást ért meg a Nemzeti Színházban.) A II. felvonás I. jelenetében Szigligeti valóságos dramaturgiai leckét tartott afölött, hogyan kell egy témát különböző színpadi műfajokban feldolgozni. Az előkelő társaság témája, egyébként a darab magánéleti szála: egy gazdag özvegy titokban újra férjhez ment, és szegény hitvesét komornyikjaként rejtegeti.

„BÁRÓ: *Ha szomorújátékot akar belőle faragni Gusztáv, az inast meg kell ölnie. Kérem nagyságodat, a főrangúak nevében kérem, méltóztassék Gusztávot rávenni, hogy az inast mindenestre ölje meg!*

VILLANOLI [kapitány]: *Én drámát csinálnék belőle; az inast katonának adnám, ott tábornokká avanciroztatnám [léptetném elő], hogy végre elvehesse a főrangú özvegyet.*

LAURA [az »özvegy«]: *Vígjáték; a főrangú hölgy menjen inasához.*”

A PASQUIL cím egy röpiratot takar (MAGYARKÁK, a darabban: TÖVISKÉK), amely 1845 novemberében jelent meg névtelenül Lipcsében, és gyalázta a magyar reformellenzék törekvéseit és személyiségeit. (Azóta tudjuk: nem az Egressy megszemélyesítette Petrichevich Horváth Lázár, hanem Császár Ferenc és Kovacsóczy Mihály írta.)

A MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE előjátékában, amely 1848 nyarán a bécs–budapesti, metrend szerinti hajójáraton, a Hermina gőzös fedélzetén játszódik, az utazóközönség fiatalabbja iddogálással és dalolással mulatja az időt. Valóságos quodlibetet szerkesztenek Visegrádtól Budáig, ahogyan ezt 1848. március 15-én a Nemzeti Színház nézőterére betódult pesti nép is megtette. A zenezámok is azonosak: elhangzik Erkel HIMNUSZ-ából négy sor, Petőfi Sándor megzenésített NEMZETI DAL-a, majd két népszínműsláger (NEM ANYÁTÓL LETTÉL, MI FÜSTÖLÖG OTT A MESSZI TÁVOLBAN?).

1848 Budapestje a színpadon

A forradalom fővárosa szintén megjelent a Nemzeti Színház színpadán, ha csak egyetlen mű egyetlen előadásán is, jelesül 1848. december 18-án. Dobsa Lajos vígjátékának, a MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKÉ-nek sikere volt ugyan, de Budapest kiürítése miatt több előadásra nem kerülhetett sor. Utána azonban annyira feledésbe merült, hogy százötven évig hevert kiadatlanul, és csak 1998-ban (!) jelent meg nyomtatásban. A furcsának tűnő cím onnan van, hogy nem a nagy napról szólt, hanem a négy nappal később, már a sajtószabadság jegyében indult radikális hírlapról, pontosabban ifjú szerzőgárdája hétköznapjairól, 1848 májusa és augusztusa közötti eseményekkel. Mivel Dobsának sietnie kellett a megírással, hogy időszerű maradjon, „eldolgozatlanul” használt fel újsághíreket, híreszteléseket. Mondhatni, az utólagos elemzők nagy szerencséjére. És persze bőven merített az 1848 előtti ábrázolási hagyományból is.

A Batthyány-kormányának tett vármegyei hűségnyilatkozatok és delegációküldések – a forradalmat befejezettnek tekintő táblabíró-politizálás szellemében – 1848 májusában történtek. A darabban a Heves megyei deputáció érkezik, élén Csilling Boldizsár táblabíróval, aki többszörösen is megbűnhődik maradiságáért. Komikus alanya lesz „a peleskeinótárius-effektus”-nak; a városban csak tébláboló vidékiként a leégett

német színházat magtárnak hasznosítaná, elámul a Fischer-féle fagyaldán stb. A fiatalok ki is használják topográfiai tájékozatlanságát: úgy megkocsiháztatják, hogy végül kifizeti az ifjak elmaradt házbérét, törvényesíti természetes gyermekét, és lemarad tervezett érdekházasságáról is.

A forradalom publicistái hevenyészetten ábrázoltak; egyénítésük élő személyekről levett, sőt önéletrajzi vonásokkal történt. A főhős, Orányi Gejza éppúgy részt vett a februári párizsi forradalomban, mint maga a szerző, Dobsa Lajos; nemesi előnevét használja újságíróként, akár a *Márczius Tizenötödike* szerkesztőségében *Csermátoni Cseh Lajos*; az első magyar színpadi vagyonegyenlősítő, a „communita” Kondor minden bizsonnyal Kecskés Ede ügyvédet vallhatja modelljének. A nagy csíny, hogy tudniillik a főispánságra áhítózó Csillinget (a miniszterelnök helyett) egyik társuk némileg átalakított hónapos szobájába vezetik, szintén egykorú eseményre megy vissza: Petőfi Sándort próbálták lejáratni azzal szabadszállási ellenfelei, hogy híveinek deputációját az elvesztett népképviselési követválasztás után Deák Ferenc igazságügy-miniszter helyett egy színészhez vezette.

A fiatalok ábrázolásának nagy előnye, hogy cseppet sem idealizáltak. Sőt említett csínytevéseik bizony az iparlovagok eszköztárából ismerősek. Gejza még a párizsi forradalom alatt is csinált adósságot, jelenleg – akár barátai – a dunai bazáráru közvetítő kereskedelmével foglalkozik a publicisztika mellett, és egy sikeres randevúért ott-hagyná a nemzetőri szolgálati helyet is. A házak kommunizálásának tervét a kifizetetlen lakbér motiválja az első helyen. A körükbe tartozó Puppí, az arszlán a legújabb operaslágert, Flotow *MÁRTHÁ*-jának dallamát fütyüli, varróleányának udvarol, miközben rejtőzni kénytelen hitelezői elől. De (és ez már az új idők ábrázolása) ők azok, akik leleplezik Alois Piffelt, a kamarilla Bécsből pénzelt ügynökét, aki a vagyonegyenlősítőket és a Károly-kaszárnyába elszállásolt olasz katonákat fordítaná a pesti polgárság ellen. (Az egykorú közvélemény radikális hányada valóban ilyen motivációt sejtett a fővárosi történések háttérében, s nem is jártak messze az igazságtól.) Piffel örökölte a vígjátéki zslugoriak hagyományát: a második felvonás első jelenetében ő is fillérre beszámol, hogyan gyarapította a forradalom óta vagyonát 3619 forint 32 krajcárral. Zsebében azonban már nemcsak bizonylatok és számlák lapulnak, hanem ötféle, Pesten és Bécsben használt kokárda is: veres (mint a fiatal republikánusoké), fehér (az ellenforradalom színe), fekete-sárga (a császári házé), veres-fekete-sárga (a német nemzeti színek) és a magyar trikolor szalagcsokra.

És ami a leglényegesebb: az iparlovagok mind – az arszlánok éppúgy, mint a vagyonegyenlősítők – önkéntes honvédek állnak, hogy megvédjék a forradalom eredményeit. (Gejza, az újdonsült vőlegény is, miután kiderült, hogy vetélytársa éppen nagybátyja, Csilling Boldizsár volt, akinek aláírni kezdett házassági szerződését fejezte be – utolsó civil csínyeként.) Piffelt pedig természetesen a megérdemelt börtönbüntetés várja.

A színpadon újra megjelent Pest belvárosa: „*A Színház tér [a mai Vörösmarty tér]. Szemközt a leégett színház, Kishíd utca, kilátás a Svábhegyre. A színpad jobb felén, tudniillik a nézőknek, a fagyaldala, balra a Váci utca.*” Újra, írtuk, mert a nézőpont, a képkivágás is alig változott. Nagy Ignác már 1840-ben (*Az ÉLETUNTAK*) színpadra vitte a gőzhajó indulásának szertartását; egy utcával arrébb, a Nagyhid utcán láthattunk ki a Dunára és Budára a ZSIDÓ füzetkiadásának címlapján (1844). Megjelent a pesti utca új szereplője is: „*Újságárulók hírlapokkal kínálgatják a vendégeket.*” A forradalom lapjait, az itt cím

szerint is felsorolt *Márczius Tizenötödikét*, a *Radikállapot*, a *Népelemet*, a *Charivarit* valóban először árulták rikkancsok útján. A párbeszédekből megtudjuk, hogy a táblabíróküldöttség a Vörös Ökörbe szállt, a Hatvani kapunál, az Egerből érkezettek szokott fogadójába. (A vígjátékokban ez volt a gyanútlan vidékiek becsapásának kedvenc helyszíne.) A harmadik felvonás osztott színpada pedig egyszerre mutatta Piffel földszinti lakásának szobáját a Lövész (a mai Királyi Pál) utcában és magát az utcát, ahol macskazene, azaz hangos ellenszenvtüntetés zajlott az ügynök leleplezésére.

A pesti humor forrásánál

Bízást állítható (és mindjárt bizonyítjuk is), hogy már a reformkorban megszületett mindaz, amit sajátosan pesti, nagyvárosi humornak tekinthetünk. A városi életritmusnak megfelelően, a lassabb, terjengősebb, pipafüstben elmondott adoma helyét a rövidebb, élesebb csattanóra kihegyezett vicc váltotta fel. Jelenlegi ismereteink szerint az első viccmesélő jelenet (akárcsak napjainkban, ha egy társaságban akadozni kezd a beszélgetés) a HALLEY ÜSTÖKÖS CSILLAGÁ-ban fordult elő. Íme, a viccek 1835-ből.

„HÁNYAVETI, KATONA: *Te szerelmes vagy – s így nagy szimpátiád van a holdvilághoz.*

EREDETI, KERESKEDŐ: *Ugyan miért?*

HÁNYAVETI: *Nem tudod? – Lásd, a holdnak szarva van – s majd ha megházasodol, neked is a' lesz!*

[...]

SÜGÖLESI, SZÍNÉSZ: *No lásd, te holmi apró, alkalmi verseket írsz – s így közted s a sajt és gyümölcs közt szörnyű nagy rokonság van!*

RÍMFARAGUSZI, KÖLTŐ: *Persze, mert tulajdon munkássággal keresek sajtot és paprikát asztalomra!*

SÜGÖLESI: *Hohó, nem azért, barátom! – Hanem, ami a te kezed alól kimegy, az egyenesen a sajt és paprika alá kerül.*

RÍMFARAGUSZI (nekitűrközve): *No, megállj! Most hát én mondom rólad egy viccet! – Tudod-é, te színész vagy – s így nálad csupán csak színe van az észnek!”*

Ezen a ponton azonban a viccmesélő kompánia tagja, Eredeti kereskedő tiltakozik: ez nem vicc, csak szójáték.

1838-ban A PELESKEI NÓTÁRIUS színpadán már komoly, (mondhatni) elvi vita folyik a humor mibenlétéről és nemzeti sajátosságairól. Zajtay uram nem érti a „humorizálás=humorral írni” fogalmát, hiszen az ő iskolás latinja szerint a humor mást jelent: nedvet, folyadékot, tehát tintát is, amit naponta használ. A korszak Baczur Gazsinak a folyadékról persze megint más jut az eszébe, és hamar kész a szentencia: „magyar humor=magyar bor”. Végül Sándor, a nótárius Pesten iskolázott fia magyarázza meg a fogalmakat: „A humor, atyus, egy bizonyos vidám írásmód; a humor az írásban az, mi a komédiában a bajazzo, ki ügyetlenül kiparódiázza azt, mit a művészek a kötélen és lovakon véghezvisznek. Leginkább háromféle, tudniillik angol, német és magyar humor. Az angol humor végtelen és mély, mint a tenger; s néha olyan keserű is [...] A német humor pompásan ered, mint a Rajna, szirtekről omlik, viruló partok között foly [...], végtére az egész iszap között enyészik el. A magyar humor pedig itt-ott már nemesen pezsegni kezd, mint a székelyhídi [bor], de része [=részben] még egy alföldi mocsár, mely rothadó gőzeivel vesztegeti a levegőt, s belőle csak kuruttyolás hallik.”

A vaskosabb humort a színpadi művekben (is) Vahot Imre képviselte, akinek *Pesti Dívatlapját* Jókai Mór utóbb úgy jellemezte, hogy az a „jógyomrú magyar vidéki középosz-

tály” újságja volt. A Védegyeletet ellenző gróf és az azt pártoló nemesúr szópárbaja is inkább parlagi, mintsem szellemes és társasági.

„GRÓF: *Igaz-e az, hogy Cinkotán selyemgyárat akarsz felállítani, melyben a magyar bolondok fejének gőzével fogod hajtani a gépeket?*

MAGYARI: *Meglehet, hanem a gyapjút majd olyan arslánok fejről fogom nyíretni, kik minden pénzüket külföldön fecsérlik el.*” (ÉLJEN A HONI!)

Másik darabjában az ügyvéd és az orvos polémiája sem több lapos mesterségcsúfolónál.

„VÁLTÓFY: *Akkor egészséges az orvos, ha más ember beteg.*

PATHIÁS: *És ti, ügyvédek, akkor gazdagodtok, akkor emelkedtek leginkább, midőn más ember szegényedik, bukik.*” (TALÁLKOZÁS AZ ORCZY-KERTBEN, 1845.)

Az EGY SZEKRENY REJTELME című Szigligeti-népszínműben viszont (1846-ban) olyan pesti viccet találunk, amelynek egyik változata máig él. Rózsás, az invalidus szolga, egyben szerelmi postás elmeséli, miért hajította le a haragvó apa, Székesi mészáros a lépcsőn, amikor rajtakapta: „*Bocsánat, nagyságos úr, eltévedtem, a második kondegnációba [=emeletre] akartam menni, nem ide, az elsőbe.*» – *Puff, akkor jutott eszembe, hogy a ház csak egy kondegnációs...*”

A forradalom szintén megtermette a maga színpadi viccét. Orányi Gejza, aki megsebesült az 1848. februári, párizsi forradalom barikádharcaiban, kárpótlásul tetemes összeget kapott. Meg is kérdezte inasát: „*...tudom-e, mi a különbség a párizsi forradalom meg a borbélyműhely között? Én persze nemmel feleltem, de ő megmagyarázta, hogy az a különbség, hogy a borbélyműhelyben pénzért, a francia forradalomban pedig ingyért vágnak eret. Oszlán még a betegnek is fizetnek*” (MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE).

Nem a színpadi szerzőkön múltott, hogy a pesti humornak ez a forrása hosszú évek-re elapadt 1849 után, és az ízlés visszakanyarodott az anekdota felé. Heltai Jenőig és kortársaiig kellett várni, hogy a pesti humor újra nagyvárosi és összetéveszthetetlen legyen.

Dalos László

„A MACSKAKÖVES ÚTON...”

Traktátus némely pest-budai dalokról

Miért macskakő a macskakő?

Erről talán később. Honnan is tudhattam volna, egyáltalán mi az, ha mondjuk négyöt esztendőss kisserác koromban valaki a *macskaköves útról* énekel.

Furcsa nótafélet dudorásztak *szülőfalumban*, Pesterzsébeten, annak is inkább csak a végét: „*Messze van a Mester utca vége...*” Amolyan panaszkodós volt; előbb-utóbb meg is értettem, miért dúdolgatják félig morogva. Egy született erzsébetinek, ha „be kellett menni” Pestre, fölült a harminckettes sárga villamosra (busznak akkor, a harmin-

cas évek elején még nyoma sem volt), és elindult a Határ út felé. Ott ért véget Pesterzsébet, a kis akácfaerdőnél.

Ott kezdődött Pest, a vámháznál, a kilencedik kerület, a Franzstadt-Ferencváros. Döcögött a villamos, lassan, előbb a Gubacsi úton, már az is rettentő hosszúra nyúlt. A Ferencvárosi pályaudvar előtt fölkapaszkodott a jármű egy dombra, ott volt a Mester utca vége. A villamosnak persze – ott kezdődött. És annyira messze esett – az *elejétől*, a Ferenc körüttől, attól a sarokháztól, amelyben majd Latinovits Zoltán gyerekkora zajlik.

Egyszóval odáig eljutni az én szülővárosomból, az valóságos expedíciónak számított, a fáradság és a fáradtság (!) teteje volt. Hazaérkezvén, a „bent voltam Pesten”-utasokkal együtt emlegette az ember: „*Messze van a Mester utca vége.*”

Csak jóval később tudtam meg: ez lett az én első pest-budai nótám.

Valaki módosabb szomszédnál volt egy kurbli gramofon, ott hallottam kemény hanglemezről, hogy egy kapatos férfi búcsúzik a kocsmában: „Pincér, hozza ide a kabátomat...” „Minek tetszik sietni, nagyságos úr? Hiszen még záróra sincs...” – e kis párbeszéd után a kapatos vendég dalra fakad:

*„Tetszik tudni, messze lakom, nagyon messze.
Inkább reggel jutok haza, mintsem este.
Ritkán jutok este haza, inkább délbe,
Mert messze van a Mester utca, messze van a Mester utca,
messze van a Mester utca vége...”*

Örültem, persze hogy örültem: végre az elejét is tudom a nótának, dalnak, kuplénak, slágernek... Majd elgyalogoltam a színhelyre, és kiderült: nem is olyan hosszú az a Mester utca, a páratlan oldalon az utolsó ház száma mindössze 87.

Felnőttfejjel kíváncsian nyúltam Schöpflin Aladár négykötetes MAGYAR SZÍN-MŰVÉSZETI LEXIKON-ához, s megtudtam belőle: életem első pest-budai dalának szerzője az 1879-ben született Grosz Alfréd, főhivatása szerint műépítész. „*Több aprósága került színre orfeumokban, kabarékban. Kupléi és gramofonlemezei nagyon népszerűek*” – így jellemezte az 1929 és 1931 között napvilágot látott lexikon. Ő énekelte meg tehát ezt a budapesti, ezt a macskaköves ferencvárosi utcát – amelynek neve, csodálatosképpen, azóta is ugyanaz.

Később joggal tett kíváncsivá: van-e még hosszú, rövid vagy „messze” utca a városban, amely a Mester utcához hasonlóan, sokak által dúdolt dalban énekeltetett meg?

Évek jöttek, évtizedek múltak, születtek új meg új dalok, slágerek, szonok a fővárosról, Budapestről, Pest-Budáról. Ma, amikor írok róluk, kissé időtlenül tűnnek föl emlékezetemben, mintha örökös volna a múlt meg a jelen idő. Ebben az időtlen visszaemlékezésben egyszer csak megjelent előttem a Művész Színház a Paulay Ede utcában, 1947 nyarán, a CSÓKOS ASSZONY, Zerkovitz Béla zenés játéka, s benne a Josefstadt-nóta, amint Bilicsi Tivadarral az élen énekelte Fejes Teri, Fónay Márta, Pécsi Sándor – megszólalt tehát a nyolcadik kerület is a kilencedik után: „*Éjjel az omnibusz tetején*”: fölharasant a Józsefváros. Az emlékezetes percek: Németh Marikának, a darab Katókéjének a feledhetetlen komédiás, az ezüstös hajú Rajnai Gábor dúdolta a fülébe Tarpataky báróként:

*„Van a Bajza utca sarkán
egy kis palota.
Kisasszony, ha boldogtalan,
jöjjön el oda...”*

Akkor nem is gondoltam rá, ma már tudom: az a Bajza utca – a *hetedik* kerületben, az Erzsébetvárosban kezdődik, a Damjanich utcánál, és halad tovább nagyobbbrészt a *hatodik* kerületben, a Terézvárosban. Megvan hát a kerületközi „folytonosság” a pesti dalokban. És az emlegetett *sarok* és *palota* nyilván az Andrassy út közelében volt lelhető. (Talán a mai MÚOSZ-székház?)

Persze amikor ugyanezeket a dallamokat hajszálpontosan négy évtizeddel később (!), 1987-ben a Vígszínház színpadáról hallottam, s hallgatta új Katóként Pápai Erika az új Tarpatakytól, Darvas Ivántól – az az „ellenslágér” is eszembe jutott, hogy

„*Hiába van palotád Budán,
Pestre jársz a boldogság után...*”

Boldogtalanság? Boldogság? Ezekben a pesti dalokban olyan a kezdősor, a „bemon-dás”, hogy a helyszínrre, a városra, a városrészre a legtöbbször csupán utal (a népdal rendszerint természeti képpel indul!) – viszont a második sor, de a harmadik föltétlenül, emitt is, mint amott, már szerelemről szól.

De nem csak a Bajza utca „kerületközi”, a Lövölde tér is az.

Ha rágondolok, az 1953-ban forgatott VASVIRÁG című film jut eszembe. Ott, a téren, az egyik padon ültek A SZÁLLÍTÓKNÁL című Gelléri Andor Endre-novella munkára váró hősei; ez az írás elevenedett meg a HÁZ A TELEPEN című filmben.

Pest-Budának erről a sajátos színfoltjáról, erről a kissé szabálytalan, mégis sokarcú helyszínről is készült dal, évtizedekkel a film után. „*Lövölde tér...*” – zsongta-dúdolta Kern András (úgy tudom, a mű egyik szerzője).

Szól-e slágér a Rákóczi útról? Amely ma mindenképpen szebb, mint amikor még a *Kerepesi út* névre hallgatott, s a tizenkilencedik század végén Heltai Jenő versben vallott neki szerelmet: „*Legszebb utad, szép Budapestem: A Kerepesi út... Ritkítja párvját a világon A Kerepesi út...*” Úgy emlékszem, ez a vers is dallamot kapott – később mintha egy előadói esten hallottam volna.

Elgondolkoztam egyszer azon, hogy a Duna bal partján elterülő Pest legeslegrégibb magjáról, a hajdani negyedik kerületről, a Belvárosról miért „fenyegető” (!) dal született, az a bizonyos „*Váci utcán, Váci utcán*” kezdetű indulóféle, a maga „*hölgyek puccán*” rímével, s benne a fölemelt, mégis láthatatlan mutatójujjal: „*Jól vigyázz! Követendi tetted gyász!*” A dallam – nem hazai: Berlinből importálták, Marlene Dietrichtől.

Egyébként az a Váci utca a régi Gizella tértől (a mai Vörösmarty tértől) indult, amúgy nagyjából dél felé. Merőben más irányba a térről boldog emlékezetű fiákeres és konflisok indultak viszont délkeletnek, hogy aztán végighajtsanak a Stefánián, mert az a kor „régí mániája” volt. Mert a Stefánia út bizony kirándulásnyi távolságra volt a Gizella tértől: a Városligetben nyúlt el, és valahol, a végtelen határán, egy azóta eltűnt víztoronynál ért véget. Ezt a nemes építményt illet megkerülni, így fordultak vissza-útra a ló vontatta, lakkozott kocsik.

Ez az útvonal másként is megénekelte, operettben, így: „*Honvédbanda szól a Stefáni-, szól a Stefánián.*”

A tömény *stefániaság* amolyan monarchiába visszanosztalgiazó, húszas–harmincas évekbeli hangulat. Ezért aztán meglepett, hogy az ötvenes évek elejének egyik *vonalas* slágerében (ilyen is volt, még ha Karády Katalin énekelte is: „*Munka után estefelé, vár valaki reám, a szívem övé...*”) egyszer csak ezt hallom: „*Míg a konflis lassan baktat odakinn a vén Stefánián, Néha még egy csók is csattan, s az se baj, ha holnap újra indul a gyár...*”

Hogyan került a csizma az asztalra? Más szóval: *melósközéppontú* nótába a – gimi-gumi-rádlis?!

„*Ujjé, a Ligetben nagyszerű! Ujjé, a Ligetben jó!*” – erre a dalra minden helyi lokálpatrióta letenné a nagyesküt: Pesten született. Pedig angolszász dallam! És eredetileg így kezdődött a szövege: „*Yip-Jaddy-I-Ayi!*” Ha angolból magyar Ligetté másult a dal, né-mely franciás tájékozottságúak száján *lízse* lett belőle, mert ők tudják a párizsi kiejtést. Született is efféle sláger: „*Szervecs, te vén lízse.*” (A pest-budai nótákban vissza-vissza-köszönő „vén” jelzőre talán még visszatérek!)

Az egykori Budapest Székesfővárosi Közlekedési Vállalat Rt. (BESZKÁRT) tömegközlekedési eszközéről készült a „*Negyvenhatos sárga villamoson sietek a babámhoz*” kezdetű dal. Ez is „kerületközi”, hiszen a népszerű sárga járgány a hetedik kerületi Keleti meg a hatodik kerületi Nyugati pályaudvart kötötte össze. A dal születésének időpontjára a „*babám*” utal: úgy hatvanöt–hetven éve dívott ez a slágerbeli megszólítása szívünk hölgyének.

No és persze ami annyira fontos Pesten: a Nagykörút!

A róla szóló slágerek: kivilágítás-híradások, a Boráros tértől az egykori Rudolf térig, amely már a Jászai Mari nevét viseli: „*A Nagykörút estefelé ragyog... A Nagykörút azért ragyog talán, Mert ott lakik az én babám...*” (Ismét: a „*babám*”). És egy jóval későbbi dalban: „*Nagykörút, neked adok ma randevút. Várom rád, vedd fel gyönyörű fényruhád...*”

Pontosan félúton, a Rákóczi út sarkán: „*Hétre ma várom a Nemzetinél, ott ahol a hatos megáll. Szembe az EMKE cigánya zenél...*” Íme, ez egyike a *legörözköldebb* pesti slágereknek! Aki már élt a történelem előtti időkben, tudja: ott állt a Nemzeti Színház, mellette a híres-nevezetes óra, amelyre föl lehetett nézni: mikor éri el a nagymutató meg a kismutató a jelzett randevűidőpontot. Mert ott adtak a régiek találkát; a szöveg is légyottot jelez. Talán ez nyitotta meg a pest-budai slágerek között a randevúra hívó kis *opusok* sorát.

Korosztályom még azt is tudja, mi volt az az EMKE: nevezetes kávéház a túlsarkon, a Nemzeti Színházzal átellenben. Egyszer aztán fölrobbantották a patinás teátrumot, az EMKE neve is eltűnt... Egy slágertraktátum derűs-mosolygós, ironikus tényközlései szomszédságában, lám, ilyen szomorú is akad. De legalábbis: „*szomorkás*” – hogy itt és most egy Pesten született, de nem szorosan a városról *dalló* sanzont idézzek, gitár-kísérettel...

És itt van a folyó, a Pestet és Budát összekötő Duna.

Lehet-e meg nem énekelni, illik-e nem dicsérni, egyáltalán, szabad-e róla nem dal-lani?! Már a partjáról is. „*Mi kéne nekem, hogyha volna egy Duna-parti randevű...*” – énekelte a DUNA-PARTI RANDEVÚ című magyar filmben Dobay Lívia, ugyanaz az operaházi nagyszerű lírai szoprán, aki akkortájt mutatkozik be a BOHÉMÉLET-ben.

Maga a folyó persze a sárga fényű égitest alatt jelenik meg slágereinkben a legtöbb-ször.

Egy idősebb mester üthette meg a hangot, megírta, hogy „*Holdas éj a Dunán, meg egy jó cigány! Jaj, de szerelmes vagyok, babám...*” (Ezzel a „*babám*”-mal újfent az ántivilágban vagyunk.)

Elfut néhányszor tíz esztendő, új sláger születik: „*Hold ragyog a Dunán...*” Marad tehát a romantikus égitest, marad a folyó, csak a „*babám*” tűnik el. Föltűnik viszont egy új elem: „*Sétahajó lágyan ring a Dunán...*”

Mi van a Duna fölött? Híd. Több híd. De valamennyiről nem kezdenek nótát dúdolni. Ki tudja, mi szerint válogat a hidak között a pesti sláger?!

A Lánchíd például mintha kedvenc volna; rajta „*egy őszi alkonyon mentiünk Buda felé*”.

És akkor ide is elérkeztünk! A dalok szerint mindig Pestről megyünk Budára. Visszafele-nóta nincs, nem emlékszem ilyenre.

Aztán megint egy híd. Melyik? „*Áltam a hídon és a te fényképedet néztem. Lány hullámok kergetőztek a Dunán...*”

Nem sokkal a második világháború után, a romos Budapestre, a fölrobbantott hidak városába is eljutott a WATERLOO BRIDGE, a W. HÍD című amerikai film, benne Vivien Leigh és Robert Taylor; s a filmmel egy háromnegyed ütemű skót népdal. Azonmód pesti sláger lett belőle!

„*Egy autó ment Budára át, a Margit hídon (a régi hídon?) át. Ott ültünk hárman szóltanul, te meg én s a boldogság...*” Majd: „*A bálnak régen vége már, az álarc rég lehullt. A szív, a csók, az esküvés, és a híd a vízbe hullt...*” Amerikai film, skót népdal s a tragikus magyar történelem így keveredik össze. Sokáig játszották ezt a dallamot. Úgy emlékszem, GYERTYAFÉNY-KERINGŐ-ként élt még jó pár évet. Mígnem „imperialista eredetű” lett, „kozmpopolita”, „dekadens”. Egyszóval: eltanácsolták, suttymban betiltották.

Valamikor, talán 1952-ben, a legsötétebb akkori esztendő farsangján, vállalati összejövetelen alkalmi zeneegyüttes muzsikájára táncoltunk. S egy óvatlan pillanatban mi történik, uram isten! A zenészek, fittyet hányva, fület mutatva a kornak, amelyben élünk – rákezdték a skót népdalra, a háromnegyed üteműre... Ám a tangóharmonikás hölgy, a vezetőjük, zordan összevonta szemöldijét, a bandára nézett *hadvész-ülte* képpel... És egyszeriben megszakadt a dal, az imperialista-kozmpopolita muzsika. Átmoduláltak egy szovjet táncdalra.

De hadd lépjek egyet visszafelé, amikor „hívogatós” budai dalok születtek.

Vegyem a legtávolibb budai pontot? „*János, legyen fenn a János-hegyen, délután oda várom...*” Ez – *örökzöld* dal, ma is énekelik, dúdolják. Bár a János-hegyre sokáig nemigen mentek sem találkára, sem légyottra, de még randevúra sem: az egykor oly nevezetes kilátótorony ugyanis hosszú ideig le volt zárva. Szerencsére: megújult, megszépült; folytatódhat minden – randevú, találka, légyott...

Meghívás egy újabb színhelyre: „*Legyen a Horváth-kertben, Budán, szombaton este, fél nyolc után... Kiszól a Színkörből a zene...*” – Én még a maga valójában láttam a Budai Színkört, ahol minden nyáron zenés darabokat, operetteket játszottak; utoljára 1936-ban a CSÁRDÁS-t, Honthy Hannával, Páger Antallal. Nemsokára lebontották a szellős arénaalkotmányt. Színháztörténeti fejezet lett belőle, meg egy *örökzöld*.

És még egy nóta erről a budai parkról: „*A Horváth-kerti fák alatt...*”

A Horváth-kert felől aztán jókorát kell sétálnunk, ha eleget kívánnánk tenni egy újabb keletű másik dalnak, amely a színházkezdési időpontnál korábban ajánl: „*Legyen ötkor fenn a Várban...*” Oda ugyanis – a sokszor megénekelte Horváth-kert felől – föl kell gyalogolni a meredek lépcsőn, mert a sikló a hegy túlfelén van.

Érdekes, hogy a Gellérthegy tetején álló építmény a *randevú-napot* illetően a hét közepe sugallja – rímkényszerből: „*Fenn leszek szerdán a Citadellán. Ugye, hogy eljön kicsi szívem...*”

Hogy az említett helyszíneknél maradjunk, van olyan nóta is, hogy „*A vén Gellérthegy oldalán*” meg „*A vén Tabánban*”. És hogy az elmúlt évtizedek talán legsikeresebb *örökzöld* slágerét idézzem: „*A vén budai hársfák békésen suttognak.*” A névelőt követő „vén” jelzőt sem itt, sem más szövegekben ne tessék komolyan venni. Ez csak helyyel-

közül életkorjelző; sokkal inkább hasznos valami a slágerszerzőnek: *egyetlen* szótag, ráadásul hosszú benne a magánhangzó, ilyenre pedig nagy a szükség a szövegpoézisban. Hasonló a „szép”, a „kék”, az „ég”, a „száll”, a „vár”. Ez az utóbbi különösképp rengeteg verssor végén köszön vissza.

De hogy ne csupán líráról, szerelemről essék szó, hadd említsem meg: „*Van Budán egy kiskocsmá, a vén Diófa.*” (Ismét: „vén”!) Helyszínét pontosan nem határozták meg. Szintúgy „*Budán van egy kis heuriger.*” Erről az újbort áruló, német mintájú nyári zöldvendéglőről sem tudni, melyik utcában van.

Az eszemiszomot ígérő hívogató dalok topográfiaileg némileg pontosabbak. „*Óbudán tudok egy olcsó kocsmát*” – közli az egyik. Am a legismertebb: „*Jöjjön ki Óbudára egy jó túrós csuszára.*” Érdekes: Óbudán kevesebb az andalodás; ott a hasukra gondolnak a jó pest-budaiaiak.

Ákár így, akár úgy, egy bal parti honpolgárnak a jobb partról, a hegyek, a kertek közül végül is vissza kell mennie a Duna túfelére. (Vagy: az innensőre? Attól függ, honét nézzük.) Hídnóta visszafelé, mint említettem, tudtommal nincs. Marad tehát a nosztalgia: „*Ott maradt Budán a szívem*”, meg az, hogy „*Egy régi nótát hoz Budáról át a szél. Melódiája fájó emlékről mesél...*”

Persze hamar elszáll a szomorúság, hiszen a magányos dalnok szívesen rákap a dicsérő slágerekre. Különösen, ha este van. „*Gyönyörű így este Budapest, mikor minden csendesedni kezd...*”

Előrehaladván az idő, azt is meg lehet kérdezni: „*Látta-e már Budapestet éjjel? Jöjjön velem s tekintsen most széjjel. Ne töltsé az éjszakákat alva. Így lesz önnek Pestről is fogalma.*” Bevallom, hozzám a nóta legvége áll közel: „*Azért zengem teli tüdős kéjjel: Milyen szép vagy, Budapest, mily mesés szép vagy éjjel!*”

Ez a „*tehi tüdős kéjjel*” – páratlan lelemény!

Akkor kezdődött a Pest-rajongás, amikor még nem volt sem mélyvasút, sem busz, sem villamos. Hol utazhattak a hajdani pest-budaiaiak? „*Éjjel, az omnibusz tetején.*”

Idetartozik a „*Különös éjszaka volt; csak miénk volt a sziget...*” kezdetű újabb dal is. Észreveszik-e, hogy a szövegíró a bemonást jó helyről, Ady Endrétől kölcsönözte? És hozzáfűzném, hogy egy operettdalban „*A vén Dunán ha zúg a hullám*” utolsó szavára a „*hull rám*” válaszol, ez meg nyilván Radnóti Miklós hatása. Azt aztán említenem sem kell, hogy a „*Válasszunk csillagot, mint rég a költő*” hivatkozás egy pest-budai zenés játékban – kire céloz.

Öröközőld lett a Kálmán Imre-operett eredetileg bécsi üdvözlő hordozó tenor dalának hazai változata, mégpedig a pesti dalszövegek mesterének, Harsányi Zsoltnak magyarító tollán: „*Mondd meg, hogy imádom a pesti nőket, ha arra jársz. Mondd meg, hogy nem tudom feledni őket...*”

A csillagos ég alatt aztán akadnak, akiket részletesebben is dicsérni lehet, hiszen „*A pesti nőnek párja nincs*”, és: „*Este fess a pesti nő, a picike száját festi ő...*” Satóbbi.

Búbánatos panaszdal is szól, ha a csalódás kerül szóba: „*Hol vannak a régi csókos pesti éjszakák?*”

Szeretem, hogy tegezik a várost: „*Szeretlek, Budapest!*”, meg „*Szevasz, Budapest!*”

Pertu köszönt el tőle a feledhetetlen Sennyei Vera az EGY SZERELEM HÁROM ÉJSZAKÁJA című zenés tragédiában, az első magyar musicalben, amelynek szövegkönyvét Hubay Miklós írta. Vas István verssoraival, Ránki György muzsikájával búcsúzott a színésznő:

„Isten veled, Budapest, te édes,
Isten veled, fényes éjszaka!
Itt ezentúl mindig csak sötét lesz –
Mit keresek én itt, ó lala!”

Majd:

„Pannónia Szálló és Vadászkiért,
Ó, a disztíngvált különterem!
Pertis hegedűje, jaj, hová tűnt,
És a Grill, a kis Parisien:
Jánoshegyi reggeli utána,
És a sikk, amellyel vétkezünk –
Isten veled, szívünk minden álma,
Isten veled, édes életünk!”

Megrázó, csodálatos élményem volt a premier, amelyen szinte pesti slágerré lett Apollinaire BÚCSÚ-ja is: „*Letéptem ezt a hangszálat...*”

Volt akkortájt egy magyar film, az ANGYALOK FÖLDJE, Kassák Lajos regényéből forgatták, a verseit irodalomtörténész írta, nagyszerű stílusérzékkel: Vargha Balázs. Maklárty Zoltán emlékezetes rekedtséggel alakított benne egy pesti *clochard*-t, aki kis hangszerevével kíséri önmagát, s amolyan narrátorként kommentálja a történeteket. Így: „*Mit nem mondanak a papok?! Hogy ez a föld a siralom völgye. Mért is volna a siralomé? Hisz ez a föld az Angyalok Földje...*”

Eljutottam tehát délről, Pesterzsébetről az északi végekre, Angyalföldre. Teátrumában, a József Attila Színház színpadán, a BEKOPOG A SZERELEM című zenés játékban énekeltek Horváth Jenő zenéjével, G. Dénes György versére: „*Járom az utam a macskaköves úton...*” Majd: „*Tudom, a Nap, az máshol szebben ragyog. Sok itt a füst, a korom és a köd. De itthon mégis Angyalföldön vagyok, A váci út és Lehel út között...*”

Igen pontos a helyszín, és az említett jellegzetes két macskaköves út – akárcsak az én Mester utcám.

Milyenek hát ezek a pest-budai dalok, sanzonok, slágerek?

Érzelmesek? Sok közülük az. Játékosak? Akad nem is egy. Van, amelyek naiv közhelyeket ismétél. És van olyan dalszöveg, amelynek szerzőjétől egyet és más elleshetne, akár el is tanulhatna az olyan mai betűvető, aki *versszerűlten* verseket ír.

Milyenek ezek a dalok? Giccsesek? Kiejtem a szót, s arra gondolok, hogy a franciáktól érkezett Párizs-dalokra sosem mondják ezt a jelzőt. Azok mindig a „kedves”, „hangulatos”, „jellegzetes” *epitheton ornans*t kapják. Más volna a Szajna, mint a Duna? A huszadik század magyar poézisének egyik legnagyobbja, Szabó Lőrinc mondta, hogy minden költő a szíve szerint giccset szeretne írni. De csak keveseknek sikerül...

Egyébként „*Én mindig Pestről álmodom, Nekem csak Pest a Párizsom!*”, és „*Bejárhatsz hét-szer a világot, Olyan város nincs, mint Budapest!*”

Miért macskakő a macskakő?

Etimológiai szótárunk szerint ez a magyar szó *tükörfordítás* szülötte. A németek látták úgy, hogy az a bizonyos kisebbfajta útburkolati kő a macska fejéhez hasonlít (Katzenkopfstein). Minálunk a *fej* kimaradt belőle. Macskaköves utakból is egyre kevesebb van...

Perneczky Géza

AZ ANTIK PEST ÉS A TÜNDÉREI

1

Mihályi János György, az ókortudományok ismert professzora bevásárlószatyrárt lóbálva haladt az Andrassy úton. Nem is törődött vele, amint baktatott az Opera tájékaról az Oktogon felé, hogy ki mindenki sodródik vele együtt a járókelők széles tömegében, vagy hogy mik is azok a beszédfoszlányok, amelyek az utcazajon átszűrődve meg-megcsapták időnként a fülét.

Egészen addig, amíg önkéntelenül is tanúja nem lett egy párbeszédnek, amit egy kisfiú és az édesanyja folytattak egymás között: – Unom, fiam, hogy ennyire mamlasz és műveletlen vagy – dohogott a mama. – Jövőre beíratlak külötnára és hittanra is.

A professzor ezen persze elgondolkodott egy kissé. Még soha nem hallotta, hogy valaki e két tantárgyat így, ilyen merész lendülettel párosította volna. De aztán belátta, hogy a dologban nincs semmi rendkívüli: test és lélek, torna és hittan, ez az érem két jól ismert oldala. Mindenesetre oldalra fordult egy kicsit, hogy egy pillantást vehessen arra a kisfiúra, aki ezek szerint külötnára és hittanra fog majd járni, ha a tanév megint elkezdődik.

Egy hat-hét éves, göndör hajú gyereket látott, aki zsebre dugott kézzel kaptatott az anyja mellett. Talán most végezhetette az első általánost. És mivel Mihályi János Györgynek is voltak unokái, ismerősnek tetszett számára az a kép is, ahogy a kölyök – mintha csak feléje repülő labdákat akarna továbbpasszolni – belefejtelt néha a levegőbe, a derekával pedig olyan rángó, ide-oda-csavarodó mozdulatokat tett, mintha egy láthatatlan kar öleléséből akart volna mindenáron kibontakozni. Mint egy egyszemélyes Laokoón, konstátálta a tudós.

Közben, fel sem nézve az anyjára, a kis srác éles hangon azt válaszolta: – De én nem akarok hittanra járni!

Ekkor Mihályi János György kénytelen volt oldalra lépni, hogy kikerülhessen egy szembejövő kisebb csoportot: fiatal lányok voltak, szépek, karcsúak, táncos járásúak, és a kitűnő ókortudós arra gondolt, hogy talán az Operával szemben lévő balettintézetbe igyekeznek, ahol, meglehet, az *Egy faun délutánját* fogják ma próbálni. Odébb került tehát néhány méterrel, de úgy látszik, nem elég messzire ahhoz, hogy végleg elsodródjon a szomszédai mellől. Mert néhány másodperc múlva újra megütötte fülét a már ismert anyuka kérlelése:

– Nem kell elhinned, hogy a Jézuska az Isten – magyarázta rábeszélő hangon. És sóhajtott is egyet, hogy jelezze, mennyire megerőltető számára a vita.

A professzor most megnézte magának ezt a gondterhelt asszonyt. Nem tűnt sokkal idősebbnek, mint amilyenek a balettiskolások voltak, noha a halántékán már néhány ezüstös fényű tincs is ott csillogott – biztos festi a haját, és talán csak azért. Különben pedig majdnem ugyanazokkal a mozdulatokkal adott hangsúlyt a szavainak, mint amilyenekkel a kisfia próbálta lerázni magáról a már jó előre kényelmetlennek ígérkező különórákat.

– A Jézuska ugyanis tényleg volt – folytatta az asszony most. A hangja szinte kérlelő lett, ahogy mesélni kezdte: – Itt élt a földön, és az emberek jól ismerik még ma is az életét. Tele van vele a világ, a régi képek meg a történetek, az összes könyv, úgyszólván az egész alampüveltség. Például a Biblia is, illik azt is ismerni.

Látszott, mindent belead, hogy meggyőzze a kisleányt. A professzor már azon volt, hogy odaszól neki, hogy hagyja. Kicsi ez a gyerek még ahhoz, hogy ilyen kérdésekben döntsön. Ekkor azonban perdült egyet a gyerek, és ahogy megtorpant, kirántotta zsebéből a két kezét is. Maga elé tartva ütőköveket formált a két tenyeréből, és lefékezte velük az anyját is. Fölnézve rá odaszólt hozzá: – Én nem hiszem, hogy a Jézuska lenne az Isten. – Csattant a hangja, és még lökött is egyet előre, ahogy kimondta: – Zeusz az Úr!

Ezzel a váratlan megtorpanással anya és fia rögtön le is maradt Mihályi János György mellől. A nagy tudóst még vitte előre egy darabig a lába, de néhány lépés után ő is megállt. Meg volt lepve, a fejét rázta. Igaz, dicséretére válhatna a gyerekeknek, hogy egyáltalán tud valamit az antik istenekről. Csakhogy az egész jelenet annyira valószínűtlen volt, hogy nehezebbre esett hinni a fülének. Visszafordult hát, hogy még egyszer megnézzék magának ezt a furcsa párt. Tulajdonképpen kedve lett volna beszéddbe elegetten velük, de anya és fia ekkor már nem volt sehol.

Csak néhány perc telt el ezután, hogy én is beléje botlottam. Az Eckermann kávézó-ból jöttem, ami szintén ott van az Opera körül, és már messziről feltűnt nekem, hogy ott forgolódik a járdán Mihályi János György, és a körülötte áramló tömegből eléje kerülő arcokat vizsgálja. Amikor meglátott, felderült. Megörült, hogy végre megoszthatja valakivel a gondját. Mint elmondta, közben már átfutott a túloldalra is, de ott sem találta az anyukát és ezt a kisleányt. Úgy gondolja, hogy amíg ő az eset különösségén tűnődött, ezek valószínűleg visszamentek egészen az Operáig, és ott beszálltak a kisleányok alá. Akkor pedig fuccs...!

Nagyon is lehetséges, válaszoltam. De miért fontos az egész? Csak nem akarja megkérdezni az asszonytól, hogy milyen rokonság fűzi őt és a kisleányt Zeuszhoz?

Mihályi János György nem válaszolt, hanem csak nézett rám, mintha valami rendkívül fontosat mondtam volna. Aztán mégis megszólalt, és most nagyon nyugodt volt a hangja: – Ez az. A rokonsági fok. A gyerek hangján érezni lehetett, hogy fel van háborodva az anyja állhatatlanságán. Hogy ennyire föl sem veszi, ha esetleg meg kell válnia Zeusz közelségétől.

– De hát...! – Csak hápogtam. A barátom azonban teljesen visszanyerte már a nyugalmát és professzori méltóságát. Mintha csak a gondolataimban olvasna, csitító mozdulattal emelte föl a kezét: – Ez az egész ugyanis nem mitológiai vagy vallástörténeti állásfoglalás kérdése – közölte.

– Hanem?

Elmosolyodott: – Hanem tényleg a rokonsági hűségé. De látom, nem hiszel ezekben az antik személyekben. Pedig még most is itt járnak közöttünk. – Aztán hozzátette még: – Az idő nagy kópé! Ő a legbölcsebb.

És még mindig mosolyogva nekiindult, hogy lépcsőről lépcsőre lépkedve ő is lemenjen a kisleányok alá megállóhelyére. Enyhén megremegett a föld, valószínűleg egy szerelvénnyel haladt el éppen alattunk. Addig néztem utána, amíg csak el nem nyelte a lejárat.

Van egy ismerősöm, Avar Mari, aki azzal büszkélkedik, hogy gyerekkora óta bujkál a nap elől, és ha tehetné, el is költözne valahová északabbra, ahol magasabbak a hegyek, párássabbak a völgyek, és jóval több adódik abból is, amit úgy képzelünk el magunknak, mint óceáni mélységeket sejtető derengést vagy selymesen puha levegőt.

Kedvesen vékony alakját is úgy látom, amint az opálos fényű szürkületben áll, és az arcát az ég felé fordítja. Ezt a mai párás borongást persze nem az este hozta el, hanem csak egy országos méretű frontátvonulás. Ott áll tehát a szemerkélő esőben meg abban a szűk völgyben, amit a Batthyány utca magas házai formálnak, ahogy két oldalról a mélybe ereszkednek, és közrefogják az úttestet. Nincs rajta fejkendő, ezért aztán simán, nyirkosan tapad a haja a nyakára. És mint egy oszlop, olyan mozdulatlan, miközben majdnem földig ér az esővíztől elnehezült, fekete színű kabátja is.

Ami nem oszlopszerű benne, az a két keze. A karját előretartva és a tenyerét fölfelé fordítva az esőcseppeket próbálja felfogni.

– Miért ázol? – de aztán fölrémlik, hogy egyszer már elmagyarázta.

Az esőcseppek kicsinyke leánykák, mesélte, akik testvérük, Hüasz halálát siratják. Ők a Hüádok, ez a nevük. Tulajdonképpen aprócska nimfák, akik egyesek szerint ott fenn a felhőkön ülve az esőt is okozzák. Ám rosszul tudják, mert nincs abban semmi varázslat, hogy az eső magától is esik. Viszont ettől teljesen függetlenül az esőcseppek is lelkes lények. Ókeanosz gyermekei, akiknek kijárna az örökkévalóság, de mégis, mennyire rövidre szabott az idejük! Csak akkor kapnak egy kis haladéket, ha nem nagyon fúj a szél. Mert amíg fel nem száradnak, addig az életük.

– Azon vagy, hogy ne hulljanak a földre?

– A puha földre nyugodtan hullhatnak. De itt, Pesten az egész város aszfalt. És mivel az emberek igyekezete szinte agyonfűti az utcákat, a járdán is minden nagyon gyorsan szárad. Vagyis eléggé veszélyes itt nekik.

Kezembe vettem a tenyerét. És csakugyan, láttam, hogy a vízcseppek ide-oda görgögnék benne, néha összefolynak, majd megint játékosan szétválnak. Mintha kacarásznának.

– Csiklandós?

Mari elnevette magát: – Néha nagyon. – De aztán szégyenkezve megmagyarázta: – Nem annyira. Próbálok elképzelni, hogy végül is mekkorák. Mert minden esőcsepp, ha mozgatom a kezem, vagy ha úgy csinálok az ujjaimmal, mintha fölfelé, a levegőbe zongoráznék, néhány kisebb cseppre folyik szét.

– És mit játszol a levegőbe, fölfelé?

– Schubertet szeretnék vagy Mozartot, a szonátákat, de nem tudok olyan jól, pláne fölfelé tartott tenyérrel. A *Für Eliséig* jutottam el a leckével annak idején. Azzal vizsgálom magam, hogy talán még ennyi is sok a Hüádoknak, mert ők csak az egészen halk óraütéseket szeretik. Vagy a percegő, másodpercnyi darabokra hulló távoli tücsökmuzsikát.

– Találkoztál újra a baglyoddal?

Ez a bagoly külön történet. Mari évekig mesélte, hogy van egy ismerős baglya a Margitszigeten. Ott ül a magasban egy ágon, és a nővérel és a sógorával szoktak néha odasétálni. A bagoly nagy, és mindig ugyanazon az ágon ül. Senki nem tudja, hogy mit keres éppen itt, ahol se híre, se hamva Pallasz Athénének vagy a vele kapcsolatba hozható isteni bölcsességnek, és ráadásul könnyen lehet, hogy még egerek sem járnak er-

refelé. Lehet persze – a romok miatt gondolom –, hogy elszegényedett kolostori bagoly ez, és messzire kell vadászni járnia. De talán már akkor is az ágon ült, amikor Árpád-házi Szent Margit és a rendtársai – többször is megkerülve és mindvégig énekelve – körüljárták, körülzarándokolták itt a zárdát.

Megvan! – gondoltam ujjongva. De aztán zavarba jöttem, mert csak nem fogom Marinak azt mondani, hogy ebben a hosszú kabátban úgy néz ki, mintha ő is éppen a kolostor kerengőjében állna. Különbösen is Mari meglehetősen pogány lény. Klasszikus a műveltsége, és csupa értelem, merő felvilágosultság uralkodik a fejében. Legfeljebb az esőnimfákban hisz egy picikét.

– Azóta nem találkoztam a bagollyal – mondja.

Egyszer ugyanis rábeszélte, hogy látogassuk meg a baglyot, és fel is szálltunk akkor a 26-os buszra. Amint azonban a Margitszigetre kiértünk, Mari bizonytalanná vált. Nem volt velünk ugyanis a nővére, aki korábban mindig jelezni szokta, hogy hol kell leszállni. Mari pedig soha nem figyelt az ilyen részletekre, ezért aztán nem maradt más hátra, mint hogy megpróbálja kitalálni. Végül is a Sportuszoda mellett szálltunk le, de a nevezetes fát a bagollyal ott sem találtuk.

A bagoly valószínűleg most is az ágon ült, és az is lehetséges, hogy minket is jól látott. De nem tartotta fontosnak, hogy a nyakát nyújtogassa, vagy hogy felhívja a figyelmet magára, például azzal, hogy az ágakon lépkedjen, vagy a szárnyaival hangosan csapkodjon. Csend volt, mozdulatlan némaság, és egészen addig nem történt semmi, amíg csak meg nem szólalt a közelben a szigeti szökőkút zenéje. És ez volt az, amiről eszébe jutott Marinak is, hogy a baglyot eddig mindig csak télen látták, hiszen ezt a csendet sem törte meg soha semmi. Telente ugyanis a szökőkút soha nem zenél. Most viszont meg nyár volt. Kedvezőtlen a látogatásra, már csak azért is, mert nem lehet fellátni oda, a bagolyhoz, a lombkorona sűrűjébe.

Megkérdeztem tőle: – A szökőkút vízcseppjei is nimfák?

Mari keményen a szemembe nézett, most eltűnt belőle minden lágyaság. Micsoda ötlet! Néma maradt, és csak a fejét rázta engesztelhetetlenül.

3

Köztudomású, hogy Pesten a metró mozgólépcsőin a legerősebb a huzat.

A szél itt belemarkol a zakatoló lépcsőfokokba, végigszánkázik az idegesen sima műanyag korláton, hideg karmaival pedig mély és fájó barázdákat szánt a könnyebben öltözött emberek hátába, miközben szinte leharapja a metróba igyekvők orrát és fülét. Olyan, mint egy mélyből feltörő váratlan orkán, amely kisöpri, magasra pöndöríti a vigyázatlanokat. Sok jel mutat arra, hogy Kalüpszó is úgy került Budapestre, hogy egyszer elkalandozott a gondolataival, és ahogy mélázott, ez a huzatos metrólejáró egyszerűen kiöklendezte az utcára a figyelmetlenkedőt.

Minden lexikonban ott olvasható, hogy ki volt Kalüpszó. Örök életű nimfa, aki kedvességével Odüsszeusz is teljes hét évig volt képes levenni a lábáról. Ám végül is győzött a hősben a hitvesi erény (szól a rege) – vagy higgyük azt, hogy inkább az unalom, esetleg a honvágy játszott szerepet Odüsszeusz hazatérésében? Csak annyi biztos, hogy elege lett a csodaszép nimfából, igaz, nem egészen következmények nélkül. Mert hátrahagyta a nőnél Latinust, a kisfiát. Hát ennyit az előzményekről.

Ami pedig a jelent illeti: mióta Kalüpszó ott, az Arany János utcai metrómegállónál

újra meglátta a napvilágot, gyakran látni őt, amint a főváros legkülönbözőbb helyein kézen fogva vezeti a kisfiút.

Mivel ismerős volt neki ez a métier, elszegődött művészettörténésznek, és mert volt némi protekciója a klasszika-filológusoknál is, akik köztudomásúlag az ország legjobb fejei, Kalüpszó beadta a gyereket a Tudományos Akadémia óvodájába, ami ott van mindjárt a Rózsadomb elején. De aztán később ő maga is többször lakhelyet változtatott, úgy, hogy végül a Pozsonyi út környékén talált megfelelő lakásra, már csak azért is, mert az elég közel van a Lehel téri piachoz is. Így hát a gyerek is elszakadt a Rózsadombtól, azonkívül az idő is eljárt közben, úgy, hogy a kis Latinus ma már a Radnóti utcai általános iskolába jár, ami azt jelenti, hogy majdnem angyalföldi. Ám ott, a suliban is úgy hívják, ahogy a rózsadombi óvodában szokták szólítani korábban: Lityinek. Egy szó, mint száz, beépült a pesti mindennapokba a kölyök, és legfeljebb annyi maradt meg neki az antik eredetből, hogy esti mese helyett az olimposzi rokonságról hallhat épületes pletykákat az anyjától, ha van annak türelme az istenekről regélni.

– Anyu, mi van a homlokodra írva? – kérdezgette már korábban, óvodásként is a kis Latinus. És elég nehéz elmagyaráznom, hogy miért.

Azzal kell kezdenem, hogy Kalüpszó néha időzavarba került, lévén, hogy az örök életűek nehezen bírják megszokni a múlt időnek a földön uralkodó, szigorúan egyirányú menetét. – Olyan ez, mint egy szűk utca, amelyben tilos az autóval hátrálni – panaszkodott Kalüpszó. Ő bizony szívesebben járt volna előre is meg hátra is az időben, úgy, ahogy azt korábról megszokta, nem törődve múlttal vagy jövővel.

De hát nem volt szokás Pesten az ilyesmi. Különösen az ismerőseinek tett ígéreteivel volt bajban, mert soha nem tudta, hogy ha meg akarja tartani a szavát, akkor melyik időirányban lenne tanácsos jobban odafigyelni. Szokásává vált, hogy kanyargós történetekbe kezdett, ha bajba jutott, vagy hogy nagy kedvvel menekült újabb ígéretetekbe, ha a kellemetlen részletek mégis sarokba szorították. Vagy pedig: – Majd visszahívlak – szólt bele a készülékbe, és gyorsan kikapcsolta a mobilt.

De mivel a jó természetű nimfák közé tartozott, vigyázott arra is, hogy ne terheljék nagyobb hibák a lelkiismeretét. – Hazudok – ez jelent meg néha előzékenyen a homlokán, miközben elvárta, hogy amit éppen elmesél, azt a többiek roppant feszülten figyeljék. Ilyenkor szokott rákérdezni Latinus, hogy „Anyu, mi van a homlokodra írva?” De ezt most már egyáltalán nem kérdezi, hanem egyszerűen csak olvassa. Hiszen iskolás! Kalüpszó pedig – Jaj, nicht vor dem Kind! – először németre tért át ott, a homlokán, aztán megint váltott, és a kevésbé ismert portugált használta könnyítésül. De végül ezt is feladta. Mostanában, ha a kis Latinus is jelen van, és működni kezd a job-bik énje, hát egyszerűen rágyújt egy cigarettára, füstölni kezd, és lehetőleg nagy homályt fúj maga elé.

– Elragadó lány – foglalta össze a véleményét Avar Mari, amikor bemutattam őket egymásnak. Ebédre voltunk meghíva így, kettesben Kalüpszónál, aki egy függőágyban hevert, és lágyan ringatódva mesélt a féltestvéiről. A Pleiádokról volt szó, akik anynyira kétségbeestek az esőcseppként ismert kisebb nővéreik, a Hüádok korai halálán, hogy fájdalmukban mind a heten öngyilkosságba menekültek, az ostobák – legalábbis így szólt a történet a régi mondák szerint. Zeusznak azonban megesett a szíve rajtuk, és egy hét csillagból álló csoport képében felrakta őket az éjszakai égboltra.

– Nem megmondtam, hogy Zeus az úr? – szakította félbe az anyját Latinus.

Nekem azonban egy sokkal prózaiabb dolog jutott az eszembe. Mégpedig az, hogy

az ördögbe is ezekkel a nimfákkal! Délután négy óra lett közben, és jó lett volna ebédelni már. Fájt a hasam az éhségtől.

– Az ebéd! – ült fel ijedten Kalüpszó is. – Azt meg kell csinálni még.

Lityi, aki addig a függőágy sarkában kuporgott, most hozzásimult az anyjához, és felénk fordulva megmagyarázta: – A mama a legfinomabb tündér a világon!

A homlokán pedig betűk jelentek meg, egymást váltó rövid feliratok: – „Ich lüge”, „I lie”, „Je mens”. Mint a komputerjátékok villódzó képernyője, amit annyira szeret különben is, csak úgy pulzáltak ezek a neonfényű szavak a kis Lityin. Látszott, hogy a Radnóti utcai iskolában jól megtanították írni is.

Sirokai Máttyás

VALAMI SÁRGA VOLT

Valami sárga volt, talán a villamos
– a múzeum lépcsőjén ébredtem fel –,
vagy feszes, sárga trikóban a gyeppap
felén egy lány, mellein Budapesttel.
Egy ásítás alatt el is tűnt, az ingem
foltos lett a nyáltól, lassan visszatért
belém a délutáni forgalom, minden
hang elért, platánok csíkozták a fényt.

Nem volt idill. Akadozott a forgalom,
egy dudatükkölés fülemben ragadt,
tollboa ficánkolt a másik oldalon,
a múlt harisnyáján szem – egy lánycsapat
a múzeum lépcsőjén felszaladt. Manírnak
tűnt az egész. Lakk a város körmein,
de zsibbadtam, s a szélben verdeső hírlap
– tűnő öntudat – szárnyra kapott megint,

megemelt, villogva egy erkélyen ruhák
szellőztek, a tetőkön tombolt a fény,
míg lent már árnyék szelte át a délutánt,
s kattogtam a fáradtság áramkörén
ki-be. Fent valami csattogott. Fénykaros
ruhák, szél a szélben. Ott eleresztett,
láttam fentről, amit az álom partra mos:
szépséges, szőrös lábú Budapestet.

Domokos Mátyás

BOLYONGÁS A BÜROKRÁCIA LABIRINTUSÁBAN, ARIADNÉ FONALA NÉLKÜL

Boldogult úrfikoromban, mint szépreményű Eötvös-collegista bölcész, Fülep Lajos óráinak önkéntes látogatójaként peripatetikus sétáink során gyakorta hallhattam a Professor dörgedelmes filippikáit, amelyekkel Budapest köztéri szobrainak esztétikai szempontból túlnyomórészt silány színvonalát csepulste. Társaimmal együtt neki köszönhettem, hogy azért láttunk *igazi* szobrokat is: no nem a köztereken, hanem például Medgyessy Ferenc Százados úti műtermében, ahová Fülep Úr kalauzolásával jutottunk el, s bár a Mester láthatóan büszkébb volt a műterem előtti udvarán póznára tűzött és az északi sarkcsillagra irányzott lókoponya csontvázára, mint műveire, szobraikat nézegetve, mi, filozok közben megvilágosodtunk, s megértettük, hogy milyen áthidalhatatlan különbség van *szobor* és *szobornak látszó tárgyak* között.

Nem sokkal később, balsorsom jó szerencséjére személyesen is megismerhettem Ferenczy Bénit, akinek évekig dugdosott Petőfi-szobrát Fülep Lajos az egyetlen hiteles művészi ábrázolásnak tartotta: kedves tanítványát, Vigh Tamást, aztán Borsos Miklóst, Béni bácsi révén Vilt Tibort és Schaár Erzsébetet, továbbá ugyancsak Fülep Lajosnak köszönhetően Csorba Gézát és tanítványát, Martsa Istvánt. – Azóta évtizedek teltek el, s Fülep Úr leckéit nem felejtettem el, csak a köztéri szobrok állítói felett szálltak el az évek nyomtalanul: újabb szobrokat állítottak (Steinmetz-szobor, Mikus Sándor alkotása, ötszörös életnagyságban Sztálin-szobor, ugyancsak Mikus Sándor remekműve, Lenin, 1 m magas talapzaton, 16 m magas, svéd vörös gránittal burkolt pilon előtt, Pátzay Pál alkotása stb. stb. – I. Póto János könyvét, *AZ EMLÉKEZTETÉS HELYEI-T* [Osiris, 2003]); aztán lebontották (az imént felsoroltakat és társaikat), de Budapest köztéri szobrainak esztétikai nívója valahogy mégsem emelkedett.

2004 télutóján Hubay Miklóssal beszélgetve, mindkettőnk szeretve tisztelt atyai barátjára, Ferenczy Bénire terelődött a szó, akinek a műtermében a Mester sok tisztelőjével és barátjával hosszú éveken át mi is számtalanszor megfordultunk, s az emlékek idézgetése közben szóba került az is, hogy a XX. századi magyar szobrászat európai rangú géniuszának vajon van-e köztéren látható szobra Budapesten. Ekkor Hubay Miklós elmondta azt is, hogy közös barátunk, Kontha Sándor művészettörténész, Ferenczy Béni hűséges híve, egy levélben össze is foglalta ezzel kapcsolatos fáradozásait, mellékelve a Hivatal válaszait. – A levél:

Kedves Miklós!

Említettem már, hogy van a Nemzeti Galéria raktárában (pincéjében) egy 216x150 cm méretű, 1918-ban készült Ferenczy Béni dombormű, mind mostanáig, azaz 85 éve gipszben, csak gipszben, ami – mint a Petőfi – bármikor összetörhet. Ez a mű Béni 1919-es emigrálása után valószínűleg Perlrott Csaba Vilmos birtokába jutott, mindenestre az ő hagyatékából került a Galériába, 1963-ban, több mint negyven évvel ezelőtt.

A leltári karton szerint *Szerelmespár (Siremlékmodell)* a címe. Egy férfi és egy női akt

látható a művön. A férfi jobboldalt, féltérdén, a roskadó tartásban előtte álló nő búcsút intő balkarjának és leeresztett jobbjának csuklóját fogja.

Aligha kétséges, hogy valóban síremléknek készült, méghozzá – szerintem – Ferenczy Károly (aki 1917-ben halt meg) síremlékének, az antik sírsztélék mintájára. Mitologikus jelenetnek látszik. Én a férfialakban Páriszt látom, a nőben Vénuszt, értelmezésem szerint tehát az egész a Szépség halálát, haldoklását jeleníti meg.

Tény, hogy jelentős műről van szó. Béni első nagyméretű domborműve ez, amihez fogható később se sok született. (Egon Schiele síremlék, berlini kődomborművek.) Egyébként szerepel a Genthon-féle oeuvre-katalógusban is, ami az *Írás és kép* című kötetben jelent meg.

Ha jól emlékszem, én magam is csak a századik évforduló táján láttam először ezt a művet, és már akkor sürgettem a bronzba öntését, persze eredménytelenül. Hét évvel ezelőtt egy lexikonszöveget kértek tőlem Béniről, akkor újra emlékezetembe idéződött és újból szóvá is tettem. Szóltam a Galéria szoborosztályán, írtam az akkori kultuszminiszternek, Görgyeynek, majd a Galéria főigazgatójának (aki válaszra se méltatott), aztán az új kultuszminiszternek, sőt, a Ferenczy Alapítvány elnökének, Vigh Tamásnak is. Az ES-nél glosszákkal próbálkoztam. Minden hiába. Úgy látszik, tényleg nem tudják, ki volt Ferenczy Béni. Nem hiszem el, hogy erre, pont erre nincs pénz (azt mondják, kb. 3 millió).

Lehetséges, hogy ha megalakítanánk a Ferenczy Béni Baráti Kört, többre mennénk? Ennek tagjai lehetnének: Hubay Miklós, Domokos Mátyás, Juhász Ferenc, Vajda Miklós, Réz Pál, Illyés Mária, valamint szerény(telen) személyem. És persze mások is.

Kérlek, ha tudsz tenni valamit, próbálkozz te is. Bízom benne, hogy előbb-utóbb mégiscsak megoldódik az ügy. (---)

Bp. 2004. febr. 13. Péntek!

A Magyar Nemzeti Galéria leltári kartonja

63.22-N		Leltári szám	Helye: Magyar Nemzeti Galéria	Múzeum	Uj magyar szobor osztiály
Művész neve és kora.		Ferenczy Béni sz. 1850 - 1967		Anyag:	Méret:
				gipsz	216x150 cm.
Műtárgy címe és tárgya:		Siremlékmodell, dombormű: 1918		Technika:	
Leírás:		Mélyített, álló téglalapalaku mezőnyben fiatal emberpár. A férfi profilból, féltérdén föltekint a nőakra, akinek két csuklóját fogja. A nő meghajtott fővel és roskadó tartásban áll előtte, felemeit baljával a távolba int. A csoport mögé a férfi karjára simuló drapéria ~~tesz~~ háttérrel. adja a			
Szerző:		Hámpel		Érték: 10.000.-Ft.	
Származás:		Perkótt Csaba Vilmos hagyatékából.			
Állapot:		Keretelése többhelyütt törött, kicsorbult.		Fénykép száma:	Lemez száma: 2402
Irodalom (bútlapon, pótlapon):		Rank. 1975. VI. 10. János Péter		1	4021 4066-67
Chappeler 11/2 146 1918 Ferenczy B. gyűjtemény és kép 1960. N. 32 C. 8.		5515 Minőségügyi nyomozó (37)			

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának válasza Kontha Sándornak (előszőr)

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

MŰVÉSZETI FŐOSZTÁLY
Kontha Sándor Úr részére
művészettörténész
Budapest

3.4/1183-1/2002

Tisztelt Kontha Sándor!

Görgy Gábor miniszter úr köszönettel megkapta a levelét. Köszönjük, hogy tollat ragadott és megosztotta velünk a gondolatait. Kérem, engedje meg, hogy illetékességéből válaszoljak a levelében felvetett kérdésekre.

Szobor-áthelyezésekkel, felújításokkal és megrendelésekkel közvetlenül a minisztérium már régóta nem foglalkozik. Új köztéri képzőművészeti alkotások felállításához a Képző- és Iparművészeti Lektorátus által évente meghirdetett országos pályázaton lehet minisztériumi támogatást elnyerni. Ezen a pályázaton minden évben számos önkormányzat, intézmény, alapítvány és társadalmi szervezet terve részesül anyagi támogatásban. Ha valamely megrendelő esetleg Ferenczy Béni *Szerelmespár* című domborművét szeretné köztéren felállítani, akkor ezen a pályázaton indulhat.

Mészáros László a huszadik századi magyar művészetnek kétségtelenül jelentős alakja volt. A szobrász emlékének ápolására véleményem szerint – sok más művész esetéhez hasonlóan – a legalkalmasabb forma egy magánalapítvány lehetne, amelyet a család és a tisztelők hozhatnának létre. Egy közhasznú civil szervezet könnyebben tudna különféle támogatásokat szerezni, és céljai között szerepelhetne a hagyaték gondozása, feldolgozása mellett például az *Ismeretlen ló* emlékművének a felújítása is. A mű megmentése érdekében leginkább a tulajdonoshoz – illetve annak felügyeleti szervéhez, a Honvédelmi Minisztériumhoz – kellene fordulnia. Bizonyára, ha a tulajdonos tisztában lenne az alkotás művészettörténeti értékével, esetleg megfontolná a felújítást, és akár egy másik helyet is tudnának a műnek találni. Javasolom tehát, hogy – esetleg Mészáros Mártával közösen – levélben hívja fel a honvédelmi miniszter figyelmét a pusztuló műalkotásra. Szükség esetén szakintézményünk, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus egy szakvélemény kibocsátásával készséggel közreműködik a mű helyzete javításának előmozdításában.

Budapest, 2002. szeptember 13.

Üdvözlettel:
Magi István
főosztályvezető-helyettes

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma válasza Kontha Sándornak (másodszer)

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

Kontha Sándor
Budapest
1036
Árpád fejedelem u. 58.

Ügyiratszám: 4.3/768-3/2003

Tisztelt Kontha Úr!

Kérem, engedje meg, hogy Miniszter Úrnak írott levelére az illetékes főosztály vezetőjeként válaszoljak.

Köszönjük, hogy a Mészáros életmű legjobb ismerőjeként és a Ferenczy életmű sorsát a szíven viselő szakemberként megtisztelte a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát – úgy is mint a Magyar Nemzeti Galéria fenntartóját és szakmai felügyeleti szervét – javaslataival, és megosztotta velünk fenntartásait.

Gratulálunk a Mészáros életmű feltárásában és közzétételében eddig végzett munkájához. Egy életmű kutatója mindig feltétlen rajongással és lelkesedettséggel viseltetik tárgya iránt, és mindent megtesz azért, hogy – ez esetben – a Mészáros László és Ferenczy Béni teremtette művészeti értékek bekerüljenek a köztudatba, és műveik kiállításokon szerepeljenek, szobrok formájában köztereken jelenjenek meg.

Mészáros László *Ismeretlen ló* című szobrának köztéri felállítása kapcsán Magi István főosztályvezető úr 2002 szeptemberében megfogalmazott levelében megfelelő választ adott a köztéren való felállítás menetére és a finanszírozás lehetséges módjára vonatkozóan.

Javasolataival és az érintett alkotások kapcsán megfogalmazott fenntartásaival megkerestük a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatóját, Dr. Bereczky Lorándot, aki konzultálva az érintett gyűjteményi osztály vezetőjével megfogalmazta álláspontját. Ennek alapján az Ön által felvetett kérdésekre a következőkben összegezzük válaszukat.

Ferenczy Béni *Szerelmespár* című szobrának bronzba öntésére a Magyar Nemzeti Galériának jelenleg nincsenek anyagi forrásai. Sajnos ez az Ön által említett mű sorsát illetően nem vigasztaló, ám meg kell jegyeznünk, hogy a MNG raktáraiban igen sok gipszmunkát őriznek, köztük olyan XIX. századi klasszikus mesterek munkáit, mint pl. Izsó Miklós vagy Engel József. Hasonló finansiális okok miatt jelenleg nem aktuális a kirgíziai főváros szépművészeti múzeumában található Mészáros művek lemásoltatása sem.

*

Ilyen előzmények után határoztuk el, hogy Budapest főpolgármesteréhez fordulunk javaslatunkkal Ferenczy Béni domborműve ügyében, mint a virtuális Ferenczy Béni Baráti Kör tagjai. Úgy hittük, olyan politikamentes, nemzeti értékmentő civil kezdeményezés képviselői leszünk, amelyet a demokratikus közélet hivatásos képviselői szónoklataikban folyton sürgetnek és üdvözlendőnek tartanak (ha volnának ilyenek). – A nemes ügy „szóvivői” szerepét és képviselőletét a Hivatal(okk)al való szélmalomharcban magamra vállaltam.

Az első beadvány szövege

DEMSZKY GÁBOR FŐPOLGÁRMESTER

1052 Budapest, Városház u. 9–11.

Tisztelt Főpolgármester Úr!

A 20. századi és mindenkori magyar szobrászművészet kiemelkedő jelentőségű mestere, FERENCZY BÉNI 1918-ban egy 216x150 cm méretű domborművet mintázott (*Szerelmespár*), amely gipszben maradt utókorára, mivel a művész 1919-ben emigrált. Ez a törekeny gipsz dombormű Perlrott Csaba Vilmos műtermébe került, majd onnan, az ő hagyatékából 1963-ban a Magyar Nemzeti Galéria pincéjébe, ami értelemszerűen azt jelenti, hogy egyrészt nem látható és nem hozzáférhető, másrészt anyaga mállékonysága folytán bármikor összetörhet; és örökre megsemmisül.

A kompozíció jobb oldalán egy térdelő férfialak, Páris, az előtte összeroskadó nő pedig Vénusz, és ez az antik síremlékek mintájára készült mitologikus jelenet a Szépség haldoklását jelképezi. Mindazok, akiknek módjában volt látni ezt a gipszöntvényt, meg-egyeznek abban, hogy esztétikailag is igen jelentős alkotásról van szó, amelynek meg-mentése bronzba öntés által elemi érdeke és feladata volna mindenkinek, aki a ma-gyar kultúra értékeinek a megóvása iránt felelősséget érez.

E levél aláírói valamennyien Ferenczy Béni tisztelő baráti köréhez tartoznak, s ez ösztönzi őket arra, hogy a Főpolgármester Úr támogatását kérjék e nemzeti kincs meg-mentése érdekében, amelynek a város valamely pontján való elhelyezése egyébként a nem éppen jeles köztéri szobrairól nevezetes Főváros hírére is jótékony hatást gyakorolna. Nekünk ugyan nem tisztünk a megfelelő hely kereséséről gondoskodni, de úgy véljük, hogy a Duna pesti oldalán épülő millenniumi kulturális centrum kiválóan alkalmas helyszínül kínálkozik.

Bízást állíthatjuk, hogy kérésünkhöz aláírásával minden bizonnyal csatlakozna Ferenczy Béni jó néhány tisztelő híve is, akik az elmúlt évtizedek során szeretetükkel körülvették a Mestert, mint Bernáth Aurél, Bibó István, Borsos Miklós, Ferencsik János, Fülep Lajos, Genthon István, Hatvany Lajos és felesége, Somogyi Jolán, Illés Endre, Illyés Gyula, Nagy László, Pilinszky János, Sárközi Márta, Szabó Lőrinc, Szent-Györgyi Albert, Tersánszky Józsi Jenő és Weöres Sándor – de hát ők már nincsenek közöttünk.

A Főpolgármester Úr megértő és hatékony támogatásában bizakodva:

Ifj. Bibó István 1025 Budapest, Berkenye u. 4.

Göncz Árpád 1055 Budapest, Kossuth tér 4.

Juhász Ferenc 1025 Budapest, Mandula u. 22.

Kovalovszky Márta 8000 Székesfehérvár,

Jókai u. 11.

Lator László 1025 Budapest, Kupeczky u. 7.

Réz Pál 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/a

Vajda Miklós 1121 Budapest, Zugligeti út 16.

Domokos Mátyás 1093 Budapest,

Közlaktár u. 22/b

Hubay Miklós 1051 Budapest, József

Attila u. 1.

Kontha Sándor 1038 Budapest, Árpád

fejedelem útja 58.

Kovács Péter 8000 Székesfehérvár, Jókai u. 11.

Litván György 1121 Budapest, Melinda u. 16.

Somlyó György 1111 Budapest, Irinyi J. u. 39.

Vattay Elemér 1093 Budapest,

Közlaktár u. 22/b

Vigh Tamás 1122 Budapest, Városmajor u. 16.

Kelt Budapesten, 2004. május 20.

U.i. A Főpolgármester Úr válasza Domokos Mátyás címére elküldhető.

Teltek-múltak a hetek, s pusztán társadalomfilozófiai vagy, ha tetszik: ügyintézés-etikai szempontból nem érdektelen e helyt arra emlékeztetni, hogy az a bizonyos harminc napon belüli válaszadási határidő nem az „egyenlő felek” valamilyen szerződése alapján született meg, hanem a Hivatal írta elő „önként és dalolva” önmagának. – A válaszra várva véletlenül találkoztam a *Népszabadság* kulturális rovatának munkatársával, Varga Lajos Mártonnal, akinek mindezt megemlítettem. Ő érdeklődést mutatott a SZERELMESPÁR ügye iránt, elkérte közös levelünk másolatát, és a lap 2004. július 16-i számában szó szerint közzétette, az alábbi kiegészítésünkkel: *Majdnem két hónapja, hogy a levél aláírói (»elsőbbégi« jelzettel) a kérést és a javaslatot eljuttatták Demszky Gábor főpolgármester úrnak. Levelünkre semmiféle válasz nem érkezett azóta sem, ezért kérésünket és javaslatunkat ez úton is megismételjük.*”

Mit tesz isten (vagy „a nyilvánosság ereje”): a *Népszabadság* intervencióját követően, öt nappal később megszületett a Hivatal válasza:

BUDAPEST
FŐVÁROS
FŐPOLGÁRMESTERE

Domokos Mátyás
1093 Budapest
Központ u. 22/b

30-1177104
2004. július 21.
Ikt. sz.: 30-/2004.

Tisztelt Domokos Úr!

Ferenczy Béni gipsz domborművének bronzba öntésével és elhelyezésével kapcsolatosan írott levelükre válaszolva a következőkről szeretném Önt és a levél többi aláíróját tájékoztatni.

A Fővárosi Önkormányzat vezetése nagyon fontosnak tartja a magyar kultúra értékeinek védelmét, és saját eszközeivel rendszeresen hozzájárul ilyen jellegű célok megvalósításához. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a Főváros a nagyon is korlátozottan rendelkezésére álló forrásokat elsősorban önkormányzati feladatainak ellátására kell fordítsa – beleértve ebbe természetesen a kulturális célokat is –, az Önök által kezdeményezett terv azonban nem tartozik ebbe a körbe. Sem a műalkotás, sem a felvetett jövőbeli helyszín – a milleniumi kulturális központ – nincsen a Fővárosi Önkormányzat tulajdonában, illetve nem önkormányzati beruházként épül. Mindezekből következik, hogy álláspontunk szerint a terv megvalósítása elsősorban állami szerepvállalással képzelhető el, amelyhez a Főváros a maga eszközeivel feltétlenül hozzájárul majd.

Azt javaslom tehát, hogy kezdeményezésünkkel keressék meg a Miniszterelnöki Hivatalt, és ha az elsődleges finanszírozás kérdése megoldódott, a Fővárosi Önkormányzat mindent meg fog tenni, hogy saját részéről is megtalálja a forrásokat a támogatáshoz. Tekintettel a kötött keretek és felhasználási szabályok között folyó önkormányzati gazdálkodásra, reálisabbnak tartom, ha a hozzájárulás lehetőségét a következő év költségvetésének keretében keressük.

Levelüket köszönöm.

Üdvözlettel
dr. Demszky Gábor

A főpolgármester úr aranyat érő jó tanácsát megköszöntem, és egyidejűleg a Miniszterelnöki Hivatal vezetőjéhez, Kiss Péter miniszter úrhoz elpostáztam javaslatunkat.

DEMSZKY GÁBOR FŐPOLGÁRMESTER
1052 Budapest
Városház u. 9–11.

Tisztelt Főpolgármester Úr!

Ferenczy Béni megmentendő gipsz domborművének ügyében 2004. május 20-án kelt javaslatunkra 2004. július 21-én adott válaszát mind a magam, mind pedig aláíró társaim nevében megköszönöm. Tanácsát megfogadva, a Miniszterelnöki Hivatalhoz, személy szerint Kiss Péter miniszter úrhoz fogunk fordulni. Egyúttal megelégedéssel nyugtázzuk a Főpolgármester Úr ígéretét, mely szerint a Fővárosi Önkormányzat lehetőségeihez mérten anyagilag is hozzájárul majd a *Szerelmespár* felállításának költségeihez, amikor ennek eljön az ideje. Nagy örömünkre szolgálna, ha a Fővárosi Önkormányzat a műemlék helykijelölését illetően is aktív segítséget nyújtana.

2004. augusztus 16-án

Üdvözlettel
Domokos Mátyás
1093 Budapest
Közraktár u. 22/b

KISS PÉTER MINISZTER
MINISZTERELNÖKI HIVATAL
1055 Budapest,
Kossuth tér 4.

Tisztelt Miniszter Úr!

2004. május 20-án kelt, s időközben a Népszabadságban is (2004. július 16-án) napvilágot látott javaslatunkra adott válaszlevelében Demszky Gábor főpolgármester úr azt tanácsolta, hogy Ferenczy Béni domborműve ügyében forduljunk a Miniszterelnöki Hivatalhoz.

A Miniszter Úr tájékoztatása érdekében mindkét levél másolatát mellékeljük, abban a reményben, hogy Ön megértéssel fogadja ezt a civil kezdeményezést, és támogatni fogja ezt az ügyet, amely egy nemzeti érték megmentését célozza.

2004. augusztus 16-án

Üdvözlettel
Domokos Mátyás
1093 Budapest
Közraktár u. 22/b

Közbevetőleg: közös javaslatunk sorsának minden egyes állomásáról a bürokrácia labirintusában körlevélben értesítettem valamennyi aláíró társunkat. – A főpolgármester úr levelének szétküldése után kaptam a következő levelet Göncz Árpádtól:

A MAGYAR
KÖZTÁRSASÁG
VOLT ELNÖKE

Domokos Mátyás úr részére,
Budapest,
Központ u. 22./b. VI. 1.

Kedves Matyim!

Elnézéseted kérem, hogy elkésetten válaszolok a leveledre, ami augusztus 12-én kelt, mikor én éppen vidéken voltam nyaralni, következőképpen kétheti késéssel került a leveled a kezembe.

Azt mondanom sem kell, hogy a Ferenczy Béni dombormű megmentésével kapcsolatos terv szívügyem. Szomorúan olvastam hát Demszky Gábor levelét, amely lényegét tekintve: nesze semmi, fogd meg jól! – se igent nem mond, se nemet, következőképpen teljesen logikus volt a kérés, a Miniszterelnöki Hivatalhoz kellett eljuttatni. Jelen pillanatban csak az a kérdés, hogy a Miniszterelnöki Hivatal voltaképp kit és mit jelent – úgy érzem, a korábbi ügyek automatikusan feledésbe merülnek és az ötletet, ha a miniszterelnökség sorsa rendeződik, újra fel kell vetni. Valószínűnek tartom, hogy sem anyagilag nem jelent akkora terhet, sem politikailag nem kényes az ügy, tehát a támogatás megszerzése elintézhető, mindössze azt kell kivárni, hogy az éppen esedékes miniszterelnöknek ideje legyen elolvasnia a levelünket és odafigyelnie a tartalmára. Hogy ez mikor következik be a miniszterelnök-változás után, ezt aligha tudnám megmondani, de úgy érzem, hogy legalább egy hónapba belekerül, ameddig ismételen érdemes kísérletezni, hogy a figyelmét felhívjuk az ügyre.

Magától értetődik, hogy vállalkozom rá, mindössze arra kérlek, hogy ha ennek aktualitását látod, figyelmeztess rá, mert én már vén vagyok és feledékeny, de szívemből remélem, hogy a Ferenczy Béni dombormű köztéri felállítását még megérem.

Hidd el, hogy ezt nem az ügy halogatása érdekében mondom, csak ismerem a kedves, de mellékes tennivalókkal kapcsolatos hivatali magatartás mechanizmusát.

Budapest, 2004. augusztus 24.

Öllelek:
Árpád

*

Ezzel majdnem egy időben, 2004. augusztus 20-án látott napvilágot Kontha Sándor kolumnás terjedelmű írása az *Élet és Irodalom* hasábjain. A SZELLEMEK ÁRNYÉKA címmel három képzőművész – Derkovits Gyula, Ferenczy Béni és Mészáros László – Márai szavával „egzisztenciális jelentőségű” életművének a (méltatlan) utóéletével foglalkozik, s a művüket körülvevő közönyt okát a rosszindulatú és hamis politikai címkézésben jelöli meg. „Ferenczy a Horthy-korszakban »bolsevikinek«, a Rákosi-érában polgárnak számított, aztán hol

ennek, hol annak, valami ürügy, vagy inkább ki nem mondott hátsó gondolat megléte mindig gyanítható, ha róla van szó.” – Ezt olvasva máris fülembre cseng barátjának, Hatvany Lajosnak („Laci bácsinak”) az önmagára is vonatkoztatott önironikus jellemzése: „Mind a ketten tour-retour osztályidegenek voltunk!” Az a világ, amelybe beleszülettek, megtagadta őket mint „árulókat”, a másik oldal idegenkedve és gyanakvással kezelte szuverén személyiségüket és szellemüket. – De hadd idézzem tovább Kontha Sándor cikkét. „Kimeríthetetlenül gazdag és sokoldalú életműve még igen sok meglepetést tartogat a jövő számára. A jelen ugyanis nemigen tud mit kezdeni vele, nem is nagyon akar jól gazdálkodni ezzel. Nincs mód itt bővebb fejtegetésre, így csupán egy friss példát említek vele kapcsolatban: a SZERELMESPÁR című, Ferenczy életművében kivételesen jelentős, szokatlanul nagy méretű, 1918-ban készült dombormű esetét. Ezt, állapotára, veszélyeztettségére való tekintettel bronzba kellene önteni, és persze mielőbb a nyilvánosság elé bocsátani. Noha több mint negyven éve hever a Nemzeti Galéria raktárában, erre soha nem volt és ma sincs pénz. Ki hiheti ezt el? Két év óta ez az »ügy« minden fórumot megjárta már, érdeklődéssel várhatjuk a további fejleményeket.”

Ekkor (hiábavaló) levelezésünk a Hivatalokkal két ágra szakadt: a Főpolgármesteri Hivataltól és a Kulturális Örökség Minisztériumától egyaránt jöttek válaszok.

Előbb a Főpolgármesteri Irodától:

BUDAPEST
FŐVÁROS
FŐPOLGÁRMESTERI IRODA

2004. október 1.
Ikt. sz.: 30-1177/2/2004

Domokos Mátyás
1093 Budapest
Központ u. 22/b.

Tisztelt Domokos Úr!

A főpolgármester úrnak írott, 2004. augusztus 16-án kelt levelére válaszolva a következőkről szeretném tájékoztatni.

A Fővárosi Önkormányzat illetékes szakemberei készséggel részt vesznek majd a műemlék helykijelölésének folyamatában, azt követően, ha a finanszírozás kérdése megoldást nyert. Javasoljuk, hogy a szoborállítási szándékot megfogalmazók éljenek javaslattal arra nézve, hogy mely helyszíneket tartanának megfelelőnek a műemlék számára. Több lehetséges helyszínt is célszerű vizsgálni annak érdekében, hogy optimális megoldást lehessen találni.

Üdvözlettel
Forró Zoltán
irodavezető

A válasz:

Forró Zoltán irodavezető
Budapest Főváros Főpolgármesteri Iroda

Tisztelt Forró Zoltán Úr!

Köszönöm levelét. – Ami a Ferenczy Béni-dombormű (*Szerelmespár*) felállításának lehetséges helyszíneit illeti: a Demszky Gábor Főpolgármester Úrnak 2004. május 20-án kelt levelünkben már tettünk egy javaslatot. Arra gondoltunk, hogy a dél-pesti kulturális központ valamelyik készülő épülete természetes módon kínálkoznék erre a célra. (Koncertterem, kiállítási csarnok stb.) Meggyőződésünk, hogy az építető Demján Sándor úr, aki eddig is vállalt mecénási szerepet az ország kulturális életében, bizonyára megfontolná és remélhetőleg magáévá is tenné ennek a civil kezdeményezésnek az ügyét, amennyiben erre a Fővárosi Önkormányzat illetékesei felhívnák a figyelmét. De még egy helyszínt is tudunk javasolni: a Jászai Mari téri ú.n. Palatinus házak előtti kis parkosított teret, amit az is indokolhat, hogy az ötvenes évek végéig Ferenczy Béni is itt lakott, a Pozsonyi út és a Jászai Mari tér sarkán lévő házban, s műtermének ablakai éppen erre a térre néztek. Annak tehát jelképes ereje is volna, ha ez a pótolhatatlan értékű műalkotás itt kapná meg végleges helyét.

Üdvözlettel:
(Domokos Mátyás)
1093, Közraktár u 22/B. VI. 1.

2004 novemberében pedig a Nemzeti Kulturális Minisztériumtól is, ahová a kancelláriaminiszter áttette – visszatette? – javaslatunkat.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA KÖZGYŰJTEMÉNYI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI HELYETTES ÁLLAMTITKÁR

Domokos Mátyás úrnak

Ügyiratszám: 4.2.1/711-2/2004
Ügyintéző: Török Petra

1093 Budapest
Közraktár u. 22/b

Tisztelt Domokos Úr!

Köszönjük, hogy a Ferenczy életmű sorsát a szívükön viselő művészetbarátok képviselőiben megtisztelte a Miniszterelnöki Hivatalt a Szerelmespár című alkotás sorsát érintő javaslataival és fenntartásaival.

Dr. Kiss Péter kancelláriaminiszter úr titkársága illetékességéből megkereste a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát – úgy is mint a Magyar Nemzeti Galéria fenntartóját és szakmai felügyeleti szervét. Kérem, engedje meg, hogy a tárca szakmailag illetékes helyettes államtitkáráként válaszoljak a levelében írott felvetésekre.

Az ügy kapcsán megkerestük Bereczky Loránd urat, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatóját, és tájékoztatását kértük a Ferenczy Béni mű sorsáról. Véleményét az alábbiakban összegezhetjük.

Helytálló az adat, miszerint a dombormű nem látható a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán. Az intézmény állásfoglalása szerint a dombormű méretei (magassága 216 cm, szélessége 150 cm) megnehezítik az alkotásnak egy kiállítóterben történő prezentációját, másfelől a fiatal Ferenczy Bénitől számos más, ennél a munkánál fontosabb alkotás áll rendelkezésükre, így az állandó kiállítás számára ebből válogattak.

A mű esetleges veszélyeztetettségéről szólva szerencsére megállapíthatjuk, hogy a dombormű teljes épségben van, restaurálására két ízben, 1967-ben és 1975-ben került sor. Elhelyezése állagvédelmi szempontból kielégítő. A dombormű bronzba öntéséről és annak költségeiről szólva meg kell említeni, hogy Vígh Tamás szobrászművész (Ferenczy Béni tanítványa és életművének jó ismerője) álláspontja szerint a művet megalkotója nem bronzban, hanem – valószínűleg világos színű – kőben képzelte el. Erre utal ugyanis a dombormű mélysége. A minimálisan várható költségek faragás esetén 6,5 millió, míg bronzba öntés esetén 4,5 millió forintban állapíthatóak meg.

A Magyar Nemzeti Galéria mindent megtesz azért, hogy a domborművet biztonságosan őrizték, és természetesen nyitottak arra, hogy azt a kutatók számára hozzáférhetővé tegyék, ezzel is biztosítva a mű további tudományos feldolgozását és a Ferenczy életműben betöltött szerepének vizsgálatát és értékelését. Sajnos a Magyar Nemzeti Galéria jelenlegi forrásai nem teszik lehetővé Ferenczy Béni Szerelmespár című szobrának bronzba öntését (vagy faragását). Természetesen amennyiben az érintett kör megfelelő pénzügyi alapot hozna létre a bronzba öntéshez, és a köztéri elhelyezés is biztosítva lenne, a Magyar Nemzeti Galéria készséggel nyújt segítséget a munkálatok feltételeinek biztosításában. Az esetleges köztéri elhelyezés (sem magát a helyszínt, sem pedig az engedélyezési eljárást illetően) nem tartozik az NKÖM kompetenciájába, az a helyi önkormányzat feladata.

Nagyra becsüljük azt a törekvésüket, hogy a Ferenczy Béni teremtette művészeti értékek fokozottan szem előtt legyenek, és nagyobb megbecsülésnek örvendjenek, például úgy is, hogy művei szobrok, domborművek formájában köztereken jelenjenek meg. Mindemellert Főosztályunk figyelemmel kíséri a múzeumok szakmai munkáját, kiállításait, és lehetőségeinkhez mérten igyekszünk támogatni minden Ferenczy Béni életművét bemutató és érintő tevékenységet.

Munkájához a továbbiakban is sok sikert, és jó egészséget kívánunk!

2004. november 11.

Tisztelettel:
Koncz Erika

*

Ekkor úgy éreztem, társaimmal együtt, hogy a kör bezárult, mert a Hivatalosságnak, amely öt alkalommal biztosított bennünket, hogy szívén viseli a *Szerelmespár* ügyét (csak éppen „*vállára venni nem bolond*”, jut eszembe a József Attila-centenárium évében...), sikerült vakvágányra terelnie az egész ügyet. Úgy éreztem továbbá, hogy becsületbeli kötelességem tájékoztatni zátonyra futtatásunkról Göncz Árpádot, amit az alábbi levélben meg is tettem, ilyenformán:

Budapest, 2004. november 30-án

Kedves Árpád,

amikor a Rádióban találkoztunk, már említettem, hogy 2004. augusztus 16-án kelt levelünkre, melynek címzettje, Demszky Gábor tanácsára, Kiss Péter, a Miniszterelnöki Hivatal vezetője volt, röppe három hónappal később válasz érkezett – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától. – A választ mellékelem.

E levél értelmében nem kétséges, hogy eddigi próbálkozásunk hiábavaló volt. A hivatalos szakértői vélemény szerint ugyanis Ferenczy Béni *Szerelmespár* című alkotásának bronzba öntése négy és félmillió forintba kerülne, s ez az összeg nem áll a Nemzeti Galéria rendelkezésére. De hát mi nem a Nemzeti Galériától, hanem a magyar nemzet államától kértük ezt a támogatást, de be kell látnunk, hogy a szóban forgó horroribilis összeg nyilvánvalóan romba döntené az ország jövő évi, több mint hatezer milliárdos költségvetését. (Csak zárójelek közt jegyzem meg, hogy ennél az otromba és silány csúsztatásnál a levél aláírói többet érdemeltek volna – éppen a NKÖM-től...)

Egy szó, mint száz: ez lett a nóta vége, fuss el véle...

Javaslatunkkal először ez év májusában fordultunk a Főpolgármesteri Hivatalhoz. Azóta hét hónap telt el, hét hónapig tartott „megvezetésünk” a honi bürokrácia útvesztőiben, s nekem most már csak egyetlen tennivalóm van, kedves Árpád, hogy megköszönjem odaadó támogatásodat, amivel az ügy mellé álltál, mert ez ugyanúgy a Te ügyed is volt.

Tisztelettel és barátsággal köszönt:
Domokos Mátyás

E levélhez a következő helyesbítés kívánkozik: azóta megtudtam, mert nem „államtitok”, hogy a 2004. évi költségvetési összkiadás végösszege kilencezermilliárd forint volt. A SZERELMESPÁR bronzba öntésének a becsült költsége, amelyet a főpolgármester véleménye szerint szükséges lett volna költségvetésileg biztosítani, kb. ötmillió forint. Elképzelhető, hihető-e, hogy kilencszázazermillió forintból ennek az ötmilliónak a kihatása felborította volna Magyarország 2004. évi költségvetését, s emiatt pótköltségvetést kellett volna az országgyűléssel elfogadtatni?

Csakugyan itt a vége? – Még nem egészen. Kaptam ugyanis még egy levelet: választ Forró Zoltán irodavezető úrnak írt levelemre:

BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZATA
FŐPOLGÁRMESTERI HIVATAL
KULTURÁLIS ÜGYOSZTÁLY

Iktasz: 12-360/05

Tárgy: Ferenczy Béni:
„Szerelmespár”

Domokos Mátyás úr
Budapest, Közraktár u. 22/B. VI/1

Tisztelt Domokos Mátyás Úr!

Forró Zoltán irodavezető úrnak címzett levelét, melyben Ferenczy Béni *Szerelmespár* c. domborműve lehetséges felállítási helyszínére tesz javaslatot, válaszadás céljából a Kulturális Ügyosztály kapta meg.

Az ügyet áttekintve és a Budapest Galéria szakvéleményét kikérve (levelüket mellékelem), úgy látjuk, hogy elsődlegesen a művész volt lakóhelyéhez kapcsolódóan lehetne méltó megoldást találni a mű elhelyezésére.

A további részletek egyeztetésére akkor célszerű visszatérni, ha a gipszben fennmaradt mű bronzba öntésének feltételei tisztázódtak.

Bízom benne, hogy több szervezet összefogásával a kezdeményezés eredményre vezet és a mű köztérre kerülve sokak számára válik hozzáférhetővé.

Budapest, 2005-01-25.

Üdvözlettel:
Dr. Kéri Tímea
ügyosztályvezető

A következő melléklettel:

Dr. Kéri Tímea
ügyosztályvezető

Budapest Főváros Önkormányzata
Kulturális Ügyosztály
Budapest

Tisztelt Osztályvezető Asszony!

A Domokos Mátyás kezdeményezte akció, Ferenczy Béni Szerelmespár c. szobrának bronzba öntését szorgalmazza.

Az iratanyagból kiderül egy helyjavaslat, a Jászai Mari tér egyik épülete, amelyben az alkotó műterme volt. Miután domborműről van szó, az megfelelő értelmező szöveggel kiegészítve Ferenczy emléktábla is lehet, lehetne.

Célszerűnek tartom a tulajdon és szerzői jog tisztázását a bronzöntésre kitékintve a reális költségek felmérése érdekében.

Végül pontosítanom kell egy elírást. A dombormű mérete a Dr. Demszky Gábor főpolgármester úrnak írt levélben rögzítettel szemben az irodalom szerint 204x152 cm.

Budapest, 2004. november 29.

Tisztelettel:
Zsigmond Attila
igazgató

*

Végül, de ahogy mondani szokás, nem utolsósorban, Kontha Sándor tett még egy javaslatot a dombormű lehetséges elhelyezésére az *Élet és Irodalom* 2005. február 11-i számában: „*Ferenczy Béni hányatott sorsú műve, amely talán éppen erre az alkalomra várt, minden tekintetben méltó síremléke lenne »a szépség koldusának«.*”

Az eddigiek alapján gondolhatja-e bárki, hogy ez az újabb javaslat közmegelegedésre rendezi majd a *Szerelmespár* sorsát? A Hivatal ebben az ügyben, mint egy előre be-

programozott visszhang, sziklaszilárd következetességgel hajtogatja 1990 óta ugyan-
ezt: a Magyar Nemzeti Galériának nincs pénze Ferenczy Béni domborművének bronz-
ba öntésére és köztéri elhelyezésére. Mi pedig hiába ismételtetjük, hogy javaslatunk
megvalósításának anyagi támogatását nem valamely intézménytől várjuk és kérjük, ha-
nem „az adófizetők pénzével” gazdálkodó magyar államtól. – De hát „zord apánk, az ál-
lam”, amely a demokrácia ethosának szellemében epedve várja polgárainak közhasz-
nú javaslatait, ebben az ügyben, a jelek szerint forró ólmot öntött a fülébe. S „anyánk,
a lány nemzet” se „kap karjaiba”, mert inkább Győzikét nézi.

Gyáni Gábor

A FESTETT FŐVÁROS TÖRTÉNETEI

Lewis Mumford, a neves amerikai urbanista harmincas évek közepi, A NAGYVÁROSI MI-
LIÓ című esszéjében szülővárosa, New York fejlődését értelmezi. Néhány év múlva így
kommentálja írását: „A nagyvárosi milió a város szubjektív értelmezése: szubjektív abban az
értelemben, hogy emberi személyiségek egymást követő sorára fókuszál, mint Whitman, Ryder és
mindenekelőtt Alfred Stieglitz; megkísérli bemutatni, miként történhet meg az, hogy egy bizonyos
környezet nem csak formálja, de gyakran újra is élesíti az ember személyiségét, kibontakoztatva
benne azt a kompenzáló érdeklődést, amely a városból áradó rossz ellensúlya, és ami lehetővé te-
szi a teljesebb emberi növekedést.” Majd így folytatja: vizsgálódása szorosabban vett anya-
gát a városról szerzett tapasztalatai adták. Nyomban kiderül azonban, hogy impresszi-
óit többnyire és alapjában mások által közvetített benyomások és ismeretek szabták
meg. Mindenekelőtt a nagypapja „szemüvegén” át látott és megismert New York képe
hatott rá. Gyermekkorában (tízéves koráig) gyakran sétált együtt Mumford a nagyap-
jával alsó Manhattan utcáin, melynek során bepillantott, egyebek közt, a könyvkö-
tők és a cipészek mikrovilágába is. S persze az anyja „szeme” is sokban hozzájárult a
New Yorkról szerzett tudásához, aki viszont gyerekként a városrész egyik szegényne-
gyedében nevelkedett. S végül annak a hűséges cselédlánynak a tapasztalati világa is
mélyen beépült Mumford New York-képébe, aki a bevándorolt New York-i ír miliót
hozta számára életközelp. Így jut végül szerzőnk arra a megállapításra: „jóval azelőtt,
hogy tudatosan gondolkodni kezdtem volna a városról, már sokat befogadtam belőle a pórusai-
mon keresztül”.¹

Mumford azért is értékeli oly sokra a fényképész Stieglitz New York-képeit, mert (1)
Stieglitz vizuális reprezentáció tárgyává avatta az egyébként teljesen festőietlennek tar-
tott modern városi kőrengeteget; mert (2) felvételein érzékeltette a metropolis rend-
szerint láthatatlan arcát (a földet, az eget, az intimitás világát, a hely érzelmi telítet-
tségét); (3) s végül emberi világgént idézte meg és ezáltal egyúttal rehabilitálta is a mo-
dern nagyvárost.² Amiatt fontos mindez Mumford számára, mert egyébként a legke-
vésbé sem kedveli a nagyvárost, és különösen nincs ínyére a modern (az ipari) város.

Egy még ezt megelőzően írt esszéjében így vallott például róla: „Az ipari város nem képviselte a civilizáció alkotó értékeit; az emberi barbarizmus új formáját testesítette meg.”³ Kritikájának éle mindenekelőtt a nagyvárosi élet embertelenségére és az egyéni szabadságot veszélyeztető voltára irányult.⁴

Ha a jelen városát tudományosan fürkészők is már ily mértékben ki vannak szolgáltatva a közvetítők kényének-kedvének, mennyivel inkább így van ez a történész esetében, aki eleve csak a tapasztalatok és az ismeretek esetlegesen fennmaradt nyomait kutatva fér hozzá a város tapasztalati világához. A várostörténészek ennek ellenére hosszú időn át feltűnő közönnyel viseltettek az effajta közvetítők iránt, és bár tőlük szereztek a város historikumát illető minden tudásukat, mégis úgy kezelték őket, mint akik igaz és hamis tényeket egyaránt hátrahagyhattak. A történész dolga ez esetben is az lehet csupán, hogy megrostálja a kortársak városi tapasztalatait, kiszűrve és megőrizve belőlük azt, ami a városról szóló helyes (történelmi) beszédhez valóban elengedhetetlen.

De felülbírálnak-e vajon az utókor a kortársak percepcióit? S ha ezt teszi, mivel indokolja eljárását? Azzal, hogy az utótörténet fényében a retrospektíve kutakodó feltétlenül többet tud és helyesebben ítél, mint mindenki más, aki történetesen „csak” átélte ezt a múltat, melyből a történész elbeszélése barkácsol utólag történelmet? Ez ma már egyre nehezebben védhető tudományos álláspont. Az a szem, amely láttatni enged számunkra saját világunkat, és az a szem, melynek tekintetét követve láthatóvá lesz előttünk az immár végképpen elvesztett múltbeli világ, éppoly érvényes tapasztalati univerzumot és tudást képvisel, mint a forráskritikai szelekció utólagos bölcsességével megalkotott történelmi kép. Hiszen milyen igazság nevében hazudtolható meg a múlt ama tapasztalata, amely valamely utólagos tudás és vélekedés rostáján fennakadva hullik ki a történelmi tények sorából? Lássuk be tehát, hogy a sok különböző egyedi tapasztalatnak helyet adó nagyvárosi heterogenitás „tény”-ét semmiképp sem érvénytelenítheti az urbanizáció valamely tetszőleges későbbi pontjáról visszatekintő ítékezés.

A modern kori Budapest historiográfiája szintén jó példája ennek a hermeneutikai meghatározottságnak. Az utóbbi időben született hatásos Budapest-történelmi narratívák szerzői ugyanis mondhatni könnyű kézzel válogattak a város jellegadó vonásai között. John Lukacs világszerte ismert és a számos magyar nyelvű kiadás után Magyarországon immár angolul is (!) megjelentetett Budapest-könyve például a szerzőnek azon a határozott feltevésén nyugszik, mely szerint Budapest egyszerre volt kozmopolita és nyersen vidékies hely, és e kettő sűrű keveredése adta a város sajátos *couleur locale*-ját. Krúdy Gyula számít Lukacs szemében az „autentikus” Budapest-tapasztalat megszólaltatójának, mivel Krúdy írásművészetében szétválaszthatatlanul keveredett egymással a fővárosi bohémság és a vidéki (kisvárosi) biedermeier nosztalgikus életérzése.⁵

Másképp értékeli a várost Hanák Péter. Nem kevésbé ismert (magyarul két – különböző – kiadásban, ezenkívül németül és angolul is közzétett), Lukacs munkájánál ugyanakkor összehasonlíthatatlanul szakszerűbb Budapest-történelmi narratívájában a korszerűsített nacionalizmus megfogalmazására kész újító, reformer és tette kész, a Műhely metaforájával kifejezett és a Kert metaforával jellemezni szokott Bécstől (Schorske) ilyenformán élesen különböző Budapest képe rajzolódik ki.⁶

Megelégedhetünk-e azonban az említett munkákban alkalmazott nézőpontok szerint, olykor csak egy bizonyos nézőpont *nevében*⁷ előadott történettel; nem kellene a megszokottnál jobban méltányolnunk a valamikori sokféle látószöveget (élményt és ta-

paszttalot), melyek nagyvonalú mellőzése képezi a szóban forgó Budapest-narratívák szemléleti alapját? A jelzett feltűnő feledékenység (tudós szelektálás) azonban nem csupán a történészek kiváltsága, de szinte mindenki osztozik benne, aki némi időbeli perspektívában fogalmazza meg a maga Budapest-vízióját.⁸

Historikusként úgy kecmereghetünk ki ebből a helyzetből, ha megfigyeléseinket lehetőleg a múlt elsődleges kontextusához igazítjuk. Így, ennek során kerül (kerülhet) előtérbe a napló, a memoár, a publicisztika forrásszerű faggatása avégett, hogy tisztába jöjjünk a „nagy átalakulás” szubjektív folyamatával, a város percepciójával és lakói hozzá fűződő kognitív kapcsolatával.⁹ A kreatív művészek városimázsát hasonló célból firtató elemzések ugyanakkor a költői képalkotást helyezik a nagyítóüveg lencséje alá a város poétikai tapasztalatát feltérképezendő.¹⁰ S nem feledkezhetünk meg végül a város (a modern nagyváros) vizuális reprezentációjáról sem, mivel hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy megtudjuk: mit „látott” a korabeli szem, mit vett észre, vagy mit tartott különösen fontosnak megfigyelni, és miként hatott rá, ami vizuálisan különösen megragadta a fantáziáját. Ez utóbbi okán van vagy lehet nagy jelentősége a korabeli városfényképésznek, miután a fényképezőgép lencséje maradandó emléket állít a városi ember tekintetének; eközben ráadásul hat is az utóbbira.

A város vizuális reprezentációjának fényképeszeti produktumait vizsgálva jutottam korábban arra a következtetésre: az a tudatos vagy inkább öntudatlan szándék vezette a századfordulón egyre áttekinthetlenebb Budapestet lencsevégre kapó fényképeszket, hogy valamiféle racionális (áttekinthető) térbeli rend benyomását keltsék a nézőben. E célnak felelt meg a színekdochikus megjelenítés gyakorisága, amely a téma dekontextualizálását is mintegy kötelezően „előírta” számukra. Sűrűn alkalmazott, mondhatni jellegzetes megoldásnak számított, hogy egy-egy épületet vagy épületegyüttest önmagában és a nyilvános térben izgó-mozgó emberek látványától egyaránt megtisztítva örökítsenek meg.

Mi rejlik vajon eme törekvések mögött; mi az oka, hogy Klösz György és társai szembeszökően mellőzik a nagyvárosi tér mint épített környezet képi megjelenítésekor a nagyvárosra már kezdettől jellemző – és másféle (az írott) források szerint ekkoriban is olyannyira jellemző – tömegéletet? S mi magyarázza továbbá, hogy a vizuális dokumentálás e módja (nálunk legalábbis) nemigen vesz tudomást a nagyváros mérhetetlen mocskáról, a városban honos szegénységről, a sivár környezetről és az emberi rút-ság megannyi nagyvárost jellemző sötét tényéről? A velük kapcsolatos nyilvánvaló feledékenység, fűzzük hozzá, a már említett két historikus Budapest-elbeszélését is fokozottan jellemzi.¹¹

Míndez, megítélésünk szerint, arra vezethető vissza, hogy a fényképész tekintete épp a felettebb szelektív látás eredményeként tudta csupán kifejezni a nagyvárosi ember *fenségesség* utáni sóvárgását, és vált képessé arra, hogy meggyökerettesse benne annak hőn áhított élményét. Ezt a feladatot pedig a tágas és szellős terek jól áttekinthető rendjének kinagyított bemutatásával és a kor embere számára mindenekelőtt művészi alkotásokként ható építmények esztétikumának hangsúlyozottan realista (mimetikus) ábrázolásával oldotta meg.¹²

Ez az, amit a szakirodalomban a *látvány* (spectacle) reprezentációs módusának szokás nevezni, melynek majd csupán a két háború közt adja át a helyét Budapesten a *survey* jellegű képalkotás, a neki megfelelő városi imázs. Ez utóbbin a felmérő (kutatóvizslató) pillantás vizuális megnyilvánulását, a hozzá igazított vizuális reprezentáció

módozatát értjük.¹³ S mi vajon a helyzet a képi ábrázolás hagyományos formájával, a városi festéssel? E kérdés vázlatos áttekintésére vállalkozunk írásunk most következő részében.

A festett képen elbeszél város

Jonathan Crary a történeti konstrukcióként felfogott látás problémáját, valamint a látás útján gyakorolt megfigyelés modernizálódását esetelve állapítja meg, hogy Leibniz a látványt illetően éles különbséget tett a *scenográfia* (a perspektíva) és az *ichnográfia* (a madártávlát), vagyis aközött „*ahogy egy testet mi látunk, és ahogy azt Isten látja*”. A városreprezentáció vonatkozásában pedig így konkretizálja Leibniz distinkcióját. „*Egyrészt Jacopo de' Barbari VELENCE LÁTKÉPE című festménye 1500-ból a város mint egy egységes entitás prekopernikuszi, egyszerre áttekinthető, összesítő felfogását példázza. Ez a nézet teljesen kívül esik a camera obscura episztemológiai és technikai előfeltevésein. Másrészt Canaletto 18. századi Velence-látképei egy monadikus megfigyelő szeme elé táruló látványt fedeznek fel egy olyan városon belül, amely csak összetett és különböző nézőpontok felhalmozódásaként ismerhető meg.*” Magyarozatképpen utóbb még hozzáteszi: „*Canaletto pályája során a scenográfia tudományában mélyült el, díszlettervezőnek tanult, figyelmét teljesen lekötötte a város teatralitása, és használta a camera obscurát. Egy adott helyszín érthetősége a színpad, a városstervezés vagy a vizuális képkalkotás esetén is egy behatárolt nézőpont és egy kép pontosan meghatározott viszonyán múlik. [...] A világ egyre erőteljesebb rendtelenségében a camera bizonyos értelemben az észlelő legracionálisabb lehetőségeinek metaforájává vált.*”¹⁴

Új fejezetet nyitott e tekintetben az ír Robert Barker azzal, hogy 1787-ben feltalálta a körképet. A teljesen kör alakú első panorámán, melyet 1792-ben mutattak be Londonban a Leicester téren felállított rotundában, London madártávlati képe volt látható, ahogy az Albion Steam Mill épületének, „*az új kor monumentumá*”-nak (William Blake) a teteféről a szemlélő előtt feltárult. Ezt követően azonban szinte nem akadt európai nagyváros, melyről ne készült volna legalább egy vagy inkább több panoráma-városkép.¹⁵

A XVIII. század elejétől igen nagy közkedveltségnek örvendő városkép, a *veduta* festőinek a körében szintén gyakori eljárás volt a madártávlati perspektíva hasznosítása, noha a vedutafestők – megbízóik kívánságainak eleget téve – többnyire inkább a *camera obscura* által megszabott (vagyis a canalettoi) megfigyelő pozíciójához tartották magukat.¹⁶ Ezt egyébként számos hazai példa is megfelelően alátámasztja. Azért részesítette például Rudolf von Alt is nemegyszer előnyben a perspektivikus ábrázolást, mert nem találta Pest-Budát elég festőinek, és emiatt inkább távlati képen örökítette meg a várost, mint tette 1855-ben is (PEST-BUDA LÁTKÉPE ÉSZAKI MADÁRTÁVLATBÓL). Amikor pedig színekdochikus módon járt el, megfestvén Pest nevezetes középületeit (a régi pesti Városházát, a Nemzeti Múzeumot, a Pesti Megyeházát, a Nemzeti Színházat stb.), csupán megbízói akarata szerint járt el. Legalábbis erre vall a feleségéhez 1843-ban írt levele, melyben panasolja, hogy mennyire nehéz a többnyire sablonos klasszicista épületeket festői módon megjeleníteni.¹⁷

Könnyen lehet, hogy másokra is hasonló hatást tett a város látványa, s ez okból tartózkodtak Pest-Buda, majd Budapest megfestésétől.¹⁸ Ha pedig ennek ellenére mégis rászánták magukat erre, akkor viszont ragaszkodtak a madártávlati, a perspektivikus látványhoz, s ezt olykor a természetábrázolással kapcsolták össze. Ezt kerülendő tette nyilvánvalóvá a tanács 1884-es pályázati felhívásában, hogy: „*nem az úgynevezett tájjes-*

teszetet (*Landschafts-Malerei*) kívánta támogatni, nem madártávlati képet kívánt szerezni – hanem az úgynevezett építészeti festészetet kívánja érvényre emelni, mely nemét az olajfestésnek ez idő szerint – bizonyára a megrendelések hiányában – elhanyagolva látja, és nevezetesebb pontjait a folyton fejlődő és változó városnak kívánja olajfestésű képekben a későbbi kor számára megörökíteni”.¹⁹

Ráadásul Budapesten a XIX. század végéig nem tudott gyökeret verni a panorámafestészet műfaja, és az ilyen képek iránt megnyilvánuló nézői igények sem hatottak még ez időben.²⁰ Amikor pedig (1885-ben, majd az azt követő egy-másfél évtizedben) késve, de végül nálunk is tért hódított ez az Európában fölöttébb népszerű médium, akkor sem kifejezetten a panoráma-városképek váltak a legkelendőbb árucikkékké.²¹

Ha megvizsgáljuk a perspektivikus, magyarán a nem a *camera obscura* szemléletmódja által ihletett Pest-Buda-ábrázolásokat, a topografikus szemlélet XVII. századtól érvényben lévő két alaptípusát véljük bennük felismerni: a kvázi térkép jellegű madártávlati ábrázolást, valamint a panorámaszerű megjelenítést. A holland festészet példáját tekintve, kettőjük egyértelmű különbsége állítja szembe egymással az 1515-ben ismeretlen festő által készített ANTWERPEN LÁTKÉPÉ-t vagy Hendrick Vroom 1610-es években festett két DELFT LÁTKÉPÉ-t, illetve Jan Vermeer XVII. század derekán festett, DELFT LÁTKÉPE című alkotását. Az ezúttal nem részletezhető eltérések közül az a legfontosabb, hogy Vermeer nem a város extenzív teljességét, hanem csak egy részét vitte vászonra; továbbá a földközeli és a horizontális perspektíva által biztosított globális látványt ragadta meg, tehát nem az egyszerre vertikális és horizontális látószög perspektíváját alkalmazta. Ez a kép így nem sorolódik be a frízszerű városábrázolás példái közé, mivel a beléje foglalt látványnak mélységbeli kiterjedése is van.²²

Ha ezek után Alt 1855-ös madártávlati perspektívából festett Pest-Buda-képét Ligeti Antal 1864-es BUDA ÉS PEST LÁTKÉPE című művével vetjük egybe, ehhez hasonló distinkciót tehetünk. A két festő egyaránt a Dunát helyezte a festmény középpontjába, ám míg Alt a kvázi térképszerű ábrázolás elvét követte, addig Ligeti a város horizontális távlat biztosította perspektivikus ábrázolására törekedett. Azt persze nem állítjuk, hogy Ligeti Vermeerhez fogható képet alkotott – ami különösen nem igaz a két kép művészi kvalitásait illetően; hiszen Ligetinél a város mégiscsak a frízszerű látvány képét mutatja, bár a festmény a mélységbeli dimenziót sem nélkülözi maradéktalanul. A festő által megfigyelőként elfoglalt térbeli pont viszont földközeli, következésképpen a kép előterében megfestett emberi alakok, állatok (lovak) és tárgyak (csónakok, hajók és szekerek) mind jól kivehetők, és önálló látványt kínálnak a nézőnek. Egy ilyen megoldás pedig teljességgel elképzelhetetlen a határozottan madártávlati látványt előnyben részesítő festőknél, annál inkább jellemzi viszont Vermeer városábrázolásait. A *camera obscura* jellegű képkalkotás analógiája (vagy alkalmanként akár a műszer tényleges használata) az utóbbiak esetében – a fénykép feltalálása előtt – a fotografiai hűség hatását szavatolta.²³ A fényképezés hőskorában, a XIX. században (a század derekától) viszont a hangsúlyosan realista ábrázolást már a fénykép után való festés gyakorlata segítette.²⁴

Budapest madártávlati perspektívából való ekkénti megfestéséhez kézenfekvő lehetőségét kínált a folyópart felőli optikai nézőpont, ahonnan széttekintve, a várostól tehát viszonylag nagy távolságra már biztosítva volt az a perspektíva, amely valóban átfogta Pest és Buda egészét.²⁵ Ennek a festészeti eljárásnak volt Ligeti az egyik mintateremtő előfutára, és szintén az ő nevéhez fűződik a természetábrázolás összekapcsolása a városképfestészettel (a lakatlan soroksári Duna-part minuciózus pontosság-

gal történt megjelenítése kitűnő lehetőséget teremtett erre). A festmény, amely a művészettörténet megítélése szerint is sokkal inkább táj-, mint kifejezett városkép,²⁶ könnyen követhető mintául szolgált ama későbbi festőknek, akik már eleve több kedvet éreztek magukban a természetfestésbe oltott városképfestés, mint a tisztán városi téma megörökítése iránt. Jól példázza ezt a *FESTŐI BUDAPEST* című kötet képanyaga is, amely feltűnően sok – főként a budai városrészt ábrázoló – természeti-városi képet ölel fel.²⁷

Visszatérve a *camera obscura* ihlette látványfestészethez, a Vermeer révén megújuló városkép-ábrázolásnak a németalföldi művésznél később élt Canaletto nevével korábban már összekapcsolt válfaja más okból is megérdemli tüzetes figyelmünket. Vermeer volt az első európai festő, aki önálló témává tette és ezzel az esztétikai reprezentáció rangjára emelte a városi nyilvános teret (az utcát), valamint a félnyilvános teret (az udvart) – nem beszélve az általa és a többi németalföldi festő által szintúgy festőinek talált lakásentériőről, templombelsőről stb. Híres képe, *A KIS UTCA*, melyen egy háromemeletes lakóház homlokzatának mintegy a háromnegyede, továbbá egy az épület nyitott ajtajában ülő és kötögetésbe merülő nőalak, a ház előtt kutyával játszó lány, illetve az épület nyitva álló kapuján betekintve a bejárati udvar, benne egy serénykedő nő alakja, végül pedig a szomszéd ház kis szöglete (a kapuja és egyetlen földszinti ablaka) látható, a színekdochikus városábrázolás klasszikus remeke (és prototípusa is egyúttal). A kora újkori modern urbanitás fényképszerű közvetlenséggel megörökített zsánerképe beszédesen árulkodik a holland hétköznapiak prózai világáról. Vermeer megjeleníti (elbeszéli) a napközbeni városi élet egynémely eseményét, bemutatva az otthon világához kötött alakokat (a nőket és a gyerekeket), amint jellemző tevékenységeikbe (a házimunkába, a játszadozásba) merülnek. A városi szociográfiának is beillő képi dokumentáció egyúttal sajátos festői látásmóddal is párosul, amit – tömören – a *látni annyi, mint tudni* korabeli meggyőződésésként határozhatunk meg. Ez készítette a festőket arra, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a leírás iránt megnyilvánuló élénk érdeklődés kielégítésére, célul tűzve maguk elé, hogy a „leírásból merített gyönyörűség” élményével lássák el képeik szemlélőit.²⁸

Tovább tallózva a XIX. század végén és a XX. század elején festett budapesti városképek között, melyek alkotói zömében kismesterek, másod- és harmadvonalbeli művészek, akik nemegyszer az „építészeti festészetet”, nem pedig a „festői látásmódot” alkotókat képviselték,²⁹ hébe-hóba bukkanunk csupán eme „leíró érdeklődés” nyomára. Akadnak persze kivételek is, mint amilyenek (1) a természetben megragadott zsánerképek, vagy (2) az utcai piacokat, a piaci árusítást és a tömeg képi megjelenítését ambicionáló ábrázolások. Az előbbire Lotz Károly 1887-ben festett *RÁKOSPALOTAI HÍD* című képe említhető példa gyanánt, melyen patakban ruhát mosó nőket, körülöttük pedig játszó gyerekeket látunk (lásd Vermeert). S itt említhető Keleti Gusztáv kirándulókát piknikezés közben ábrázoló, *NORMAFA* című képe is (1895).

Ennél azonban gyakoribb a piac folytonos megfestése, ami a XIX. század közepétől töretlen hagyománynak számít nálunk. A piaci zsánerkép műfajában Bruck Lajos szerepe talán a legszembetűnőbb (*AZ ALSÓ-DUNAPART A PETŐFI TÉRNÉL*, 1885; *A DÖBRENTEI TÉRI PIAC*, 1890-es évek; *A DÍSZ TÉRI PIAC*; *A SZENTHÁROMSÁG TÉRI PIAC*), rajta kívül szót érdemel még Skuteczky Döme (*A FŐVÁM TÉRI PIAC*, 1892), Pörge Gergely (*ÚJPESTI VÁSÁR-RÉSZLET*, 1912) és Szobotka Imre (*PIAC*, 1924–26).

Létezett továbbá olyan piaci zsánerképfestési hagyomány is, amely különösen sok alkotást ihletett a XIX. század közepétől kezdődően. Már Rudolf Alt 1845-ben festett *A PESTI VIGADÓ* című képén is komoly szerephez jutott az épület előtti tágas teret elfog-

láló piacozők megörökítése. Vagy: Telepy Károly KEREPESI ÚT című (kb. 1852) felülnézet-i-madártávlati festményén szintén központi helyet foglalt el az utcai piac látványa. A század végén festett utcaképeken (egyes terek képein, mely utóbbiak egy-egy épület vagy épületsoport valóságghú megörökítését tartották szem előtt, ami a pályázati kiírás követelményéből is fakadt) szintén elmaradhatatlan látványelem, még ha melléktema is, a piac (legalábbis az utcai árusítás). E sorba illik, egyebek közt, Schickedanz Albert SZENTHÁROMSÁG TÉR (1887–1892), Nádler Róbert BOMBA TÉR (1887), Balló Ede PETŐFI TÉRI PIAC (1890) vagy Rosenmayer Ferenc VÁROSHÁZ TÉR (kb. 1890) című festménye. A szó szoros értelmében vett piaci zsánerkép, valamint a festmények ez utóbbi típusa ott és abban tér el egymástól, hogy az előbbiben úgyszólván testközlebből, az embertömeg sűrűjében rögzített nézőpontból vehetjük közlebről is szemügyre a nyüzsgő sokaságot; a kép tehát betekintést enged az emberi interakciók szűkebb világába. A háttérben, a piaci tömeg mögött felsejlő város (az épületállomány és a domborzat) ennél fogva kulisszaként hat csupán. A másik festői megoldás ugyanakkor az épített környezet megjelenítésére helyezi a hangsúlyt, amit ezúttal inkább csak kiegészít, netán színesít a piac némi távolságból (olykor fentről) megragadott perspektivikus látványa. A piac mint (mellék)tema itteni szerepeltetésének az lehet talán a szerepe, hogy érzékelhetővé tegye a város nyilvános terét elfoglaló, sőt azt többnyire uraló tömeg valódi jelentőségét. De miért épp a piacra háru a városi élet tömegességének vizuális jelzése?

Számos magyarázat adható a kérdésre. Elsőként arra a gyakorlati körülményre utalunk, amely a vásárcsarnoki rendszer 1890-es években történt bevezetésével és szándékolt következményével, a nyíltszíni piacok felszámolásával áll közvetlen kapcsolatban. Az 1879-től folyton a tanács tervei közt szereplő³⁰ iménti elgondolás előrevetítte egy nagy hagyományú városi intézmény végleges eltűnését, ami viszont arra ösztönözhetette a festőket, hogy törekedjenek mind gyakoribb megörökítésére. Ez ráadásul tökéletesen egybe is vágott az 1884–85. évi látképpályázat programjával, nevezetesen, hogy az utolsó pillanatban lehetőleg mindent rögzítsenek, aminek hamarosan nyomavész (ami, tegyük hozzá, ez esetben végül nem következett be).

Egy másik lehetséges magyarázat a John Lukacs által sugalmazott Budapest-kép hitelét erősíthetné. A vidékieket (kofákat) a nagyvárosi polgárokkal (vagy a szintén vidéki eredetű és küllemű cselédlányokkal) elegyítő ábrázolás, a piaci zsánerképek uralkodó motívuma, az egyszerre vidékies és kozmopolita nagyvárost tematizálja. Az ennek megfelelő imázs ráadásul társadalomtörténeti értelemben még igaznak is tekinthető az 1900-at megelőző évtizedek vonatkozásában (amikor a legtöbb ilyen témájú kép is készült egyúttal). Hiszen az 1880-as és 1890-es évtizedben volt a legintenzívebb a vidékiek Budapestre való beáramlása.³¹ A piaci zsánerkép ilyenformán a nagyvárosi heterogenitás nyilvánvaló tapasztalati valóságára utal. Sugallhatja ugyanakkor azt is, hogy a városi nyilvánosság, még ha csupán a kommerciális kapcsolatok, az eladó-vevő viszonylatán belülré szűkülve is, nincs teljesen híján a kötetlen informalitás és személyesség alkalmainak és megannyi lehetőségének.³² Ez utóbbi – rejtett – utalás vitathatatlanul enyhít valamelyest a nagyvárosi idegenségből fakadó kínzó érzületen, s egyúttal hozzá is járul a Budapest-kép, a nagyvárosi imázs „provinciálizálásához”.

A piacot mindezekén túl a nagyváros modernségének a metaforájaként is fel lehet fogni, kivált, ha arra gondolunk, hogy az emberek közötti kapcsolatok jellemzően az árucseré és a piaci tranzakciók közegébe ágyazódnak. Ami teljes mértékben kiszolgáltatja a nagyvárosi embert a személytelen, a tisztán funkcionális kapcsolatok könyörte-

len logikájának. Hiszen: „Az eladó és a vásárló viszonyában ki van kapcsolva a személyiségek tényleges különbsége. Ebben a viszonyban csupán csak az számít, hogy az egyiknek eladni-valója van, a másiknak pedig pénze, hogy vásároljon. [...Következésképpen:] A gazdasági életben az egyik ember nem különbözik a másiktól...”³³ A piaci zsánerképeken ábrázolt alakokat közelebbről szemügyre véve meg kell azonban állapítani: egyéniesített társadalmi típusokat és kategóriákat látszanak képviselni. A vidék paraszti és a város polgári társadalma, helyesebben, az őket képviselő batyus, fejkendős, sokszoknyás kofa vagy szűrbe öltözött, csizmás, kucsmás, kezében botot tartó vidéki férfi találkozik itt az olykor már (noha nem mindig) városias külsőt öltő, szintén vidéki eredetű cselédlánnyal, valamint az elegáns kalapos dámával, olykor pedig a szakettes, sétapálcás úriemberrel. S ha tovább nézelődünk, nyomban ott találjuk a nagyváros körülöttük serénykedő számos póriás elemét is, a statisztikákban külön megnevezés nélküli (k. m. n.) napszamosokként számon tartott foglalkozások egyes képviselőit (a küldöncöt, a hordárt, az utcaseprőt).

Mindezek után nem lenne célravezető a piaci zsánerképet egyszerűen és közvetlenül a nagyvárosi modernitás metaforájaként felfogni. Ha ezeket a képeket összevetjük a Belváros egyik-másik fő útjáról és teréről a XIX. század végén és a XX. század elején készült alkotásokkal, magától adódik a következtetés, hogy elsősorban a nagyvárosi heterogenitás jelzésére szolgálhatott a piaci életkép gyakori megfestése. Ez utóbbiakon ugyanis kizárólag csak a középosztály vagy a tőle külsőleg alig megkülönböztethető kispolgárság tűnik fel fizikai valójában. S persze a paraszti társzekerek helyét is hintók és bérkocsik (netán építési anyagot szállító társzekerek) foglalják el rajtuk. A kínálkozó példák oly számosak, hogy elég, ha csak néhányukat soroljuk fel ezúttal: HARRY Gyula (AZ ERZSÉBET KÖRÚT A NEW YORK PALOTÁVAL, 1900; NEMZETI SZÍNHÁZ, 1901; FORTUNA UTCA, 1930), Schickedanz Albert (FERENCZIEK TERE, 1887; AZ OPERAHÁZ, 1890 körül), Lechner Gyula (RÓZSA TÉR, 1890-es évek; A KRISTÓF TÉR, 1901), Molnár József (CALVIN TÉR, 1885), Bruck Lajos (PÁRISI UDVAR, 1909), Fáy Sándor (AZ ORCZY HÁZ, 1910) és Tölgyessy Artúr (KÖRÖND AZ ANDRÁSSY ÚTON, 1880-as évek) vásznai említhetők bizonyoságképpen.

A nagyvárosi ember festői reprezentációját tekintve két megoldást látunk, egyfelől az egyéniesítő jellegű, másfelől a tömegszerűséget kiemelő megjelenítést. A piaci zsánerképek, szükségtelen is talán megjegyezni, az elsőként említett festői ábrázolás (egyszeresmind jellegzetes korabeli látásmód) dokumentumául szolgálnak. Elszórtan azonban akad rá példa, hogy olykor még a vedutafestő számára is fontos a nagyvárosi társadalmi kavalkád realista igények szerinti megörökítése. Egerváry Potemkin Ágost KE-REPESI ÚT (1886) című festménye úgy ábrázolja – nagyjából egy a Rókus Kórház mellett elfoglalt pontról szemlélődve – a már álló Keleti pályaudvar által lezárt utca teljes hosszanti képét, hogy nem felejt el megörökíteni az emberek és a járművek (hintók, bérkocsik, húzható-tolható kocsik) sokaságát sem. Ha tüzetesen megvizsgáljuk például a Nemzeti Színháznak az utcaképbe benyúló sarka körül szép számban ácsorgó vagy lődörgő alakokat, kiderül: a festő nagy súlyt helyezett az alakok egyéniesítő megjelenítésére. Ami ez esetben is a leíró és szociografikus igényű elbeszélés célját szolgálja. Egerváry festményén könnyűszerrel azonosíthatjuk a nagyvárosi úri népet (s azon belül több generáció tagjait), továbbá az utcai árust, a hordárt, a színházi takarítót vagy a cselédlányt.

A nagyvárosi tömeg festői megjelenítésének jellegzetes eszköze továbbá az is, hogy a monumentális (tágas és szellős, egyúttal ormóttan épületekkel szegélyezett) nagyvá-

rosi teret (a körutakat, a sugárutat) arctalan és egy masszába vagy tömbbe olvadó, mozgásban lévő csoportosulás látványával tölti ki az alkotó. Ezt a főként a francia impresszionisták által meghonosított modernitásimázst mindmáig úgy tartják számon, mint a nagyvárosi lét adekvát festői „felfedezését”. Tagadhatatlan a szembeszökő különbség például a Jean-François Raffaëlli által 1890 körül festett BOULEVARD SAINT-MICHEL című kép és Egerváry Potemkin szakasztott hasonló távlati utcaképe között. Nem a két festő kétségtelen művészi kvalitásbeli különbségeiről van ez esetben csupán szó (az esztétikai megítélés elemzésünkben nem játszik érdemi szerepet), hanem főként arról, hogy gyökeresen más a két képen a látványelemek (az épületek és az utcai tömeg) festői megjelenítése. Raffaëlli képén szinte nyomát sem találjuk a részletező (leíró) realizmusnak: az épülethomlokzatok elmosódó függönyként töltik ki a kép háttérét, a kép előterében sétáló (kocsikázó), választékosan öltözött emberi alakok pedig szintén tömeggé stilizált voltukban mutatkoznak meg előttünk. Kizárólag a festmény előterében elhaladó, a következő pillanatban a képből szinte ki is lépő fiatal közepeosztályi párt ábrázolja Raffaëlli némileg egyéniesítő módon.

Midőn tehát a honi művészettörténet-írás ismételten kénytelen megállapítani, hogy modern festőink feltűnően mellőzték Budapestet útkereső festészeti törekvéseik során,³⁴ akkor a francia impresszionisták – ezúttal Raffaëlli képével szemléltetett – törekvéseinek a hazai hiányát teszik imígyen szóvá. Tény viszont, hogy a hazai veduta-festők egyikétől-másikától sem állt nagyon távol a tömeg vizuális percepciója és ábrázolásának határozott törekvése. Ez nem kapcsolódott ugyan össze az impresszionista vagy a modernista festői látásmóddal, ám ennek ellenére érdemes a tüzetesebb vizsgálódásra.

Két megoldásra találni emlékezetes példákat: az egyik a bulvárfestészet, helyesebben a körüti miliő festői megörökítésének az igényéből, a másik az ünneplő (a szabad idejét a nagyvárosi nyilvánosságban töltő) tömeg megörökítésének a szándékából fakad. S bár mind a két téma egyaránt kedvelt volt az impresszionisták körében is,³⁵ Budapesten nem az impresszionisták léptek fel e tekintetben kezdeményezőként. Első helyen említendő a téma feldolgozása kapcsán Hány Gyula két festménye, az 1900-ban alkotott AZ ERZSÉBET KÖRÚT A NEW YORK PALOTÁVAL, valamint az egy évvel később készült NEMZETI SZÍNHÁZ című kép, de szintén ezt a sajátos nagyvárosi imázst árasztja magából Mednyánszky László 1890 körül festett VÁCI KÖRÚT című alkotása.

Mi jellemzi az utóbb szóba hozott vedutákat? Elsőként az, hogy a nagyváros épített környezetét kulisszaként jelenítik meg csupán (a New York-palota „mérnöki” látásmódra valló ábrázolása épp ezért áll kontrasztban a körülötte álló épületek elmosódó látványával). Másodsorban az, hogy az egyszerre arc nélküli és személytelen tömeg, valamint a nagyvárosi nyüzsgés (a mozgásban lévő emberek és a szállító járművek által előidézett káosz) s nem utolsósorban a nyilvános tér funkcionális használatának az érzékeltetése kerül a vásznakon előtérbe.

Elvértve a szórakozó vagy az ünneplő közönség megörökítése adott mindehhez kézenfekvő apropót, bár – tegyük hozzá – ez esetben sem az impresszionisták vagy a modernisták jóvoltából lett a nagyváros és a városi tömeg a festői reprezentáció külön toposzává. Ezekben a festményekben rendszerint egy monumentális (nagyvárosi) épület áll a látvány középpontjában, mely objektum pontos és részletező leíró bemutatását a szintén nyomatékosan leíró (a miniatűr méretek ellenére is kivehetően egyéniesített) emberábrázolás teszi teljessé (noha tömeget örökítenek meg képeiken az alkotók). A téma legismertebb megvalósítása Nádler Róbert ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS (AZ IPARCARNOK ÉS

KÖRNYÉKE) című, 1886-ban festett vászna, illetve E. Bischoff 1896-ban készült akvarellje, AZ ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM ÉS ISKOLA TÁVLATI KÉPE. A felavatása alkalmából fotográfiai hűséggel megőrkített nevezetes szecessziós múzeumépület, valamint az azóta már megsemmisült Iparcsarnok épülete előtt álló, illetve sétálgató emberek tömegét a két festő egyaránt apró életképek együtteseire széttagolt csoportosulások összességéként ragadja meg. Gyökeresen eltér tehát a tömegről szóló eme vizuális „beszámoló” attól az erősen stilizált, az emberek összetorlódó nagy halmazát elmosódott masszaként megjelenítő látványtól, ami – különösen a francia impresszionisták jóvoltából, de egyes hazai vedutafestők erőfeszítései révén szintén – a modernitás üzenetét volt hivatott közvetíteni a képet szemlélőnek.

Mire jó tehát a kép?

A képi dokumentumok, a fénykép és a festmény, bizonyíthatóan jól hasznosíthatók tehát a múlt tapasztalati világának rekonstrukciója és megértése során. Mindamellet forrásként történő kiaknázásuk során sohasem tekinthetünk el teljes mértékben a tapasztalatok művészi megformálását vezérlő – rendszerint korhoz és időnként helyhez kötött – konvencióktól, röviden: a forma mint tartalom égető kérdéséről.³⁶ A festett nagyváros elbeszélései, melyek némelyikének igyekeztünk a végére járni írásunkban, arra utalnak, hogy a kortárs percepció megannyi ténye és a valamikori tapasztalatok változatos valóságképe nem vág egészen egybe azzal, amit tudományos fogalmak és racionális megismerési módszerek birtokában, az utólagos rálátás bölcsességével meg lehet és meg szoktak állapítani erről a valóságról.

A festményekben megteremtett imázs először is jóval sokrétűbb annál, mint amit a történetírói megismerés tudni vél a véglegesen letűnt világról. Hiszen a modernitás akkor volt élménye és tapasztalati világa a legkevésbé sem oly egysíkú (és egyirányú), mint amilyenek a róla folyó tudományos (szociológiai, szociálpszichológiai és társadalomtörténeti) diskurzus beállítja. Ehhez járul még, hogy a vizuális megismerés (világértés) és kifejezési eszköztár, illetve a tisztán fogalmi gondolkodás és verbális megnyilatkozás több ponton markánsan eltér egymástól. Mindez így együtt komoly figyelemzetesül szolgál mindazoknak, akik a képek alkotása és befogadása útján zajló diskurzusok fennmaradt nyomaiból próbálnak következtetéseket levonni a múlt sokrétű valóságára.

Jegyzetek

1. Lewis Mumford: THE METROPOLITAN MILIEU. In: uő: CITY DEVELOPMENT. STUDIES IN DISINTEGRATION AND RENEWAL. New York: Harcourt, Brace and Company, 1945. 26., 27.
2. Stieglitz és kortársai tevékenységéhez vö. Wanda M. Corn: THE ARTIST'S NEW YORK: 1900–1930. In: Thomas Bender–Carl E. Schorske (eds.): BUDAPEST AND NEW YORK. STUDIES IN METROPOLITAN TRANSFORMATION: 1870–1930. New York: Russell Sage Foundation, 1994. Különösen 277–288.
3. Lewis Mumford: THE CITY. In: uő: i. m. 14.
4. Andrew Lees: A NAGYVÁROSI KÖRNYEZET NÉMET ÉS AMERIKAI ELEMZÉSEI ÉS ÉRTÉKELÉSEI. *Budapesti Negyed*, 6–7. 1994. tél–1995. tavasz. 127.
5. John Lukacs: BUDAPEST, 1900. A VÁROS ÉS KULTÚRÁJA. Európa, 1991. Krúdyt e tekintetben hasonlóan értékeli: Miklós Lackó: THE ROLE OF BUDAPEST IN HUNGARIAN LITERATURE: 1890–1935. In: Bender–Schorske (eds): i. m. 360.
6. Hanák Péter: A KERT ÉS A MŰHELY. Gondolat, 1988. A könyv második, az elsőhöz képest

számos ponton módosított kiadása: Balassi, 1999.

7. Különbségükről I. Robert F. Berkhofer, Jr.: NÉZŐPONT A TÖRTÉNETÍRÓI GYAKORLAT NÉZŐPONTJAIRÓL. In: Thomka Beáta (szerk.): NARRATÍVÁK

4. A TÖRTÉNELEM POÉTIKÁJA. Kijárat, 2000. 151.

8. Vö. Gyáni Gábor: BUDAPEST TÚL JÓN ÉS ROSZSZON. *Beszélő*, III. folyam, X., 3–4. 2005. márc.–ápr. különösen 90–93.

9. L. például Gyáni Gábor: BUDAPEST „TAPASZTALAT TÖRTÉNETE”. In: TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL, XXXI. BTM, 2003. 333–363.

10. Bednatics Nándor: TOPOGRÁFIA ÉS MITOLÓGIA KÖZÖTT. A NAGYVÁROS OLVASATAI A 19. SZÁZAD VÉGI MAGYAR LÍRÁBAN. In: N. Kovács Tímea–Böhm Gábor–Mester Tibor (szerk.): TEREK ÉS SZÖVEGEK. ÚJABB PERSPEKTÍVÁK A VÁROSKUTATÁSBAN. Kijárat, 2005. 266.

11. Mely feledékenység különösen szembeéltő Lukacs idézett munkájában.

12. Bővebben Gyáni Gábor: A REPREZENTATÍV VÁROS – A REPREZENTÁLT VÁROS. In: N. Kovács Tímea–Böhm Gábor–Mester Tibor (szerk.): i. m. különösen 233.

13. Uo. 234–235.

14. Jonathan Cray: A MEGFIGYELŐ MÓDSZEREI. LÁTÁS ÉS MODERNITÁS A 19. SZÁZADBAN. Osiris, 1999. 68–69.

15. Stephan Oettermann: THE PANORAMA – AN EARLY MASS MEDIUM. *Swissair Gazette*, 1986/6. 16–17.

16. Vö. Sármány Ilona: ECSET ÁLTAL HOMÁLYOSAN? FŐVÁROSOK ÉS FESTŐIK. BÉCS, PRÁGA ÉS BUDAPEST VEDUTÁI, AVAGY SZERETIK-E A FESTŐK A VÁROST. *Budapesti Negyed*, 14, 1996. tél. 49–50.

17. Uo. 70.

18. Épp ez készítette a városi tanácsot arra az elhatározásra, hogy a város képzőművészeti megörökítését ösztönzendő látképfestő-pályázatot hirdessen. Elsőként 1884 májusában írt ki a tanács ilyen pályázatot, melynek fő célja egy 12 képből álló sorozat beszerzése volt (akciója, a pénz hiánya miatt, félsikerrel járt). Ezt követően 1928-ban hirdetett a tanács újból pályázatot hasonló céllal, majd 1941-ben hirdette meg „*Budapestet ábrázoló művészi vízfestmények*” címmel újabb pályázatát. Gábor Eszter: Az 1884–85. évi BUDAPEST LÁTKÉPPÁLYÁZAT. *Ars Hungarica*, XIX, 2, 1991. 193.; Várnai Vera: FESTŐK BUDAPEST. GRAFIKÁK ÉS FESTMÉNYEK A REFORMKORTÓL NAPJAINKIG. Corvina, 2004. 12–13., 17.

19. Idézi Gábor Eszter: i. m. 194.

20. Holott a külföldet rendszeresen járó magyarok mindig felkeresték a nyugati városok rotundáit. Kovács Ákos: KÉT KÖRKÉP. Sík, 1997. 17–18.

21. Gyáni Gábor: HÉTKÖZNAPI BUDAPEST. NAGYVÁROSI ÉLET A SZÁZADFORDULÓN. Városháza, 1995. 94–97.

22. Vö. John Nash: VERMEER. Amsterdam: Scala Books, 1991. 6–10.

23. Újabban többen is vitatják azt a régóta meggyökeresedett álláspontot, mely szerint nem csak analógiáról van vagy lehet szó, de a műszer tényleges használatából fakadt Vermeer ecsetelt optikai realizmusa. Svetlana Alpers: HÚ KÉPET ALKOTNI. HOLLAND MŰVÉSZET A XVII. SZÁZADBAN. Corvina, 2000. 53–56.

24. Vö. „*További vizsgálat tárgya, hogy a városkép-festők milyen mértékben támaszkodtak Klösz György felvételeire. Schickedanz Albert bizonyíthatóan használta azokat. Képkivágásaihoz analógiát lehet találni a Klösz fotóalbumokban [...] Utóbb a Schickedanz család által megőrzött hagyatékban megtaláltam a Torony és Duna utca sarkát, a Nagymező utcát és a Ferencziek terét ábrázoló Klösz fotók 1-1 példányát, rajtuk a perspektíva megszerkesztéséhez használt, berajzott segédvonalakkal.*” Gábor Eszter: i. m. 206. 58. jegyzet. Schickedanz vonatkozó képei: Torony és Duna utca sarok, valamint a Nagymező utca a terézfürdő templommal.

25. A Várnai Vera idézett kötetében közölt 82 festményből 14 tartozik ide.

26. Sármány Ilona: i. m. 72. 38. jegyzet.

27. Várnai Vera: i. m.

28. Svetlana Alpers: i. m. 185.

29. Az 1884–85. évi „*pályázat győztesei... az építész alapképzettségű, festő ambíciójú, korábbi éveiket az Ybl-irodában, főleg távlatok és dekorációk festésével töltő ismert, de még nem befutott művészek, Nadler Róbert és Schickedanz Albert voltak.*” Gábor Eszter: i. m. 198. L. még Sármány Ilona: i. m. 81–82.

30. Vö. Varga Judit: BUDAPEST ÉLELMISZER-ELLÁTÁSA – VÁSÁRCSARNOKOK A SZÁZADFORDULÓN. In: TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL, XXVIII. BTM, 1999. 88–89.

31. Katus László: BUDAPEST NÉPESSÉG-NÖVEKEDÉSÉNEK FORRÁSAI A 19. SZÁZADBAN. In: Somogyi Éva (szerk.): POLGÁROSODÁS KÖZÉP-EURÓPÁBAN. TANULMÁNYOK HANÁK PÉTER 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA. MTA TTI, 1991. 25.

32. A budapesti nyilvános tér korabeli természetrajzához vö. Gábor Gyáni: *IDENTITY AND THE URBAN EXPERIENCE: FIN-DE-SIÈCLE BUDAPEST*. New York: Columbia University Press, 2004.

33. Erich Fromm: *MENEKÜLÉS A SZABADSÁG ELŐL*. Napvilág Kiadó, 2002. 183.

34. Vö. „Az új művészgeneráció, amely immár a festészet autonómiájáért küzdött és a tiszta festőiség jelszavát tűzte zászlajára, nem festett sem piaci zsánert, sem Budapest-vedutát. A modern magyar festészet úttörő generációja, a Nagybányaiak és újító kortársaik, Vaszary, Rippl-Rónai, még ha éveken át Budapesten éltek is (elsősorban telente), nem látták meg a fővárosban a festői témát, nem kerestek itt képi motívumot.” Sármány Ilona: i. m. 83. L. még:

„Budapest közvetlenül egyszerűen nem inspirálta [a modern] festőket.” Éva Forgács: *AVANT-GARDE AND CONSERVATISM IN THE BUDAPEST ART WORLD: 1910–1932*. In: Bender–Schorske (eds.): i. m. 317.

35. Az ünnepi vagy szórakozó nagyvárosi tömeg impresszionista ábrázolására kitérő példa Édouard Manet *ZENE A TUILERIÁK KERTJÉBEN* című festménye.

36. A történetírói beszédre vonatkozóan tartalom és forma dialektikáját részletezi Hayden White: *THE CONTENT OF THE FORM. NARRATIVE DISCOURSE AND HISTORICAL REPRESENTATION*. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1990.

Forgács Éva

BUDAPEST, A FEHÉR FOLT

A főváros hiánya a huszadik század eleji magyar festészetben¹

„Hol vannak Budapest festői?” – kérdezte Kállai Ernő 1947-ben,² amikor szétnézett a történelemnek a városba vésett nyomain, a szétlőtt bérházak, leszakadt gangok, a „felépített belterek tátongó szakadécai” látványán. A kortárs művészet kritikusaként, aki 1935-ben tért haza másfél évtizedes németországi tartózkodásából, ebben a pusztulásban ott látta mindazoknak az erőknek a lenyomatait is, amelyeket a szürrealizmus és a modern művészet sok más irányzatának a művészei évtizedekkel a második világháború előtt megjelenítettek Európában. Kállai már korábban szóvá tette, hogy a budapesti festők érzéketlenül mennek el városuk különféle részletei mellett,³ de mintha most vette volna észre, hogy valami hiányzik a magyar képzőművészetből. Az nem lehet, hogy a festők nem látják a saját városukat. Vagy hogy nem vették észre, mi történt vele. Nem az olyan korrekt látteleketek hiányolta, amelyeket többek közt Zádor István rajzolt és festett Budapestről és háborús sérüléseiről. A művészek némaságát nem értette, Budapesttel kapcsolatos érzéketlenségüket, a háború előérzetéhez és élményéhez kapcsolódó képek vagy víziók elmaradását. A katalizma nem egyetlen, de egyik leglátványosabb, mindenki szeme előtt lévő képe, évekkel a háború után is, maga a főváros volt.

A Budapest iránti festői érdektelenség nem volt új keletű. Valóban különös, hogy éles ellentétben az európai nagyvárosok és New York festőivel, akiket a város elcsábított a természettől, Budapest utcái, városi látványai és városi élete nemhogy nem jelentettek kényszerítő inspirációt XX. század eleji festő-polgárainak, hanem éppen ellenkezőleg: a századelő budapesti festői kivillamosoztak a zöldbe, s a Tabánban és Óbu-

da falusi miliójében állították fel festőállványaikat. A budai hegyeket is festették, de ha néha a Dunát és a folyóparti házakat választották témául, a Gellérthegy és a folyó együttese inkább tájképet, mint városképet eredményezett.

Annak, hogy a budapesti művészetben a XX. század elején a modern város – egyáltalán: a nagyváros – képzete Budapest helyett Párizshoz kapcsolódott, és Párizs vált városmítosz, nemcsak Budapest sajátos magyarországi helyzete volt az oka, hanem a francia festészetben már meghonosodott Párizs-ikonográfia is. Párizs kora huszadik századi életét és városrészleteit, polgárainak viseletét, szokásait, lakásait, épületeit, jellegzetes párás városi fényeit elevenen magunk előtt láthatjuk a korszak festményei alapján. Berlin két háború közötti metropolismítosza is részben abból az érzékletes, hol élesen szarkasztikus, hol hűvösen realizisztikus, hol fotómontázsokból és filmekből előlépő képéből táplálkozott, amit a korszak művészei rögzítettek. A New York-i festők nem a külvárosok lankáit, hanem Manhattan felhőkarcolóit, hullámzó embertömegét, építkezéseit és a Brooklyn Bridge-et festették. Nemcsak a felgyorsult városi ritmusok és a városi képek, hanem a modernizáció hatalmas folyamata, technikája, tudománya, gondolkodása és társadalmi is megjelentek a festészetben és a képzőművészet más, új műfajaiban. Mindennek csak egyik, de emblematikus megfogalmazása volt a nagyváros festői megjelenítése.

Mindezzel meglepő ellentétben a századforduló és a kora huszadik század Budapestjéről nem tudunk képet alkotni a magyar festészetből. A város, a városi színterek és a városi polgár a maga sokrétű tapasztalatával, megváltozott idegzetével, látásával, mentalitásával együtt kimaradt a magyar képzőművészetből. A magyar festészetben, nagyon kevés képet kivéve, a főváros nem volt festői téma. Nincs Budapest-ikonográfia.

A helytörténeti gyűjteményekben természetesen vannak Budapest-ábrázolások. Mára ismeretlenségbe merült festők, akik a maguk korában sem számítottak kimagasló művészeknek, festettek olykor budapesti részleteket és életképeket a XX. század elején. A modernitás iránt fogékony festőink azonban inkább elutaztak Párizsba, ahol a francia festők képeinek hatására festettek párizsi utcaképeket és háztetőket, mint például Czöbel Béla, vagy Dél-Franciaországba, ahol kisvárosok részleteit festették a kubizmushoz közel álló stílusban, mint Galimberti Sándor és Dénes Valéria. Nem vagy alig festettek budapesti házakat, utcarészleteket. Kubista felfogású városrészletként Kmetty János 1912-es KECSKEMÉTI VÁROSRESZLET TEMPLOMTORONNYAL című falusi utcarészletet ábrázoló festményére szokás hivatkozni, Nemes Lampérth József 1917-ben a Tabánban festett HORGONY UTCAI RÉSZLET-e pedig tájkép. A XX. század elején a magyar festők több párizsi, berlini, amszterdami városrészletet festettek, mint budapestit.⁴

Várnai Vera *FESTŐI BUDAPEST* című könyve, amely Budapest grafikai és festői ábrázolásait gyűjti egybe a reformkortól az 1930-as évekig, számos pályázatról és tárlatról számol be, amelyeknek a célja a város ábrázolásának az ösztönzése volt. Egy 1913-as kiállítás kapcsán írja, hogy a korabeli sajtó sem értette, miért nem népszerű festői téma a főváros: „Nagy szeretetet és figyelmet a főváros eddig nem kapott a magyar piktoroktól. Idegenkedtek a fővárostól. Buda, a Tabán, a Duna-part, a Liget voltak a kedvelt részletek, amelyeknek festői akadtak. De Budapest nem ment úgy át a vérkeringésbe, mint például London vagy Párizs.”⁵ Idéz a *Művészeti Krónika* korabeli cikkéből is, amely, ha nem is a modernizáció képeit hiányolja, szinte segélykiáltás a festőkhöz: „A mi városunk élete rövidebb és gyorsabban változó, mint a világ bármelyik metropolisáé. A régi Pest eltűnik a szemünk elől, és nemsokára emléke sem marad annak a városnak, amelyben a nagyapáink éltek, s amely finom, meghitt formában tükrözi vissza az egész kor stílusát és hangulatait. A művészet kötelessé-

*ge lenne, hogy az utókor számára megmentse ennek a stílusnak az emlékeit, ezeket a hangulatokat... Ismeretes Oscar Wilde mondása, hogy a londoni köd azóta szép, mióta Turner megfestette. Mennyi szépséget, mennyi nemes harmóniát fedezhetnek fel a magyar művészek a mi napfényes, ragyogó városunkban...*⁶ De mint Várnai is írja, a későbbiekben még kevésbé jelent meg Budapest a magyar művészetben, mint a „boldog békeidőkben”.

Ez annál is kevésbé magától értetődő, mivel Budapest 1867-től kezdve, de különösen 1873, Óbuda, Buda és Pest egyesítésétől fogva az első világháborúig Európa legdinamikusabban fejlődő fővárosa volt olyan mérnöki alkotásokkal, mint a kontinens első földalatti vasútja és a Duna-hidak, eleven belvárosi élettel, markáns atmoszférájú külvárosokkal, feltehetően zsúfolva olyan látványokkal, amelyek lakóit egyik bámulatból a másikba ejtették, és nagyon is érdekelhették a festőket. De bármilyen látványt nyújtott is Budapest, a festészet és a fotográfia történetében alig van példa arra, hogy a művészek ne rajzolták, festették vagy fényképezték volna azt a környezetet, amelyben éltek. Reneszánsz táblaképek háttéréiben meghúzódó városrészletektől a XVII. századi Amszterdam házaig és Delft látképig, a Mont St. Victoire-ig, Atget Párizs-fotóig és Nádas Péter vadkörtefájáig a lakóhely a festői és fotográfiai életművek bensőséges, lényeges önéletrajzi motívuma. A Budapest-ikonográfia hiányának az okait tehát nem a város szépségének vagy izgalmasságának a hiányában, hanem másutt, a modernitással való kapcsolat és a budapesti identitás vállalásának a problematikuságában kell keresnünk. A festészetből jól látható, hogy más városok festői nem kerültek meg a metropolisok új realitását. Kimeríthetetlenül gazdag témát találtak a városi élet szövedékében, amire rávetették magukat. Párizs, Berlin, Milánó vagy New York festői a történelmi változások tudatos tanúiként csodálták vagy szenvedélyesen kipellengezték metropolisaikat. A modernitás rémítő idegenségét tanulták, miközben ábrázolták. Nemcsak a magas városi házakat festették, hanem a városi embert, az arcot és ruhát, amit nyilvános tereken viselt, az új városi szerepeket, a sétáló, tüntető, a rendfenntartókkal szembeszegülő tömegeket is. Az Eiffel-torony vasváza az új század emb-lémája lett.

A budapesti festők azonban elszöktek lakóházuk, utcájuk, kocsmájuk, a korzózó polgárok, prostituáltak, koldusok – szűkebb városi környezetük mellett. Hagyomány és modernitás kiegyensúlyozására törekedtek, vagy a letűnőben lévő életmód romantikáját választották témául. Így tett közönségük is: az épülő modern Budapest polgárai időtlen tájképekkel és csendéletekkel díszítették lakásaikat.

Míg New York festőit nem foglalkoztatta a mögöttük elterülő amerikai kontinens vidékisége, amely mindig is idegenkedett a nagyvárostól, és New York-iságukat problémamentesen azonosítottak amerikaiságukkal, a budapesti festők számára megoldhatatlan konfliktust jelentett a magyar vidék és a magyar főváros ellentéte.

Budapestnek a reformkorban megkezdett modernizációja és a polgárosodás ehhez kapcsolódó folyamata, amelyet a magyar nemesség határozott el és irányított, jelentős szerepet szánva a bevándorolt német és zsidó lakosságnak is, az 1848–49-es szabadságharc leverésével megakadt. A Batthyány-kormány még egy szélesebb fejlesztést tervező várospolitikai jegyében egyesítette Budát és Pestet, ezt azonban a kivégzések és a megtorlás közepette az osztrák hatalom, mintegy mellel, érvénytelenítette. Az ország több mint másfél évtizedre lebényult, a terrorisztikus elnyomásra, kivégzésekre gyűlölettel válaszolt. A modern Budapest azzal a tehertétellel került a magyar történelembe, hogy az iparosodás és kereskedelem, amelynek révén nagyváros lett, a kiegyezés árán indult meg. A magyar modernizációra, amelynek Budapest volt a kézzelfogható jelképe, hosszú árnyékot vetett az árulás, a nemzeti függetlenség készpénz-

re váltásának az érzése, amely a deáki reálpolitikát, az 1848-at véresen leverő Habsburgokkal való kézfogást kísérte. A reformkor felvilágosultsága és nemzeti összefogása nem élte túl Haynau korszakát. Visszaidézve a „haza vagy haladás?” korábbi, II. József korából ismerős dilemmáját, amely szembeállította az urbánus, felvilágosodás- és európaizálódáspárti jozefinistákat a nemzeti függetlenséget mindennél előbbre való értéknek tekintő nemességgel, a kiegyezés sötét bélyegét nyomott minden gazdasági előnyre, ami a modernizálásból származott. A reformkor vívmányainak budapesti megtestesülései, mint például a Magyar Tudományos Akadémia épülete vagy a Lánchíd, nem az autonóm nemzeti fejlődés diadalmas jelképei lettek, hanem egy elvetélt függetlenségi álom tragikus elbukásának az emlékművei. 1867 után a város fejlődése olyan tempóban haladt, ami példa nélküli volt az európai kontinensen, és a fejlesztésekkel járó prosperitás átstrukturálta a társadalmat. Miközben a korszak mérnökileg legkorszerűbb pályaudvarai, földalatti vasútja és hídjai épültek, német, zsidó és osztrák iparosok, kereskedők és bankárok különféle vállalkozásokba, gyár- és lakóépületekbe fektették be tőkéjüket, és együtt gazdagodtak magával a várossal. Mindez túl gyorsan történt ahhoz, hogy az autentikusként felfogott magyar valóság részének számíthasson. A kismemesek nem tudtak büszkékké lenni egy olyan új világra, amely látványos elszegényedésüket, és, mint gondolták: a kárukra, mások meggazdagodását hozta. Az új kultúrát legkönnyebb volt azzal elintézni, hogy idegen és bűnös. Újgazdag. Gyorsan növekvő monstrumnak látták Budapestet, ahol semmi sem szent, ahol ismeretlen erők és emberek működnek, beleértve a terjedő városi bűnözést, és valami egészen más történik, mint ami lassabban mozduló hagyományaik alapján valaha is elképzelhető volt. Míg a Brooklyn Bridge a New York-iak szemében a város és a modern technika diadalmas szimbóluma volt, Budapesten Arany János HÍDAVATÁS című balladája fejezte ki az újhoz kapcsolódó baljós érzéseket és félelmeket, a Margit híd felavatását haláltánc és vízbe merülő öngyilkosok sötét tónusú képeivel kísérve.

Budapest képeit néhány fényképész örökölte meg a századforduló éveiben. A legismertebb felvételeket Klósz György készítette. Főútvonalak és kis utcák, piactér és kávéház, Budapest építészete jelennek meg a fényképein, kávézó, szivarozó, hírlapokat olvasó emberek, járókelők – értékes részletek, amelyeket ebből az egyetlen forrásból ismerhetünk, és amelyek nagyméretű üvegnegatívjaikról jól kinagyíthatók. Klósz, aki megörököltette Budapest Duna-partját, kávéházi teraszait, lebontásra ítélt régi belvárosát, utcáit, piacait és polgárait – mindazt, ami festményeken nem jelenik meg – nem művészként, nem a társadalom valamely csoportja szellemi képviselőjében, hanem iparosként és üzletemberként fényképezett, sokszor állami hivatalok megrendelésére. Amikor felvételeit 1959-ben elővették, Budapest addig sohasem ismert látványai kerültek napvilágra.

A századforduló és a századelő éveiben, amikor Budapest a leglátványosabban fejlődött, a progresszív festők nem Budapesten éltek. Az akadémia tradícióitól és a korábban kötelező történelmi témáktól éppoly távol, mint modernizálódó fővárosuktól, Nagybánya idilli elszigeteltségében plein air, azaz természetes fényben látott tájakat festettek, és ezzel, mintegy negyedszázados késéssel, honosították az impresszionizmust, majd – a következő generáció – a posztimpresszionizmust a magyar festészetben. Ezek az őszinte, öntörvényű, a színeket és fényeket bátran használó képek, amelyek nem igazodtak semmilyen autoritás normáihoz, hanem új szellemet, friss szemléletet képviseltek a magyar kultúrában, megmaradtak a tájkép, csendélet és zsánerkép műfajainál, és éppen ezzel találtak rá arra a budapesti polgári közönségre, amely szívesen vásárolta őket. Ezekben az években alakult ki a budapesti művészeti élet új struk-

túrja. Mint Pernecky Géza írja, a nagyvárossá váló Budapesten „a korábban szórványos kiállítások és a rájuk reflektáló műkritikák rohamosan megszaporodnak”,⁷ a verniszázások eseményé válnak, s immár „a nagyközönség a képeket mint a polgári egzisztencia szükséges tartozékát vásárolta”.⁸ De nem kerestek olyan képeket, amelyek Budapest realitását, utcáit, vadonatúj középületeit, lakóit ábrázolták volna. A vásárló közönség sem kívánta urbanizmusát hangsúlyozni: a „bűnös város”-nak titulált Budapesten éppen hogy a „romlatlan vidék” képeit illett a szalonokban a falra akasztani. A nagypolgárság nem egészen ismerte be budapesti illetőségét, mert az a hazában éppolyan gyökértelesen tűnt fel, mint amilyenek a fővárost tartotta a konzervatív közvélekedés, amely a családi vagyon elkártyázását elfogadható, bár sajnálatos dolognak tekintette, az üzleti befektetéseket azonban idegenek gyanús praktikáinak. Az elszegényedő és a gyorsan meggazdagodó csoportok kölcsönösen törekedtek az együttélésre is: a Noszty fiúk felajánlották társadalmi legitimációjukat a Tóth Marik újgazdag családjainak, s az új tőkésék mohón keresték is ezt a jóváhagyást. A budapesti polgár, többek között a zsidó nagypolgárság, ha tehette, vidéken nyaralót tartott fenn, igyekezett gyökeret eresztetni, és ez a vidéki otthonosság a fővárosi életet szinte csak „a szezon”-ra, illetve a munkavégzés elkerülhetetlen periódusaira korlátozta. Paradox módon a Nagybányán dolgozó művészek szerencséje volt, hogy megmaradtak a vidék ábrázolásánál, mert az otrombának, közönségesnek és idegennek tekintett nagyvárosi festői tematika nem fordította volna feléjük sem a modern művészetet pártoló közönség, sem a kritika jóindulatú figyelmét.

A világ más nagyvárosaitól eltérően, a festészetben a modernitás Budapesten még az első avantgárdnak tekinthető budapesti művészcsoporthoz, az 1909-ben megalakult *Keresők* (1911-től: a *Nyolcak*) műveiben sem párosult modern tematikával – amin természetesen nem feltétlenül a nagyvárosi motívumok értendők. Új szemléletük stílusukban öltött testet. Hagyományos témájú aktaikban, csendéleteikben, portréikban és Árkádia-fantáziáikban Cézanne világos szerkesztését, a kubizmus kevésbé radikális változatát, a fauve-ok és az expresszionisták tiszta színeit és a formákat önhatalmúan stilizáló gesztusaik enyhén szelídített változatát kombinálták. Született néhány kiemelkedő alkotás, amely, mint például Tihanyi Lajos 1912-ben festett *ÖNARCKÉP-e*, megváltozott világképet sugall, újfajta komplexitás felismerését, a látható és sejtető dimenziók közötti határok elmosódását; de ami miatt megjelenésük megosztotta a magyar képzőművészet kritikussait és közönségét, az az új formanyelv idegensége, ismeretlensége, elrajzoltága volt; nem volt levezethető a már elismert és megszokott festészeti előzményekből.

A csoport vezetője, Kernstok Károly programbeszédében⁹ radikálisabb volt, mint festészetében. Érzelmek és esztétikai örömök helyett az értelemre hivatkozott, amelynek szűrőjén át a festő a természetet felfogja; „*tisztulási folyamat*”-ra, ami „*a művészetet megtisztítja a formalizmusoktól*” – ezen végső soron valószínűleg absztrakciót kell érteni –, és határozottan elvetette a művészet ideológiai szolgátságát. „*Az átkos Ausztria, Bécs politikai küzdelmek idején felszínen volt a cigány és gatyá piktúra, jött a feudális reakció s meg lettek pingálva a nagy díszülések, a díszmagyar felvonulások általános nagy gyönyörsóhajok közepette. A tudóbajos munkás kép pedig állítólag proletárművészet*”,¹⁰ mondta, s mindezzel szemben a „*kutató művészet*”, az elmélyült, megismerő folyamatot szorgalmazta: „*értelmet a festésben, fegyelmezett emberi agymunkát*”.¹¹

Ebben a dolgok felületi látványa helyett a mélyen fekvő struktúrák és rejtett tartalmak feltárására, a kor szavával: a lényegre való törekvésben a *Nyolcak* találkozott a kor

fiatal budapesti értelmiségével, a *Huszdik Század és a Társadalomtudományi Társaság* polgári radikálisairól éppen leváló idealisták, a Galilei-kör és az irodalmi modernitás új fóruma, az éppen induló *Nyugat* gárdáival. Fülep Lajos, Lukács György és a vele való levelezésén keresztül Popper Leó, akik a művészet és esztétika kérdéseit artikulálták, szoros baráti és intellektuális kötelékben Bartókkal, Balázs Bélával, Kodállal, Mannheim Károllyal, Antal Frigyessel, Hauser Arnolddal és másokkal, egy új metafizikai világkép távlatában értelmezték az új művészetet. Fülep már 1907-ben tanulmányt írt Cézanne-ról, amelyben kiemelte, hogy Cézanne, az impresszionisták sok lokális színből létrehozott képeivel ellentétben, „összetömörítéssel, egyszerűsítéssel, a széles színfoltok közös hatásának monumentálissá fokozásával”¹² dolgozik. Bár a fiatal esztéták nem pontosan ugyanazt értették monumentális művészetben, a nagyság új megteremtésén, ez a motívum többek írásában megjelenik. Lukács például, sokat idézett *Az UTAK ELVÁLTAK*¹³ című előadásában, amelyben Kernstok programjára reagált, inkább egy új, az impresszionizmus felületiségét, esetlegességét és individualizmusát¹⁴ felülíró klasszikus rend nagyságát látta az új törekvésben, semmint a modernitás új, radikális hullámát. „Ma ismét rend után vágyunk a dolgok között”, írta. „Állandóságok után vágyódunk... ez a művészet a régi művészet, a rend, az értékek művészete.” Balázs Béla is azonosította az új művészetet és a nagyság képzetét. 1905-ben naplójában leírta egy beszélgetését Kodály Zoltánnal. „Beszéltem neki az én titkos, legszentebb álmairól. [...] A nagy magyar kultúráról, amelyet meg kell csinálnunk. [...] Beszéltem neki szövetségről, melyet meg kellene csinálni mindazok között a fiatalságban, akik nagyra termettek és nagyra vállalkoztak... még egy cél is van, mely közös, melyben találkozoznánk. A nagy magyar kultúra... egy szellemi forradalom, amivel [az új kultúra] beléphet a európai fejlődésbe, és ne tartozzék többé az obszúr [sic!] Balkánhoz... A művészet rehabilitálásáról beszéltem. A művészeti vallásról, mely azé az új kultúráé legyen. Temploma a hangversenyterem, képtár vagy színház. A művészet megváltó hatalmáról.”¹⁵

A művészet felruházása egy új kulturális szövetség, új, megváltó hatalmú vallás funkciójával, amelynek nagyvárosi kulturális intézmények a templomai, éppannyira kifejezte Balázs vágyát a zsidóság asszimilációjának visszavonhatatlan, végleges elfogadtatására,¹⁶ mint amennyire Lukács rend és állandóság utáni sóvárgása sem lehetett mentes a biztonság utáni vágytól, és az asszimilációt – bármily sikeresnek látszott, különösen Lukács családját illetően – árnyékoló szorongástól. A századforduló és a századelő liberális Magyarországon, ahol egy 1895–96-os törvény engedélyezte a zsidók és nem zsidók közötti ún. vegyes házasságot, a XX. század első évtizedében a budapesti zsidó értelmiség viszonylagos nyugalomban érezhette magát. Lukács és generációja otthonos volt Európában, a német egyetemeken és saját városában is. Az első világháborút megelőző évek társadalmi feszültségei, a szegények, illetve elszegényedők és a vagyonosodók között szélesebbre nyíló olló azonban megingatta ezt a relatív nyugalmat és a prosperitásba vetett hitet, és felélesztette, más indulatok között, az antiszemitizmust is. A Monarchia és Németország városi zsidó polgársága, a *Bildungsbürgertum*, a műveltség univerzalizmusában, „megváltó erejében” hitt, a vallások és nemzeti kultúrák felett álló képzettség új, az egyenlők közösségét megteremtő erejében. Hogy eközben élt bennük a szorongás, azt nemcsak a fent idézett gondolataik jelzik, hanem például Balázs 1906-ban írt, DR. SZÉLPÁL MARGIT című drámája is, amelynek ki-csengése az egyetemes tudományos képzettség racionalizmusa és az irracionális hazatudat, a helyhez való érzelmi kötődés közötti dilemma feloldhatatlansága.

Ez az értelmiségi kör a magyar értelmiség egy még kisebb csoportjához kötődött, a progresszív, Magyarországot Európához felzárkóztatni akaró írókhoz. A zsidó *Bil-*

dungsbürgertum, mint Varga László mondta egy beszélgetésben, „a magyarság e lángjához, Adyhoz, Móriczhoz, a Nyugathoz asszimilálódott. Nem vették észre, hogy nincs mögöttük senki, hogy csak ők asszimilálódnak Ady Endréhez, a keresztény középosztály nem. Hogy a politikailag disszimiláltak kis csoportjához asszimilálódnak, amelyet a magyarság nem zsidó tömegei értetlenül, sőt ellenségesen néznek”.¹⁷ A Galilei-kör és a *Nyolcak* tagjai nem érzékelték, vagy nem akarták felfogni, vagy nem találták jelentősnek ezeket a velük szemben ellenséges indulatokat, vagy hittek abban, hogy az általános haladás majd elmossa őket.¹⁸ De nem lehetett nem érzékeltetni Budapest és az ország többi része közötti különbséget, a fővárosi kultúrának a magyar népi hagyományok helyett a modern európai kultúra felé tekintését és azt, hogy Budapest szimbóluma is volt ennek az orientációnak, amely pusztán létezésével megosztotta az országot. A modern festők, akik fontosabbnak találták az új formanyelveket és a párizsi vagy müncheni festészettel való közösséget, mint a hazai kulturális és politikai ellentétekkel kapcsolatos állásfoglalást, megmaradtak annál, hogy csendéleteik és aktképek formanyelvében fejezték ki progresszív esztétikai programjukat, s eleve eltekintettek a közönséget megosztó város tematizálásától. A képeiket vásárló polgársággal együtt elnéztek Budapest mellett. Szelídítetten európeán festészetük is tükrözte e konfliktuskerülést. Megpróbálták egyszerre modernnek és sikeres magyar festők lenni.

Egészen más hangot ütött meg az avantgárd következő generációja. Az első világháború éveitől kezdődő *Aktivisták* szocialista, szociáldemokrata csoportját az arisztokráciánál is kevésbé érdekelte a polgárság véleménye, a képek eladását és megvásárlását pedig erkölcsstelennek és egy eljövendő univerzális szocializmus felől nézve történelmileg is meghaladottnak látták. Ha Budapest túlságosan modern volt a *Nyolcak* körének, az avantgárd új generációja azért nézett át rajta, mert éppenséggel nem találta elég modernnek. Számukra a főváros óriási proletár tömegek kilátástalanul és felháborítóan nyomorúságos otthona volt, amelyet avított neoreneszánsz bérpaloták cukordíszé koronázott. Szemükben a polgári belváros éppúgy a múlthoz tartozott, mint a külvárosi nyomortelepek, egyiket sem kívánták képeken megörökíteni. Budapestet agitációk és akciók terepének tekintették, nem kontempláció tárgyának, és nem akadtak olyan motívumra a fővárosban, ami merészségével megragadta volna a képzeletüket; ami egyszerre válhatott volna saját radikalizmusuknak és a városnak az emblémájává. Kassák 1918-as *MESTEREMBEREK* című verse a modernitás tényleges fizikai valóságát írja le, és sokkal távolabbra tekint, mint Budapest panorámája: „*Holnap azbesztből, vasból és roppant gránitból életet dobunk a romokra / s félre az álomdekorációkkal! A holdvilággal! És az orfeumokkal! / Hatalmas felhőkarcolókat építünk majd és játéknak az Eiffel-torony mását. / Bazalt talpú hidakat. A terekre új mithoszokat zengő acélból / s a döglött sínekre üvöltő, tüzes lokomotívokat lökünk...*”

1919-es emigrációjukban bekerültek a nemzetközi avantgárdba, és a hamarosan szétszakadó csoport tagjai különféle változatokban, de magukévá tették annak utópikus elképzeléseit egy rövidesen megvalósuló igazságos, kollektív, határok által nem szabdaltnak világról. Kassák számára a jövő képeit a technika, New York felhőkarcolói, az acél jelentették. Az *ÚJ MŰVÉSZEK KÖNYVÉ*-ben, amit 1922-ben Moholy-Nagy Lászlóval együtt szerkesztett és adott ki Bécsben, a legnagyobb amerikai hangár, felhőkarcoló-szerű gabonasilók, New York légifelvétele, Tatlin tornya szerepeltek a képek között, de ott van Georg Grosz rajza is, ez a gyilkos vízió Berlin lakosainak és városának mély káoszáról és erőszaktartálékairól. Mindezek a metropolisok és a modernitás olyan látványai, amelyeknek semmi közük nem volt a polgári Budapesthez, egyszerűen átlépték a magyar főváros képi tematizálását.

A Budapesten maradó festők közül néhányan helyel-közzel festettek városi képeket és jeleneteket. Scheiber Hugó, Schönberger Armand, Derkovits, Dési-Huber és mint Kieselbach új gyűjteményes köteteiből tudjuk, Vaszkó Ödön, Klie Zoltán, Simon György János, Illés Árpád, Duray Tibor, Paizs-Goebel Jenő, Fenyő A. Endre, Varga Hannah néhány képén is megjelennek városi színterek. Kevés kivétellel, mint Scheiber 1920-as BELVÁROS-a vagy Duray Tibor 1937-es KILÁTÁS A MŰTEREMBŐL című utcaképe, ezek a festmények inkább formatanulmányok, tárgyak szögletes ábrázolásai vagy anyalföldi gyárak, gyárkémények szociális töltetű képei, semmint Budapest élményének ábrázolásai. A XX. század elején alig néhány, ismeretlenségben maradt festő képein jelenik meg a főváros mint új, városi táj, sajátos tárgyaival és atmoszférájával, mint például Erdőssy Béla VÁCI UTCA című 1900 és 1910 között festett képén vagy Zord Arnold 1913-as NAGYMEZŐ UTCA című festményén. A néhány budapesti külső és belső tereket ábrázoló festmény találoan adja vissza a város hangulatát, otthonosnak érzett utcák és zenés kávéházak atmoszféráját. Ez a nagyon kisszámú kép mégiscsak rögzített valamit a festők által jól ismert, meghitt városi részletekből, hátrahagyott egyfajta lírai városélményt. Budapest mint a modernitás szenzációja, öröme vagy problémája azonban nem jelenik meg a magyar festészetben.

Hogy a két világháború között a legtöbb festő Szentendrét inspirálóbbnak találta, mint Budapestet, és éppen a kutató szellemű, innovatív festők, az már a Horthy-korszak történetének a része. Szentendre vonzereje nemcsak a dombra épült olasz kisvárosokat, délfancia falvakat idéző mediterrán hangulatának és az ott élő szerb közösség kultúrájának volt köszönhető, hanem annak a pusztá ténynek is, hogy menedéket jelentett Budapesttől, ahol a mind agresszívabb politikai kurzus és az általa támogatott neoklasszicizmus uralta a művészetet.

Budapest következetes nem ábrázolása a századforduló és a XX. század első harmadának a magyar festészetében a modernitással kapcsolatos ambivalencia mutatója. A főváros nem vált az ország közös jelképévé, szóba hozása inkább zavaró volt, mint vonzó, mert Budapestben az ország megoldatlan konfliktusai sűrűsödtek. Talán a Budapest-ábrázolások hiánya is okozza, hogy a modernitást nem tudjuk vizuálisan magyar helyszínhez kötni.

Jegyzetek

1. Ez az írás részben az 1988-ban készült és a Russell Sage Foundation (New York) kiadásában, Thomas Bender és Carl E. Schorske szerkesztésében 1994-ben megjelent BUDAPEST AND NEW YORK, STUDIES IN METROPOLITAN TRANSFORMATION: 1870–1930 című kötetben szereplő AVANT-GARDE AND CONSERVATISM IN THE BUDAPEST ART WORLD: 1910–1932 (AVANTGÁRD ÉS KONZERVATIVIZMUS A BUDAPESTI MŰVÉSZETI VILÁGBAN 1910–1932) című tanulmány fordítása, részben átdolgozott változata.
2. HOL VANNAK BUDAPEST FESTŐI? *Kortárs*, 1947. nov. 1. 80–81.
3. Például a WANDMALEREI IN DER TÖMŐ UTCA (A TÖMŐ UTCAI FRESKÓ) című cikkében, *Pester Lloyd*, 1942. okt. 5. Abendblatt.
4. Bécset, nyilvánvaló politikai okokból, ugyancsak következetesen elkerülték.
5. Várnai Vera: FESTŐI BUDAPEST. Corvina, 2004. 15.
6. Uo.
7. Perneczky Géza: KORTÁRSK SZEMÉVEL. Corvina, 1967. 8.
8. Uo.
9. Kernstok Károly: KUTATÓ MŰVÉSZET, felolvasás a Galilei-körben 1910. jan. 9-én, megjelent: *Nyugat*, 1910. I. 95–99.
10. Uo.

11. Uo.

12. Fülep Lajos: PAUL CÉZANNE. *Művészet*, 1907. 154–159. Perneczky, 78.

13. Galilei-kör, 1910. febr. 16. *Nyugat*, 1910. I. 190–193.

14. Az impresszionizmust nem egészen megalapozottan tekintették individualistának, hiszen a pillanatnyi fényviszonyok pontos visszaadására való törekvés inkább a tudományos megfigyelések pontosságára törekvő módszerességéhez, mint az individualizmushoz áll közel. Ebben a pontatlan minősítésben részben az fejeződik ki, hogy az impresszionisták lokáliszínhasználatát mechanikusan azonosították a fragmentáltsággal, egyedekre való széteséssel; másrészt, hogy az impresszionista festésmódot mindazzal szemben állónak tartották, amit mint nagyszabásúbb, lényegretörőbb és összefoglaló erejű kifejezésmódot kívánatosnak tartottak.

15. Balázs Béla: NAPLÓ 1903–1914. Magvető, 1982. 219–220.

16. Hogy Kodály számára mindennek nem az volt a tétje, mint Balázsnak, az kiderül a válaszból: „Zoltán pedig avval felelt, hogy beszélt az emberek buta nyomorultságáról, az alig található kivételekről... Belülről kifelé dolgozni – csak magáért a dologért. Fittyet hányni az embereknek. Amiket beszélek, gyerekes örültségek.” (Uo.)

17. Varga László megjegyzése a ZSIDÓKÉRDÉS ITT ÉS MOST. GYÖKEREK ÉS INDÁK című kerekasztal-beszélgetésben Hanák Péter, Juhász Gyula, Karády Viktor, Szabó Miklós, Varga László részvételével, *Világosság*, 1989. június. 433.

18. Ennek részletes és árnyalt elemzését adja Mary Gluck: GEORG LUKÁCS AND HIS GENERATION 1900–1918. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1985.

Fulvia

CITY CENTER

Ipse locus causas vati facit

Lassan vége a télnek. Nézem az alkonyi várost:
farsangos tömegét görgeti, mint a folyó.

Még egy vad buli, és kész: zajlik a jég, hava olvad,
szél fúj, árad a víz, maszktalan-meztelenül
járnak a lányok az utcán, nyitva a férfiak inge –
fogd hát, tűzre vele: égjen a téli kacat.

Még egy vad buli, öltözz téltemető figurának:
máglyán ég el a tél, öld meg a szalmababát!

Érzik a várakozás, noha sáros, mély pocsolóyák lepik el még,
piszkos hókupacok végig a nagykörutat –
bőrben, bundakabátban, tolldzsekiben igyekeznek
ormótlan alakok, mennek a dolguk után.

Én magam is sietősen, krémszínű hosszú kabátban
(hátnál már csupa sár), vásárolni megyek.

Mára egy partira hívtak, meg kell vennem a jelmezt:
este Heléne leszek, rajta, raboljanak el!

Itt van előttem a végcél: villog az estben a fénye,
 mint egy vár meredez; zászlaja bátyafokán.
 Ömlenek tárt kapukon most befelé a felajzott,
 fáradt kiskamaszok, kismama, nagymama, mind,
 boltra meg árura éhes, lógós nézegetésre:
 pusztulj, munkaidő, éljen a szórakozás!
 Megcsap az emberi pára, fúj kifelé a meleg szél –
 állok egy pillanatig, szokva a plázaszagot.

Pár lépést teszek aztán, visz befelé a tömegsvung,
 torpan a sodra, ahogy még két ágra szakad –
 s jobbra meghallom a zúgást: ömlik egy falról a csapvíz,
 zúdul a szürke-komor vasbetonon – vízesés.
 Kis tó gyűl a tövében, abba csurog le csobogva,
 aprópénz fenekén, halpikkely-ragyogás.
 Szúrja az orrom a klórszag, jéghideg permete freccsen,
 arcomat éri, ahogy tükrére ráhajolok.

Állnak még körülöttem, randira várva, magukban,
 hallják, mint muzsikál, nézik a szürke vizet –
 jöjjön már az a kedves, mentse a várakozókat,
 mert hiszen arcuk üres: várnak-e még valamit?
 Jóshely ez itt, igen, érzem: Albunea vízesése,
 bűzös, lélekölő, zsarnoki-látnoki hely,
 itt hozol áldozatot Faunusnak, de birka helyett most
 itt hagyod kinti valód, itt hagyod józan eszed.

Nem evilági mulatság: istenek kéjpalotája a pláza:
 menj, nézd meg magad is, párosan és egyedül –
 káprázó szemeidben szinte tiéd is a sok tárgy,
 itt minden eladó, fogd, tapogasd, simogasd!
 Nézd csak: tetszik a csizma? Hát ez az öv? Ez a táska?
 Próbáld fel, hiszen épp rád szabták a ruhát!
 Bársony nyakszalagodhoz illik e fülbevaló itt –
 hát az a kis kítűző? Á, bagatell, vigyed el!

Samponok orgonaszínben, bíbor- és szilvalilában,
 tömbszappanban a friss, illatos rózsaszírom,
 szín szerint sorba kirakva a szemceruzák xylofonja,
 áll katonásan a rúzs, s csöpp üvegekben a lakk.
 Spriccentsd a parfümöt, kend el a kézen a kenceficéket,
 krém, púder, ajakír – győzze az orr meg a bőr.
 Áll az idő, csak a bőség nagy, ragyogó szarujából
 ömlik a fényes eső, és te vagy, im, Danaé.

Én vagyok, ím – a királyné, megvan a jelmezem is már:
Szépheléne-fejék, maszkszerű napszemüveg,
mélyvörös pikkelyes-flitteres báliruha, és az ékszer:
végig a nyak vonalán ógörög indavonal.
Hat tasakot cipelek már, szinte még izzik a plasztik-
kártya, az összegeket nem tudom, bánom is én!
Nincs még vége, felét sem láttam, nem hagyom abba:
még van két emelet, felmegyek, körbemegek!

Ringat az enyhe zszibongás, úgy zsong, mint uszodában:
áramló sokaság visszhangos tömege.
Felmósószer szaga szállong, citromos illatosító,
díszkutak vízszaga és fentről az étteremé.
Kétoldalt eladók és biztonsági személyzet
jön-megy, várakozik, megfigyel és csomagol.
Színek és fények és áruk és emberek, illatok, álmok,
vágyak rajzanak – mert az a jó, ami új,

mind, amin rajta a cédula, rajta a küzdelem ára:
perc alatt elfelezett, elvert kéthavi bér.
Ám ami jó a tükörnél, sokszor nem csinos otthon,
és ami már a miénk, már soha nem ugyanaz,
percekig él a divat, és trendinek lenni se könnyű,
mert ami még ma menő, holnap dobhatod el!
Meggyűrődik a szoknya, feslik a top meg a póló...
Jó, még megveszem ezt, elteszem, és megyek is –

még tovább... Jobbra sötétség: szűk terű, mélyvizi barlang,
benn lihegő kamaszok, játékgéppityegés,
vijjog a hárpianépség, zord Phlegeton tüze éget,
mennek a puskacsövek kőlabirintuson át,
felvillannak a szörnyek, fröccsen a vér a falakra,
gépfegyver kerepel, hördül a fritz katona –
vad, rituális öléssel hódol a férfi a vérnek,
Cumae jóslata szól: hős leszel, nem menedzser!

Balra meg tág terű boltban ott sorakoznak a gépek:
DVD, videó, winchester, webkamera,
tévétől, monitortól roskad a polc meg az asztal,
zümög a jogger a sok ötlemezes hifiben,
játékkal telitetten a nintendó meg az X-box
kínálgatja magát, nézi a férfisereg,
fogják, megtapogatják, konzolját simogatják –
nincs pénz? Dönteni kell – erre való a hitel.

Nem megyek én ide most be, nem kell a discman, a magnó,
kordul a gyomrom, üres, inkább enni fogok.
Felmegyek gyorsan a lifttel a legfelső emeletre,
gyorsítékezdé-soron verni az éhemet el.
Almasaláta, narancslé, vékony eperpalacsinta:
ezzel ülök egyedül, több emelet magasan,
nézem a lentü zsbongó bolyszerü emberi rajzást,
város, csak kicsiben, zárt tér, nagy, kupolás

légbuborék, teli korzó, légvár tiszta üvegből:
védtelen, mégis erős fénypiac, bábeli tér.
Épp moziból jön a nép ki, lelkesen, álomi arccal,
látni: az ő idejük két órára megállt.
Mint Kirké szigetéről, jönnek elő a sötétből,
képzelet hályoga még megbűvölt szemükön.
Páratükör a valóság, fényes olümposzi pláza:
nézz bele, megveheted, látod, az istenülést.

Szédülök, én se tudom már, hol vagyok, mért vagyok én itt,
felveszem sok csomagom, indulok. Nem lefele:
itt a kapu a magasban, vár a tetőn különös tér,
ösvények, kicsi fák, tág ég, jókora park.
Állok vacogva-remegve az utca felett, a magasban –
itt csupa fényszmog az ég, rejti a csillagokat.
Most telihold van, ezüstös jégbe faragva a maszolja...
Mégfagyok így egyedül.

Mert nem igaz, csak a tél.

Határ Győző

BUDAPEST ÉS AZ Ő ÉPÜLETÁLLAGA

*épületállag épületállag
megidézek megcsodállak
mint mindennek egy a vége:
lesuwadtál – feledésbe*

Régi igazság, hogy az embergyermeke narkotikumfogyasztó állat. Rákosi Mátyás alatt, a kemény diktatúrás időkben, akinek az Özön Szegénység dögszürkesége elől menekülhetnékje támadt, ösztönösen mákony után nézett. Ilyen nemes mákony volt a kultúra – nagy áhítattal hallgatták a *Máté-passiót*, a *Brandenburgit* (mind a hatot), elmélyedtek a könyvekbe, tisztelték az irodalmat, megbecsülték a képzőművészetet: min-

dent, ami ideig-óráig feledtette velük a besúgók/lebukások/veszedelmek lápvilágát – rongy életüket.

A másik, komplementer mákony az erotika volt. A szerelem minden aspektusában nagy felejtető. Paradox módon a parancsuralom csak felfokozza a párkereső hajszát, az üzekekedhetnéket, az ejakuláció, az orgazmus misztikumát és életbetöltő hiedelmét.

A börtönből való szabadulásom után, 1953-ban regénytrilógiát írtam ANIBEL címmel. Az észveszejtő szerelmi bolondulás könyve volt – ami azért híven érzékeltette a kemény diktatúra megkerülhetetlen kényszerpályáit. Azzal a dögszürkeséggel, marxista lármával, papírkilincsekkel, hiánycikkkel volt bebútorozva-bedíszletezve, ami mint élőközegünk, tartalmazott és körülvett bennünket. A benne élő szökni próbált, bár tudhatta, hogy ne is ábrándozzon róla, úgysem lehet. Majdhogynem légyapapír-rátapadással, „napjaink” regényének sikeredett. Amikor harmincöt év múlva kiadták,¹ megdöbbenve tapasztaltam az olvasótábor reakcióját. Kivétel nélkül mindenki úgy olvasta, mint a *történelmi regényt*. Nem lehet *körültekinteni* 1980-ban, s ugyanakkor *belelátni* az 1950-es valóságot, az aznapi napot. Csak mintegy *visszatekintve* lehet belőle rekonstruálni a Rákosi-korszak atmoszféráját, a karanténba zárt társadalom menekülhetnékjét, az undok diktatúra ergasztulumából való elkívánczozást – az „apáink” kultiválta mafla erotikát.

Thomas Mann történelemlátása jut eszembe. Hogy egy-egy történelmi korszakból olvasói tudatunkban afféle horizontlezáró *díszletet* alkotunk, és e kulisszák mögé nézve vesszük szemügyre a régmúlt idők bruegheli nyüzsgését. A második világháború gyötrelmes élményanyaga, halálveszedelmeivel, a halálkátyúból való hihetetlen kikecmergéssel – nekem *ez* volt az a kulissza, amely a távoli múltak kulisszáit távlatosan kicsinyítve eltakarta. De elkövetkezett Ötvenhat, és a fővárosba betóduló lánctalpas szovjet rohamlóvegek a körutakon-sugárutakon, a házsornak nekifordulva és tíz-tizenöt méterről rombolva-tüzelve sokkal nagyobb kárt okoztak, mint a körülzárt Budapest 1944–45-ös ráérős, lomha szovjet ostroma.

A forradalom traumatikus élménye volt az az új, zsinórpadlásig érő, horizontlezáró kulissza, amely még a második világháború lélektani díszleteit is eltakarta. Ha elmerengő perceimben visszagondoltam Budapestre, lezuhant felsővezetékek, oldalt dőlt sárga villamoskocsik hosszú sora, a felszedett macskakövekből rakott barikádok jelentek meg előttem. Csakhogy milyen kíméletlen gyógyító, milyen parancsra feledtető az idő, hovatovább mint a lassan díszletfállá verődő felhőtakaró – új kulissza jelentkezett a visszapillantó látóhatáron. Mi egyéb is lehetett volna, s hogy is lehetett másképp: fél évszázados meglakása/beidegzése után: *az angolszász világ*. A nagyon más-milyen településforma, a máshogyan értelmezett „város”; a más-milyen arcjáték, test-és jelbeszéd, a londoni más-milyen utcakép, a látottak-hallottak megélt tömkelege. A kotlestyúkforma, alacsonyka anglikán templomok országszerte; a párában úszó örökszép, de belakhatatlan kertek, a szuburbiák ömlesztett egyformasága.

Besulykoltak. Az angol életmód rám terebélyesedett.² Hogy már ne is említsem a többbit, tengerentúl: Amerika barátságos aszfaltsivatagjait: itt egy benzinkút, amott egy betontemplom (neonkeresztje éjszaka forog), reptérszéles autósztrádák lóherekeresztzése s azok téveteg irányító csapdái. Összességükben ez volt az az új kulissza, amely eltakarta előlem azt a (nekem) régestelen-régi Pest-Budát („Tabánnal” – „Duna-korzóval” – „Hanglival”), amiről most regélni szeretnék; mert az lett belőle immár, félig-meddig, „rege és mondavilág”, és amelynek magam is, sauruszformán, jószerével itt felejtett történelmi tanúja vagyok.

Szemérmelősen forgatom kalpagomat: nem tudom, ildomos-e előhozakodni vele abban az SMS-es, milliós mobilos, beszélgetve rohanó világban, amelynek kisebb gondja is nagyobb, mint Hild József bezuhant kupolájú első Bazilikája avagy a tömérdék *Neugebäude*, hogy hová, mivé lett és mi terpszkedik ma a helyén. No de hát isten neki – hadd kezdjem el.

*

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung – ahogy Klopstock kezdené, de én már nem kezdhetem: glóbuszunk globális-megválthatatlan. Arról a zöldfülű világról énekelnem, amely velem együtt balladahomályba vész? Leszáll a vesém. Alig de-rengő Valaha-Volt, amelynek megszépítő messzeségét az a titkos tűz fűtözi, hogy akkor ifjonti voltam, kisportolt-fiatal, ruganyos-fickós, pálcáimban fáradhatatlan volt a vándorvágó és verseimből a tesztoszteron beszélt. (Jóllehet ezt akkor még sejteni sem sejtettem: ma is, a fiataloknál, a mai versömlésben a magömlés aránya fel-felszökik.)

Az 1930-as évek vége felé, a negyvenes évek elején történt. (NB. Félő, innentova a derridisták megorrolnak rám: ez nem olyan *narratíva*, amiből a szerzőt szőröstül-bőröstül ki lehet ebrudalni. Mintha ott sem volna.) A lányok tudták rólam, hogy „kormányos szkiffem” van, szívesen jöttek ki a csónakházba, hogy a kicipelésben vízretételben segédkezzenek. Csokoládébarnára sültünk a Dunán. A szakma jó kezű fiatal építészvágánynak tartott, főzőrajzaimért sokat fizettek a nagymenő építészirodák. Ebből éltem-tollasodtam; ez a viszonylagos jólét tette lehetővé, hogy olykor félévekre kámfort játsszak, elvermelve éljek, s elvonulva a világ elől: írjak. („Kis Haszontalan.”) Írásaimat szántsándékkal nem vertem nagydobra, könyvtár-harácsolásomat, írósznvedélyemet titokban tartottam. (*Caveat*: más a grafománia, és más az írás sznvedélye.)

Bujkálni éppenséggel nem bujkáltam; de viszolyogtam tőle, hogy belekerüljek a magyar irodalom vérkeringésébe, mert (ahogy akkor megírtam:) annak beházasodás, le-paktálás-kiegyezés és provincializmus a vége.

Megesett, hogy egész pályázatokat vállaltam a titoktartás hallgatólágos fogadalma alatt: teljes rajzkészletét elkészítettem, időre beadtam; aztán hogy nyer vagy nem nyer – nemigen érdekelt. Amúgy is a Horthy-korszakban a titkos pályázatoknak leáldozott a napja, minden pályamunka névalírásos volt. Ma, a falfirkák világában szinte hihetetlenül hangzik, de ez volt a festékszórók őskora. Az én temperával festett, festékszóróval feltupírozott távlati képeimmel nemigen tudtak versenyre kelni a régimódi akvarellisták, gondom volt rá, hogy a pályázat minden lapja ilyen magakellető pillantásfogó legyen. Igaz, hogy nem az enyém volt a masina; mert akkor még ahhoz vagy palackozott sűrített levegő, vagy iromba lábintó-szerkentyű kellett (úgy kellett lábbal felpumpálni a nyomást). Eleinte haveri alapon jó cimboráim kisegítettek: kölcsönadták a magukét; Konecsni és Kling Gyurka ismert plakáttervezők a kezemre jártak. Utóbb magam is beszereztem egy ilyen kütyüt, egy lábintósat; de ma már, a kommerc festékszóró patronok világában, mandrók/pacerákok el sem tudják képzelni, mekkora rutin, ügyesség és elővigyázat kellett, hogy a festékszóró ne „köpködjön”, és ne csináljon pacát.

Dolgoztam egész sor olyan minden lében kanál, közélő, nagy hatalmú építészfejedelmeknek, aki egyúttal vagy egyetemi tanár, vagy kormánypárti MÉP-képviselő (vagy mind a kettő) volt, így hát tutira ment az első díj, a nyeretés, a megrendelés az épület kivitelezésére (eldőlt ez jó előre a Kisrablóban vagy a Kárpátia pincéjében rendezett vacsorákon [a kedvenc éttermük után így hívták a szemben álló maffiózótömörüléseket]). Ha jó volt a lapjárás, és „nyertünk”, olyankor némi extra guba is kinézett. És dolgoztam magának a Fővárosi Közmunkatanácsnak is. Forgalomban volt a nevem.

Alighanem a Közmunkatanács révén jutott a fülébe Borbíró/(Bierbauer) Virgilnek, a *Tér és Forma* országos hírű főszerkesztőjének, hogy én alvállalatban az irodáknak mi mindent csinálók. Ha nem tőlük, akkor a jóvágású-jókéjú Kaffka Pétertől, ki sztárszínész szeretőkkel dicsekedett (összeakadtam vele, már emigrációban, *öregén*, Amerikában);³ vagy legkedvesebb mentoromtól, Hajós Alfréd-től (mint olimpikon, gazdagon nősült, és „kormányfőtanácsos” volt), akinek éveken át *ad hoc* alapon „bedolgozója” voltam. Valahonnan tudhatott rólam, mert meghívott magához egy kis beszélgetésre.

Először csak a csornai agrárakadémia ötvenes munkaterveit és a lelátogatást-levezetést bízta rám; majd újrarajzoltatta kedvencét és büszkeségét, a kőérberek reptér körkörös fogadóépületét, alaprajzostul, távlatostul, mindenestül – ezt-azt: ami épp eszébe ötlött. Végül oda jutottam, hogy egyszemélyes irodájának tótumfaktuma/„irodavezetője”/bejáró robotosa lettem: kötetlen időben. Vagy be se jártam, vagy akkor jártam be, amikor nekem tetszett, de – tettem a dolgom. Mindig a kész munkával kopogtattam. Viszonyunk szorosabbra akkor fonódott, amikor Virgil egy több évre szóló, nagy, akadémikus feladatot kapott a Közmunkák Tanácsától.

Hogy Virgil milyen ember volt? Theophrasztusz karakterológiájával szólva: kolerikus. Jól kijöttünk – legalábbis én – vele. Középmagas. Szikár. Villogó szemű. Hadarósan gyors beszédű. Felbosszantotta, ha bárki nem értette meg egyből, mindjárt: mit akar. Finomkodva lehengető, türelmes képpel ugyan, de ellentmondást nem tűrő. Kretschmer felosztásában: aszténiás-leptoszom. Izgó-mozgó türelmetlen-ideges. Olykor kirobbanó dühkitöréseitől mindenki félt. Talán nem bántom meg az emléket, ha elárulom, hogy ügyetlen kezű, *nem rajzos ember* volt, ezért tán irigyelte rajzkészségemet, és történetesen arra, amivel megbízták, eminensen alkalmatlan volt. Mert jóllehet aranyba kellett foglalni, titokban amilyen vajszívű ember volt, de a rossz nyelvek szerint rabiátus természetű: tudta mindenki, ha haragja kirobban, legjobb, ha ki-ki fut, amerre lát.

Én ugyan tanúja voltam Virgil néhány rossz pillanatának, amikor elfutotta a pulykaméreg; de nehezen néztem ki belőle azt a fákat szaggató elemi erejű tornádót, aminek elhírelték. Sokan a *Tér és Forma* szerkesztőségében, irodájában, rózsadombi tuskulániumában pánikszzerűen menekültek előle; s hogy vajon tán csak egy *charmeur* akart kibújni belőle, de nem tudott – higgyem-e? Csupán két emberi lényel tett kivételt, akiket különleges bánásmódban részesített. Az első: édes-kedves felesége volt. Hogy mennyire volt művelt és tájékozott, nem tudom, de sejtem, hogy nagyon. Halk szavú, váltig háttérbe húzó: olyan hihetetlen olajos modorú, emberekkel bänni tudó, bájos asszony, hogy kevés ilyen született villámhárítóval találkoztam életemben. Varázslatos jelenség, nem a szépségénél: lényénél fogva. Aurája felfénylett, ahol csak megjelent; és ha mással tán férjura ordítózott volna – vele meg se próbálta; és nem is, mert lepattant volna róla, hanem mielőtt ráeszmélt volna, a felesége negédes mosollyal az ujjja köré csavarta.

A másik emberlény, akivel Virgilnek sehogy sem akaródzott ordítóznia – nemcsak mert nem adott rá okot, hanem mert nem is lett volna ajánlatos –, az jómagam voltam. Virgil ugyanis hadilábon állt a plajbással. Írása olvashatatlan volt, mint a patikusé, ésde úgy is rajzolt. Ismert figura építész-körökben: az „elméleti” építész-észlény, aki csupa funkció – elméjében kimódolja ugyan a Kolumbusz tojása-alaprajzot, de papírra vetni nem tudja. Ceruzájának ez az ügyetlensége titkos fájó pontja lehetett, az volt és az maradt. Gondolom, ezért „tisztelt” engem. Mint „rajzos embert”. Ezt a percre pontos totál megbízható, „aranykezű” embert elijeszteni-elvadítani egy goromba szóval? Isten őrizz. Még megsértődik, és se szó, se beszéd, szedi a sátorfáját – odébbáll.

Nos, hogy én se kerteljek tovább: FELMÉRNI BUDAPEST ÉPÜLETÁLLAGÁT. Ez volt a Megbízás, ez az a Nagyon Nagy Feladat, ami Virgil ölébe hullott.

*

Abban a zöldfülű világban, amit Horthyról „korszaknak” tisztelnek (sőt nosztalgiával emlegetnek), nem az a „*gutgesinnt*” angóracica volt ő, akinek a múltba néző eklektika csengettyűje fityeg a nyaka pántlikájában; hanem tigristermészetű vadmacska, amelynek minden lépésénél a nyakában a funkcionalizmus, a *Sachlichkeit*, a *Bauhaus* nagyharangja kong félreverte: Virgil a *Tér és Forma* révén hatalmasságnak számított, márpedig egy potentáttól senki sem várhatta, hogy majd nyakába veszi a várost, és nap-hosszat járja-rója utcáit a sugárutaktól a síkatorokig, Lágymányostól Soroksárig – ki-világos-kivirradtig, mindenütt.

Odafent a Madách-házakban, ahol a Közmunkatanács székelt, ők se gondolták más-ként, mint hogy Virgil majd összetrombitálja segéderőit, stábot szervez, a munkát célirányosan elindítja-delegálja-áthárítja (így volt ez már az ősidőkben is, amikor nyereg alatt puhítottuk a húst: a rossz nyelvek szerint a Bejövetelet [és az elkerülhetetlen tiszogatást] a kazárookra bíztuk).

Ahogy mondvá volt, úgy is lett. BUDAPEST ÉS AZ Ő ÉPÜLETÁLLAGA felméréstett. De hogyan? Úgy, ahogy Karinthy mondta: *minden másképpen van*. Mert jóllehet dúlt a második világháború, Magyarország a mikroklímájával a „béke szigete” volt. Mint a Harmadik Birodalom gabonaraktára, szállítottuk a náci Németországnak az élelét szakadásig, ám egyszeriben azon vettük észre magunkat, hogy belesodrótunk a harcokba. Még messze volt a Don-kanyar katasztrófája, az arcvonal mögötti rendészkedést operettháborúnak fogtuk fel, baljós torkolati tüzekkel. Borbíró Virgil kettőig se számolt, és behívták katonának.

Amire sem a *Tér és Forma*, sem a stáb nem számított: Virgil máról holnapra eltűnt, elment a brjanszki erdőbe orosz partizánokra vadászni.

Akkurátus főhadnagyi ruhában feszített, a tisztekkel tartott, lovagolt, verte a lapot. Hogy milyen eredményes volt, nem tudom; mert mi nagyon eredményesek voltunk. Ha elfelejtettem volna, most mondom el: néha akkora volt rajtam a nyomás, hogy magam is segéderőről gondoskodtam: csak feltárásztam belevaló szigorlómérnök kollégáimat, s megesett, hogy ketten-hárman húztuk az igát. Most a *lista* kapóra jött. Mint az (egyszemélyes) Borbíró-iroda címzetes irodavezetője, megörökölttem Virgil megbízatását, a Közmunkáról is azontúl velem tartották a kapcsolatot, velem tárgyaltak, engem sürgettek, rám hárították a felelősséget.

Nagyméretű térképlapokon kellett felmérnünk Budapest épületállagát, öt szempont szerint: (1) keletkezési év, (2) állapot (bontásra érő, rozoga, ócska, középfinom, finom, elsőrangú), (3) művészi érték (műemlék, olyanszerű, kiváló, jellegtelen, harmadrangú, értéktelen), (4) párkánymagasság (alápincézett, földszintes, két-három emeletes, öt-hat emeletes stb.) (5) (a jópálfenéje tudja, ez mi volt, de volt az is: ötödik szempont).

A hetvenszer százaz felkasírozott térképlapok elég nagy léptékűek voltak ahhoz, hogy az egyes objektumokat élénk anilines színekkel jelölni lehessen. Összsúlyuk: másfél mázsa. Nehézkes, de kézenfekvő módszer volt. Ha a Közmunkatanácsnak valamelyik kerületben kedve szottyant, hogy „sugárutat” nyisson, a pauszpapíron azonos léptéken felvázolt elképzelést csak rá kellett helyezni a megfelelő készlet megfelelő térképlapjára, és mindjárt kiderült, hogy a tervezett sugárút megnyitásához vályogviskó-

kat vagy hatemeletes lakótömböket, század eleji luxuspalotákat vagy kétszáz éves, sokudvaros, avultas bérkaszárnnyakat kell lebontatnia.⁴

Amikor a Közmunkatanács termeiben a térképkészletek gúlába hordott rakását megpillantottam, nem mondom, hogy nem bámultam elrémülten, de nem is vagyok az a legény, aki megijed a saját árnyékától. Elszállítani, de hova? Kezelni, de hogy? Tárolni, de hol?

De mert mivel „muszájtott”, egyszeriben minden kiforogta magát.

Két szokatlanul nagyméretű szobát béreltem (a régi Nemzeti Színházzal szemközti sarokpalota főemeletén), oda hordtuk a roppant csomagokat (hogy majd' beleszakadtunk); bakokon rajzasztalok sorakoztak, bontogattuk, szétraktuk, felosztottuk a munkát. Az a millió helyszínelés, ami ezután következett, ceruzával-jegyzőblokkal a kézben, hosszú hónapokon, majd' harmadfél éven át tartott, és mondhatni, életforma lett belőle. Életforma, ami zsarnoki módra beleszólt magánéletünkbe, szerelmeinkbe, terveinkbe. Volt ismerkedés, amely az Anker közben kezdődött, a Gozdsu udvarban virágba borult, és a szerelem örök hűség fogadalommal végződött a krisztinavárosi öregtemplomban.⁵ Ama boldog időkben éltünk, amikor a kollégák a térképtáblák fölé hajolva és tűhegyes ecsettel a házakat kiszínezve – (*Allegro barbaro. Parlando. Tutti*) – még olyan slágereket énekeltek, mint pl.:

„a boldogság unalmas már
egy éve nem voltam az orvosnál”

Bejártuk a város zegézt-zugát, lecövekelünk, hunyorítottunk, ránéztünk az „objektumra” (ilyenkor a ház, a szerencsétlen, nyilván remegett, mint a jószág a vágóhíd rámpáján); felzargattuk a házfelügyelőt, kifaggattuk, jegyzeteltünk, s ha úgy adódott, ketten-hárman együtt ebédeltünk. Volt, aki lekopott; jött helyette más. És persze, hovatovább óhatatlanul szembekerültünk a középületekkel: előljáróság, templom, múzeum – magyarul: a székesfőváros „épületes” történelmével. Terítékre került mindenki és minden: a névtelen „pallér álma” csakúgy, mint a neves építésznagyság remeklése; a neoklasszikus Csendilla csakúgy, mint a „Stefánia” eklektikus palotavillái. A giccses ligeti múzeum (ami stukkóból ábdált díszletpavilon volt csupán a millenáris kiállításra, de az Agg Uralkodónak, Ferenc József apostoli királyunknak úgy megtetszett, hogy előzőkenységéből, aranytálcán szervírozva, a városatyák megépítették neki kőből, és ott maradt); a szecessziós, műtermes csodavilla, amely valaha László Fülöp sásfészke volt – még minekelőtte az angol szigetország elnyelte/felmagasztalta volna. A pesti *Champs-Élysées* – az Andrásy út palotasorának gyöngyszemei; látványos fő- és dísztereink; a Kúria, a New York-palota, az iker Klotild-paloták, a Tőzsde, az Operaház, a Bazilika, az Akadémia (jó hetven év távlatából idézem, ahogy emlékeim daguerrotypjei megőrizték): Schickedanz, Stühler Frigyes, Alpár Ignác, Steindl Imre, Ybl Miklós, a Lechner dinasztia, Hauszmann Alajos, Korb Flóris, Giergl Kálmán, Lajta, Málnai – csak úgy kapásból sorolom, ahogy beugranak. Számomra BUDAPEST ÉPÜLETÁLLAGÁNAK FELMÉRÉSE akarva-akaratlan a főváros építészettörténetének beható tanulmányozását jelentette – *ambulando* –, városunk ölbe nyalábolását és felejthetetlen szerelmét. Mély álmomból ha felébresztenének, akkor is meg tudnám mondani a Zeneakadémia vagy a nemrég felújított Gresham-palota egykori tervezőit (Makovecz Imre a tanúm rá). Valaha rávágtam. Azóta? Elbizonytalanodtam: nem vállalnám a „vetélkedőt”. De – álljon meg a menet.

Nem azért mondom fel mindezeket, hogy valaki is tőlem hallja a „magyar építőmű-

vészet kiskátéját”, mert arra ott vannak a sokkal kompetensebb szakmunkák, monográfiák.

Hanem azért, hogy töredelmesen bevalljam: *gurulatot kaptunk*.

Szélvihar kerekedett. Tornádó jött, az felkapott, mint a szitakötőt, és kifújta elmémből e tudás *engramm*ait. Azért, hogy láttassam-odamutassam, milyen az, amikor az események árterülete roppant tükrével megborul, és tótágast állásában úgy zúdul alá, mint a Niagara. Ebben a függőlegesen robajló vízfalban zuhanunk örökkön-örökké mindannyian, s most is ott vagyunk, abban igyekszünk aláfele.

A rohamágyúk mind hangosabban dördülőztek egyre közelebről. A stáb körém tömörült, és jöttek volna többen is már kérés nélkül. Mert amikor jószerével hivatalosan is nyakig voltunk a háborúban, Csepel épületállagának felmérése következett, s lévén a sziget stratégiai fontos-titkos terület, a titoktartás ellenében fiatal munkatársaim számára sikerült kijárnom a „különleges státust”, ami a katonai szolgálat alól való felmentéssel járt. Nem csoda, hogy törték volna magukat, és ingyen is felcsatlakoznak, ha hagyom.

És itt történt velünk az események torlásának, az incidenciák rengeteg tükörének megborulása; mert ha eddig tartogattam, tovább nem titkolhatom: a felméréssel párhuzamosan ifjonti-naivista „mozgalmat” is szerveztem (zseniális kollégámmal, Kelen Tiborral, akivel mint Kasztór Polüdeukésszel – úgy voltam összenőve),⁶ KÖZÖS LENGYEL–MAGYAR HATÁRT! követeltünk, „roneón” lehúzva sokszorosított szórólapjainkat pályaudvartól vásárcsarnokig, nyilvános illemhelyektől telefonfülkéig mindenhol és mindenholva begyömködtük-elgórtuk; íróasztalaink fiókja mélyén pedig egyre hasasodott az a doboz, amelybe fegyvereinket gyűjtöttük, egyik ügyes kezű ludovikás cimboránk révén; volt (csak az enyémben) vagy fél tucat pisztoly és egy kincses davajgitár.

Hogy Borbíró Virgil mikor, hogyan került haza, és kinek mondta el mesélnivalóit; hogy a másfél mázsás térképelaborátum öt készlete a tornádó után hol ért földet, s az ostrom alatt vajon szétszóródott-elhányódott vagy megvan még valahol; meg hogy agyonázott, elpiszkolódott lapjai hol-merre, miféle alagpincén alusszák örök álmukat – nem tudom.

*„Virágos május elsején
ő kért, hogy átöleljem én
dalolt egy kis pacsirta
és már tovább nem bírta”*

(Ez volt az idők slágere [ha leszámítjuk a „*csak egy nap a világ*” ominózus szövegét], lehetetlen volt nem meghallani; bár az én klasszikusokon nevelődött fülhallásom a slágerekre önműködően bedugódott. Ez dőlt a hangszórókból, ezt dúdolták a kis kollégák a sasbehívó elől menekülőben, a rajztáblára ráhasalva és a parányi „háztömböket” anilinsárgára, anilinzöldre festegetve: *virágos május elsején* –)

1944. május elsejének éjszakáján, hajnali háromkor, úgy húztak ki anyaszült meztelen szép szeretőm mellől, pucéron, „hol a fegyver?!” kiáltással, hogy nem tudtam se köpni, se nyelni; csak épp virgulám elé kaptam tenyeremet. Összeszedtem cókókommat, ahogy mondvá volt, és bezupáltam az országos, föld alatti Börtönköztársaságba.⁷

*

Az a szélvihar, ami átlyuggatta-kiritkította építész-helyismeretemet, utóbb engem is elkapott-felemelt, és ott tett le, ahol sohase gondoltam volna: az angol szigetország behemót fővárosában, amelyet úgy húzott szét minél nagyobbra építészetük demiur-

gosza, ahogy a tímár a gereznát a szárítódesszkára felszögezi; és amely lélekszámra Magyarország lakosságának jó másfélszerese.

Ha csak *narratívám* volna, a nyájas olvasó tudná, honnan-hová mi következik, ám én, akivel minden dolgok történülnek, nem tudhatom, mert mivel én csak a szerző vagyok, aki *ça va sans dire* nem létezik. Hja – Derrida mester ha az én bőrömben lett volna, tudná, mi az, amikor a hanyatt-homlok menekülőt elkapják a jugoszláv határon, és estére már a titkosrendőrség szegedi pincéiben körül fogják az ÁVÓ verőemberei. Nyilván az „*impirilisták*” Láncoz Kutyájával cimborál. Motyójában sci-fi-gépirat, a rendszer gyilkos szatírja. A Szerv Intellektuális Osztálya kiértékeli. Plusz másfél év. Összesen: három. Összevissza hurcolásztak, hogy elejét vegyék az „összeesküvésnek”; személyvonatokon bumliztam két fegyveres őr között. Meglaktam az ország majd' minden börtönét.

1950 végén a lesített mérnököket-építészeket összevonták a fővárosi Gyűjtő hírhedt „Kisfogházába”,⁸ ott, annak első emeletén rendezték be azt a titkos műszaki irodát, amelyre büszkéek voltak; nem „emberségből”, hanem hogy szakmai tudásuk ne heverjen parlagon, s a rendszer javára annak is levegyék a sápját. Erődítéseket terveztünk a jugó határra, valamint kaszárnyaegységek szabványterveit. Az összenyitott három zárka „rajztermében” élvezhettük az adagolt „szabadság” tágasságát, hogy tizenöt méteren átjárhatunk; a fényűzést, hogy van rajztáblánk, írógépünk, magas rakaszokban külföldi folyóirataink, kényelmes *igazi* székeink (hallatlan luxus!); napi két cigarettánk (dohányosnak mennyei manna), és van „összekötőnk”: az a megbízható pártmunkás kollégánk, aki hozta-vitte a tervrajzokat, és tartotta titokzatos „Központunkkal” a kapcsolatot.

Mi tagadás, dőzsöltünk. Élveztük, hogy nem kell „fűtőtest-kopogtatással” zárkáról zárkára morzézni: egymás mellett ülve beszélgethetünk; hogy fejesvonalzót-logarléccet tologathatunk, és halomban álló pauszpapíron alaprajzok kimódolásával mulatjuk időnket (ami született építésznek világfelejtető játszadózás), és élvezhettük, hogy többé nem „stokkol a flamó”, mert az Első Emeletnek a dupla csajka bab kijár.

Csakhogy az első három „ellenőrzés” után az összekötő elvtárs-kolléga látogatásai megritkultak; végül a „vizit” végképp elmaradt.

Nagy riadalom támadt. Haditanácsot tartottunk. Fergeteges áltevékenységbe fogtunk – csak hogy a smaszerek ne vegyenek észre semmit. Halomra terveztünk mindenfélét, ami épp eszünkbe jutott. Jómagam vagy félszáz családi házat („albumba” kötve tartogattuk, és arról ábrádoztunk, hogy ha szabadulunk, kiadjuk). Utána Nemzeti Színházkolosseumot (komplexumában volt Operaház, Nemzeti Színház, Kísérleti Színpad, Színiakadémia, Színháztörténeti Intézet és Múzeum, Drámakönyvtár, étterem; alatta két pincszinten parkolótér stb.; mintha csak a Garnier-féle párizsi Nagyopera komplexumán akart volna túltenni. Megjelenésében némileg neoszeccessziós, majdnem posztmodern. Sokkal nagyobbra méretezve, mint amekkora egy kis országnak kell). Komplet tervkészlet volt minden alaprajzával, kereszt- és hosszmetseteivel, külső-belső távlati képeivel egyetemben.⁹

Jó multság, férfimunka volt: szemmel láthatólag „folytattuk a foglalkozást”. A smaszerek elégedetten pöfékelve szemlélték szorgalmunkat, és nem gyanítottak semmit.

Megesett, hogy félretéve a „munkát”, nekiestem a külföldi építész-folyóiratok rakisának. Sorra vettem a svájci *Domust*, a francia *Architecture d'aujourd'hui*t, az angol *Architecture*-t, faltam a fényképeket, a cikkeket villanyoltásig. Egy ilyen alkalommal történt. Az angol *Architecture* évfolyamait emelgettem le a magas rakasról, s egy ízben, a

folyóirat fedőlapján egy olyan épületkolosszus színes fényképére bukkantam, hogy hátraroskadtam vele a széken, és nem tudtam letenni. Felnagyítás nélkül is monumentális, palotás, kolonnádos építményt ábrázolt, de hogy ennek a városképből kiragyogó monstrumnak mi volt a rendeltetése, és merre-hol van: ki annak a megmondhatója? Szalagcím, utalás alul, belül: sehol. Ez a lapszám heteken át „mandalammá” – meditatációs objektumommá vált. Reggelente, valahányszor a szalmazsákról felserkentem, a székem mellett a csudapalota távlati megdicsőülése odaterítve várt.

Emeletmagas bázisra állítva, hogy kiemelje jelentőségét, jó futamatnyi széles díslépcső vezetett fel a korinthuszi oszloprendhez, melynek se vége, se hossza kolonnádján a díszpárkányt barokk balusztrádokkal „attika” koronázta. Középpütt, mélyebbre helyezve, falmeződíszek tetején, osztópárkányok fölött felmagasítás – afféle négyzetes „dob” következett, azon ugyancsak négyzetes „perisztílium” futott körbe karcsú oszlopaival, s rajta, ornamentális entablaturába foglalva, négyfelől, négy nagy óra. A négyzetes alapon felszökellő, különös kupolát kecses, volutás *lampada* zárta le. A karcsúnak ható, magas torony bizonyára kilométerekre látható volt.

Azonnal tisztában voltam azzal, hogy ez a tündérvár a mesterségbeli tudás és a lángelmére valló lelemény ötvözete: arcátlan szupergiccs, amely az érzelmekre apellál, s ugyanakkor a klasszicizáló monumentalitásnak olyan felsőfoka, hogy bűvöletének hatása alatt csak odaragadni tudtam, elszakadni tőle nem. Megesett, hogy álmomban megjelent: megejtő-megbabonázó kőtorony ellebegése – hogy giccs pimaszabb már nem lehetne, s ugyanakkor a kőbe merevült berliozói fanfár megigéző harsogása (nemhiába mondja Schlegel, hogy az építészet „megfagyott muzsika”). A szerelem gyomorrúgása volt, vitruviusi belebolondulás, szerelembes esés. A szalmazsákom mellett a széken odakészítve, felébredéskor erre esett a pillantásom. Szemem elfutotta a könny.

Megszégyelltem ellágyulásomat, de könnybe lábadt szemmel megfogadtam: egyszer, ha ennek is vége lesz. A lábam ha térdig lekopik és a világ végére kell mennem, akkor is. Hogy ráismerek-e? Hajaj! Torony és kolonnád kitörülhetetlen képével emlékezetemben, ha addig élek is. Addig keresem, amíg valahol a földön rá nem találok. De hol?

Oneiromantiké volt. Amilyen a jószágom.

Ugorjuk át azt a tíz évet, ameddig várnom kellett.

1963 tájt lehettünk. Már az angol rádió munkatársa voltam, amikor a *Home Service* hathetes körútra küldött, szénior angol kollégámmal, aki az angol szigetországban piros sportkocsiján körülhordozott. A *Penates et Lares* mindenütt más: a népszokások, az edények, a szerszámok, a babonák, a kiszólások, a testbeszéd. Nálunk az asztalos magától elfele tolva gyalul; a kínai asztalos viszont maga felé vonja a gyalut, és másmilyen maga a gyaluszerszám is. Nos: ilyen „sültangol” furcsaságokra kellett figyelniem, s ha feltűnt valami, ékes (tört) angolsággal, ronda akcentussal bele a mikrofonba, hangosan, bőbeszédűen ecsetelnem a különbséget és „csodálkoznom” – ez volt a dolgom. Skóciában, Közép-Angliában, Walesben, hat hét alatt annyi kastélyt, várat, erődített templomot, kolostorromot, haranglábat, vásártéri kalodát, római emléket, helytörténeti múzeumot, menhírt, városházát, katedráliszt láttam, hogy kétfele állt a fülem.

A túra felében lehettünk. Manchestertől dél felé haladva, a közel milliós Leeds felé tartottunk (pompás város, amely egyeteme, nagyszerű építészete, műemlékei ellenére nincs benne az átlageurópai tudatban). A város határához érve már messziről föltetszett egy magas, négyszögletes óratorony, amely ismerősnek tűnt. Ahogy mind közelebb értünk, és részleteivel is kibontakozott, megállt a szívverésem. Beleremegtem.

Artikulálatlan kiáltásokat hallattam, és a volánt kezdtem csapkodni, amit finomkodó, kesztyűs kezű kollégám nem tudott mire vélni.

Beértünk. Ott parkoltunk le előtte a tilosban. Megkukultam – nem tudtam szóhoz jutni.

Amit valaha a pesti Gyűjtőben, a „Halálos Házban” fedeztem fel, a titkos mérnöki iroda folyóiratrakaszaiban, az angol *Architecture* tetején és mint már akkor, most is. A szememet nem tudtam levenni róla. Nála is leesett a húszfilléres: látta, mi az, amit olyan ittas-szerelmes kimeredt szemmel bámulok, idegrendszerem rezonált a magam csendes örülségére, és akkor már a szénior kolléga is úgy bambított rá, nagy ámuldozva, mintha először látná.

– *A leeds-i Városháza!*

A mesterművet megillető hódolattal néztük a palota hetvenöt méteres toronykolosszusát (mert jóval nagyobbnak hatott, mint amekkora volt). Az orrom elé tolt mikrofont elcsaptam, s ahelyett, hogy mondtam volna valamit, bántam is én a rádiót, a nagy magnót az ülésen, a szénior kollégát, aki hadonászva kiabált utánam, az istenért, vigyázzak testi épségemre: félőrült módjára rohangu a mérőföldes főhomlokzat előtt a széles, forgalmas úttesten, ahol előttem-mögöttem el-elszáguldoztak az autók – csak hogy minél több szögből minden visztáját szemügyre vehessem, és nem tudtam betelni vele.

– Itt vagy hát, megvagy, mindvalóságosan, én Szépségesem!

Ez volt az a se vége, se hossza emeletmagas plinthosz, így fest hát a valóságban ez a tízszlopos korinthuszi kolonnád, amely, kiegészülve az oldalrizalitok féloszlopaival, befordul és körbefut! Ezek voltak hát azok a fényképen is megbabonázó francia reneszánsz kéménycsoportok, ékkövesen kiragyogó fedlapornamenseikkel! S ez volt az a „lehetetlen ötlet”, hogy a koronapárkány lezárása fölött a négyzetes nagy attikára ráállítva, négyzetes perisztiltorony következzék s azon meg, barokkos-homorlatos kupoládé alatt, harangot rejtő toronyóra zengve-bongva, zúgadozva a négy világtáj iránt! Dacolva az építőművészet lovagiassági szabályaival: *le-he-tet-len ötlet!*

Hatvan felé jártam, de nálam akkor fürgébb hatvanévest nem látott a világ. Kamaszos izgalmammal alighanem komikus lehettem, de nem lehetett megállítani; és jóval fiatalabb angol kollégám, lógó nyelvvél, mindenütt a nyomomban – mert már nyargaltam fel a díszlépcsőn, be a főbejáraton, át a csattogó lépteimet visszhangzó ovális vesztibülön, és be a hatalmas központi csarnokba.

Barokkos tátongásán egyszerűen felmértem – nemcsak hangversenytermi méreteit, amire beépített orgonájának tömérdekségéből következtettem; nemcsak Berninit, Borrominit idéző tervezőjének, istenáldotta tehetségének szuverén formakezelését és lenyűgöző virtuozitását, hanem – *Szent Habakuk!* azt is, ami olyan nagyon, de nagyon angol volt benne, olyan kivigyorgó, olyan rikítóan „snassz”-angol. Nem győztem rajta furcsálkodni, s ha nem restelltem volna, a fülébe ordítom fiatal kollégámnak:

– Látod, pajtás, *ez az, ami nálunk másképp van!*...

Szerencsére magnó és mikrofon odakint maradt a kocsiülésen. Ítéletnapig hiába szabadkoznék-mentegetődnék, ha akkor ezt magnóra mondom. Máig kacagnom kell rajta. Azon, hogy ezt a halhatatlan tervet, ami fogantatásától fogva *carrarai márványba* kíváncsozott, *hitvány stukkóból* hordták fel, ésde oly csiricsáré tarka színiskála szerint kigyönyörítve, hogy ilyen ökörvér-veres akantuszleveleket, cinóberpiros párkánykonzolokat és vásári arannyal lehugyozott angyalszobrokat ennyire vidékies-giccsesen és égetni való félresikerülten csak a förtelmes máltai katolikus templomokban látni. Vagyis:

röhécseltem rajta, és ríttam is egy sort: sajnáltam a géniuszt, akit nemzete nem becsül érdeme szerint (pedig amikor a pályázatot megnyerte, harmincéves sem volt).

Íme: igaz volt a jósvillám, a jövőbe vesző életút megérezése; éntudatom képernyőjén feltettség az „ikon”, és csak rá kellett kattintanom, hogy megjelenjen „teremtetlen fényben” a *Mysterium Tremendum* ikonosztáza: lám, még alkalمام sem volt, hogy akarjam, ne akarjam: beváltódott fogadalmam, ahogyan szerelmemnek elígérkeztem: kérépől beleszerettem, és immár rálelve, idáig zárándokolva, nincs más hátra, mint hogy elébe vessem magam, és megcsókoljam a földet – azt a földet, amelyről még 1957-ben, a bécsi szeretetotthon tornatermi priccsén kuksolva megírtam. Hogy „minden hajó hazám”.

*

Csakhogynincs vége még – BUDAPEST ÉS AZ Ő ÉPÜLETÁLLAGA „visszacsókol”. A hatvanas évek közepén járhattunk, a Kádár-rendszer bizonyított, meg akarta mutatni, hogy immár „szalonképes”; és hogy visszavásárolja nemzetközi hitelét, tekintélyes összeget utalt át Nagy-Britanniának, hogy abból kártalanítsák azokat az angol állampolgárokat, akik ingatlanjait a kemény diktatúra elállamosította.

Bizottságot állítottak fel, és ez a *Foreign Compensation Commission* engem bízott meg, hogy készítsek a magyar fővárosról olyan elaborátumot, amelynek táblázatai, térképei, eligazítása alapján a bizottság eldöntheti, jogos és méltányos, ill. arányos-e a kárigény – nem valami földszintes kulipintyó volt-e az az objektum, amit a kárigénylő hatemeletes sarokháznak tüntet fel.¹⁰

A bírói arbiterhatáskörrel felruházott bizottság ötödfél éves fennállása alatt nemegyszer jelentem meg tárgyalásokon, mint kirendelt szakértő – ha felmerült a gyanú, hogy a kárigény túlzott és szertelen; s fölöttébb mulatságos, hogy tagja volt a testületnek az a (magyar származású) Andrew Martin (dr. Márton Endre) is, akire korosztályomból tán még emlékeznek azok, akik a világháború alatt titokban hallgatták az angol rádió éjszakai adásait, és alig várták heti rovatát. Mint a *Law Lords* grémium¹¹ tagjainak egyike, a kiváló jogász „nagy kutya” volt, a tárgyalás szünetében hűvös-leereszkedve kezelt; de amikor felfedezte muzsikus voltomat, és felfrissíthette velem zeneakadémiai emlékeit, felmelegedett. Ki hitte volna: ez a tartózkodó, rideg jogászkorifeus Dohnányi-tanítvány volt, rajongott Schubertért, s mint kiderült, valaha egy vonósnyegyesben brácsázott.

Csak olyan valaki ajánlhatott be a Bizottságnak, aki tudta rólam, hogy úgy ismerem Budapestet, mint a tenyeremet. Utóbb kiderült, amikor összeakadtam vele, tudtomon kívül, de angol nyelvű Átnézetem alapján megkurtították és alaposan levágták kárigényét. Kacagva mesélte – dúsgazdag ember lévén megérte neki a helyzet komikumát –, vállon veregetett, és nem haragudott.

Ám ha igaz, hogy sejtjeink kilencévenként kicserélődnek, távozásom óta nekem már hatodízben cserélődnek, s a dolgok rendje, hogy élmények, utazások, a könyvespolcon sorakozó opusok, megvalósult vagy romba dőlt remények rétegről rétegre rakódva *fallá* magasodnak. Azzá a fallá, amit Thomas Mann emleget. Új *kulissza* magasodik történelemlátásunk horizontján, és a rövidülés törvénye kérlelhetetlenül érvényesül. A második világháborúra csak akkor van rálátásunk, ha Ötvenhat mögé kémlünk. Az első világháború lövészárkait csak akkor pillanthatjuk meg, ha pipiskedünk; de már ami a hátsó színpad fertályán történt – Königrätz, Sadova, a krími háború, Magenta, Solferino: ez és még sok más bizony-bizony: a létra tetejéről is alig dereng. Szaporodó nyíláskizárások, zsugorodó összképek. Új kellékek-limlomok zúdulnak ránk az egy-

re duzzadó kelléktárból]; megvilágosul, ami ötven–hatvan esztendővel annak előtte tisztára érthetetlen volt.

Tiszta sor – ha egy magyar építészközlöny tetején ott ékeskedik Ybl Miklós kupolás remeklése, senkinek nem kell fejleceen odanyomtatni, hogy amit lát, az a Bazilika békaperspektívája. Ha az *Architecture* tetejére ráteszik a leedszi Városháza országosan ismert képét, senki angolnak nem kell alábiggyeszteni, hogy a leedszi Városháza – az a leedszi Városháza.

Ha nem tudnám, ki volt a mestere, mai fejemmel (amelyben zsongnak-bongnak az új ismeretek) még a találgatással is máshogyan indulnék el.

Vajon Waterhouse volt-e ihletett tervezője (az ő mestermunkája a manchesteri Városháza – ahol a díszlépcső fémcső „fogódzója” egyúttal gázvezeték)...?

Vagy Sir Edwin Lutyens, aki kormányzósági palotáival, diadalíveivel Fokvárostól Delhiig teleépítette a néhai Angol Világbirodalmat (és ha az első világháború nem akadályozza meg, betetőzi életművét, és megvalósul álma: Liverpoolban az a kupolás templomszörnyeteg, amely nagyobb lett volna a római Péter-templomnál)...?¹²

Vagy ha ők nem, akkor tán Augustus Welby Pugin, az angol eklektika Mozartja, a Parlament belsőépítészé, aki a gótika kedvéért katolizált, hitt a stílus „térítő erejében”, és sorra építette neogót székesegyházait Newcastle-ban, Nottinghamban, Birminghamban, Southwarkban – és tán a legszebbet Dublin mellett, Maynooth egyetemi campusában – majd elméje elborult, és az örültekházában végezte...?

Vagy a liverpooli angyalarcú Lonsdale Elmes, a St. George’s Hall megalkotója, ki e futballpályát meghaladó palotaóriás megépítését nem érthette meg – odahalt fiatalon, és az építést társa, Cockerell fejezte be...?

Charles Barry volt tán a mestere, aki a Brightoni Képzőművészeti Akadémiát még görögös klasszicizáló stílusban tervezte, de elpártolt fiatalságánál olasz-reneszász eszményétől, és a Temze-parti „Parlamentek Anyja” tervével elindította a neogót *redivivusát*...?

Tán Inigo Jones, számos, a Whitehallban terpeszkedő minisztérium és a Banqueting Hall tervezője, mennyezetén Rubens freskóival...? Sir Christopher Wren, a londoni Szent Pál-katedrális megalkotója, fél lábbal aki csillagász volt...? Avagy segítőtársa, az ördögös-leleményes Hawksmoor? Ó, nem, emezek XVII–XVIII. századi mesterek, és nyilván óratornyos tündérpalotám megalkotójának nemzedékekkel előtte jártak.

Mintha nem tudnám nagyon is jól. Akinek mesterműve, a leedszi Városháza iránti olthatatlan szerelmem lángadozását nem fogja eloltani, csak a halál.

Cuthbert Brodrick volt az építészgéniusz – az ő rajzablája, az ő keze vonása.

Ki volt, mi volt, hova tűnt?

A kézikönyvek gyanúsán szűkszavúak: a nagy angol életrajzi lexikon nem tud róla. Ez a nagyformátumú építőművész¹³ a leedszi Gabonatőzsde ovális-kupolás palotáján kívül mintha alig épített volna jelentőset. Osztozott a szigetország másik nagy építészgéniusza, Charles Rennie Mackintosh sorsában. Az ellene bandába verődő pályatársak. A középszer. A hörcsögglelkű irigység.

Elhúzódtak tőle. Kigolyózták. Elmarták.

„Nemzetközinek” csúfolt pályázaton Brodrick még elvitte a lille-i katedrális tervnek első díját; s jóllehet, kápolnakoszorús alaprajzában, felszökellő támíveivel, főportáljának a rheimsi székesegyház Paradizum-kapuzatára emlékeztető részletképzésében a roppant építményt a francia gótika szellemében fogalmazta meg, kivitelezésével országos botrány lett volna, ha megbízzák.

Erős a gyanúm, minden francia úgy érezhette: inkább halva lássák, mintsem hazáját az a szegyen érje, hogy Lille székesegyházát egy *sale métèque* angol építőművész tervei szerint építsék fel.

Nem szegte kedvét, nem csorbította franciarajongását. Átköltözött Bretagne-ba (akárcsak közel három évtizeddel utána Mackintosh).

*

Tengerparti nagy sétákat tettek, akvarelleztek; elmerengtek a múltakon.

Jegyzetek

1. ANIBEL. Szépirodalmi, 1988.

2. Nyelvnek/életnek, az angolszász világnak hihetetlen asszimilatív ereje van. Mással is megtörtént, nem csak velem: *si parva licet componere magnis* – Sir Nicolas Pevsner (1902–1983) lipcsei születésű, angol művészeti író, cambridge-i egyetemi tanár. Évtizedeket töltött az angol építészet „felmérésével”. Alapműve az ötvenkötetes THE BUILDINGS OF ENGLAND (ANGLIA ÉPÍTÉSZE-TE). Penguin Books, 1951–1974.

3. Neki a margitszigeti Szabadtéri Színpad munkaterveit készítettem el gyorsvázlatai alapján.

4. Hogy a térképelaborátum gondolata kinek az agyából pattant ki, és akárki volt, miféle hátsó gondolat motoszkált elméjében? Ne kutasuk. Hiszen e térképkampány elsődleges célja: maga a Madách sugárút „megnyitása” lett volna, és a klinkertéglás „diadalív” után ment is volna, mint a karikacsapás. A célterület hosszú sávon azoknak a százötven-kétszáz éves avultas lakótömböknek a leradírozása lett volna, amelyeket annak idején „gettó” néven tartottak számon (semmi köze a nyilasok VII. kerületi, későbbi gettójához). A sugárút tervének megvalósítását a háború akadályozta meg: a terv halva született.

5. A templom arról nevezetes, hogy annak idején alapozásánál elvágták, görgőkre tették és jó tíz méterrel az utca vonalától – hátratolták. Nem tévesztendő össze a budai Fő utcán található, jóval kisebb ódon templomocskával, amelyet új alapokra, szintén hátratoltak.

6. Ezt a Castor–Pollux párhuzamot tréfásan mondogattuk is; de hogy kettőnk közül melyi-

künk a „halhatatlan” a hitrege szerint – ezt sohasem döntöttük el.

7. Szép szeretőm nálam két évvel idősebb, de valóban észveszejtő szép volt – unokahúga egy ismert költő-bohémnak, akiről Kosztolányi azt mondta (ujjait püörítve, hogy mutassa az irinyó-pirinyót): „költőnek ilyen picit; de azért még költő”. (Máskor meg így utalt rá: „csak a rangja költő, ő maga nem”.) Ma országos Nagy Név; de én máiglan Kosztolányival tartok. Aki kíváncsi első lebukásom történetére, megleli háromkötetes önéletírásomban (HGy ÉLETÚTJA. *Életünk Könyvek*. Szombathely, 1993. 4–5.). Tudtommal már nem kapható; de teljes szöveganyaga olvasható a világhálón (www.irodalmiakademia.hu).

8. A földszinten voltak a halálosok zárkái. Az akasztások napja a péntek volt; ilyenkor hátraparancsoltak a középfőfal mellé, ahol le kellett feküdnünk – hogy ne leskelődhessünk az ablak sarkából; de így is hallhattuk, amint az odahurcolt „frakciózó” szerencsétlenek utolsó leheletükig éltették Sztálin elvtársat és a Pártot –, s csak akkor kelhettünk fel, amikor lefújták a riadót: folytathattuk a „foglalkozást”, mintha mi sem történt volna.

9. 1952 elején, a titkos építésziroda ávós megrohanása-szétdobálása idején ez is elpusztult. Egykori börtöntársam, Fehérvári István még látta, és önéletírásában megemlékezik róla.

10. Az angol nyelvű elaborátum tavaly nyáron sok más egyéb irománnyal fiókjaimból átvándorolt a Petőfi Irodalmi Múzeum depozitóriumába.

11. *Law Lords*. A Felsőház jogászbizottsága.

Minden fellebbezés legfelsőbb fóruma, amely a Felsőház nevében végső döntést hoz (ha jól értelmezem, ill. magyarátom – nálunk az egykori Semmitőszéknek felel meg). A *Law Lords* intézményét 1876-ban hozták létre, eredetileg négytagú volt, de időről időre bővítették; tagjainak száma – 1990 óta – ma kilenc. Emlékezetem szerint amikor Andrew Martin e legfelsőbb jogi fórum tagjaként szerepelt, a *Law Lords*-nak hat tagja volt.

12. Jó négyméteres famodelljét még megcsodálhattam az 1981-es Lutyens-kiállításon. Főtengelye tizennégy méterrel hosszabb, kupolája negyven méterrel magasabb lett volna a Péter-templom Michelangelo tervezte kupolájánál.

13. Cuthbert Brodrick (1822–1905) fiatal éveiben, vázlatkönyvvel a kézben, hosszabb tanulmányútra ment Olaszországba. Harmincéves volt, amikor a leeds-i Városháza pályázatán, 1852-ben első díjat nyert. Építése hat évig tartott. Itt nem követhetjük a belső veszekedések és a változtatások történetét, de mindez valamelyest kiderül abból a tüneményes akvarell-sorozatból, amelyet Brodrick 1854-ben állított

ki Londonban, a Királyi Akadémia tálróiban – az épület díszlépcsőjének változatairól, melyek közül egy sem épült meg. A Városháza felavatása után a sajtó „velencei reneszánsz belső terekről” számolt be nagy elismeréssel, de a főhomlokzat „barokkos beütését” fanyalogva fogadta. A századfordulón a közlés a klasszicizáló eklektikától elfordult – a neogótika második divathulláma következett. Brodrick pedig életre-halálra elkötelezte magát az olaszos-franciás reneszánsz mellett, s így azután, a későbbi pályázaton (londoni kormányépületek [1857], Nemzeti Képtár [1866], manchesteri Városháza [1867]) terveivel rendre kudarcot vallott.

Akárcsak az országos tekintélyű Sir John Soane (1753–1837), mesterművei utóéletével Brodrick sem volt szerencsés; a közép-angliai Hullban a Királyi Tudományintézet (1847) és a Városháza (1861) pompás épületeit lebontották; míg a scarborough-i nagyszálló ma is áll.

Tüneményesen rajzolt/festett, hetvenegy rajzát és akvarelljét a RIBA – az Angol Építészegylet őrzi gyűjteményében.

Vidor Ferenc

VALLOMÁS – GRANASZTÓI PÁLROL ÉS BÚCSÚ – GRANASZTÓI PÁLTÓL

Egy író-építész Buda-Pestje

Immár húsz év telt el azóta, hogy az akkori építészeti folyóiratban búcsúsorokat írtam Granasztói Pálról, arról az építészről és városépítészről, akinek gondolatvilága idehaza a legközelebb állt hozzám, akinek szakmai és emberi meglátásai, élményanyagából táplálkozó kisugárzásai mind a mai napig elevenen élnek bennem. Egyik könyvének a címét választottam ennek az írásnak a címéül is, hiszen az eltelt egyszerre oly hosszú és mégis szinte pillanatoson rövid két dekád után vallani szeretnék mindarról, ami vele kapcsolatosan felmerül bennem; és úgy búcsúzni tőle, hogy a *Holmi* hasábjain ez ne csak azokat szólítsa meg, akik ismerték és emlékeznek rá, hanem azokat is, akik számára neve és munkássága keveset, esetleg semmit sem mond.

Granasztói Pál is azok közé a hazai szellemi értékek közé tartozik, akiket – az elmúlt, oly súlyos ellentmondásokkal teli huszadik században – nemcsak az építészet és az ur-

banisztika sajátos közegében felejtettek el, hanem az értékekre ráérező és kultúrára éhes mai olvasók is alig-alig ismernek már.

Granasztói szinte egyedülálló jelenség volt a múlt század negyvenestől nyolcvanasig terjedő évtizedeiben. Tüллépve az emberi környezet művi építészeti szakmai világán, az emberi kapcsolatok széles spektrumát az irodalom szintjén is megragadta. Maga is vállalta, sorsa is úgy hozta, hogy végül is nem gyakorló építészként működött. Noha az építészek nagyrészt ma is elutasítják és lebecsülik, nem is tekintik „igazinak” a nem a „dizájn”-nal foglalkozó kollégákat, úgy hiszem, a Granasztói képviselte architektúra egy más, tán magasabb szempontból akár többnek is tekinthető amazoknál. A tématerületnek olyan színképét vetíti a szakmai és nem szakmai társadalom elé, mely, bár elsősorban nem rajzokban és tervekben, hanem leírt és kimondott szavakban nyilvánul meg, gyakran elevenebbnek és korszerűbbnek bizonyulhat a praktizáló átlagnál.

Az építészeti és városépítészeti szféra mégoly tág szakmaisága nem elégítette ki Granasztói Pálnak környezete – és önnönmaga – megismerésére törekvő igényességét. Irodalmi műveiben alapképzettségének, az architektúrának a lényegéből következő, a teret és az időt egyaránt betöltő művészeti megformálásai odaillő természetességgel jelennek meg háttérként. Írásaiban ezek éppúgy válnak műalkotásokká, mint amivé azok az építészeti „csodák” lettek Itáliában, Franciaországban vagy idehaza is, melyekről oly rendkívüli elragadtatással ír rövidebb-hosszabb esszéiben.

Ennek a személyiségéből fakadó, egyben megélt élményeiből építkező kettős egyiségnek a fő helyszíne Európa, Granasztói olyannyira európai, hogy – családjának német és francia gyökereit és kapcsolatait ismerve – olvasóinak az az érzése támadhat, mintha írásaiban az *olasz* történeti architektúra szépségideálját *német* szakmai gondossággal ötvöznék *francia* irodalmi esszévé, nem elfeledkezve természetesen a *hazai* építészeti és urbanisztikai lehetőségekről és korlátokról sem.

Az Európát bejáró Granasztói útjai végül is mindig Budapestre vezettek vissza. ITTHON ÉLTEM című könyvében megrázó őszinteséggel fejt ki annak a tudósnak-művésznek az érzélemlilágát, akinek – bárhol járt is külhonban – a hazát, az *otthont* mindig Magyarország, a magyar tájak, városok mellett legfőképpen Budapest jelentette.

Mielőtt Budapestnek Granasztói munkásságában való kiemelkedő szerepéről a későbbiekben szólnék, hadd emeljek ki írásaiból a szűkebb szakmaiságához kapcsolható, de ezen túl is lépő néhány olyan gondolatot, melyek nemcsak érdeklődésének széles spektrumát jellemzik, hanem napjaink technokrata világában is aktuálisnak bizonyulhatnak.

Írásaiban gyakran foglalkozik a táj – a bennünket körülölelő tájak – jelentőségével. A huszonnyolc éves korában kiadott A TÁJ JELENTŐSÉGE AZ ÉPÍTÉSZETBEN ÉS A VÁROSÉPÍTÉSBEN mintegy jelezte már, hogy az embernek tájként megélt természeti, épített, sőt társadalmi környezetéhez való viszonya egész életén kísérti – és kíséri majd. „*Hol észrevehetően, hol észrevétlenül, egyszer vonzó, másszor taszító értelemben, de az embert mindenkor és mindenütt formálta, magatartásában és műveltségében befolyásolta a táj, csaknem olyan mértékben, amilyen mértékben az ember is mindenkor és mindenütt átalakította a tájat műveltségének foka és jellege szerint. Ember és táj között tehát kölcsönhatás áll fenn, amely kölcsönhatásban az erők jelentőségét különböző korok különbözőképpen ítélték meg: az ember hol a tájnak tulajdonított démonikus erőket, hol önmagát képzelte korlátlan hatalmúnak a természet erői felett*” – írta 1942-ben. Majd így folytatja: „*Időszerűnek, sőt szükségesnek látszik tehát annak megvizsgálása, hogy mi a jelentősége a tájnak az építészet és a városépítés számára, volt-e jelentősége a múltban és lehet-e jelentősége a jövőben is? – Ehhez azonban elsősorban a táj fogalmát kell köznapri jelentőségénél bővebben értelmeznünk. Nem csupán az egy bizonyos szemszögből feltá-*

muló szemhatárra kell gondolnunk, de még a földrajz tágabb tájfogalmára sem. Tájon a tudatunkban egységként megjelenő, állandóan jelen lévő környezetet kell értenünk, amiről ugyan elsősorban érzékeink útján, tehát anyagi mivoltában szerzünk tudomást, de ami egyre nyilvánvalóbban befolyásolja lelkialkatunkat, formaalkotásunkat is. Összetett és titokzatos nem csupán a táj – teszi hozzá –, hanem maga az építészeti formaalkotás is, ami egyképpen táplálkozik szellemi és anyagi, erkölcsi és érzéki indítékekből és feltételekből. Éppen ezért egyképpen meg kell vizsgálnunk a tájnak az építészeti és városépítési formaalkotással kapcsolatosan kifejtett mind szellemi, mind anyagi vonatkozású hatásait, azzal az alapvető meggyőződéssel, hogy a szellemi nem csupán előbbre való az anyaginál, hanem bizonyos értelemben magába is foglalja azt.”

A tájról mondottak után hadd utaljak egy másik, ugyancsak korai írásában megjelent gondolatára, melyben a városépítést lényeges vonásainak megragadása kapcsán Freudnak abban a legutolsó munkájában írottakkal (DAS UNBEHAGEN IN DER KULTUR) csengenek össze. A pszichológusnak ez az egyetlen olyan műve, melyben az ember lelki életének, egyedi sajátosságainak megvilágítására egy városnak, Rómának a képét vetíti elének.

Míg múltjának felidézésével Freud Rómát szinte perszonalifikálja, történetét jelenével szembeesíti, az építész és városépítész Granasztói számára a jelenből kibontakoztatható *jövőképek* a lényegesek. A köztársasági, a császári, a reneszánsz és barokk korszakokban emelt épületromok és maradványok, nem kevésbé a mai Róma szemléletes leírása után Freud fantasztikus feltevessel él: „tegyük fel – írja –, hogy Róma nem emberi lakóhely, hanem hasonlóan hosszú és gazdag múltú lelki lény, amelyben semmi sem semmisült meg, ami egyszer létrejött, amelyben az utolsó fejlődési szakasz mellett ott vannak az összes korábbiak is... Nyilván nincs értelme annak, hogy ezt a gondolatot továbbsszűjük – folytatja később –, hiszen az elképzelhetetlen dolgokhoz, sőt képtelenségekhez vezet. Ha a történelmi egymásután térbelileg akarjuk ábrázolni, ez csak térbeli egymás mellé helyezés útján történhet; ugyanazt a teret nem lehet kétféleképpen kitölteni. Próbálkozásunk értelmetlen játszadozásnak látszik, csak az az egy jogosultsága van, hogy megmutassa, mennyire távol vagyunk attól, hogy szemléltetően ábrázoljunk”.

A freudi történelmi tér-idő összekapcsolásának a (nem einsteini) lehetetlenségét elfogadva – és mégis túllépve ezen –, Granasztói az építész alkotó attitűdjével fordul Róma jövője felé: „A tervezőknek kímélniök kell páratlan múltját és emlékeit; mindezen felül világvároshoz illő megkapó és nagyarányú megjelenést kell adniok annak a városnak, melynek műkincseivel, gazdagságával talán egy város sem vetekedhetett, de amely éppen a múlt századok halmozódó gazdagsága, a múlt sokszoros rétegződése folytán oly szövevényesen áttekinthetlenné vált.” Tényszerű megállapításait lírai sorok követik: „sőtét lombtengerbe olvadó fehér romok, a közöttük szélesen, merészen megvont új útvonalak: ez a kép foglalja egybe a hajdani várost és a ma, ebben a képben teljesedik ki az, ami a várost várossá, Rómát Rómává teszi: a mai és mindennapos életbe, a város vérkeringésébe és külső képébe egyaránt befoglalt, beleötvözött múlt”. A városépítész következtetése nyilvánvaló: a múlt zárványainak nemcsak Rómában kell(ett) helyet kapniok, hanem szerte a világ városaiban – nagyokban és kicsikben –, ezek jövőjébe kell beépülniök.

Zavarban vagyok a folytatással. Az eredetileg francia *abondance de la richesse* kifejezés, mely a „gazdagság bőségeként” szó szerinti fordításban kétszeresen is aláhúzza a bőség és a gazdagság szinonimáit (a magyar nyelvbe a bőség zavaraként került át), jut újra meg újra az eszembe Granasztói „termékenysége” kapcsán. Bár sok szakmai (építészeti-urbanisztikai) írását őrzöm idehaza, irodalmi műveiből is számosat, mégis amikor a Szabó Ervin Könyvtárban utánanézttem és áttekintettem műveinek halmazát, elkedvedve tapasztaltam életművének terjedelmét is.

Hadd oldjam fel zavaromat azzal, hogy a magam „szakmai” háttéréből is kiindulva, e megemlékezésben elsősorban azokat az architektúrát és urbanisztikát érintő gondolatait idézzem és méltassam, melyek a legerősebben hatottak rám, és melyekből, úgy érzem, nemcsak a hazai építészek és városépítésszek profitálhatnak, hanem az irodalmi alkotásokat méltányoló szélesebb kultúrabarát közönség is ráhangolódhat ezekre. Annál is inkább vélem ezt, mert (erre vissza-vissza kell térnem) Granasztói esetében bizony sokszor elég nehéz a határokat megvonni építészeti és irodalmi „szakmaisága” között.

Granasztóinak a városról alkotott véleménye túllép az építészek „mesterségéből” következő grafikus esztétikai avagy technokrata hangsúlyú szemléleteken. Hatvanhárom évvel ezelőtt kiadott könyvéből (VÁROSOK A MÚLTBAN ÉS JÖVŐBEN) idézem: „*A város nem csupán épületek és mérnöki berendezések szövedéke, hanem bonyolult életegység, melynek működését az emberi, a társadalmi, a gazdasági élet törvényei irányítják. A város tehát nem gyúrható anyag, amit tetszésünk szerint alakíthatunk, hanem élő szervezet, aminek titkait ki kell fűrésznünk, mielőtt sorsába avatkozunk.*” És mennyire aktuális ma is, ahogy folytatja: „*A városépítők – művészek, mérnökök vagy egyszerűen polgárok a hatalom kisebb-nagyobb fokán – nem feledkezhetnek meg erről, nem hagyhatják figyelmen kívül az összefüggéseket, melyeknek révén a városépítés ezernyi finom szállal fűződik a mindennapos élethez és az emberi törekvésekhez.*”

Egyik legátfogóbb, fiatalkori és javakorabeli írásainak gyűjteményes kötete, a Magvető kiadásában 1966-ban megjelent AZ ÉPÍTÉSZET IGÉZETÉBEN című válogatás már szinte teljes spektrumát mutatja addigi életművének, és mintegy előrevetíti a lényegen mit sem változtatató későbbi finomításokat is.

Egy kis ízelítő csupán az első rész tanulmányainak a címeiből (zárójelben az eredeti megjelenés évszámával):

A VÁROSOK SORSA A HUSZADIK SZÁZADBAN (1937)

A MAGYAR NÉPI ÉPÍTÉSZETI MOZGALOM (1938)

AZ ÚJ ÉPÍTŐMŰVÉSZET ÍGÉRETE (1942)

GÖRÖG ÉPÍTÉSZET (1942)

VÁROSÉPÍTÉS – A KÖZÖSSÉG MŰVÉSZETE (1947)

VÁROS ÉS OTTHON (1960)

BUDAPEST VÁROSÉPÍTÉSZETI ARCKÉPE (1962)

A JÖVŐ VÁROSÁNAK KÖRVONALAI (1964)

A városnak, mint az emberi alkotókészség talán legjelentősebb művének egyre több szempontú, egyre színesebb és változatosabb megvilágítása képezi Granasztói gondolat- és érzésvilágának egyik gyűjtőpontját. „*A városok jelentették a rögtől való menekülést, a szellem győzelmét az anyag, a természet felett*” – írja A VÁROSOK SORSA A HUSZADIK SZÁZADBAN című tanulmányában. Más helyütt a történelem során újra meg újra felbukkanó statikus és formalista elgondolásokkal szembeszegülve jegyzi meg, hogy: „*a város sohasem lehet megszerkesztett, merev, fejlődésre képtelen szerkezet, mert a városnak, mint a mindenkori élet gyűjtőpontjának lényege ugyanaz, mint magáé az életé: örök változás, örök megújulás!*” A városokat tehát nagy elődeinek, részben kortársainak – egyebek között Patrick Geddesnek és Lewis Mumfordnak – a mintájára élő és önmagukat folyamatosan újjáteremtő organizmusokként fogja fel, nyomatékosan megkövetelve mind a városokba betelepülőktől, mind a bennük megszületettektől, hogy „*ne vesszék el a leglényegesebbet abból, amit a város a mindenkori emberiség számára jelent: nemzedékek során át csiszolódott és nemesedett értékeket, azt a fel nem mérhető nevelőerőt, amit ezek az értékek képviselnek*”.

Granasztói nagyon jól tudja, hogy a modern város – és különösen a nagyvárosok – élete elképzelhetetlen a mindenkori technika vívmányainak a felhasználása nélkül. E sorok írója 1984-ben megírt *TECHNIKA, ARCHITEKTÚRA, URBANISZTIKA* című nagydoktori értekezésének kulcsgondolata: a modern technika „rabságában” sínylődő tömegek „újtradicionális” technikájának szembeállítását a görög gondolatvilág *technéjével* nemcsak merítkezett Granasztói Pál írásaiból, hanem azt továbbfejleszteni, a technikával szembeni ambivalenciáinkat valamelyest értelmezni is igyekezett.

Ezeket az ambivalenciákat Granasztói már az 1940-es években, technikus korunk akkori sikerei közepette is felismerte. Állításai időszerűbbek, mint valaha. „*Korunk természettudományos és ipari technikájában az emberi szellem egyik legnagyobb erőfeszítése mutatkozik meg... ennek az erőfeszítésnek eredetileg humánus céljai voltak, de ezek nagyrészt elsikkadtak*” – írta.

A görög *techné* eszméit némileg aktualizáló, talán a modern technikát is megtermékenyítő gondolatok után szóljunk Granasztóinak előbb magáról a görögösről, illetve a görög architektúráról való véleményéről, hogy a következőkben ezután francia élményeiből táplálkozó – a szorosabban vett építészeti-városépítészeti „szakmai” világán túllépő – kitűnő esszéformáló tehetségét is illusztrálhassuk.

Az antik világ görögége Granasztói világszemléletében – sok más kiemelkedő kortársához hasonlóan – fontos szerepet töltött be. A görög építészetéről szóló írásában nosztalgiával jegyzi meg, hogy szemben napjainkkal, amikor különállóan kezeljük a jót és a szépet, a mesterséget és a művészetet avagy a hasznost és a szükségeset, ezek „dualitásait” annak idején a görögök egy máig is csodált *egységben* látták. A görög architektúrának a tökéletességét – mint megjegyzi – a szaktudás és arányérzék, a mesterségnek a tudása, az anyagnak, a munkának és a szerkesztésnek a tisztelete hozta létre. Tartok tőle, hogy sokáig lesz időszerű az a véleménye, hogy „*talán sohasem fogjuk tudni teljes biztonsággal, hogyan érték el a görögök a szépségnek a felsőrendű fokait. Csak feltehetjük joggal, hogy nem annyira keresték, sóvárogták, mint inkább szükségszerűen – az építés belső törvényeit követve – megtalálták*”.

Mintha ennek – a görögökre vetített – *megtalálásnak* a gondolata Granasztói személyére is vonatkoztatható lehetne. – Különböző festészeti korszakainak indítékait firtatván, Picassótól kérdezték egyszer, vajon mi volt az, amit kubista, kék, rózsaszín, illetve más stílusjegyekkel jellemezhető korszakaiban keresett. Röviden csak annyit válaszolt: „*Keresni? keresni? én nem keresek, én találok!*” Granasztói építészeti-urbanisztikai és irodalmi *trouvaille*-ai Picassóval szemben azonban nem rapszodikusnak tűnő korszakváltások termékei, ezeket inkább folyamatosan építkező *oeuvre*-jéből kisugárzó finom megérezéseknek, felismeréseknek, mondhatjuk, amolyan intuitív „találatoknak” tekinthetjük.

Véletlenül vagy talán mégsem: az előző gondolatsorban többszörösen is megjelent már a francia kapcsolat. A franciává lett Picasso mellett a nálunk is némileg meghonosodott *trouvaille* és *oeuvre* mintha már előrevetítették volna Granasztói Pálnak a francia kultúra iránti fogékonyságát, odaadását. Ennek általánosabb tisztelete kapcsán ki kell emelnünk Marcel Proust iránti különös vonzódását, ami nemcsak Proust világának megismerésével járt együtt, hanem irodalmi stílusának olyan sajátos hazai megjelenítésével is, mely a hazai palettán az ő interpretálásában nagyon egyedi – és egy szeri – színképekben jutott kifejezésre.

AZ EGY DÉLUTÁN ILLIERS-BEN című rövid kis esszéje nemcsak remekművé sikeredett a maga nemében, hanem amellet, hogy bepillantást enged ennek a Chartres közelében lévő kisvárosnak egy mindennapjába, Proust iránti rajongása mellett építészeti és irodalmi világának egységéről ez esetben is tanúskodik. Hadd idézzek bővebben ebből az 1964-ben közzétett írásából: „Proust regényének valósághatását sok más között az is bizonyítja, hogy én Combrayt, gyermekkori élményei, regényének talán legszebb részletei színhelyét – sokáig valóságos névnek hittem. Még térképeken is kerestem, persze nem találtam. Mert – s ezt nálam tájékozottabbak régebben tudták – Illiers-nek hívják, s félreeső városka, egy a sok hasonló közül a Loir (nem a Loire) nevű kis folyó mentén, a mi Alföldünkhez hasonló, tükörsima, határtalannak tetsző, termékeny síkságon. Itt-ott tanyák látszanak, távolban harangtornyok, az előtérben hatalmas bevetett zöldellő táblák...”

Elragadó – ahogyan az eltűnt idő nyomait követve – ő is megtalálja és bemutatja a Tante Léonie házát: „A Tante Léonie házát nem nehéz megtalálni, hiszen az utcát alighanem az író apjáról nevezték el (Rue du Docteur Proust), a házon emléktábla van, s rövid ideje múzeum, korabeli bútorokkal, berendezési tárgyakkal, a családtagok, köztük »Françoise« fényképével. Itt minden kisebb és egyszerűbb, mint az olvasó gondolná. A ház maga is egyike a legegyszerűbbeknek az emeletes házak sorában. Az ebédlő, a nappali, a konyha szinte miniatűr helyiségek. Az emeleti szoba az ágygal, ahol »Tante Léonie« betegen feküdt, s naphosszat az utca életét nézte, hálókamra méretű. De a legmeghökentőbb a kert... A háttérben vasból való kerek kerti asztal áll székekkel, mögötte, a sűrű lombok között, a kőfalban rácsos zöldre festett, ugyancsak vasból való kerti kapu, ez egy hátsó utcára nyílik... Talán ezen a kapun csengetett olykor Swann nyári estéken, amikor látogatába jött, itt üldögéltek s beszélgettek a szülőkkel a kerti asztal körül, amit a kisgyermek az emeletről kihallgatott. Talán itt szólt hát az a csengettyű a kapu nyitáskor, csukásakor, akár a bolti ajtók csengettyűi, ennek feszült, érces, szakadatlan, harsány és friss (rebondissant ferrugineux, interminable, criard et frais) hangja szól benne egy életen át...”

Időből kilépő megelevenedő élmény – az olvasónak is – Granasztóinak a kerti kapuhoz kapcsolódó meditációja: „Ez a kerti kapu most nekem is – másként – valami visszatérési ponttá, teret és időt jelölő dologgá vált, abban a mérhetetlen dimenzióban, amiről én sem tudtam, s most bennem is szinte szédülést okozott annyi év után – hiszen a regényt huszonöt éve olvastam. De másfélét, mint az írónak – bennem most azt a szédülést okozta, amit a valóság és a költészet hatalmas távolsága s mégis ily szinte elképzelhetetlen egybeesése kelt. S annak bizonyosságát adta, hogy élet és irodalom össze kell hogy érjen, hogy minden leírt helynek van valóságos megfelelője. Szépség és valóság valahol egybeesnek hát. Ezt érezni ott, egy napsütötte, kihalt utcában, egy lombok közt rejtőző kis kerti kapu láttán csaknem mágiikus, félelmetes volt. Hiszen ez a kapu a legnagyobb regények egyike felé nyílt – a valóságban is s bennem is.”

Hosszan folytathatnánk a sort Granasztóinak az európai városokat – szellemüket és hangulatukat is – bemutató munkásságával, ez a kép azonban egyoldalú lenne, ha építészeti és irodalmi munkásságának fő színtere: Budapest nem kapna kellő hangsúlyt, annál is inkább, mivel a fővárosnak – a szerencsés helyzetéből adódó topológiaiak mellett – építészeti és kulturális értékeire kevesen mutattak rá olyan kitűnő szakmai (és szakmán túli) képességekkel, mint Granasztói Pál. Írásaiban ott csillog és vetül sokszorosán vissza nemcsak az ő, hanem mindannyiunk Budapestje.

Hadd idézzem (csupán 1964-ig terjedően), ismét csak címeivel, néhány, a főváros egészét avagy egy-egy körzetét (belső tájegységét) érintő tanulmányának címeit már korábban említett gyűjteményes kötetéből:

A BUDAI OLDALON (1943)
 BUDAPEST VÁROSÉPÍTÉSZETI ARCKÉPE (1962)
 A BUDAPESTI DUNA-PARTOK (1963)
 SÉTÁK BUDAPESTEN (1963)
 A VÁROS ÖLÉBEN (1964)

Ha a fenti írásokhoz a főváros legkülönbözőbb értékeit bemutató, egészen élete végéig érdeklődésére igényt tartó témákkal foglalkozó műveiből még néhányat hozzátesszünk, akkor derül ki, hogy a huszadik században rajta kívül nemigen akadt olyan tudós-művész-irodalmár urbanista, aki jobban ismerte volna Budapestet, mint ő. Tenni sajnos – túlságosan sokszor is – nem tudott, írásai azonban olyan cselekvésekre készíthették volna az arra illetékeseket, melyek nyomán ma harmonikusabb és sok szempontból nívósabb fővárosban élhetnénk. Hadd említsem még három Budapesttel foglalkozó jelentős későbbi művét is:

PEST-BUDAI VÁROSKÉPEK (1969)
 BUDAPEST EGY ÉPÍTÉSZ SZEMÉVEL (1971)
 IFJÚKOR A BELVÁROSBAN (1980)

Ez utóbbi könyvének szép leírásaiban a fiatal Granasztói világa elevenedik fel az egyszerű történeti és modern Belváros épületei és utcái-terei közepette.

A főváros iránti szeretete kapcsán kell megemlítenünk egy olyan fogalmat – vagy inkább érzést is –, mely gyakran jelenik meg írói munkásságában. Az *otthonosságról* van szó, mely városléptékben is sokkal igazibbnak, őszintébbnek tűnik a manapság használt „EU-konform *lakhatósággal*” szemben. Az otthonosság érzése Granasztóinál tehát Budapesthez – vagy mint később látni fogjuk –, elsősorban Budához kapcsolódik. Mielőtt idevágó soraival ezt kifejezésre juttatja, nézzük, mit mond általánosabban is erről a mindannyiunkban élő igényről, az otthon érzésvilágához fűződő térbeli „burkok”-ról: *„Mi az otthon, mi az otthonosság? Ez már túlvisz az építészetten, és általánosabb – társadalmi, lélektani, egyéb – dolgokba torkollik. Ki így, ki úgy véli a házat, a lakást otthonosnak. Az otthonosság végső fokon szinte megfoghatatlan, atmoszferikus, szubjektív valami. Az egyéni képzelőerőn is múlik. Egyedül a technika eszközeivel létrehozni, berendezni, egyedül ésszerű indítékokból előre megszabni, éppenséggel kötelezővé tenni – kilátástalannak tűnik. Mégis foglalkozni kell vele, tudatosítani sok, ma még tudattalan összetevőjét, s ha nem is megteremteni az otthonosságot magát – ezt végső fokon mindenki csak magának teremtheti meg –, de legalábbis a kereteit, a lehetőségeit. Az otthonosság nem végződik egy lakás falainál, még egy ház falainál sem. Legalább annyira múlik azon is, hogy hol van az a lakás, az a ház, milyen más lakások, házak között. Ezek miféle színhelyét, keretét adják a mindennapos életnek?”*

Granasztóinál a budai táj az, ami otthonosságának színtere, ami lelke legmélyéig megragadja. *„A budai táj, az egész budai oldal egyre inkább bennem volt, valahol mélyen a lélek és az emlékezet titkos rekeszeiben, amelyek már szinte nem is az enyémekek – bennük a múlt és az időtlen, a személyes és a személytelen keveredik. Erre először a Krisztinavárosban gondoltam, ahol nap nap után megfordultam, mert ide jártam vásárolni, ebédelni, kávéházba. A templom, körülötte a tér meg néhány ide torkolló utca lett számomra a központ, a »város«, s olykor úgy éreztem, mintha itt születtem s mindig itt éltem volna. Ez az érzés valahányszor elfogott, oly erős volt, egyben oly oktalan és valószínűtlen, hogy nem hagyott nyugton. Kerestem az okát, s gyanakodtam, hogy az egész nem egyéb, mint érzélgés és öncsalás. Próbákat tettem. Visszamentem Pestre, abba az utcába, ahol huszonöt évig laktunk, fel-alá sétáltam a házunk előtt, belestem a ka-*

*punkon, felnéztem az egykori ablakainkra – hiába! Idegen utca volt, idegen ház, idegen ablakok, közönyösek és némák. Nem indítottak felém olyan áramlásokat, amelynek gyakran elindulnak a tárgyakból, és híreket hoznak az elfelejtett időkről. Ha hirtelen elveszítettem volna az emlékezőképességemet, mint némely betegek, akár megesküdtem volna arra, hogy itt sohasem éltem, s arra is, hogy Budán a Krisztinavárosban volt a hazám. De egy újabb próba mást mondott, és még jobban megzavart. Átmentem a Vízivárosba, s ott megint a templom és a főtér környékén ugyanezt éreztem: minden oly valószínűtlenül s mégis oly mélyen ismerős volt, mintha valami-
kor itt is születtem, itt is éltem volna.”*

Egy másik, a Vízivárosról szóló esszéje a szívemhez szól, hiszen a magam gyermekkorának élményeit idézi fel. Tízéves koromig éltem a Margit körút és a Szász Károly utca sarkán álló, a Statisztika-kertre néző bérházban; innen jártam kisiskolásként előbb a Jurányi utcai elemibe, majd később gimnazistaként a Bimbó út egyik legöregebb kis családi házából (ma is itt lakunk) a Vízivároson keresztül fel a Várba, az Ilona utcai Mátyás Király Gimnáziumba. A Víziváros–Országútként aposztrofált II. kerületnek akkoriban az egész Víziváros volt része, elkeskenyedve egészen a Lánchídig nyúlt el. Máig is emlékszem, hogy gyerekként – anyámat kísérve – figyeltem fel arra, hogy a kerületi Elöljáróság a Fő utcának a Lánchíd melletti egyik legutolsó épületében milyen „excentrikusan” helyezkedett el. A kerületek határainak egy legutóbbi módosítása óta a Vízivároson már két kerület osztozik; a Vár–Tabán–Krisztinavárosként ismert I. kerülethez a történeti Víziváros déli hányadát csatolták hozzá.

Mennyire nincs azonban jelentősége a kerületek igazgatási határai ide-oda tologatásának! *„Még a Lánchídtól délre eső rész is tulajdonképpen a Víziváros, akárhová sorolják az igazgatásban... egészen a Kioszkig, az egykori hajóhid helyéig”,* jegyzi meg írásában Granasztói, majd így folytatja: *„Valaha csakugyan itt végződött a Víziváros, és itt kezdődött a Rácváros. Itt volt a legnagyobb forgalom, hiszen Pestről csak itt jöhettek át Budára, s innen indult fel az út a Várba. – Ez a környék ma néma, kihalt, s talán a legkülönösebb egész Budapestben. Itt az újabb dolgok is a múlt varázsát kapták meg, mint például az Ybl Miklós, az Operaház építése által a század végén épített Várbazár és Kioszk. Csaknem olyanok már, mintha csakugyan az olasz renaissance idején épültek volna. Lombok, repkény, pergolák, szobrok, baluszterek, oszlopok, örökké zárt kapuzatok furcsa együttese van itt.”*

A gyönyörű Kioszk, amelynek pergolái alatt Granasztói beszámolója szerint uzsonnázó nénikék, odaszokott asztaltársaságok üldögéltek valaha, ma üres; a belső termekben viszont éjjel-nappal játékkaszinó működik... És a szépséges Várbazár? A hetvenes évek Ifjúsági Parkja legalább életet lehel a lepusztult baluszterekre. Napjainkban ugyanúgy kihalt ez a táj, mint Granasztói leírása szerint korábban, legfeljebb az átmenő forgalom járművei lehelnek – főleg csúcsidőben – életet Budapestnek e méltatlanul elhanyagolt részletére.

És még egy élmény, mely saját gyerekkorommal cseng össze. A lánchídi villamosaluljáróról írja Granasztói: *„Itt mászik elő a villamos a hid alatti alagútból, ritkán és olyan nehezen, mint az öregemberek a pincéből.”* Máig emlékszem magam is: hosszú percekig – tán félórakig is – kellett szegény anyámnak velem várakoznia az aluljárónál, hogy lesse a föld alól kibújó, akkor egykocsis 9-es vagy 53-as villamosokat; és milyen ismétlődő csodája, milyen gyönyörűsége volt gyermeki világomnak az újra meg újra felbukkanó (ma úgy mondanám, „antropomorfizált” vagy „zoomorfizált”) sárga óriás *ember-* vagy *sárkánylénnyek* meg-megpillantása...

Ahogy a harmincas években a Tabán földszintes házai tűntek el, és helyüket legnagyobbbbrészt zöldterületek, parkok foglalták el, úgy tűnt el a régi Vízivárosnak a Csalogány utca és Margit körút közötti része is. A beépítettség – a Tabánnal szemben –

megmaradt; a földszintes, legfeljebb egyemeletes házakat hat-nyolc emeletes iroda- és lakóházkomplexumok váltották fel, a régi hangulat eltűnt, legfeljebb egy-egy utcánév (Kacska utca, Hattyú utca, Medve utca) idézi fel a múltat.

Tovább olvasgatva Granasztói Pálnak Budával és Pesttel foglalkozó írásait, úgy tűnik, talán mégsem kell egyértelműen tudomásul vennünk Buda iránt érzett egyoldalúként minősíthető szerelmét. Pestnek olyan szépségeit is felfedi, melyek más fajtájú építészeti és hangulati értékekkel büszkélkedve bizony vetekedhetnek az imádott Budáéval.

Elragadó és álomszerű, egy olyan pesti térnek a leírása, amelynek értékei nemcsak az átlagpolgárok, de bizonyára az építész és városépítész szakmai körök érdeklődéséből is kiesnek: „*A Népszínház utcán túl egyszer nekivágtam a Józsefváros sűrűjének, keskeny utcákon, alacsony, rozszant házak között, és ott is kitértem egy térre, amiről már hallottam, de nem ismertem – a Mátyás térre. Füst Milán ír szép regényében – A FELESÉGEM TÖRTÉNETÉ-ben – egy furcsa, félreeső londoni térről, amit hőse hiába keres, mert csak álmában látta. Legalábbis így emlékszem. De a Mátyás tér csakugyan olyannak látszott, mintha álomban látnám, vagy már láttam volna, és azon sem csodálkoznék, ha újból meg sem találnám. Az életen kívülsége ellenére mégis városias tér. Nem nagyvárosias, sem kisvárosias, hanem valami sajátos, önálló jellege van. El tudnám képzelni, hogy itt olyanok laknak, élnek – e néhány fa és bokor körül, ebben a néhány két-, háromemeletes házban –, akik a tér zárt négyszögét sohasem hagyják el, itt dolgoznak, vásárolnak, a kertü padokon üldögélnek. Talán azt sem tudják, mi van a Rákóczi úton túl, meg hogy valahol messze a Duna folyik, és hajók mennek, hidak vannak rajta.*”

Hadd emeljek ki még egy pesti teret Granasztói finom és élvezetes leírásával. A Mikszáth Kálmán térről van szó. Arról a páratlan kis térről, melyet egyszerre jellemez tárgyilagosan: „*a rajta álló épületek vegyesek, érdektelenek*”, egyben a művészi látó biztonságával is: „*valami nagyon kulturált és intim térhatás érződik itt, amihez talán a könyvtár, a múzeum, a paloták közelsége is hozzájárul; valami szemérmes megbívás e tér egy nagyváros belsejében*”.

Számos tanulmányában, különféle írásaiban Granasztói Budapest egészének fejlesztési és rendezési problémáival is bőven foglalkozott. Mégsem ezekről szóltunk ezúttal; úgy éreztük, leírásai egy-egy fővárosi „tájrról”, terekről, ezeknek szinte időtlenül lebegő formái, olvasóit közelebb hozhatják megismeréséhez – és az ő megmérettetéséhez is.

Ugyan folytathatnánk a sort, csak jelezzük azonban Granasztóinak azokról a vidéki nagyvárosokról, Szegedről, Debrecenről – és nem utolsósorban – Pécsről írott városépítészeti-irodalmi esszéit, melyekben megkapó képet fest ezek építészeti értékei mellett azokról az asszociációkról is, melyeket e sajátosan egyedi jellegzetességekkel is rendelkező városok benne keltettek. Élményszerűen jelenik meg a szegedi belváros és a Tisza-part, a debreceni Nagytemplom, a Libakert vagy a Nagyerdő avagy az otthonos mediterrán Pécs bámulatos látványa a Havihegyi Boldogasszonytemplom felől írásaiban. Ezekben nemcsak e városokat már ismerő szakemberek és ott lakó polgárok fedezhetnek fel általuk még fel nem ismert szépségeket, hanem azok is, akik sohasem jártak e tájakon, biztatást kaphatnak arra, hogy maguk is személyes részesei legyenek az e tájakból kisugárzó értékeknek.

Befejezésül szóljunk néhány szót arról, hogy Granasztóinak az a – már korábban többször említett – építészeti-irodalmi „duál-uniója”, saját vallomása szerint is, milyen családi gyökerekből ered, nem kevésbé milyen belső-külső küzdelmekkel járt együtt élete során.

Íráskészségének kibontakozását másodszülöttségéből származó magányosságából eredezteti. „*Otthon, így éreztem* – írja egy önéletrajzi írásában –, *sohasem jutottam szóhoz, szavamba vágtak, elnémítottak. Apám és bátyám harsogó hangja, éles, gyors vitái közben meg sem mukkanhottam... a szóhoz nem jutás vagy a meg nem hallgatás, meg nem értés érzése gyakran fogott el.*” Később az olyannyira tisztelt és szeretett Proustra utalva megjegyzi, hogy önmagára is érvényesnek érzi a francia íróval kapcsolatos mondást, vagyis nemcsak Proust, hanem ő is olyan *kamasznak* tekintette magát, aki „*végre kibeszélhette magát*”.

Bizonyára sokfajta kamasz-„allűr” marad meg számos felnőttben is, és az íráskészség túltengése korántsem tekinthető általánosnak még gyermekkorukban elnyomott másodszülött felnőtt „kamaszok” között sem. Granasztói sorsa, életpályája azonban azt bizonyítja, hogy a szükségből igenis lehet erényt teremteni. Építészeti-városépítészeti és irodalmi művei is azt jelzik, hogy – alighanem ugyancsak gyermekkorából eredő – szemlélődő természete nyomán az átlagos építésznél messze többet vett észre nemcsak művi, hanem társadalmi világunkból is.

Kortársával, az ugyancsak kiváló városépítész-művészettörténész Pogány Frigyessel szemben, aki kitűnő előadó volt, kinek szavai nyomán szinte megelevenedtek Toscanavárosai vagy Leonardo da Vinci alkotásai, Granasztóinak nem a verbalitás volt a kenyere. Egyetemi előadásain, nagy létszámú konferenciákon mintha szorongott volna, a sok ember jelenléte zavarta; kettesben vagy kis társaságban azonban kedves és közvetlen volt, egy-két pohár sör mellett színes egyénisége, személyiségének tájékozottsága, kulturáltsága nyilvánult meg.

Húsz év telt el, de húsz év múltával sincs mit hozzátennem azokhoz a zárósorokhoz, melyeket 1985-ben nekrológgként az építészeti-városépítészeti szakfolyóiratban írtam róla. E vázlatos kép csak mintegy a keretét adja egy olyan korszaknak, melyben Granasztói Pál eszméi a kibontakozáson túljutva megérttek, és szemléletformáló szakmai művei, mint a VÁROS ÉS ÉPÍTÉSZET, AZ ÉPÍTÉSZET IGÉZETÉBEN, EMBER ÉS LÁTVÁNY VÁROSÉPÍTÉSZETÜNKBEN, VÁROSAINK SORSA, nemcsak a szűkebb szakmai közvéleményre hatottak, hanem az építészeti-urbanisztikai problémavilág jó néhány alapvető kérdését az érdeklődő nagyközönség elé is tárták. E művekben írói-alkotói lényének sajátos tulajdonságait csillogtatta.

Életútjának egy-egy szakaszát bemutató lírai hangulatú önvallomásai, egyebek közt a VALLOMÁS ÉS BÚCSÚ, MÚLÓ VILÁGOM, ITTHON ÉLTEM, KARÁCSONY MALLORCÁN révén közel került a humán kultúrát becsülő és értékelő hazai publikumhoz is.

Granasztói Pál irodalmi műveinek az építészet és az urbanisztika külső világával ötvöző, az alkotómunka apoteózisát hirdető, de transzcendens távlatokat is megvilágító sorai minden értő és érző olvasójához szólnak: „*A modern urbanisztika hatalma, spirálban táguló, felfelé tartó körön visszatérhet bizonyos értelemben az építészethez, melyből még az ókorban elindult. Egy olyan építészethez, építészeti értelmezéshez azonban, mely egyrészt semmi esetre sem diploma, szakképzettség kérdése, s amely másrészt évezredek során és leginkább az elmúlt évszázadokban az emberi tudás, tapasztalás hatalmas ismeretanyagával gazdagodott. Szemlélete egy rohamosan táguló világban roppant méretűvé tágult. A társadalmi és technikai haladás pedig még ennél is nagyobb távlatokat nyit meg számára. Éppen azért kell megmaradnia az építés, az építő közösségek szilárd talaján – az urbanisztika szó klasszikus és lényegi értelmezésénél –, hogy ezt a kiteljesedő, kitáguló hivatást a valóságban betölthesse. A szemlélet célja ugyanis nem lehet magában a szemléletben, az elméletekben, a szervezésben – ha ezek igen fontosak is –, hanem csak az alkotásban, a művekben: épülő és maradandó városokban, településekben.*”

Schöpflin Aladár

A VÁROS

Róma, Bizánc valami különös, beteg varázssal vonta magához a népvándorlás kóbor csapatait. Átvergődtek az Alpeseiken, a Balkán hegyein-hágóin a sík földre született barbár lovasok, csak hogy meglássák, amit sóvárogva gyűlöltek, a dús kincsek, márványos paloták, tündéri asszonyok és puha férfiak rengeteg gyülekezőhelyét, a soha nem látott gazdagság, soha nem hallott bűnök, soha nem élvezett gyönyörök nagy gyűjtőmencéjét: a várost. Vágytak rá és gyűlöltek, meg akarták hódítani, hogy kierőszakolják kincseit, puhaságukba fojtsák férfiai, tobzódjanak gyönyöreiben, és elkárhozzanak vétkeiben. Ez a sóvárgás vitte a germánokat, gótokat, longobárdokat Róma alá, ez hajtotta a vitéz Botondot virtuosus cselekedetére.

És vont a őket, Ázsiából jöttetek valami más is, amit nem ismertek, amit soha nem is láttak, de aminek sejtelve, szüksége ösztönszerűleg élt bennük. A kultúra. Mert azok a kincsek nemzedékek kultúrmunkájából halmozódtak fel, azok a nők évezredek fejlődés során lettek tündérik, azokat a férfiakat apáik, ősapáik szerzett gazdagsága és műveltsége ernyesztette puhákká. A barbár harcosok megvetették ezeket a férfiakat, de irigyelték őket, és öntudatlanul kívántak hozzájuk hasonlók lenni. Talán ekkor pattant ki belőlük a kultúrélet első alapeleme: az önmagában való meghasonlás. Addig talán egységes, harmonikus, nyugodt volt a belső életük, ellentétek nem kavarták; talán a gyűlölt és sóvárgott város falai alatt vették észre először, hogy lehet ugyanazon egy dolgot egyszerre szeretni és gyűlölni, vágyani rá és undorodni tőle. Ez pedig kultúrérzés volt, új dolog, itt Európában szerzett. Megbontotta boldog lelki egyensúlyukat, és behajította őket Európa civilizálásának keserves feladatába.

A többiek, nagyobbak, szerencsésebbek aztán megtanultak maguk is várost alapítani a maguk képeire. És a városokban megcsinálták a maguk kultúráját a maguk képeire. A barbár lovasok közvetlen utódaiban, a középkor rablólovagjaiban élt ugyan még a régi düh a város iránt, de idővel csak bele kellett nekik is illeszkedniök a fejlődés kérelhetetlen rendjébe. A város kivívta a maga jogait, kifejlesztette a maga életét, s mire elértük a XIX. század fordulóját, már a városok adták meg Nyugat nagy nemzeteknek jellegét. És kifejlődött a nemzetekben a büszke szeretet, a ragaszkodás a városok iránt, mint a nemzeti nagyság, a nemzeti haladás gyűjtőlencséi iránt.

A magyarnak nem volt városa. Ami elkezdett fejlődni, azt elfojtották a történet viszontagságai. A Felvidék töröktől mentesnek maradt vidékeinek alakult valami kis, szegényes, halvány városi élet, de német polgárok alakították, magyarnak csak harcok elől biztonságba vonuló helyül volt jó. Az Alföldön megvoltak a városok magyar jellegetű fejlődésének rudimentumai, de ezek beleenyészték a török hódításba. Az egy Debrecenben alakult csak ki valamelyes magyar városi élet. A török kiűzése után éppoly kevés városi érzék volt a specifikus magyarságban, mint hajdan az Árpádok korában. A lassan, de mégis némi fejlődésbe lendült városok, Buda és Pest, Arad, Temesvár, Nagyvárad német elemekből alakultak újjá, és a XIX. század elején csaknem teljesen németek voltak. A született magyar falun élt, vagy ha városba tömörült is, mint Szegeden (bár itt is sok volt a német és rác elem), a falusi ember gazdálkodóéletét élte, s a

városra, iparúzó, kereskedő népére úgy nézett, mint valami kuriózus idegenségre, bizonyos irigykedő lenézéssel és bosszankodó humorizálással. Mint valami idegen testet tekintette a magyar a várost a maga nemzetének testében.

Csak hogy ez az idegen test nagyon hamar felszívódott a nemzettestben. A német polgárság két nemzedék alatt magyarrá alakult, és a fajbéli magyarság mind nagyobb tömegeit vonta magához. Ma még nem is tudjuk értékelni, de bizonyos, hogy a legfontosabb történeti folyamatok egyike, amelyek a magyarság életében a török kivonulása óta végbementek, a városok német polgárságának a magyarsághoz, a magyar politikai és kulturális feladatokhoz való csatlakozása. Ez az egyetlen komoly hódítás, melyet a magyar nyelv és érzés száz év óta tett, mert a falvak nemzetiségi népe közül csak minimális mennyiséget sikerült asszimilálni, holott a két generáció előtt még német városok ma már vagy teljesen, vagy legalább javarészen magyarok lettek.

Ez a fejlődés oly sebességgel ment végbe, hogy még élhetnek olyanok, akik látták elkezdődni, s látják most befejeződéséhez közeledni. Aki ma hatvanéves, az még mint gyökereiben német várost látta Pestet, ma pedig a német szó végleg visszavonult Buda öreg házaiba, s ott is az öregapák már alig tudnak szívük szerint eldiskurálni unokáikkal, mert az öregapák még nem tudnak magyarul, az unokák pedig már nem tudnak németül. A mi apáink generációja hódította meg magyarnak Budapestet s a többi várost. Ez a hódítás nemcsak azzal ment végbe, hogy a városok törzsökös lakossága magyarrá lett, hanem azzal is, hogy a magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városokba. Az egykori falusi nemesnek, akinek gazdasága elpusztult a magyar élet hirtelen átalakulásában, fiai a városban élnek lateiner-életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr, s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamoskocsit vezet, leveleket kézbesít. Ezek mind ma még csak félig honosak a nagyvárosban, gyermekkoruk emlékei, összes tradíciójuk a falura, a falusi élethez hívják őket vissza. A mai budapesti férfiak között, akik eredeti magyar nevet viselnek, csak keresve talál az ember budapesti születésűt: az eredeti magyar még mindig indigéna az ország fővárosában. A fia azonban már éppolyan született pesti lesz, s éppúgy könyvekből, nyaralási emlékekből fogja ismerni a falusi életet, mint a régi pesti nyárspolgáriveradék. Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken. A gentry-származás még melankolikus szeretettel táplálja magában az apai négyes fogatok emlékeit. Láttam mozdonyvezetőt, aki éppoly virtussal torpanította meg a lokomotívot a Nyugati pályaudvaron, mint apja, az urasági kocsis a vasdes négyest a kastély udvarában. Ignotus írt arról a levélhordóról, aki kaszálást látott a fővárosi gyepen, s maga is nekigyürközött, hogy de jó lenne kaszálni. A fia bizony már nem fog kaszálni.

A ma uralkodó magyar generációt még nem idomította eléggé magához a városi élet. Olyasformán van vele, mint az öreg tekintetes úr, aki váltig szidta, gyalázta a huncut német bolond találmányát, a gőzmasinát, de azért, ha kellett, bizony ráfanyalodott ő is a vasútra. Beilleszkedik a városi élet formájába, félig-meddig a szellemébe is, de csak kényszerűségből. Parlamentünk még ma is a vármegyei, tehát falusi politika szempontjaiból nézi a városi ügyeket. (Ezért panaszkodnak, s joggal, a városok az ő speciális érdekeik elhanyagolásáról.) Feltűnő, hogy a budapesti városi közéletben szereplő emberek közt – hacsak nem városi tisztviselők – elvétve is alig találni törzsökös magyar embert; őt még ma is jobban érdeklik az elhagyott falu vagy vármegye ügyei, mint a fővároséi, melyben él és fiai élni fognak. S ez az uralkodó generáció a dolgok természeténél fogva bosszankodik, ha azt látja, hogy gyermekei már nem érzik ezt a kö-

zösséget a faluval. Szeretné beléjük nevelni (minden nevelés alapjában véve nem más, mint hogy az apa bele akarja nevelni fiába a maga érzéseit, gondolkodásmódját, ízlését). S amint minden nevelés sikertelen, hasztalan az apáknak ez az igyekezete is, mert a gyerek már a nagyvárosban született s nőtt fel, s hiába volt az öregapja gazda, mikor ő csak az elemi iskolai tanításból ismeri a tehenet.

Itt van a gyökere annak az ellentétnek, mely a mai öreg és fiatal nemzedéket elválasztja. Nem értik egymást, apák és fiúk; s nem érti az egyik, amit a másik csinál. A fiú a városi élet temperamentumát örökölte, könnyebben hajlandó az újdonságok befogadására, akár új irodalmi vagy művészi felfogásról van szó, akár csak újfajta szabású kabátról. Az apa a falusi ember konzervatívizmusával óvatosabb az újdonságokkal szemben, ifjúkori emlékeivel együtt ragaszkodik az ifjúkori ízléshez is, és nem bírja megérteni, haragra lobbán, ha azt látja, hogy a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres. Őneki a költő daloljon a falusi életről, a parasztleányok szerelmeiről, gentry úrfiak és kisasszonyok virtusairól. Ő ezt szereti, tehát neki ez így van helyesen, sőt egyedül ez méltó a magyar emberhez. Ebben van nemzeti szellem. Hogy a fia már észrevette, hogy magyar emberek ezrei dolgoznak füstös gyárakban, fülledt műhelyekben, vasutakon, boltokban, hogy ezt a felismert tényt irodalmilag és művészetileg is konstatálni akarja, hogy e célból a kifejezésnek új eszközeiről is kell gondoskodnia: ebből nem az következik, hogy a fiatal nemzedék egy *más*, a régítől a természet rendje szerint különböző nemzedék, egy más fejlődési fok képviselője, hanem azt, hogy a fiatal nemzedék elfordult ősi hagyományaitól, meghamisítja a tiszta magyarságot, és nincs benne nemzeti szellem.

Vajon csakugyan részes-e ez a nagyvárosi élet s az ennek kifejezésére törekvő irodalom az úgynevezett nemzeti szellem, vagy ha jobban tetszik, nemzeti génusz, vagy ha még jobban tetszik, nemzeti sajátságok letörlésében vagy meghamisításában? Hogy erről precíz módon beszélhessünk, el kellene végeznünk a nemzeti szellem boncai és sámánjai helyett azt a feladatot, amely az ő kötelességük volna, hogy ti. pontosan meghatározzuk, mik azok a nemzeti sajátságok, s miben áll az a nemzeti szellem. Ily pontos meghatározás hiányában érzük be egyszerűen azzal az általánossággal, hogy ilyen nemzeti sajátságok vannak, hogy a magyar embernek lelkialkata bizonyos árnyalatokban eltér minden más fajtabeli ember lelkialkatától. Mármost milyen hatással van erre a városi élet?

A falusi ember, ha balsorsa fölkergeti pesti lakosnak, itt leveti paraszti gúnyját – ha ugyan odahaza viselte –, csizma helyett cipőt vesz a lábára. Nem lakik bogárhátú viskóban, hanem nagy bércszárnyában. Nem a templom harangszaváról tudja meg, hogy dél van, hanem a gyári kürt bűgásáról vagy a Műegyetem órájáról. Ha odahaza is úrféle volt, akkor nem vadászni jár, hanem beül a kávéházba, este nem a tiszteletesnél kártyázik, hanem a kaszinóban, s nem a saját pej lovait fogatja be a saját kocsjába, hanem bércocsin vagy villamoson jár stb. Szóval: külsőségeiben teljesen megváltozik az életmódja. Talán ezek a külsőségek teszik a nemzeti jelleget? Lehetetlen, hiszen akkor a városok lakói közt egyáltalán nem volna nemzeti különbség, s a berlini ember szakasztott olyan volna, mint a bécsi, a bécsi mint a párizsi, a párizsi mint a budapesti. Pedig tudjuk, hogy bár az életmód külsőségeiben a budapesti kishivatalnok sokkal közelebb áll párizsi kollégájához, mint az alföldi paraszthoz, mégis lelkialkat tekintetében annyira különböznek egymástól, hogy rögtön megismerem az egyikről, hogy magyar, a másiktól, hogy francia.

Ha már egy kicsit meggyökeresedett ez a falusi magyar a városban, lassankint átalakul a gondolkodása is. Teljesen ki nem vesznek ugyan, de elhalványulnak lelkében a falusi benyomások, s megtelik az új képzetek nagy tömegével. Lát képeket, színdarabokat, talán zenét is hall, sőt olykor-olykor egy regényt is elolvas. A látköre tágul, könnyebben fogad be új benyomásokat, mert azok nagyobb vehemenciával rohanják meg. Észreveszi, hogy a külföldön is vannak szellemi áramlatok, melyeket érdemes ismereni, szükségét kezdi érezni, hogy megtudja, ki volt az az Ibsen vagy Wagner Richárd. Röviden formulázva, a városban az ember egy más – éspedig magasabb – kultúrfokra kerül. Lelkialkzata azonban ugyanaz marad; ha előbb temperamentumos, lagymatag, energikus vagy álmodozó volt, az marad azután is, akármennyit módosít is rajta a városi élet. S mivel azok az úgynevezett nemzeti sajátosságok nem az esetlegességek közül valók, hanem a lelkialkatnak integráns részei, megmaradnak benne ezután is, s csak úgy el fogják különböztetni minden más nemzet fiától, mint azelőtt. Akarva sem tudna tőlük szabadulni, mert ezek még a nyelvnél is maradandóbbak. Nyelvét, sokáig külföldön élve, elfelejtheti, de ami benne magyar jelleg volt, az megmarad akkor is. Ezt csak az nem látja be, aki úgy nézi a dolgokat, mint a peleskei nótárius, aki a külföldi divatú ruhában látta a magyarság veszedelmét.

A mi specifikus városi életünkben azonban van még egy szempont, amely látszólag komolyabb támasztékot ad a nemzeti szellem vesztén siránkozóknak, mint a fajbéli magyar színváltozása városi emberré. A mi városainkban aránylag igen nagy tömegben vannak az első generációbeli magyarok, a megmagyarosodott idegen fajbéliek. Ezeknek kétségtelenül más a faji jellegük, mint a törzsökös magyarnak. Én is síkföldi faluban töltöttem gyermekkoromat, vidéki városban ifjúságomat, éppolyan életkörülmények közt, mint a barátom, és mégis a jellem, modor, világnézet stb. különbségein, szóval az egyéniség különbségein túl is érzek kettőnk közt bizonyos koncíz módon nem formulázható különbségeket, amelyeknek nem tudom más magyarázatát adni, csak azt, hogy az én családomban én vagyok az első, aki csak magyarul tud tisztességesen, s hogy a szépapám még – úgy tudom – Elzászban nevelkedett, holott a barátomnak már a tizedik ükapja is a Csallóközben lakott, s talán ő a családjában az első, aki úgy-ahogy megtanult a magyaron kívül még két-három más nyelvet. Ezeket a megkülönböztető, tipikus sajátosságokat én akarva, nem akarva beleviszem minden olyan cselekményembe, amelyben teljes lélekkel veszek részt, s ha költő volnék, egy nagyon vájt fülű olvasó talán észrevenné őket a verseimen is. S mivel az újabb generáció az első, amelynek irodalmában az ilyen, magamhoz hasonló, beolvadt magyarok tömegesebben vesznek részt, lehet, hogy ez megérezik ennek a generációnak az irodalmi termésén, mint ahogy talán egyszer egy nálunk finomabb elemző meg fogja találni Petőfiben minden magyarsága alatt a szláv eredet csökevény nyomait.

Mi következik azonban abból, hogy a városokban lakó idegen fajbéliek tömeges beolvadása a magyarságba egy s más árnyalatban módosítja a magyarság faji vagy, ha úgy tetszik, nemzeti jellegét? Vagy az, hogy ezt a jelleget tiszta tenyészetben akarjuk megőrizni, s akkor egyszer s mindenkorra meg kell akasztani a beolvadási folyamatot – vagy az, hogy a nemzeti jelleg módosulásába, mint elmaradhatatlan konzekvenciába beletörődünk a magyarság gyarapodása érdekében. Nem hiszem, hogy akadjon az országban komoly ember, aki az első alternatíva mellé áll. A jövő intelligens magyarsága – mert a beolvadás túlnyomó részben az intelligencia számát szaporítja – némely finom árnyalatokban más jellegű lesz, mint a múlté volt. S mert ennek a beolvadásnak összehasonlíthatatlanul nagyobb része a városokban megy végbe, a jelleg módosulása a városi lakosság rovására esik.

Veszedelem azonban a dologban nincs, mert ez a módosulása a nemzeti jellegnek oly szubtilis természetű, hogy szinte hajszállhasogatás számba megy beszélni róla. A beolvadó fajták ugyanis nem teljes jellegükkel fognak folytatódni a jövő magyarságának egészében, hanem, éppen mert beolvadásról van szó, annak csak egyes elemeivel. A magyarság, a magyar jelleg, számánál s egyéb erőinél fogva túlnyomó marad, amint-hogy minden vegyületben túlnyomók maradnak annak az elemnek a sajátságai, amely a legerősebb benne.

Mondjuk azonban, hogy ezek a sokat hangoztatott nemzeti sajátságok nem a faji jellegen alapulnak, hanem a történeti és milieu-beli állapotoknak azon a közösségén, melyet hagyománynak szoktak nevezni. Minden generáció a hagyományokról beszél az utána következőnek, csakhogy hagyománynak – szent és sérthetetlen hagyománynak – tüntet fel olyasvalamit, ami nem az. A hagyomány helyes értelmezésén múlik a dolog. Én nem érthetek mást a hagyomány szó alatt, mint az eddigi fejlődésből leszűrődött eredmények gyűjtőfogalmát, azt az örökséget, amelyet az ősök harcaik, küzdelmeik, munkájuk, tudásuk árán összegyűjtöttek és ránk hagytak. Ettől elrugaszkodni semmiképpen sem lehet. Annak a ténynek, hogy Magyarországon másfél évszázadig török hódoltság volt, éppúgy része van az én életem, gondolkodásmódom meghatározásában, mint ahogy az én beszédem és írásom semmiképpen sem lehet független attól, hogy Petőfi, Arany, Jókai, Gyulai magyarul írt. A mai magyar emberben fel vannak halmozódva mindazok az elemek, melyek a magyar nemzet történeti fejlődéséből mint eredmények leszűrődtek, s a mai művelt magyar ember beszédében benne vannak mindazok az eredmények, melyeket az előtte élt írók a nyelv kifejlesztésében elértek. Ezen nem változtat az, hogy én esetleg más szemmel nézem a múltat, más a világnézetem, más az ízlésem, mint az előttem járt generációé volt. Akarva vagy nem akarva, ha ma magyar költő vagyok, a Petőfi hagyományainak felhasználásával dalolok, ha költészetem tartalma és formái mégannyira ellentétesek is a Petőfi költészetével.

A hagyományok buzgó őrzői nem is az igazi, helyes értelemben vett hagyományról beszélnek. Ők egyszerűen megteszik hagyománynak a maguk s koruk világnézetét, ízlését, alkotási módját, amely beléjük csontosodott, s amelyet örök érvényűnek szeretnének kikiáltani. Mivel pedig az ő korukban magyar városi élet alig volt, az ő ízlésük teljesen a falusi eszmekör művészi megalakításának körén belül marad. Mivel az ő korukban a hazafias romantika volt divatban, ezt a hazafias romantikát akarják ránk erőszakolni. S mivel az ő koruk liberalizmusának kedvence az idealizálttá halványított magyar paraszt volt, ránk akarják kényszeríteni az ő népiességüket.

Mi azonban már azóta keresztülettük magunkat a naturalizmus kásahegyén is, a látásunk differenciálódott az övéktől, mások az életünk viszonyai, más a vágyunk, az örömmünk, a bánatunk. Mi már más színben látjuk a parasztot, és nemcsak őt látjuk, hanem a városi élet színeivel is telítve van a képzeletünk. Túlhaladtuk az ő romantikájukat, az ő liberalizmusukat, az ő népiességüket. Ezek megtették az ő óriási szolgálataikat – az irodalomban Petőfivel és Arannyal –, elkocsonyásodtak e nagyok epigonjaiban – most más irányok és eszmék foglalják el a helyüket. Ez nem a hagyományok sérelme, csak némely konzervativizmusok sérelme. Mi nem vagyunk a fejlődés láncának megszakítói. Új szemei vagyunk ennek a láncnak, amely nem szakadhat el soha.

És ha már éppen irodalomról van szó, annak ebből csak nyeresége volt. Mert csak letagadni lehet, de tagadni nem, hogy irodalmunk óriásit bővült, színesedett, gazdagodott az új generáció kezében. A régi generáció irodalma csaknem teljesen egyszínű volt. Petőfi és Arany megütött egy-egy hangot, ezt visszahangoztatta, többé-kevésbé

halaványan a többi mind. A mi korunkban, ha talán nincs is két olyan óriásunk, mint Petőfi és Arany, megvan a teljes zenekar. Mikszáth közvetlen humora, Herczeg Ferenc eleganciája, Gárdonyi plein air népiessége, Molnár Ferenc gamin-elméssége, Szabolcska szelíd melankóliája, Kiss József ünnepélyessége, Ady Endre nekibúsulása – és a többi nem fejezi-e ki többszínűen, tehát hívebben a magyarság lelki életét, összes osztályának, műveltségbeli fokozatának sajátosságait, mint az ő korok Arany Jánostól és Petőfitől függő egyoldalúsága? Vagy hogy részletekbe menjünk, magyarabb-e Vas Gereben csak azért, mert falusi parasztokat és tekintetes urakat írt meg, mint Molnár Ferenc, aki pesti alakokat állít elénk? Hát ezek a pestiek nem éppúgy hozzátartoznak a magyarsághoz, mint akárki más? Azon múlik a magyarság, hogy valaki az eke szarvára támaszkodva beszél-e az ő kedves rózsájával, vagy a Népligetben ringlispilezik vele? Budapest nem éppúgy része a magyar nemzetnek, mint a Jászság vagy Göcsej?

Hiábavaló minden rugdalózás: a magyar megalapította a maga városát itt a Duna partján – az egyetlen, komolyan városszámba menő várost, amelyet a turáni fajnak valaha alapítania sikerült –, s ez a tény tükröződik az irodalomban is. S tükröződnie kell, ha az irodalom csakugyan hű tükre akar lenni a nemzeti életnek. Mi, akik azt mondjuk, hogy meg kell hódítani az eddignél nagyobb mértékben, a városi életet az irodalom számára, igenis, mi képviseljük hívebben és igazabban a magyar nemzeti jelleget, amelyet ellenünk akarnak fordítani.

Árpád vitéz lovasainak utódai ma már várost csináltak maguknak a maguk képére, nagyobb, szemünknek szebbet, mint Bizánc, melynek kapuját Botond vitéz bevágta. És ebben a városban laknak sokan Árpád utódai közül, itt töltik életük napjait, de még nem tanulták meg hallgatni a város zenéjét. Szívük visszavágyik a kaszák pengésére, a pacsirtadalra meg a tücsök ciripelésére. És eltelnek haraggal a város gépeinek kattogása, villamoskocsijainak csörömpölése, embereinek zivaja ellen, mert nem veszik észre, hogy szép zene a kasza pengése, a pacsirta éneke, a tücsök ciripelése, de éppen olyan szép, ha nem szebb, a gyári gép kattogása, a villamosvasút csörömpölése és az emberek vásári zaja is. Mindegyik egy-egy szólama a nemzeti jövő, a nemzeti nagyság nagy-szerű szimfóniájának.

Schiller Erzsébet

SCHÖPFLIN ALADÁR VÁROSA

Schöpflin Aladár a *Nyugat* hetedik számában egy különösen szép, ihletett esszével lép a folyóirat munkatársainak sorába. A VÁROS című írásában olyan kérdéseket tesz fel, amelyek egész munkássága során foglalkoztatni fogják. Írásaiban sokszor visszatér a modern magyar irodalom kialakulásának társadalmi hátterére, a nemzedéki különbségekre, az asszimilációra, a hagyomány vagy a nemzeti jelleg fogalmára – irodalom-szemléletének egyfajta korai foglalata is ez az esszé. Schöpflin tanulmányait, esszéit, kritikáit a bölcs körültekintés, az empatikus, de tárgyától kellő távolságot tartó, értő és

érvelő, csak nagyon ritkán indulatos hang jellemzi. A város ebből a szempontból is különleges írás: a racionális érvelésen, a történelmi, társadalmi és kulturális tablókön áttör a távolságot nem tartó szeretet. Ezt az esszé csak olyan ember írhatta, aki hitt a civilizáció fejlődésében, a kultúra erejében, akinek számára az ember alkotta terek legalább akkora értékkel bírtak, mint a természetesnek tartott környezet. Nem idillt, hanem meghasonlottságotól terhes, de értelmes, méltó életmódot kínál Schöpflin városában a valódi, tehát nem pusztán helyrajzi tényként kezelt városi lét. A város csábító erejét Schöpflin már ősidőktől fogva létező jelenségként írja le, ebben tehát nem egyedülálló az írás valódi hőse, az akkor még fiatal Budapest.

Nem tudjuk, hogy az esszé egy konkrét szöveggel vitázik-e, de nyilvánvalóan az ellen a meggyőződés ellen szól, amely a falusi, vidéki környezetre reflektáló írásokat tartja egyedül irodalomnak – és annak feltételeképpen egyedül nemzetinek. Ignotusnak van egy cikke 1897-ből *A FALU S A VÁROS*¹ címmel, amelyben Beöthy Zsoltnak egy fiatal költő kötetéhez írt előszavát bírálja. Beöthy ugyanis feldicséért egy tehetségtelen költőt pusztán annak fiatalos „*falusiassága*” miatt. Ignotus cikkében a város kulturális termékeinek esztétikumára hívja fel a figyelmet, meglehetősen szarkazmussal, hiszen gyilkos iróniájának hegye olyan emberre irányul, aki maga is lelkes fogyasztója ezeknek a termékeknek. Schöpflin és Ignotus írásai hasonló pátosszal záródnak, a kultúrateremtő város képeivel, bár Schöpflin még inkább kiemeli a modern városi élethez kötődő tárgyakban rejlő költőiséget. Ignotus szerint a faluval szemben, télen „*a városban nem szunnyad az élet; az elektromos lámpa üldözött fényében, az aszfalt megátkozott talajából a hó alól, a jég alól egyszerre csak kisarjad a szentírás két magasztos fája: a tudásé s az örök életé*”.

„*Irodalom és társadalom kapcsolatait ő vette először észre, benne tudatosodott először a városi polgár öntudata a népies-nemzeti irány falukultuszával szemben, ő mutatott rá először a városi élet irodalmi jelentőségére és jogosultságára*” – írja Schöpflin Ignotusról 1937-ben,² már nem először, s elsőségét Ignotus maga is hangsúlyozza.³ Schöpflint illeti meg ugyanakkor az elsőség a városiasodás-asszimiláció-irodalom viszonyainak tárgyalásában.

A város, konkrétan Pest fejlődését Schöpflin meghatározó tényezőnek tartja a magyar irodalom történetében. Az 1840-es évek elejének Pestjét unalmas, kis vidéki városnak írja le, amelyet a saját, természetes közegüktől elszakadt németek laknak. A város ebben a formájában, ezzel a lakossággal nem tudta megújítani önmagát. De hirtelen feltűnt benne néhány vidéki birtokos nemes, iparos, diák – a német polgárság köreiből ismeretlen figurák. „*Alig pár száz ember ez az egész magyarság – és ez fogja szétrobbantani a város másfél száz éves rendjét, fel fogja verni a nemzedékek óta megüledett, poros csöndet, széttöri az ódon városfalakat, s a mintegy álmukból felbredő és még káprázó szemeknek kilátást nyit a hatvani kapuból az Alföld felé, egész az erdélyi Kárpátokig, a rozoga hajóhíd és a budai Várhegy fölött egész Bécsig. Ennek a pár száz magyarnak lelkében kódos álomképpén, alaktalanul, de már lassankint bontakozva Budapest forrong, egy főváros, az ország közéletének lüktető középpontja, egy, a maga útjait kereső, kínosan vergődő, hirtelen fellendülő kultúra székhelye, milliónyi embertömegekből kiváló tehetségek, szellemi erőfeszítések, energiák gyűjtőmeden-*

¹ *A Hét*, 1897. jún. 20. 402–403.

² *A MAGYAR IRODALOM A HUSZADIK SZÁZADBAN*. Nyugat, 1924/I. 111.

³ L. pl.: „*En kezdtem rámutatni, hogy ez idők irodalmának megszabója az a városi, tehát ipari, kereskedelmi és pénzgazdasági új Magyarország volt, mely a tisztára agrárius régi Magyarországot felváltotta. S hogy ez elmebeli érdekfűző világ intellektuális tette e kor penny a hierjeit is költői jelentőségűvé...*” Ignotus: *MAGYAR IRODALOM 1900-IG*. Nyugat, 1913/II. 512.

céje.” Ide érkezik Petőfi is, hiszen az irodalmi élet itt kezd kibontakozni, Pest ekkor „székhelye volt már az irodalomnak vagy három évtized óta”.⁴

A legfeljebb harmadfőzetű bécsi kultúrát ismerő, poros német Pestből (ahogy ezt a képet Arany Jánostól is ismerjük) egy csapásra a magyar kultúra, irodalom izgalmas, forrongó székhelye lesz. Schöpflin szerint ez a modern magyar irodalom legfontosabb eseménye, és számára személyes alapélmény.

Ebből fakadhat az esszé helyenként lírai hevülete. Schöpflin írásaiban közvetlen módon szinte sohasem beszél önmagáról. Itt – pár megvilágító sor erejéig – kivételt tesz. Elmondja, hogy családjá valószínűleg elzászi német eredetű, hogy egy „síkföldi faluban” töltött gyerekkor után került egy vidéki városba, s hogy ő az első a családban, aki „csak magyarul tud tisztességesen”. Része annak a nemzedéknek, amely birtokba vette az apák által „megmagyarosított” fővárost, ők, a többségükben még kívülről érkezők fedezik fel Budapestet. Schöpflin Aladár most megjelent levelezéskötetének egy-egy darabja ugyan ennek a meghódításnak a nehézségeiről, a beilleszkedés felemáságáról, a koronkénti magányról számol be,⁵ mégis mélyebben tűnik igaznak a nyilvánosságának szánt vallomás, mint az esetleg csak egy-egy hangulatról számot adó magánlevelek. Schöpflin irodalmi kapcsolatain, tevékenységén az látszik, hogy rátalált arra a közegre, amely kulturális szempontból élhető a számára, amely megfelelő terepet biztosít az értelmes munkához. Ezt a sokakat elfogó érzést igyekszik azok számára is átélhetővé tenni, akiknek a szemében ez nem érték, akik úgy érzik, a város csak arra jó, hogy halálra ítélje a kizárólagosan értékes falusi kultúrát.

Milyen is ez a város, mitől válik élhetővé és szerethetővé, mikor még nem a szülőhely, a gyerek- és ifjúkor nosztalgiájával kötődnek hozzá lakói? Úgy látszik, az emberség már-már misztikus vonzalmat érez a kultúra iránt, amit a megvetett, de szintén áhított kényelemmel együtt a város falain belül talál meg. A „kulturérzés” lelki meghasonlottsággal is jár – a falon belül letelepedő a város nyújtotta fizikai kényelemért cserébe lelki kényelmetlenséget kap. Mégis, Róma és Bizánc óta Európa sorban építi városait.

Azért is jó hely a város, és különösen jó képződmény Budapest, mert – a faluval szemben – befogadó: asszimilál saját magához életmódban, idővel az ebből fakadó gondolkodásban is, és egy nemzethez nyelvileg, kulturálisan. Budapest attól az, ami, mert példátlanul rövid idő alatt, egyedülállóan nagy mennyiségben zajlott falai között az asszimiláció. Schöpflin a magyar nemzeti jelleg továbbélését is a városban látja biztosítotttnak. Alig három évvel később, a nemzetiségi választójogi vita idején Ady szinte programszerűen hirdet ehhez hasonló gondolatot, a vidéki városok fejlődését szorgalmazva: „Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendőek, ők a kultúra, ők a magyarság, sőt a nemzetiségi kérdést is csak ők jogosultak és nobilisak megoldani. A városos Magyarország, talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak, ébredjen, eszméljen egy kicsit.”⁶

Rossz reflexeinknek köszönhetően A VÁROS keletkezése után sok évtizeddel olvasható lenne a népi-urbánus vita egy igen korai dokumentumaként is. Ezt nemcsak azért nem követném, mert így a vitát fölöslegesen meghosszabbítjuk a múlt felé is, hanem

⁴ PETŐFI NAPJAI. *Nyugat*, 1911/II. 45–50.

⁵ Egy Ady Endrének (20.) és két Oláh Gábornak (16., 37.) szóló levél. In: SCHÖPFLIN ALADÁR ÖSSZEGYŰJTÖTT LEVELEI. S. a. r. Balogh Tamás. Pannónia Könyvek, 2004.

⁶ Ady Endre: VÁROSOS MAGYARORSZÁG. (*Világ*, 1911. febr. 7.) In: Ady Endre PUBLICISZTIKAI ÍRÁSAI. Szerk. Vezér Erzsébet. Szépirodalmi, 1987. 782.

mert Schöpflin írása egy teljesen más illúziók éltette társadalmi, kulturális közegben született, mint a 30-as évek vitája. Mindemellett tanulságos persze, hogy Schöpflin nézete a városiasodásról és az ettől elválaszthatatlan asszimilációról alapvetően nem változik három évtizeden át, miközben éppen ennek megítélésében erősen megváltozott a társadalmi környezet ez alatt az idő alatt.

Az új irodalom jellegének történeti vizsgálatában Schöpflin számára egyik legfőbb kontextus mindvégig a városiasodás, a város és az irodalom kapcsolata marad. Különböző formákban később is megismétli azt a gondolatot, hogy a magyarországi városiasodás – s így a magyar kultúra – létfeltétele kétféle asszimiláció. Egyrészt folyik egy asszimiláció a magyarságon belül: számos ember költözik faluról a városokba. Másrészt a már korábban is városban élő idegenek, nem magyar anyanyelvűek olvadnak be a magyarságba.

Az 1908-as esszé egy még éppen zajló folyamatról számol be, arról, hogy együtt élnek a városban a bevándorolt idősebb és a már megotthonosodott fiatal nemzedékek, s ugyanúgy fontos tényezői az átalakuló város életének „*a megmagyarosodott idegen fajbeliek*”, a magyarul rosszul tudó idősebb nemzedék és a fiatal, már magyar anyanyelvű generáció. A tökéletes (nem teljes, de ez nem is elérendő cél) asszimiláció csak egy nemzedékváltásnyi idő kérdése. Később Schöpflin már nem látja ennyire gyorsnak a folyamatot, több nemzedékre háruló feladatnak tartja az asszimilálódást. 1908-ban nem említi a zsidó asszimilációt, leginkább a németekről és általában a beolvadó „*idegen fajbeliek*”-ről beszél. A két háború közötti korszak irodalomtörténet-írásának köszönhetően Schöpflinnek nemegyszer adódik alkalma, hogy kifejtse az asszimilációra vonatkozó nézeteit – ezekben az írásaiban már többször szóba kerül a zsidó asszimiláció kérdése is. 1921-ben, keserű élességgel reagálva Horváth János ARANYTÓL ADVIG című füzetére, az asszimilációs folyamatot, annak törvényszerűségeit és jótékony hatásait értelmezve utasítja vissza Horváth „*judeocentrikus világfelfogása*”-t. Érvei között a városi élet jellegére való hivatkozás is szerepel. A részben „*idegen faji eredetű családok fiáiból*” kialakult középosztály – amely nélkül nincs új irodalom – a nyugati hatásokra is érzékeny volt, és környezetének megváltozásából adódóan „*a városokba szorult intelligencia észrevétlenül vágyakat, szokásokat, igényeket és világnézetet váltott, új életmódjának megfelelően, újjá alakult viszonya a nemzet másik döntő fontosságú rétegéhez, a falusi földműves néphez*” – írja Schöpflin. Megszűnt az Arany korát még jellemző egységes világgép, ez nyilvánvalóan az irodalomra is hatással van.⁷

1924-ben a magyar irodalmat ugyancsak távolról szemlélő Gorkij számára Schöpflin írt egy huszadik századi magyar irodalomtörténeti áttekintést.⁸ Itt Budapest nagyvárossá válásának rövid leírásában egy folyamatosan változásban lévő, többféle csoportot befogadó és ily módon új „*embertípusokat*” is kitermelő színes, modern kavalkádot látunk – a gyors változás örömeivel és fájdalomjaival. Társadalmi szempontból tehát kölcsönhatásokat lát Schöpflin. Mivel a városban élő osztályok több elemből „*amalgamizálódtak*”, az egyetlen, amihez alkalmazkodniuk kell, a saját maguk által kialakított, a városi életformákból fakadó „*új életviszonyok*”.

1937-ben megjelent irodalomtörténetében Schöpflin tárgyilagosabban és valamilyen részletesebben, mint az 1908-as esszéjében, megismétli a „*középosztályi irodalom*” ki-

⁷ KONZERVATÍV KRITIKA, FEJLŐDŐ IRODALOM. *Nyugat*, 1921/I. 565–575.

⁸ A MAGYAR IRODALOM A HUSZADIK SZÁZADBAN. *Nyugat*, 1924/I. 761–804.

alakulásáról, a városiasodásról mondottakat. A XIX. század utolsó két évtizedében vidékről az iparosodó s így több lehetőséget nyújtó városba került emberek nosztalgiával gondoltak vissza a falura, de „rövid idő alatt asszimilálódtak a városi élethez” („...még a faluba váltig visszasóvárgó Arany Jánoson is meglátszik ez az átalakulás: öregkori lírájában már túlnyomó a városi szín...”). Schöpflin későbbi írásaihoz képest az 1908-as esszéiben nagyobb teret kap falu és város szembeállítás, az életmódban élesen különböző nemzetek közti feszültség, a nemzeti hagyomány értelmezése. A 30-as években a hangsúly eltolódik az asszimiláció folyamata és korábban jelentéktelenebbnek látszó problémái felé. Az asszimilációt később is összeolvadásként értelmezi, amelynek során mindkét fél változik; az asszimilációnak ezen a fokon az asszimilálódók akaratlanul is őriznek bizonyos, a tudat által nem befolyásolható vonásokat: „idegalkatukat, temperamentumukat, ösztöneiket”. Schöpflin irodalomtörténetében az asszimiláció legfontosabb s így a legnagyobb problémákat is kiváltó területe Budapest: az idegen nyelvű bevándorlók itt „nem maradtak sokáig idegenek. A magyar életnek van valami sajátos asszimilatív ereje, amelyet külföldi megfigyelők is észrevettek, s amely megmentette a nemzetet a fenyegető veszedelemtől. A bevándorlott elemek gyorsan, egy, legfeljebb két nemzedék során átvették a magyar nyelvet, s egyéb vonatkozásokban is igyekeztek asszimilálódni. Ebben elől jártak a zsidók...” A „beolvasztó magyarságnak” az asszimilációból fakadó változása és a városi életmód hozta átalakulása egymástól nehezen elválasztható jelenségek: „Elkerülhetetlenül ráragadt sok mindenféle a bevándoroltak hatásából, annyival inkább, mert ezek túlnyomó részükben városi emberek lévén, hatásuk egybeesett a városiasodás általános tendenciájával.”⁹

A VÁROS-ban olvashatóhoz hasonló önvallomás 1939 májusában jelenik meg – asszimilációról van megint szó, de a 30-as évek disszimiláló törvényei árnyékában: „...én a század utolsó évtizedét már mint az irodalmat és az irodalmi életet öntudatosan figyelő fiatalember éltem át, és az új század eleje óta mint kombattáns vettem részt a dolgokban. ...számomra mindaz, amiről itt szó lehet, közvetlen személyes élmény. Némileg érdekeltnek is érzem magamat, egyrészt mert asszimilált család ivadéka vagyok, másrészt mert az asszimiláltak irodalmi térfoglalásának tényére tudtommal én hívtam fel először a figyelmet A HUSZADIK SZÁZAD MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE című könyvemben” – írja Farkas Gyula AZ ASSZIMILÁCIÓ KORA A MAGYAR IRODALOMBAN című hírhedt, az úgynevezett asszimilációvitát kiváltó könyvére reagálva.¹⁰

Farkas Gyula könyve kapcsán még egyszer – a könyv és az azt jól fogadó közeg kiváltotta indulattal – összefoglalja mindazt, amit az asszimilációról, városiasodásról gondol. Eszerint az asszimiláció „a magyarság létkérdéseinek egyike volt. Ha nem történik meg, a nemzet a legnagyobb veszedelmekkel került volna szembe”. „Az asszimiláció a létfenntartás gesztusa volt, ösztönszerű védekezés egy nagy nemzeti veszedelem ellen.” Farkas könyvében az elutasított asszimiláció a faji alapú irodalomtörténeti kategóriákban is értelemszerűen összefonódik az asszimiláló és bizonyos nyugati vonásokat elsajátító várossal, bár Farkas nyilvánvalóan Schöpflin gondolatmenetével ellentétes következtetésekre jut. Schöpflin, aki A VÁROS-ban is utal a város nyújtotta kényelemhez hamar alkalmazkodó vidéki ember mentalitására, a tiszta magyar parasztnemzet ideáját felvető irodalomtörténeusről ezt írja: „Farkas Gyula sóhajtása az inkarnátus városi ember lírai nosztalgiája a falu után, amelyben élni már nem tudna.” Csak egyszerre érdemes beszélni a kétféle asszimilációról – ezt olvashatjuk Schöpflinnél 1908-ban is –, mivel ezek találkozási helye a

⁹ A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE A XX. SZÁZADBAN. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937. 32–36.

¹⁰ ASSZIMILÁCIÓ ÉS IRODALOM. *Nyugat*, 1939/I. 281–293.

nemzeti kultúrát döntően befolyásoló város. A városról mint kulturális képződményről Schöpflin már sok évtizedes városlakóként is emelkedett hangon beszél: „Magában a magyarságban is ment végbe a múlt század közepe óta egy különös asszimilációs folyamat. Asszimilálódni kellett középosztályának a nagyvárosi élethez, annak nemzetközibb, a régi hagyományoktól távolabb eső formáihoz, életfeltételeihez. A nagyváros a magyarság legnagyobb új társadalmi és művelődési élménye ezer év óta.”

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Pro Cultura Urbis Közalapítvány
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

